Gilbert Badia

SINIRSIZ FEMİNİST CLARA ZETKİN

çeviren: N. Rikkat Çobanoğlu

pencere yayınları

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Les Éditions Ouvrières Fransızca
Baskısından dilimize çevrilmiştir
Birinci Baskı: Ekim 2002
Kapak: Mehmet
Montaj: Selma Haşıl
Kapak ve İç Baskı: Ceren Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-44-7

PENCERE YAYINLARI: 159

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. No. 10/6 Nuhoğlu İşhanı
Kadıköy / İSTANBUL
TEL: (0216) 414 64 41

Gilbert Badia

Sınırsız Feminist Clara Zetkin

Çeviren: Nadiye R. Çobanoğlu

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
1. Çocukluk ve Gençlik Yılları	13
2. Paris'te Kader Belirleyici Yıllar	21
3. 1890'ların Almanya'sı Kadın Sorunu ve Sosyal Demokrasi	35
4. Clara Die Gleichheit Gazetesinin Başredaktörü	51
5. Feministi	61
6. Clara ve Lily	77
7. Kadınların Seçme ve Seçilme Hakları İçin Mücadele	89
8. Clara Zetkin ve Sosyal Demokrat Parti	95
9. Özel Yaşam 1890-1914	103
10. Sosyalist Bir Militanın Sanat Anlayışı	113
11. Eğitim ve Öğretim	121
12. Savaş	131
13. Sosyal Demokrat Partiden Çıkarılışı	151
14. Clara Zetkin ve Rusya'da 1917 Ekim Devrimi	157
15. 1918 Kasım Devrimi	163
16. Büyük Seçim	175
17. Sovyet Rusya'ya İlk Yolculuk	187
18. Enternasyonalin Verdiği Görevler	195
19. AKP ve Enternasyonal Yönetimleriyle Sürtüşmeler	207
20. Moskova'da Tapılma, Almanya'da Horlanma	219
21. Feminizm ve Devrimci Dayanışma	229
22. Clara Zetkin, Stalin, Enternasyonal ve AKP'nin Karşıtı	245
23. Faşizm Üzerine	265
24. Bir Hayatın Günbatımı	275
25. Bir Portrenin Öğeleri	285
Bibliyografya	291
Resimler	295

ÖNSÖZ

28 Aralık 1920 Salı günü, Tours kentinde yapılan Parti Kongresine Marcel Sembat başkanlık ediyordu. Öğleden sonraki oturumda, L.-O. Frossard kürsüdeyken, birdenbire konuşması yarıda kesildi. Işıklar söndü. Kongreye katılan herkeste bir hareketlilik başladı. Birkaç saniye sonra, lambalar yeniden yandığında, saçları hemen hemen bembeyaz olmuş bir kadın kürsüde yer aldı. Kongreye katılanlar, hepsi birden alkışlamaya başladılar. Bu kadın, III. Enternasyonal temsilcisi Clara Zetkin'di. Oturum başkanının "Büyük, soylu ve şanlı kadın" diye selamladığı bu katılımcı, ünlü mücadele arkadaşları Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht ile omuz omuza dövüşmüştü, Alman Devriminin ateşli ve muhteşem ruhunu temsil ediyordu.

Clara Zetkin, kongre salonuna girer girmez, kapılar sımsıkı kapatılmıştı. Bu işle daha sonra açıkladığı gibi, Charles Rappoport ilgilenmişti. Birinin gidip polise ihbarda bulunmasından çekinmişti Rappoport, çünkü Clara Zetkin, Tours kentine yasadışı yollardan gelmiş, Fransız hükümeti ona giriş vizesi vermemişti.

Şimdi, Clara Zetkin konuşuyordu. Konuşmasını Fransızca yaptı. Sözlerini bitirince, tüm kongre katılımcıları, uzun uzun alkışlayıp *Enternasyonali* söylediler. Sonra Clara, geldiği gibi, ansızın çıkıp gitti.

Başka bir çağ ve başka bir dekor. Olay, sekiz yıl önce, 1912 yılında, Bâle kenti katedrali önünde cereyan ediyordu. Tüm Avrupa yeni bir savaş endişesiyle sarsılmıştı. Balkanlarda başlayan savaş, kıtaya yayılma tehlikesi gösteriyordu. İkinci Enternasyo-

nal, savaşı meşru gösterme eğilimindeydi. Avrupa sosyalizminin tüm büyük simaları bir araya toplanmıştı, yukarıda sözünü ettiğimiz yerde. Clara Zetkin, uluslararası sosyalist kadınlar hareketi sekreteri sıfatıyla orada bulunuyordu. Kadın olduğu için ve tüm sosyalistler özellikle feminist olmadığı için, konuşması beş dakikayla sınırlanmıştı. Ama bu pek de önemli değildi. Kendine özgü, sarsıcı ve etkileyici konuşma tarzıyla, Clara Zetkin tüm kadınları ve anaları, "bu toplu cinayete, toplu katliama karşı çıkmaya, savaşın kaçınılmaz sonucu olarak, insanların maddi ve manevi bakımdan katledilmesine karşı çıkmaya" çağırdı.

Bâle Katedralinin Çanları adlı eserinde, Aragon, Clara Zetkin için şunları yazmıştı: "Büyük bir gerçeğin bilincine varmış bir kadın gibi konuşuyordu, olağanüstü koşulların, bilinçlendirdiği ve bir erkeğin yetilerini kazandırdığı bir kadın gibi, dahi bir kadın gibi konuşuyordu. (...) Clara Zetkin, bugünkü tüm insan topluluklarında şarkıların ve şiirlerin konusu olan, köle ruhlu, fahişe ruhlu, tembel ve bir işe yaramaz süs bebeğiyle hiçbir ortak yanı olmayan, yüksek bir başarı ve gelişme düzeyine erişmiş, yeni kadın tipini temsil etmektedir. O, bugünün değil, yarının kadınıdır."

Üçüncü dekor. Moskova, 20 Haziran 1923. Kremlinin büyük salonlarından birinde, Komintern Yürütme Komitesi toplanmış bulunuyor. Clara Zetkin içeri giriyor. İçeriye yürüyerek değil, iki arkadaşının taşıdığı bir sandalyenin üzerinde giriyor. Artık ne ayakta durabiliyor, ne de yürüyebiliyor. Fakat, Enternasyonalin ona verdiği faşizm üzerine bir rapor sunma görevini üstlenmiş. Bu nedenle, ıstırabı ne denli büyük olursa olsun, kalkıp gelmiş. Clara Zetkin'nin faşizm üzerine yaptığı analiz, bugün bile okunmaya değer. 1930-1933 yılları arasında, Alman komünist partisinin ve Alman işçi hareketinin bunu hatırlamaması ve bu bilgilerden yararlanmaması acınacak bir şeydir. Belki bu sayede, Alman işçi hareketi, nasyonal sosyalizmin yükselmesine daha etkili biçimde karşı koyabilirdi.

Bugün Fransa'da ve tüm Avrupa'da, birkaç tarihçinin dışında, Clara Zetkin'in Birinci Dünya Savaşı öncesinde, en ünlü sosyalist kadın olduğunu kim hatırlar?

İkinci Dünya Savaşı sırasında, başka birçok alanda olduğu

gibi, burada da sansür uygulanıyordu. Ancak yetmişli yıllarda Fransa'da ve başka yerlerdeki feminist hareketin çabalarıyla, cinsiyetler arasındaki eşitlik uğruna mücadelede XIX. yüzyıl başlarında ilk zaferleri kazananların yüzleri, geçmişin sisleri arasından çıkarıldı.

Clara Zetkin, belki de 1919'da komünizmi seçmiş olmasından, Fransa'da eski saygınlığını kazanamadı. Almanya Demokratik Cumhuriyetinde ise tam tersine, sokaklara, fabrikalara, okullara onun ismi verildi. Dergilerde, onun çalışmalarını çeşitli yönleriyle anlatan makaleler yayınlanıyordu. Yine de etkinliklerinden bir çoğu karanlıkta kaldı.

Alman işçi hareketinin diğer saygın isimleri arasında, Almanya Demokratik Cumhuriyetinde iktidardaki Birleşik Sosyalist Partinin ataları sayılanları bulup ortaya çıkarma çabaları partide yoğunlaşmıştı. Oysa Clara Zetkin, yaşamının son on beş yılında, Alman komünist partisi ve yönetimine katıldığı III. Enternasyonalle çeşitli görüş ayrılıkları içine düşmüş bulunuyordu; Komintern'in yürütme komitesinde, birçok kez, işçi hareketinin geleceği için zararlı olduğunu düşündüğü bazı önlemler ve uygulamaların aleyhinde konuşmuştu. Marcel Cachin'in notlarında ve Humbert-Droz'un arşivlerinde, onun bu tutumuna tanıklık eden bazı izlere, bazı sözlere rastlamak mümkündür. Fakat Clara Zetkin'in yakınlarına yazdığı ve kuşkularının, bazı görüşleri reddetmesinin ve muhalefetinin nedenlerini açıkladığı mektuplar, Almanya Demokratik Cumhuriyeti tarihçilerinin tüm çabalarına karşın, onların eline verilmemiş, araştırmacılar bunlardan yararlanamamışlardır.

1989 güzünden beri, durum değişti. Arşivler araştırmalara açıldı ve 1991'de Doğu Berlin'de kapağında hâlâ büyük harflerle *yasak* yada *özel* yazılı dosyaları inceleme ve yüzlerce mektubu okuma olanağına kavuştum.

Bu yazışmaları okumam, Buharin'in arkadaşı olan, Stalin'in 1928'den sonra Enternasyonale ve Alman komünist partisine empoze ettiği yönelimlere sert bir biçimde karşı çıkan bu militan kadının hayatının son on beş yılını, benim gözümde yepyeni bir ışıkla aydınlattı. Bazı mektupların okunmasıyla, bizi daha doğrudan ilgilendiren konularda da aydınlandım. Örneğin, Tours'da-

ki kongreden birkaç hafta sonra, Lenin'e yazdığı uzun bir mektupta, Frossard, Cachin, Vaillant-Couturier gibi sosyalist liderler hakkındaki görüşlerini çekinmeden açıklıyordu. Bir başka mektubunda, Zinovyev'i ve onun ünlü telgrafını eleştiriyor, daha başka bir mektubunda da, Enternasyonal'in şimdiye kadar kimlikleri bilinmeyen özel görevlileri ve onların kongre kulisindeki etkinlikleri hakkında, pek de övücü olmayan görüş ve kanılarını belirtiyordu.

Bu belgeler sayesinde, uluslararası kadınlar gününün kökeninde yer alan bu feministin, anlatımda kopukluğa rastlanmayan, tam bir biyografisini yazmak olanağına kavuştuk.

Biyografi demek, aynı zamanda kronoloji demektir. Kitapta, XIX. yüzyıl ortalarından 1933'e kadar, Clara Zetkin'in özel yaşamını, siyasi ve toplumsal çalışmalarını ve hayat yolunda yaşanan olayları, peş peşe geliş sırasına göre izleyeceğiz. Ancak görüşleri, eğitimi, ailesi, Sosyal-demokrat ve Komünist partilerin yönetici kadrolarıyla ilişkileri, kadınların kurtuluşu uğruna mücadelesi gibi konular üzerinde, okuyucuyu daha iyi aydınlatmak amacıyla uzunca bir süre duracağız.

Kitapta anlatılanları izlerken, onun hangi anlamda "feminist" olmayı hak ettiğini göreceğiz. Ama niçin "sınır tanımayan" bir feministti? Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İsviçre'de yaşamasından değildi bu. Yalnızca, 1907'de Kadın Sosyalistler Enternasyonali sekreterliğine seçilmesi ve 1920'den sonra, III. Enternasyonal tarafından kurulan uluslararası kadın kuruluşları sekreterliği görevini yürütmesi de değildi bunun sebebi.

Her şeyden önce, Clara Zetkin, kadınların gerçek kurtuluşunun ancak, tüm rejimlerde ve tüm dinlerde, hiçbir engelle karşılaşmadan, davranış ve yaşayışta serbestliğe kavuştuklarında gerçekleşeceğine inanıyordu. 1925'te, Baku'de çekilen bir fotoğrafta, yüzlerini yeni açmış, fakat birçoğunun başı hâlâ omuzlarına kadar inen beyaz başörtüleriyle sımsıkı örtülü on kadar kadının ortasında, bembeyaz saçlarıyla Clara Zetkin'i görüyoruz. Yetmiş yaşından sonra bile, Clara Zetkin, Kafkasya ve Asya Sovyet Cumhuriyetlerine gidip kadınlar arasında bulunmak, kurtuluşlarının gerçeğini, derecesini nesnel biçimde ölçmek için planlar yapıyor, hayaller kuruyordu. Bu konudaki düşünceleri gerçek ol-

muştu artık. Moskova'dan batılı komünist partilere talimat gönderen Komintern hakkındaki eleştirilerinin doğruluğu da ortaya çıkmıştı.

Clara Zetkin ile ilgili belgelerin türü ve önemi, yaşamı boyunca geçirdiği dönemlere göre değişiklik gösterir.

1918-1919 arası için, başlıca arşivlere ulaşmak pek zor değildir, bu dönemle ilgili olarak yapılan araştırmalar çoktur. Clara Zetkin'in düşünceleri ve rolü, katıldığı feminist hareketlerde yaptığı çalışmaların çeşitli yönleri ve düşünce ayrılıkları, tartışmaları, Doğu ve Batı Almanya'da, Anglo Sakson ülkelerinde (Fransa'dakinden çok daha fazla) incelenmiştir. Fakat, Federal Almanya Cumhuriyeti'nde, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de, Clara Zetkin'in 1918'den sonraki yaşamı ve etkinlikleriyle ilgili pek az araştırma yapılmıştır. Oysa, bu dönemde Clara Zetkin'in mücadelesi, benim gözümde en az daha önceki dönemde yaptığı çalışmalar kadar önemlidir.

Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde, bu dönemle ilgili olarak toparlanmış metinler ve birçok inceleme yazısı yayınlanmıştır. Yine de bazı alanlar araştırılmadan kalmıştır. Clara Zetkin'in bıraktığı miras hiçbir yerde görünmez. Clara Zetkin'in hayatıyla ilgili başlıca biyografilerin yazarı olan Luise Dornemann, 550 sayfalık eserinde, kahramanının son on yılına yalnızca kırk kadar sayfa ayırır ve onun Alman Komünist Partisi yönetimine karşı çıkışından tek kelimeyle olsun söz etmez. Öyleyse bu kitabın amacı hayatının önemli bir kısmı bilinmeyen yada yanlış bilinen Clara Zetkin'le ilgili gerçekleri gün ışığına çıkarmaktır.

ÇOCUKLUK VE GENÇLİK YILLARI

Clara, Leipzig ile Chemnitz arasında, Erzgebirge dağının eteğinde, bir Saksonya kasabası olan Wiederau'da doğmuştu. Bu kasabanın halkı el tezgahlarında dokumacılıkla uğraşırdı ve yaşamları Henri Heine'nin ünlü bir şiirinde ve Gerhart Hauptmann'ın *Die Weber* adlı tiyatro piyesinde anlattığı Silezyalı dokumacılarınki kadar zordu.

Clara'nın babası, Gottfried Eisner, çok yoksul bir ailenin oğluydu, babası rençperdi ama bir papazın yardımıyla iyi kötü bir eğitim almış, on altı yaşında Wiederau'da öğretmenlik yapmaya başlamıştı. Yüz kadar öğrencinin bir sınıfta toplandığı bir okuldu burası. Gottfried bunlara Alman dilinin temellerini ve matematik öğretiyordu.

Gottfried, ikinci eşi olarak, Leipzigli bir doktordan dul kalan Josephine Vitale ile evlenmişti. Jean Dominique Vitale adında, Napoleon ordusunda subay olan ve daha sonraları Leipzig'e yerleşen bir adamın kızıydı bu kadın. Babası, Leipzig'de Fransızca ve İtalyanca dersleri vererek hayatını kazanıyordu. Bölgenin eldiven ticaretini elinde tutan bir tüccarın kızıyla evlenmişti. Clara'nın annesi kültürlü bir kadındı, Fransız Devriminin düşüncelerini benimsemişti. Kuşkusuz babası aşılamıştı ona bu düşünceleri. 1848 devriminin halkın belirli bir kesiminde uyandırdığı umutları da paylaşıyordu Eisner soyadını alan Josephine.

Josephine Eisner, George Sand'ın kitaplarını okumayı çok severdi. Wiederau'da kadınlar için bir jimnastik derneği kurmuş ve Almanya'daki feminist hareketin iki öncüsüyle, Ernst Bloch'un

"kızıl demokrat" diye adlandırdığı Louise Otto-Peters ve Auguste Schmidt ile ilişki kurmuştu.

Gottfried Eisner'in ikinci evliliğinden, 5 Temmuz 1857'de Clara ve daha sonra, büyüyünce babası gibi öğretmen olan Arthur, bir de küçük bir sanayiciyle, yani o zamanlar denildiği gibi bir fabrikatörle evlenip "iyi bir izdivaç" yapan Gertrud dünyaya geldi. Clara, Arthur'u daha çok severdi; onunla ilişkileri daha iyiydi.

İlk gençlik ve gençlik yıllarımızda hangi deneyimlerin, hangi kişilerin, hangi izlenimlerin bizim üzerimizde iz bıraktığını, bizi etkilediğini, kimlerin, okunan hangi kitapların kişiliğimizi oluşturduğunu kesinlikle belirlemek zordur.

Clara'nın, bilinçli olsun olmasın, babasının ödün vermez Protestanlığından çok, annesinin açık düşünceliliğinden, enerjisinden etkilendiği kesindir. Küçük bir okul çocuğuyken okuduğu kitaplar bunun örneğidir: İsviçrelilerin özgürlük için yaptıkları mücadelenin tarihi, Fransız Devrimi Tarihi, Hıristiyanların Papalık iktidarına karşı isyanlarının tarihçesi.

Wiederau'da geçirdiği on beş yıl içinde, Clara Eisner gözlerinin önüne serilen yoksulluk görüntüsünü seyretti. Okulda çocuklarını doyuracak parayı ancak kazanabilen dokumacıların evlatlarıyla aynı sıralarda oturuyordu. Evde kumaş dokuyan bu insanlar, civarda kurulan fabrikaların onların bu ekmek paralarını da ellerinden almasından korkuyordu.

1872'de, çocuklarının eğitimlerini tamamlamasını sağlamak için, Eisner'ler Wiederau kasabasını terk edip Leipzig'e yerleştiler. Arthur'un *Thomasschule* adındaki okula yazılması zor olmadı. Fakat Saksonya'da, Lassalle'in 1863'te Alman Emekçileri Genel Derneğini kurmasına ve buradan Reichstag'a ilk sosyalist milletvekilleri olarak August Bebel ve Wilhelm Liebknecht'in seçilmesine karşın, genç kızların öğrenim yapabileceği pek fazla eğitim kurumu yoktu. İşçilerin kızları yine işçi olarak yetiştiriliyordu, ilk öğretim bittikten sonra eğitimlerine devam etmiyordu bu kız çocukları, burjuva genç kızlarınsa aklı fikri evlenmekteydi, bir meslek edinmek onları ilgilendirmiyordu.

Josephine Eisner, feminist akımın öncüleri ile olan ilişkileri sayesinde Clara'yı *Lehrerinnenseminar* denilen kız öğretmen

okuluna yazdırdı. Okulun müdiresi Auguste Schmidt, Louise Otto-Peters ile birlikte, 1865'te, *Allgemeiner DeutscherFrauenverein* (Kadınlar Genel Derneği) adlı bir dernek kurmuştu. Bu dernek, *Neue Bahnen* (Yeni Sesler) adında bir bülten yayınlıyordu. Leipzig'deki kız öğretmen okulunda, dersler edebiyat ve tarih ağırlıklıydı, Almanca, Fransızca ve İtalyanca da öğretiliyordu.

Schmidt'in öğretim kurumunda genç kızlara verilen eğitim, birçok bakımdan Versailles'da kurulan Alman İmparatorluğu'ndaki egemen düşünce akımlarına ters düşüyordu. Burada aşırı bir şovenizm yoktu. Alman klasikleri inceleniyor, ancak Shakespeare ve Balzac da savsaklanmıyordu. Ayrıca Auguste, kendi eğitim kurumundan mezun olan bayan öğretmenlerin, erkek öğretmenlerde aynı haklara sahip olması için mücadele ediyordu.

Clara Eisner için, Auguste Schmidt'in okulunda geçirdiği yıllar mutlu zamanlardı. Zekasıyla tüm öğretmenlerinin takdirini kazanmıştı. Bilgiye karşı susuzluğu ve derslerindeki başarısı, canlılığı, hareketliliği ile arkadaşlarına da kendini sevdirmişti. Petersburglu bir tüccarın kızı olan Barbara ile özellikle çok iyi anlaşıyor, iki genç kızın içtikleri su ayrı gitmiyordu.

Evde ise tersine, bu yıllar neşesiz, tatsız tuzsuz yıllardı. 1875'te babası öldü. Aile artık bitmez tükenmez bir sıkıntı içinde yaşıyordu.

Alman İmparatorluğu, bu ilk on yılında, ekonomik bakımdan atılım yapan bir ülke görünümü sergiler. Fransa'dan alınan beş milyar franklık tazminatın dışında, ticaret ve sanayi müthiş bir hızla gelişiyordu. Özellikle Saksonya'da daha da hızlı bir gelişme göze çarpıyordu. Dokuma sanayisi dönüşüm geçiriyor, zanaat işletmeleri ve ev dokumacıları yerlerini fabrikalara bırakıyordu, hisse senetlerine dayalı ortaklıkların yanı sıra, spekülasyonlar da almış yürümüştü. Çok sayıda yeni kurulmuş sanayi işletmesinin iflasını beraberinde getiren 1873 bunalımı, yine de Almanya'nın hızlı ekonomik kalkınmasını uzun süreli olarak durduramamıştı.

Bu büyük sanayileşme, örgütlenme ihtiyacı duyan proletaryayı doğurdu. 1875'te, Gotha'da, Lassalle'cılarla Eisenach'çıların

birleşmesiyle Sosyal-demokrat parti kuruldu ve 1877'deki seçimlerde on iki milletvekili çıkardı. Bu sonuçla parti, ülkenin büyük partileri arasında dördüncü sıraya oturmuştu.

Sosyalizmin böyle ilerlemesi, Reich şansölyesi Bismarck'ı endişelendirdi. Bismarck, Lassale'ı kendi görüşüne kazandırmayı umuyor ve gizlice onunla anlaşmanın yollarını arıyordu. Ancak tam bu sıralarda, Lassalle aptalca bir düelloda hayatını kaybetti. Yeni partinin başına yavaş yavaş August Bebel ve Wilhelm Leibknecht geçiyordu, ikisi de Saksonyalı milletvekilleri idiler. Bu iki milletvekili, Marx ve Engels'in düşüncelerini benimsemişlerdi ve onlarla sürekli mektuplaşıyorlardı.

Bu durumda, Bismarck yeni devrimci partiyi temelden yıkmaya karar verdi. 21 Ekim 1878'de, sosyalizm karşıtı yasalar yürürlüğe girdi. Bu yasalar partiyi resmen kapatmıyor, ama polis yetkililerine, halkın önünde yapılacak her türlü etkinliği önleme izni vererek, yayın organlarını susturarak, kısacası zoraki bir yasadışılığa iterek partiyi boğazlıyordu. Bu olaylar ve özellikle sosyalizm karşıtı yasaların kabulü, Clara Eisner'in kaderini belirledi.

Sosyal adaletsizlikler ve toplumdaki eşitsizlikler, *Gründerjahre* (Kuruluş yılları) denilen dönemde, yani Alman İmparatorluğunun ilk yıllarında çok artmıştı. Oysa o yıllarda ilk geçliğini yaşayan Clara, kökeni ve yetiştiği çevre bakımından bu tür haksızlıklara karşı duyarlıydı.Yirmi yaşına geldiğinde -henüz Auguste Schmidt'in yönettiği okulda öğrenciydi- Barbara, onu Almanya'ya göç etmiş olan Rus göçmenlerle tanıştırdı. Bu göçmen çevresinde, sabaha kadar insanların ve toplumların oluşumu, dünyanın geleceği gibi konular tartışılırdı.

Clara, burada kendisinden on yaş büyük olan Osip Zetkin ile tanıştı. Osip, Ukrayna asıllıydı ve kendi yaşındaki birçok Rus gibi, zengin bir aile çevresini terk edip işçi olarak çalışmaya gitmişti. Önceleri popülist düşüncelerin etkisindeydi, ancak sonraları, bir yandan üniversite eğitimini sürdürürken bir yandan da yanında çalıştığı, mobilya zanaatkarı olan patronu onu sosyalizme kazandırmıştı.

Belki yine Barbara'nın aracılığıyla, Clara bir başka Rus kadınıyla, bir Alman memurla evlenen ve sosyalist teorilere merak

saran Sofiya Goldfriedrich'le tanıştı. Bu kadın Clara'nın daha sonraki yöneliminde çok etkili oldu. Öte yandan, Osip ve patronu Mosermann, ona Sosyal-demokrat partinin yayınlarını okutuyor, onu mitinglere götürüyorlardı. Bu mitinglerde, Bismarck'ın olağanüstü yasaları yürürlüğe girmeden önce, Wilhelm Liebknecht söz alıyordu; Komün sırasında Paris halkının mücadelesini heyecanlı biçimde anlatıyor ve Alman işçisiyle Fransız işçisi arasındaki dayanışmanın üzerinde ısrarla duruyordu.

Genç kız düşüncelerini kimseden gizlemiyor, tersine onları heyecanla savunuyordu. Bu yüzden Clara, okul müdiresinin sempatisini yitirdi. Çünkü Auguste Schmidt'in açık fikirliliği ve feminizmi, öğrencisinin bu gelişimini, onun devrimci görüşlerini kabul etmesine yetmiyor, hatta bu düşüncelere karşı hoşgörülü bile olamıyordu.

1870 yılında Fransa'ya karşı kazanılan zafer ve "ince düşünen" Alman basını tarafından gaz tenekeleriyle her yanı ateşe veren kadınlar imajına, yani bir korkuluğa indirgenen Komün olayı, o sırada Auguste Schmidt tarafından yönetilen Alman Feministleri Derneği'nin yönelimini etkiledi. Dernek kurulurken Louise Otto tarafından ortaya atılan "Kadınlar insan olmak istiyor" sloganı unutulmuştu. Auguste Schmidt ise, ailenin önemi ve "iyi bir eğitimin" gerekliliği üzerinde ısrarla duruyor, genç kızların gelecekteki kadınlıklarının bilincine varmasını ve kendilerini ilerde oynayacakları "iyi bir eş" rolüne hazırlamalarını istiyordu.

1876 yılının paskalya bayramı sırasında, Clara Eisner imtihanlarını başarıyla vererek okulu bitirdi. İki yıl sonra, Dresde kentinin *Königliches Lehrerinnenseminar* adını taşıyan kız öğretmen okulunda, bitirme imtihanlarını başarıp çağdaş yabancı diller öğretmeni olarak mezun oldu. Fransızca imtihanında, öğretmenler ondan Fenelon'un *Lettre A l'Academie* adlı eserinin kökenini açıklamasını, eseri özetlemesini ve yazarın Fransız dili konusundaki düşüncelerini değerlendirmesini istediler. Clara geçer not sayılan 2 aldı. Yalnızca iki yıllık hazırlık döneminden sonra bu sınavı başaran ender adaylardan biriydi.

Öğrencisine düşüncelerinden ve politik etkinliklerde bulunan arkadaşlar edinmesinden dolayı kırgın olan Auguste Schmidt,

onu işe yerleştirmek için hiçbir girişimde bulunmadı. Böylece Clara'nın, Auguste Schmidt ile tüm bağları koptu.

Aynı dönemde ve aynı nedenlerle, Clara'nın annesiyle olan ilişkileri de bozulmuştu. Kızının geleceği konusunda endişeli olan Josephine Eisner, gece eve geç döndüğünde kızını azarlıyor, "kötü arkadaşların" onun başını polisle derde sokmasından çekiniyordu. Sık sık onu kılıksız biriyle birlikte görüyor, Clara'nın parlak başarılarla bitirdiği eğitiminden sonra, iyi bir işe girip iyi ücret alacağına ve ailenin geçinmesine katkıda bulunacağına ilişkin uzun süredir beslediği umutları kırılıyordu.

Birkaç yıl önce, "on yedi yaşında ciddi olunamaz" diye yazmıştı Arthur Rimbaud. Yirmi yaşında da Clara Eisner, ciddi olmayı reddediyordu. Annesiyle ve öğretmenleriyle bağlarını kopardı; bu ya kendi seçimiydi, yahut da bunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Yakınlarının onun için düşündüğü rahat ve güvenilir hayat yolunu izlemekten vazgeçti, başı sonu belli olmayan, neyle karşılaşılacağı bilinmeyen, baştan aşağı belirsizliklerle dolu bir yola atıldı.

Genç kadının bu seçimini değerlendirirken, kişiliğinin iki çizgisinin, irade ve cesaretin ön plana çıktığını görüyoruz. Kabul edilmezliğine hüküm verdiği ödünlerin sağlayacağı rahatlığı reddederek, kendi kendine sadık kalma iradesi ve bedeli ne olursa olsun düşüncelerini bir an bile terk etmeden sonuna kadar gitme cesaretiydi bu. Bu niteliklerini, o döneme ait bir fotoğrafına bakarken seziyoruz: Kısa kesilmiş perçemlerin kapatamadığı irade ifade eden geniş bir alın, kendinden emin bakışlar, daha şimdiden ne istediğini bilen bir genç kadın...

Resmi yada özel herhangi bir okulda görev alamayan Clara, Leipzig yakınlarındaki Wermsdorf'ta, zengin bir büyük toprak sahibinin yanında, dadı olarak geçici ve düşük ücretli bir işe girdi. Bir yıl sonra, patronu kendisine gönderilen mektuplardan birini açıp okuyunca, hemen o gün işi bırakıp gitti.

Clara, Wermsdorf'dan Zschopau'ya gitti. Burada Saksonyalı bir fabrikatör olan Heinrich Jacob Bodemer, çocukların eğitimiyle ilgilenmesi için onu işe aldı. Bodemer ilerici biriydi ve 1848'de Alman devrimcilerini desteklemişti.

Clara ertesi yıl, arkadaşı Barbara'nın davetiyle Petersburg'a

gitti. Burada, arkadaşının ailesinin yanında birkaç hafta kaldı. Hoş bir gezi olmuştu bu onun için, ama rahat bir çevrede, Rusya başkentinin güzelliklerini keşfetmeyle geçirilen haftalar Osip Zetkin'i ne kadar özlediğini fark etmesine neden olmuştu.

Clara'nın Saksonya'da geçirdiği son yıllar konusunda pek bir bilgi yok. Elinden geldiği kadar sık Leipzig'e gelip Osip ile buluşuyordu. Onun gibi militanlık yapıyor, yarı yasadışı sosyal-demokrat yayınları dağıtıyor, Alman arkadaşların evlerinde düzenledikleri toplantılara katılıyor, yada Osip'in Leipzig üniversitesindeki arkadaşlarının oluşturduğu grup tarafından düzenlenen tartışmaları izliyordu.

Baskılara karşın, Sosyal-demokrat parti büyük bir etkinlik gösteriyordu. Gazetesini Almanya'da serbestçe çıkaramayan parti, *Sozialdemokrat* adındaki yayın organını, sansürden uzak bir yerde, İsviçre'de yayınlamayı kararlaştırdı. Zürih'ten Almanya'ya on binlerce dergi gizlice sokuluyordu. 1880 Ağustosunda yapılan yıllık kongre de, yine İsviçre'nin Wyden kentinde toplanmıştı. 1880 ilkbaharında, sosyal-demokratlar iki yerel seçimde başarılı olmuşlardı ki bunlardan biri Saksonya'da, Glauchau bölgesinde yapılmıştı.

Bu başarılar, partililerin üzerindeki polis baskısını arttırdı. August Bebel, Leipzig'e parti militanlarına Wyden'deki kongre hakkında rapor vermeye gelmişti. Yapılan toplantılardan haberdar olan polis, sosyalistlerin Bebel'in konuşmasını dinlemek için toplandığı eve baskın yaptı. Osip Zetkin de dahil, herkes götürüldü evden. Bu toplantının içlerinden birinin doğum gününü kutlamak için yapıldığını öne süren Almanlar, kısa bir süre içinde serbest bırakıldılar.

Fakat Osip Zetkin, yabancı asıllı olduğu için, derhal Leipzig'i terk etmek zorunda bırakıldı. Durumdan haberdar olan Clara, onu kentin sınırlarına kadar izledi. Belki de Osip ona fotoğrafını o anda vermişti, derin bakışlı, bıyıklı ve sakallı bir genç adamın resmiydi bu –arkasında "Sevgili arkadaşım Clara Eisner'e, Jose Zetkin'den" yazılıydı. Arkadaşlıklarının artık aşka dönüştüğünü birbirlerine itiraf etmişler miydi acaba? Ama, birbirlerine mektup yazmayı ve ilk fırsatta görüşmeyi vaat ettikleri kesindi. Osip, Paris'e gitmek niyetindeydi.

Osip'in gidişinden birkaç ay sonra, Clara Eisner de Saksonya'yı ve Almanya İmparatorluğunu terk etti. Ona Avusturya'da, Traunstein kentinde, bir fabrikatörün yanında dadılık işi teklif etmişlerdi. Bu adam, çevresinde liberal geçiniyordu ama evinde despot biriydi. Clara, Avusturya'da uzun bir süre kalmadı. 1882 ilkbaharında Zürih'e geçti, bu kentte yaşayan arkadaşı Barbara'nın davetlisi olarak onun yanına gitti.

Zürih'te geçirdiği günler, kısa sürmekle birlikte, Clara'nın geleceği için önemliydi. Burada büyük bir olasılıkla Barbara'nın sayesinde, Eduard Bernstein ile tanıştı. Bernstein, Marx ile mektuplaşıyordu, Engels'in dostuydu ve *Sozialdemokrat* gazetesini yönetiyordu. Clara, Alman sosyal-demokratların yurtdışındaki bağlantı bürolarında, Bernstein'in verdiği konferanslara katıldı ve kuşkusuz yine Bernstein'in tavsiyesiyle, Julius Motteler onu hizmetine aldı.

Motteler, *Sozialdemokrat*'ı yasadışı yollardan Almanya'ya sokmak ve gazeteyi orada dağıtmakla yükümlüydü. Yarı-gizli, zor bir görevdi bu, İsviçreli görevlilerin pek gözüne çarpmamak ve özellikle gümrüklerdeki Alman polislerinin arama ve sorgulamından kaçınmak gerekiyordu.

Julius Motteler, daha önce Almanya'da ilk tekstil işçileri sendikalarından birinin örgütleyicisi ve yöneticisiydi. Clara'ya işçilerin hakları ve ücretleri için ilk mücadelelerinden söz etti. Genç kadının August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* adlı eserini okumasını sağladı. İlk baskısı 1879'da yapılan ve derhal yasaklanan bu kitap, Alman sosyal- demokrat çevrelerinde en çok okunan eserdi. Bu kitap, Clara Zetkin'i de büyük ölçüde etkilemişti.

Zürih'te kalmaktan sağladığı yarar ve yaptığı çalışmalar ne olursa olsun, Clara, Osip'e kavuşmak için sabırsızlanıyordu; 1882 sonbaharında, Paris'e gitmek üzere Zürih'ten ayrıldı.

PARİS'TE KADER BELİRLEYİCİ YILLAR

Clara, niçin Osip ile Paris'te buluşmakta gecikmişti? Kuşkusuz parasal nedenlerden dolayı. Osip'in, Paris'e yerleşmesi gerekiyordu. Belki Clara da biraz para kazanıp evin masraflarına katılmak istemişti. Belki de ayrıldıklarında birbirlerini sevdiklerini, birbirleri olmadan yaşayamayacaklarını anlamışlardı.

Clara, 1882'nin Ekim ayında Paris'e vardı. Gelişinin tam tarihini bilmiyoruz. Genellikle Rus devrimcilerini ve özellikle de Osip Zetkin'i izleyen Fransız polisi, kuşkusuz onların yazışmalarını da kontrol ediyordu. Polis kayıtlarına göre, Clara Paris'e Eylülde gelmişti. Belki de bu tarihi, aşıkların birbirine kavuşmak için gösterdikleri sabırsızlıktan çıkarmıştı, mektupları okuyan polis yetkilileri.

Osip, Port-Royal bulvarında, 64 numaralı binada, mobilyalı bir oda kiralamıştı. Genç çift burada ikamet etmiş ve 1 Ağustos 1883 günü Clara ilk çocuğu Maksim'i dünyaya getirmişti. Tek odalı bir apartman dairesinde, küçük bir bebekle yaşamak, hele çalışmak çok zordu. Genç çift Ekim ayında buradan taşınıp, pek uzakta olmayan Flatters sokağında 10 numaralı apartmana taşındılar. Paris'in V. bölgesiyle XIV. bölgesi sınırında, iki oda ve bir mutfaktan ibaret küçük bir daireydi burası.

Bir buçuk yıl sonra ikinci oğulları, Kostya dünyaya geldi. Kostya, Konstantin'in kısaltılmış şekliydi. Clara ile Osip evlenmemeye karar vermişlerdi. 1914 yılında, Leipzig belediye başkanlığına yazdığı bir mektupta Clara, buna "ilkeleri gereği" karar verdiklerini belirtiyor ve sebep olarak da, kendi ulusal kimliğini yitirmeyi istemediğini ve Osip gibi kendisinin de, ne pahası-

na olursa olsun, çocuklarının Rus uyruklu olmasını önlemek istediklerini açıklıyordu. Zetkin iki oğlunu da tanımış ve Zetkin soyadıyla nüfus kayıtlarına geçirtmişti. Paris'e gelişinden beri, Clara genç kızlık soyadını bırakıp Zetkin adını kullanmaya başlamış ve bu Almanya'ya döndüğünde bazılarının ona sitem etmesine neden olmuştu.

Yabancılar Paris'te nasıl ve ne ile yaşar? Osip, Rusçadan başka Almanca ve İtalyanca da biliyordu. İkisi de çeviri yaparak ve yabancı dil dersleri vererek geçiniyorlardı. Buna yaşamak denmez, hayatta kalmaya çabalamak denirdi. Paris'e gelişinden beş yıl sonra, Clara, Wilhelm Liebknecht'e şunları yazıyordu:

"Şimdiye kadar, sürekli bir iş bulmayı başaramadık. Mütevazı bütçemizi dengelemeye yetmeyen küçük kazançların dışında, işimiz rastlantılara kaldı."

Clara için maddi bakımdan, Paris'te geçirdiği yıllar, hayatının en zor dönemi oldu. Zetkin'ler yoksulluk içinde yaşıyorlardı. Sahip oldukları eşyalar, yalnızca vazgeçilmeyecek derecede gerekli olanlardı. Çocuklar yeteri kadar süt içsin, meyve yesin diye, anne babaları hiçbir zaman et satın almazdı. Tüm kısıntılara karşı, para öylesine azdı ve kazanılması öylesine rastlantılara bağlıydı ki bazen evde bir kuruş bile bulunmazdı. O zaman, bakkaldan ve fırından veresiye alış veriş yaparlar, durumu daha iyi olan arkadaşlarının evlerine kendilerini davet ettirirlerdi.

Clara'nın samimi arkadaşı ve ilk biyografisinin yazarı olan Gertrud Alexander'ın daha sonraları anlattıklarına göre, o zamanlarda Paris'te yaşayan Ruslar arasında bir tür komün düzeni vardı. Evini ısıtabilen ve parası olan, daha zor durundaki arkadaşlarını yanına çağırır, varını yoğunu paylaşırdı.

Ancak ne denli gerçekçi ve etkili olursa olsun bu dayanışmanın da bir sınırı vardı. Ev kiraları dört ayda bir 500 frank artıyordu. "Para pisliktir" diye yazıyordu 1887'de Clara, o dönemin en ünlü marksist kuramcısı olan Karl Kautsky'ye, "ama, ne yazık ki pislik para değildir"

1887 yılında bir Nisan günü, Flatters sokağındaki apartman dairesinin kapısı çalındı. Bu kez gelen sütçü değil, polisti. Zet-

kinler kiralarını aylardır ödeyememişlerdi ve ev sahibi onları apartman dairesinden çıkarmak istiyordu. O sırada Clara, çocuklarını yıkamakla uğraşmaktaydı. Ancak giyinmelerine yetecek kadar zaman verildi, sonra, aile orayı terk etmek zorunda kaldı.

"Mektuplarımızı, yeni başlanmış yada bitirilmiş yazılarımızı bile aldılar. Kurtarabildiklerimiz, yatakların dışında birkaç kitap ve üzerimizdeki elbiselerdi. İki küçük çocukla otelde bir oda bulmak da olanaksızdı. Gecenin saat dokuzunda, hâlâ sokaklarda dolaşıyorduk ki, Osip'in yurttaşı olan birine rastladık. O bizi evinde misafir etti. Şimdi bir Rusun evinden bir başka Rusun evine dolaşıp duruyoruz."[1]

Birkaç hafta böyle ortada kaldıktan sonra, Zetkinler, Paris'in on üçüncü bölgesinde, Glaciere sokağında başlarını sokacak bir yer buldular.

Dadılık yaptığı yıllarda, Clara bu işin işverenin iyi yada kötü niyetine bağlı olmak anlamına geldiğini kendi deneyimiyle öğrenmişti. Paris'te kuşkusuz bağımsızdı, ama yaşantısı bir işçi kadınınkinden daha da zordu. Birkaç yıl sonra, işçi kadınlara hitap ettiğinde onlar tarafından anlaşılması, "burjuva" feministlerin tam karşıtı olması, onlarla polemiğe girmesi, işçilerin hayatının zorluklarını iyi bilmesinden, bunları kendisinin de yaşamış olmasındandı.

Yine de, bu genç anne, mektuplarında "gerçek birer Kazak" diye söz ettiği iki oğlunun akıllı uslu durmak bakımından pek fazla başarı göstermeseler bile güçlü kuvvetli yetiştiğini görmenin mutluluğunu yaşıyordu. Paris'te kaldıkları süre içinde, 1890 yılına kadar -Maksim beş, Kostya yedi yaşına basmıştı o yıl- çocuklar okul yüzü görmediler, Anne ve babaları onların eğitimini üzerlerine almışlardı.

Bu zor yıllar içersinde, Clara Zetkin gazetecilik ve çevirmenlik mesleklerini öğrendi, Fransız ve Alman işçi hareketi yöneticileriyle ilişkiler kurdu, entelektüel ufkunu genişletti ve marksizmi kavradı. Paris'e vardığında, 1882 sonbaharında, daha çok

1. Clara'nın Wilhelm Liebknecht'e mektubu. 29 Nisan 1887.

Rus devrimci çevreleriyle temasa geçmişti. Otuz beş yıl sonra, 1917 yılında, duyduğu nostaljiyi gizlemeyerek "Gençliğimde, ilk kez Rus devrimci çevrelerinde kendimi tam anlamıyla evimde hissettim," diye yazmıştı.

Clara Zetkin'in yetmişinci yaş günü dolayısıyla, Charles Rappoport şunları anlatmıştı:

> *"Clara Zetkin ve eşi Osip Zetkin'le, Paris'te, 1888 yılına doğru, Tresor sokağında yine aynı adı taşıyan bir bodrum kahvehanesinde tanıştım. Her cumartesi, burada Rus ve Romanyalı işçiler toplanırdı, içlerinden çoğu da Yahudidi. Osip Zetkin, yabancı işçilerin kurduğu bu ilk sosyalist gruplaşmanın, fedakar ve çalışkan sekreteriydi. Pyotr Lavrof, Eli Rubanoviç, Riyazanof ve daha başka sosyalist militanlar buraya gelip konuşma yaparlardı."*[2]

Osip aynı zamanda "Emeğin Kurtuluşu" adındaki bir Rus grubunun da üyesiydi, sonradan bu gruba Clara da katıldı.

Avrupa'nın dört bir bucağından gelen ve dünyayı değiştirme, insanların yaşam koşullarını iyileştirme umutları besleyen tüm bu gençlerde, bilgiye ve düşüncelerini birbirleriyle paylaşmaya susamışlık fark ediliyordu. Clara eşiyle birlikte Uluslararası Toplumsal İncelemeler adındaki bir çevrenin yaptığı toplantılara da devam ediyorlardı. Bu kurum, 1883-1885 arasında Adhemar Leclerc tarafından yönetilmişti. Burada, Fransız İşçi Partisi ve Alman Sosyal-demokrat Partisi yöneticileri gelip görüşlerini açıklardı.

Kuşkusuz, Karl Marx'ın uluslararası işçi hareketine katkılarını kutlamak için yapılan bir gösteri sırasında, 1883 Martında Clara, Marx'ın küçük kızı Laura ile tanıştı. Laura, 1868 yılından beri Paul Lafargue ile evliydi. Ayrıca Guesde ailesi ve Gabriel Deville ile de tanıştı Clara, ama en çok Lafargue ailesi ile samimi dostluk kurmuştu. 1883 sonbaharında, Clara birçok kez, Saint-Pelagie hapishanesinde tutuklu bulunan kocasını ve Jules Guesde'i ziyarete giden Laura Lafargue'a refakat etmişti.

2. *L'Humanite*, 10 Temmuz 1927.

Paris'te geçirdiği bu yıllar, Clara için eğitim, ideolojik oluşum, "politik üniversite" yılları olmuştu denilebilir. Ama ne büyük çabalar pahasına! Fiziksel yorgunluğun üstesinden gelmek için de örgütlülük ve irade gerekiyordu. Feministler, çoğu kez haklı olarak çalışan kadınların zorunlu "çift vardiyasından" yakınır. Clara içinde yaşamış olduğu için, bu durumun ne demek olduğunu çok iyi biliyordu.

Clara'dan, Karl Kautsky tarafından yönetilen *Die Neue Zeit* dergisine, ünlü Parisli komüncü Louise Michel hakkında bir makale yazması istenmişti. Bu konuda Karl Kautsky'ye yazdığı bir mektupta ev işlerinden nasıl bunaldığını şöyle anlatıyordu:

> *"Terziyim, aşçıyım, çamaşırcıyım vb., vb., kısacası orta hizmetçisiyim. Üstelik de bana bir an rahat vermeyen, iki haşarı oğlum var. Tam Louise Michel'in karakterini incelemeye başlamıştım ki, 1 numaralının burnunu silmem gerekti, ancak yerime oturmuştum ki, kalkıp 2 numaralıyı doyurmak zorunda kaldım. Kısacası, yoksullukla karışık Bohem bir yaşam sürdürüyorum."*[3]

Gazetecilik çalışmalarına başlayan Clara, ancak geceleri yazı yazabildiğini itiraf ediyordu. Oysa, çalışmayla, didinmeyle geçen bir günün sonunda, akşamleyin kendini "bitmiş tükenmiş, yorgun bir kira arabası beygiri gibi bezgin, halsiz" hissediyordu. Üstelik akşamları, kaçırmak istemediği toplantılar yapılıyordu. Bazen, başkalarının evinde toplanıyorlardı. Böyle akşamlarda, iki küçük çocuğu bitişik odada bir koltuğun üzerinde yatırıp uyutuyordu, eve ancak gece yarısından çok sonra dönebiliyorlardı.

Paris'te kaldığı süre içersinde, Clara ciddi biçimde marksizmi öğrenmeye çalıştı. *Komünist Manifesto, Kapital, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* okuduğu kitaplar arasındaydı. Fransız Devrimi ve Paris Komünü tarihini de inceledi. Okuduğu kitaplardan çok, onu Osip'le günlük sohbetleri, Fransa, Almanya ve Rusya'daki işçi hareketiyle ilgili konuşmaları, Lafargue'larla

3. Karl Kautsky'ye yazılan mektup, 22 Mart 1886.

fikir alış verişleri, Fransız işçi partisinin öteki yöneticileriyle sürekli ilişkileri ve grevciler için para toplama, gösterilere katılma gibi pratik etkinlikler eğitti. Ayrıca, dergilere yazdığı ilk makaleler de Clara'yı düşüncelerini kesinleştirmek zorunda bırakmıştı.

On beş yıl sonra, 1901'de, iki Alman sosyologun anketine cevap veren Clara Zetkin, annelik görevleriyle zorunlu olarak yerine getirdiği entelektüel görevleri arasında nasıl iki parça olduğunu şöyle anlatıyordu:

"Eğitimimi dilediğim biçimde, sistematik olarak tamamlayıp kendimi daha çok sosyalist harekete adamanın olanaksızlığını görüyordum:" Ve söylediklerine şunları eklemişti: *"Bu dönemde büyük bir olgunluğa eriştiğimi çok sonraları fark ettim. Kişisel düşüncelerimi geliştirmek için, okuduklarım ve incelediklerim hakkında düşünmeye o dönemde başladım."*

O yıllarda, artık onu hiç terk etmeyecek olan enternasyonalist düşünceleri benimsemişti. 1887 ve 1888'de, Paris'ten yazdığı mektuplarda bunu şöyle dile getiriyordu: "Sosyalizm Alman yada Fransız değildir, uluslararasıdır. Sömürü uluslararası olduğuna göre, emekçilerin dayanışması da uluslararası olmalıdır." Çok sonraları, 1911'de, Aleksandra Kolontay'a yazdığı bir mektupta Paris'te kazandığı deneyimi şu sözlerle anlatıyordu:

"Tek doğru tutum, önümüze fırsat çıktıkça, düşüncelerimiz için çalışmaktır. Sürgün yıllarımızda, Osip ile böyle yaptık. Bugün de, Fransız işçi hareketindeki militanlığımın bana çok şey kazandırdığıma inanıyorum."

**
*

1886 ilkbaharından beri, Clara kendini anormal şekilde yorgun hissediyordu. Rus asıllı bir doktor kadın, tüberküloz başlangıcı teşhisi koydu ve "hava değişikliği" tavsiye etti. Kautsky'nin dergi için istediği, *Louise Michel'in Anıları'nı* yazmaya yeni

başlamıştı. *Neue Zeit*'in editörü, Heinrich Dietz, ona 6 Mayısta, 100 mark gönderdi, bu bir işçi kadının yedi-sekiz haftalık ücretiydi. Kardeşi Arthur, onu yanına davet etmiş ve o da az bir miktar para göndermişti. Clara, iki çocuğuyla birlikte, hemen Leipzig'e doğru yola çıktı.

Almanya'da kaldığı sürece dinlendiği pek söylenemez. Ama hava değişikliği ona iyi gelmişti. Eski arkadaşlarıyla ve Osip'in eski tanıdıklarıyla görüşmek onu mutlu etmişti.

Sosyalizm karşıtı yasalar yine yürürlükteydi, Sosyal-demokrat Parti, çalışmalarını yarı gizlilik içinde sürdürmeye zorlanmıştı, ama gücü daha da artmış görünüyordu. Leipzigli partililer, yeni gelenin de katkıda bulunmasını sağlamak istediler. Clara halkın karşısında ilk kez konuşma yaptı. Onu "Fransız arkadaşımız Leslie" diye tanıtmışlardı. "Leslie", konuşmasında Fransa'daki siyasi durumu özetledi, işçi hareketinin durumundan ve etkinliklerinden söz etti. Dinleyicilerinin ilgisini çektiği açıkça belliydi, o kadar ki Leipzig'in tüm sosyal-demokrat kesimleri, onu konuşma yapmaya davet ettiler. Bunun tehlikesi yok değildi, çünkü kimliği çabucak ortaya çıkmıştı. Ancak altı yıl önce Osip'in sınırdışı edilmesinden beri, Saksonyalılar da daha uyanık davranmaya başlamışlardı. Hiçbir polis bu toplantıları kontrole gelmedi. Ağustos başlarında, Clara Paris'e dönmek üzere trene bindi.

Ailenin parasal durumu o yokken de düzelmemişti. Clara'nın dönüşünden sekiz gün sonra, oturdukları apartman dairesinden çıkarıldılar.

Daha da kötüsü, Osip hastalanmıştı, önceleri konsültasyona çağrılan doktorlar tam bir teşhis koyamadılar. Bazı günler hiçbir şey, siyaset bile onu ilgilendirmiyordu. Kendini otururken de, ayaktayken de rahat hissetmiyordu. Doktorlar romatizmadan söz etti. Birkaç ay sonra, Osip'in durumu daha da ağırlaştı.

Zetkin'ler, Glasiere sokağındaki evlerine yerleşir yerleşmez Osip'in bacakları felç oldu. "Romatizma" aslında omurilik iltihabıydı ve o zamanki tıp, bu hastalığın karşısında çaresizdi. İlaçlar ancak hastalığın ilerlemesini geciktiriyor ve hastanın acılarını azaltıyordu.

Biri dört, öteki iki yaşındaki iki çocuğunu büyütmek, kocasını tedavi ettirmek ve hastalığı sırasında kocasına bakmak -çünkü

başkasının kendisine elini dokundurmasına katlanamıyordu hasta adam- ev işlerini yapmak, yemek pişirmek ve ailesini geçindirecek parayı kazanmak zorunda kalan genç kadının durumunu anlatmak zor. 25 Mart 1888 günü, Kautsky'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Erkek gibi mücadele ediyorum, ama çok güç benim için tüm bunlar, anlatamayacağım kadar güç."

Kırk yıl sonra, Charles Pappoport şunları hatırlıyordu:

"Zetkin'lerin yaşadığı küçük apartman dairesine gittim. Aile büyük bir yoksulluk içinde yaşıyordu. Ama Clara sıkıntılara yiğitçe dayanıyor, Osip felç yüzünden yatağa çakılı yatarken, kahramanlığa varan bir mücadelecilik ve metanetle güçlüklere göğüs geriyordu."[4]

1887 yılı sonlarına doğru, Clara bir mucize eseri, çocuklarının babasının iyileşeceğini hâlâ umut ediyordu. Ama Osip'in hastalığı ailenin gelirini azaltmış, masraflarını çoğaltmıştı. Bu durumda, çıkar yol yoktu. Clara arkadaşlarını yardıma çağırdı. Marx'ın damadı olan Charles Longuet, Kautsky, Bernstein ve Wilhelm Liebknecht ona yardım etmeyi kabul ettiler. Osip ve Clara Alman dilindeki üç gazetenin muhabirliğine getirildiler. Bu gelir, 1888'de ev işleri için bir yardımcı tutmalarını sağladı. Madam Robin adındaki bu kadın, eski bir Komüncüydü ve Clara'yı bir kısım ev işlerinden kurtardığından, genç kadın artık gazete yazılarına daha çok zaman ayırabiliyordu. 1888 yazına kadar, yazıların çoğunu yazmış olan Osip, hastalığı ilerledikçe, bu görevi yavaş yavaş Clara'ya devrediyordu.

12 Kasımda, Wilhelm Liebknecht ile sürekli yazışan Charles Bonnier, ona şu bilgileri veriyordu:

Size Zetkin konusunda üzücü haberler vermek zorundayım. Hasta bilmiyor ama, iyileşemez durumda. Tanıdık bir doktorun yardımıyla, onu Salpetriere hastanesine yatırdık. Bunu hem acılarının azalması için, hem de yiğit karısının

4. *L'Humanite*, 10 Temmuz 1927, s. 4. (El yazısı orijinal de korunmaktadır.)

üzerindeki yorgunluk yükünün biraz azalması için yaptık. Madam Zetkin gerçeği biliyor. Ama hastaya ne halde olduğunu söylemek tehlikeli olur. Çok üzücü bütün bunlar."[5]

1889'un ilk günlerinden beri, tıp Clara'nın tüm umutlarını kırdı. Osip'in gücü günden güne azalıyor, sonu yaklaşıyordu. 1923'te Clara Zetkin, sevdiği bir yakınını kaybeden Rus kadın arkadaşına, "o korkunç 29 Ocak gününü" şu sözlerle anlatıyordu:

*"Bütün gece ayakta kaldım, hep meşguldüm, Osip'in tedavisiyle uğraşıyordum. Sabahın beşine doğru, kesinlikle hissetim: Hastamın sonu yaklaşıyordu. Ölmek üzere olan Osip ve çocuklarla yalnızdım. Komşumu uyandırdım, doktoru çağırmasını ve Rus kolonisinden arkadaşlarımıza durumu haber vermesini rica ettim. Doktor geldiğinde, Osip artık bilincini yitirmişti. Doktor, yapabileceği tek şeyin hastanın bilincini açmak olduğunu, ama bunun ona hem fiziksel hem de manevi açıdan çok acı vereceğini söyledi. Bana çok zor geldi ama, hem Osip'i sevdiğimden, hem de görev duygusunun etkisiyle, bilincinin açılmasını istemedim. Yanında oturuyordum, elini tutuyor, alnından akan terleri siliyordum. Bazı arkadaşlar geldi gitti. Sanki kabus görüyordum. Ancak bir tek şeyin, korkunç ve inanılmaz bir şeyin bilincindeydim: Osip ölüyordu. Sekiz saat sonra, soluğu kesildi ve kalbi durdu. Sanki, benim hayatım da onunkiyle birlikte bitmişti."*6

Clara, kendisini hayata döndürenin çocukları ve Osip'in militan çalışmalarını sürdürmek olduğunu ekliyordu. Yalnızca, Osip'in ölümünden otuz dört yıl sonra, o korkunç geceyi böylesine net hatırlayabilmesi ve bu denli gerçekçi biçimde anlatabilmesi bile duygularının derinliğini göstermeye yeter. Charles Rappoport'un anlattıkları da bunu doğrulamaktadır:

5. IISG, Amsterdam, Wilhelm Liebknecht ile yazışmalar. D. 75.
6. Helena Stasova'ya mektubu. 20 Kasım 1923. Parti Merkez Arşivi (IfGA. ZPA), Doğu Berlin (Doğu Berlin arşivleri, Clara Zetkin'in mektupları).

"Osip Zetkin'in ölümü Clara'yı, tüm yaşamım boyunca unutamayacağım derin acılara gömdü. Aylar boyunca, onun yanında bulunduğum zamanlar, gözleri yaşlı, sevdiği adamın uzun mektuplarını tekrar tekrar okuduğunu görüyordum. Clara, yalnız sevgili hayat arkadaşı olmakla kalmayıp adeta manevi babası olan insanı düşünüyordu hep. İnanmış bir marksist olan, asil ruhlu Osip Zetkin sayesinde, Clara marksist sosyalizme ve devrime doğmuştu."

Osip Zetkin'in naşı 31 Ocakta, Ivry mezarlığında yakıldı. Öldüğünde otuz altı yaşındaydı. Kortejin başında Piyotr Lavrov yürüyordu. Mezarı başında, Lavrov'dan sonra, Lafargue ve birçok yabancı asıllı sosyalist, ölen devrimcinin ardından konuşma yaptılar.

Clara, Fransız işçi hareketinin yayın organı, *Socialiste* dergisine tek başına yazı yazıyordu. Yazdığı bazı makaleleri Viyana'da yayınlanan *Gleichheit* dergisine (daha sonra *Arbeiterzeitung* adını alan, Avusturya sosyal-demokratlarının yayın organı) gönderiyordu. Alman partisinin merkez yayın organı *Der Sozialdemokrat* ve Berlin'de yayınlanan *Berliner Volkstribüne* gazetelerinde 1886 Aralığı ile 1890 Haziranı arasında Clara ve Osip'in yazdığı üç yüzden fazla makale yayınlandı. Almanya'daki usule göre, yazılar imzalı yayınlanmıyordu, ancak bunların stilinden yazarının kim olduğunu çıkarmak mümkündü. Osip'in Almancası kelime hazinesi bakımından pek zengin değildi, Clara'nın yazıları ise acıklı hatta duygusaldı.

Yine de, 1888 sonlarına kadar, hangi yazının hangisine ait olduğunu kesinlikle söylemek zordu. Clara, Osip'in yazılarının Almancasını düzeltiyordu, Osip ise yıllardır biriktirdiği siyasi deneyimi ve edindiği belgeler yardımıyla, Clara'nın ifadesini mükemmelleştirmesinde katkıda bulunuyordu.

Alman ve Avusturya gazetelerinde, Clara Fransa'daki seçim kampanyalarından söz ediyor, "emekçiler için çok önemli ve artık gerçekleşebilir olan" hakların savunulmasını sağlayan parlamenter mücadelenin faydasını altını çizerek belirtiyordu. Bu haklar arasında daha sağlıklı ve ucuz evlerde oturmak, çocuklarını daha iyi okullarda okutmak ve daha kısa iş saatleri vardı; ay-

rıca, Clara proletarya artık "nesnel gelişim sürecine katılma olanağına sahiptir," diye yazıyordu.

Alman okuyucularının, Fransız işçi hareketinin karmaşıklığını somut biçimde anlamalarını sağlamaya gayret ediyor, yapılan mücadeleleri anlatıyor, "emekçilerin sınıf olarak durumlarının bilincine vardıklarını ve aynı zamanda tüm toplumun da çıkarı demek olan çıkarlarının savunmasını kendi ellerine almak istediklerini gösteren" mücadeleleri, grevleri anlatıyordu. İşçi partisini de övüyor, ama bazen hatasıyla sevabıyla her şeyi dosdoğru anlatıyordu:

"Fransız proletaryasının örgütlenmesi, hem siyasi hem de sendikal yönden, son derece güçsüz ve gevşek. Bir siyasi örgüt, üyelerine hiçbir maddi zorunluluğu kabul ettiremiyorsa, aidat bile ödettiremiyorsa, bu örgüt nasıl hayatta kalabilir?" (Eylül 1887)

Başka bazı makalelerinde, Fransız siyasetinin ve işçi hareketinin dümenini tutan bazı simaların portrelerini çiziyordu: Eugene Pottier ve George Clemenceau, Louise Michel ve Paul Lafargue, Benoit Malon ve Edouard Vaillant gibi ünlüler de bunlar arasında yer alıyordu. Bunlardan bazılarını şahsen tanıyor, ama bu tanışıklık onların siyasi çalışmalarını eleştirmesini engellemiyordu. Bu küçük biyografiler, daha sonra *Paris Komününden Beri Fransa'da Sosyalizm* adlı makalesiyle birlikte broşür halinde toplandı ve 1889'da, Berlin'de yayınlandı. Osip'in anısına, yazar olarak imzası kondu.

Clara Zetkin, Louise Michel'den, "adalet uğruna mücadelenin tarih sahnesine çıkardığı, en soylu, en saf, en fedakar karakterlerden biri" diye söz ediyordu. Louise Michel'in "bütün sosyalist fraksiyonların dışında kaldığını, görüşleri bakımından çoğu kez kendisini utanmazca kullanan anarşistlere yaklaştığını" yazarak bizi aydınlatıyordu. "Son zamanlarda kadınların işçi hareketine katılmasını sağlamak ve işçi kadınları örgütlemek için çalışıyor" diye yazıyordu. Louise Michel "çok iyi niyetlerle, ama çok da karışık biçimde" kadınların kurtuluşuyla ilgili bir broşür yayınlamıştı. Louise Michel, Clara Zetkin için "kadın

Garibaldi" idi. Zetkin, onun iyi bir konuşmacı olduğunu, ama örgütleyicilik yeteneğine sahip olmadığını söylüyordu. Louise'de eksik olan, özellikle ekonomi ve tarih bilgisiydi. Louise Michel'in grubunda egemen olan kuramsal kargaşalığa örnek olarak, "toplantılardan birinde, Madam Huon adında birinin, kadınların kurtuluş mücadelesini başlatmaktan vazgeçmeyi ciddi biçimde önerdiğini" gösteriyordu. Sosyalist filozof Malthus'un uzun süredir savunduğu tezdi bu. Dinleyenler konuşmacıyı alkışlamış, hiçbir itiraz sesi yükselmemişti. 1913'te, Almanya'da da, Clara Zetkin yine buna benzer bir öneriye karşı çıkmak zorunda kalacaktı.

1888'in Eylül ayında, Wilhelm Liebknecht'e Paris'te uluslararası bir kongre toplanmasına yol açan sorunları açıklamıştı. Mektupları ve makaleleri, Clara'nın hem militan olarak inançla ve heyecanla çalıştığını, hem de hükümlerinin kesinliğini ve doğruluğunu, Alman sosyal- demokratlarına kanıtlamıştı, bu nedenle uluslararası bir işçi kongresi toplama tasarısı ortaya konduğunda, hazırlık komitesinde, Alman sosyal- demokrasisini temsil etmek üzere Clara Zetkin'in yer almasını önerdiler.

1889 ilkbaharında, Paris sanki iki ayrı uluslararası kongreye sahne oluyordu. Kongre farklı görüşler arasında ikiye bölünmüştü. Kongrelerden biri, adeta İşçi Partisi tarafından düzenlenmiş gibiydi ve bu grup, marksist düşünceleri savunuyordu, sözüm ona ikincisini tertipleyenler ise Olasıcılar (Possibilist) denilen bir gruptu ve birincilerle herhangi bir ortak eyleme girmeyi kesinlikle reddediyorlardı. Clara, kuşkusuz Lafargue ve Guesde'nin görüşünü aldıktan sonra, 11 Mayısta, *Berliner Volkstribüne* gazetesinde, *"Uluslararası İşçi Kongresi ve Fransız işçilerini bölen görüş ayrılıkları"* başlıklı bir makale yayınlattı. Gazetenin Berlinli yazı işleri kurulu ek olarak, metnin "Fransız İşçi Partisi yönetici çevrelerinin görüşlerini yetkin bir dille açıkladığını ve karanlık kalmış sorunları aydınlatacak birçok bakış açısını değiştirecek nitelikte olduğunu" belirterek, makalenin önemini vurguladı. 16 Mayısta Engels, Lafargue'a şunları yazıyordu:

"Clara Zetkin, Berliner Volkstribüne'ye mükemmel bir makale yazmış. Olaylardan üç ay önce haberdar olsaydık, bu

bilgiler bizim için çok daha değerli olurdu. Bernstein, yarın Mashingham ile görüşüp makaleden yararlanmasını sağlayacak."[7]

Kongrenin hazırlık çalışmaları sırasında Clara, o güne kadar işçi sınıfı hareketiyle genel biçimde ve tarihi oluşum bakımından ilgilenmiş olduğu halde, kadın sorununu incelemeye başladı ve bu konuda bir rapor sunmaya hazırlandı.

Bir yıl önce Kautsky'ye şöyle yazmıştı: *"Çalışırken karşılaştığım en büyük güçlük, bir tür çekingenliğe kapılmam. Yenemiyorum bu sıkılganlığımı, kendimden hiçbir zaman memnun değilim. Bir makaleyi bitiriyorum, gönderiyorum, sonra onda birçok pürüz buluyorum. Postaneye gidip, yazının gönderilmesini engellemem mümkün olsa, kuşkusuz bunu da yaparım.* 19 Temmuz 1889 günü, kapitalist düzende çalışan kadınların durumunu kongreye açıklarken, bu çekingenliğin üstesinden gelmesi gerekmişti. Konuşması, Marx'ın en küçük kızı olan Eleanor tarafından, Fransızca ve İngilizceye çevrildi.

Bu Clara Zetkin'in ateşle imtihanıydı. Leipzig'de yirmi kadar arkadaşının önünde konuşmuştu. Şimdi ise, kızıl saçlı, siyah giyimli genç kadın, Avrupa'nın dört bir yanından gelmiş, hepsi de deneyimli ve yüksek bir bilinç düzeyine erişmiş militanlar olan, dört yüz kadar temsilcinin karşısında konuşma yapıyordu.

Yalnızca Almanya'dan, Paris'e yirmi bir sosyal- demokrat gelmişti, aralarında August Bebel ve Wilhelm Liebknecht de bulunuyordu.

Clara'nın kongre çalışması, sadece rapor sunmaktan ibaret değildi, örgütleme çalışması da yapıyordu. Paris'i iyi bilmesi ve birçok yabancı dili konuşması sayesinde, kongrenin kesintisiz sürmesini sağlayan on bir sekreterden biriydi. Kongreye katılanların, aralarında düşünce alışverişi yapmalarını sağlıyordu. Uluslararası toplantılara katılmış olanlar, bunun ne büyük bir çalışma demek olduğunu bilirler.

7. *Engels ile Lafargue'ın yazışmaları*. Emile Bottigelli tarafından yayınlanmıştır. Editions Sociales, 1956, c. II, s. 262. Engels'in mektubu fransızcadır.

Clara'nın yaşam yolunda, Paris Kongresi önemli bir aşama oluşturur. Kendi alanında, kadın ve özellikle de kadın işçiler konusundaki bilgilerini resmen kabul ettirmişti. En önemlisi, birçok işçi hareketi militanıyla tanışmıştı. Alman sosyal- demokratları, onun etkililiğini, becerisini ve başarısını takdir etmişlerdi. Bundan böyle Bebel ve Liebknecht onun yalnızca tanıdığı olmakla kalmayacak, samimi arkadaşları olacaklardı.

Kongre sırasında Paris'te, Fransız Devriminin yüzüncü yıldönümü kutlanıyordu ve bu nedenle uluslararası bir sergi düzenlenmişti. Yine de, II. Enternasyonalin kuruluş kongresi bittiğinde, kutlamalar Clara'yı Paris'te tutmaya yetmedi. Yedi yıl önce arkadaşıyla buluşmak için Fransa'ya gelmişti, ama Osip artık yoktu. Almanya'da yeni bir devir başlıyordu. 1890 yılının Ocak ayında, Reichstag, sosyalizm karşıtı yasaları yürürlükten kaldırmış ve az bir süre sonra, II. Wilhelm, Bismarck'ın işine son vermişti. Artık Clara, sosyalist düşüncelere kazanılmıştı ve tutkuyla savunduğu bu düşünceler uğruna serbestçe militanlık yapma zamanı gelmişti. Ülkesine dönmeye karar verdi.

Sağlığı pek iyi değildi ve kongre hazırlıklarının yorgunluğunu daha üzerinden atamamıştı. 31 Ekim 1889'da Bonnier, Wilhelm Liebknecht'e yazdığı mektubunda "Madam Zetkin ancak kendini toparlayabildi, oğlu Kostya da öyle," diye yazmıştı. Altı ay sonra, Deville daha iyi haberler veriyordu: "Madam Zetkin de bizdeydi ve daha bir saat önce onu Pere Lachaise'de, Komün'ün yıldönümü töreninde gördüm. İyi görünüyordu, merak edilecek bir şey yok."[8]

Clara'dan Paris'e kalan son anı, dört yaşında ve altı yaşındaki iki çocuğunu ellerinden tutmuş, Ivry mezarlığının ıssız bir köşesindeki yoksul bir mezara bir demet çiçek bırakan, gözü yaşlı genç bir kadının görüntüsüydü.

8. IISG, Amsterdam, Wilhelm Liebknecht ile yazışmaları. D.75 ve D.122.

1890'LARIN ALMANYA'SI: KADIN SORUNU VE SOSYAL-DEMOKRASİ

1890'dan sonra, Clara'nın yaşayacağı ve mücadele edeceği Almanya, on yıl önce terk ettiği ülkeden birçok bakımdan farklıydı. Özellikle sanayideki gelişmenin etkisiyle, ekonomide bir atılım meydana gelmişti. Sanayi, zaman zaman patlak veren, gelip geçici krizlerin dışında sürekli gelişiyor, Almanya birçok endüstri dalında, Büyük Britanya'nın üretimini yakalamaya hatta geride bırakmaya çabalıyordu. Sanayide çalışan kadın işçi sayısı günden güne artıyordu. Hatta bu artış erkek işçi sayısındaki çoğalmadan daha hızlıydı. 1892'de 649 668 olan kadın işçi sayısı, 1908'de 1 302 141'e ulaşmıştı, oysa aynı süre içersinde, tarımın dışında kalan toplam ücretli işçi sayısı 3 600 000 iken 5 400 000'e çıkmıştı. En azından 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı'na kadar, kadın işçilerin çoğunluğu ya küçük imalathanelerde, küçük fabrikalarda, zanaatkarların atölyelerinde çalışır, yahut da evlerde hizmetçi ve temizlikçi, kahvehane ve lokantalarda servis elemanı, vb. olarak hizmet ederdi. Ama, bir yandan da, elli ücretli işçiden fazla elemanı olan işletmelerde çalışan kadın emekçi sayısı günden güne artmaktaydı.

1890'da, II. Wilhelm'in hükümdarlığı sırasında, politikada "toplumsal" talepler ileri sürülmeye başlandı. Bismarck zamanındaki baskılara karşın, Ssyal-demokrat partinin yandaşları artmıştı ve artmaya devam ediyordu. Seçim sonuçları bunun kanıtıydı.

Paris'te, II. Enternasyonalin kuruluş kongresi, Avrupa işçi sınıfı hareketi liderinin kim olduğunu ortaya koydu ve 1890 se-

çimleri, bu liderin Alman işçi sınıfı tarafından tutulduğunu gösterdi. 1887'ye göre oy sayısı iki kat artmış, 700 000'den 1 400 000'e yükselmişti. Aynı zamanda, Sendikalar Konfederasyonu kuruldu, 1892'den başlayarak, üye sayısı düzenli biçimde arttı ve 1913'te 2 500 000'e ulaştı. Bu sırada, sendika üyesi kadınların sayısı da, 4 355'ten 223 676'ya yükselmiş, tüm sendikalıların %9'undan biraz daha az bir oranda kalmıştı. Demek ki, kadın işçilerin sendikalılaşması yetersiz kalıyordu, çünkü sendikalara otuz kadın emekçiye karşı ancak bir kadın emekçi üye oluyordu.

Clara Zetkin, 1 Kasım 1893'te, yöneticisi olduğu *Die Gleichheit* (Eşitlik) adındaki dergide, emekçi kadın sayısını kesin rakamlarla veriyor ve üretim dallarına göre sendikalılaşma oranlarını belirtiyordu. Bu dönemde, bazı mesleklerde büyük oranda kadınlar çalışırdı. Dantel üretiminde ücretlilerin %50'sinden fazlasını kadınlar oluşturuyordu, iç çamaşırı ve iplik üretimi de böyleydi. Lokanta, otel ve kahvehane personelinde, tütün üretimi, tuhafiyecilik ve kırtasiyecilik işlerinde çalışanlarda bu oran üçte bir ile %50 arasında değişiyordu.

Kadın işçilerin en fazla sendikalılaştıkları sanayi dalı %23'lük bir oranla tütün üretimiydi. Ama bu dalda bile, işçi kadınların ancak dörtte biri sendika üyesiydi. Dokuma sanayisinde, kadın emekçilerin %9,5'i sendikalıydı, tüm öteki dallar için bu oran %7,6'dan azdı.

Sendikalı kadın ücretlilerin, erkek meslektaşlarına oranla daha alt bir düzeyde olduğu iyi bilinir. Ama Clara Zetkin'in ortaya koyduğu sayılar, acı gerçeği etkileyici biçimde ortaya koyuyordu. Sıralanan sekiz sanayi dalında, erkek işçilerin haftalık ücretleri, 9 – 35 mark arasında değişiyordu ve yaklaşık olarak ortalama 20 marktı. Kadın işçilerin haftalıkları ise, 6 – 18 mark arasındaydı ve yaklaşık ortalama haftalık ücret 9 markı aşmıyordu.[1]

Yine de, bu sayılar, Almanya'daki kadın işçilerin 1890 yıllarındaki sefaleti konusunda bir fikir vermekten uzak kalır. Çalışma koşulları (yemekhane ve lavabo yoktu) en azından lojman koşulları kadar berbattı. Bekar kadınlar, daracık bir daireyi çok

1. Clara Zetkin, *Kadınlar İçin Savaş*, Editions Sociales, 1980, s. 82-89.

çocuklu bir aileyle paylaşırdı. Bazen bu tür lojmanların penceresi bile olmazdı, hijyense hiçbir zaman yoktu.

Yiyecek masrafından kısıntı yapan en düşük ücretli bekar işçi kadınlar, yine de üstlerine başlarına giyecek bir şey alamazlardı. Bazıları, ücretlerine ek bir gelir elde etmek için zaman zaman fahişelik yapardı. Özellikle kahvehane ve lokantalarda servis elemanı olarak çalışan kadınların durumu böyleydi, çünkü müşteriler onları zaten yarı-fahişe olarak kabul ediyor, onlara öyle davranıyorlardı.

Evlenseler bile, kadın işçilerin yaşam koşulları asla düzelmezdi. Artık, çocuk büyütmeyle ve ev işleriyle de uğraşmak gerekirdi. Kocaları, iş günü bittikten sonra evine gideceğine kabareye gitmeyi yeğler, eve gece geç saatlerde, sarhoş dönerdi.

Hele evlerde çalışan işçi kadınların durumu büsbütün kötüydü. XIX. yüzyılın son on yıllık döneminde, dokuma sanayisinde hâlâ tüm ailenin tezgah başına geçtiği, büyük babadan, büyük anneden en küçük torunlara kadar herkesin, bütün gün çalışıp gece yarılarına kadar işe devam ettiği, kumaş dokuduğu oluyordu.

İşte Clara Zetkin'in seslenmek istediği kitlenin yaşam ve çalışma koşulları böyleydi. Eğitimsiz kadınlardı bunlar, çok küçük yaşta okulu bırakmak zorunda kalıyorlardı. Meslek eğitiminden yoksundular, haklarını savunacak bir kurum da yoktu.

Anti-sosyalist yasaların dışında, kadınların politik etkinlikleri daha başka engellerle de karşılaşırdı. Bunlardan en önemlisi, birçok Alman devletinde, özellikle de yüzölçümü bakımından en geniş ve nüfus bakımından en kalabalıkları olan Prusya'da, kadınlara yalnızca bir politik kuruma katılmayı değil, siyasetin konuşulduğu toplantılarda bulunmayı bile yasaklayan dernekler yasasıydı. Bu yasak, "kadınları, öğrencileri ve çırakları" kapsıyordu ve ancak 1908'de kaldırılmıştı. Yine bu tarihte, Prusya'da genç kızlar yüksek okullara ve üniversitelere devam etme hakkı kazanmışlardı. Bade'de, 1900'da, genç kızlara Fribourg ve Heidelberg üniversitelerine öğrenci olarak kaydolma izni verilmesiyle bu yol açılmıştı. Gerçi 1895'ten beri, Berlin ve Leipzig'deki üniversiteler kadın öğrenci kabul ediyordu, ama yalnızca dinleyici olarak. Fransa'da, 1880'de, Camille See yasasıyla genç kızlara laik yüksek öğrenim hakkı tanınmıştı. Almanya'da,

1918'e kadar bayan öğretmenlerin evlenmesi yasaktı, evlenenler öğretmenliği bırakmak zorundaydı.

Kadın haklarındaki kısıtlamalar, erkeklerin egemen olduğu toplumda geniş biçimde kabul görüyordu. İmparator II. Wilhelm, 1910'da halkın karşısında yaptığı bir konuşmasında, "Kadının görevi, toplantılara katılmak, erkeklerle eşit haklara sahip olmak için mücadele etmek değildir; kadın, sessizce ev işlerini yapmalı, genç kuşağı eğitirken onlara her şeyden önce yaşlılara saygı ve itaat aşılamalıdır," demişti. Aynı imparator, ünlü kadın ressam Käthe Kollwitz'e ödül verilmesine karşı çıkmış, jüriye "Bırakın canım, alt tarafı bir kadın bu" diyerek basit ama anlamlı bir itirazda bulunmuştu.

İmparator II. Wilhelm zamanındaki Alman toplumunun bu durumu, kadın hareketlerinin ortaya çıkışı ve bu kadın hareketlerinin büründüğü nitelikler üzerinde etkili oldu. Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri bir yana, öteki Avrupa ülkelerinde olup bitenlere oranla, Alman feministleri çoğunlukla çekingen, hatta tutucuydular. Oy hakkı ve yurttaş olarak siyasi hayatta ve aile hayatında eşitlik için çok geç ve çok gevşekçe harekete geçtiler. İmparatorluğun ilanından sonra gelişen, tüm Alman toplumunu saran milliyetçilik ve manevi bakımdan üstün sayılan bir devletin uyruğu olmanın verdiği gurur da (hasta dünyayı yeniden canlandırmak, özünde sağlıklı olan Almanların görevidir, diyorlardı) 1848'de dile getirilen umutları terk eden feminist hareketin tutuculaşmasında etkili olmuştu. Bu değişim, Louise Otto'nun düşünceleriyle Auguste Schmidt'inkiler karşılaştırılarak daha iyi anlaşılabilir. Louise Otto şiar olarak 1849'da yayınlanan bir gazetenin "Özgürlüğün krallığı için yurttaşlar arıyorum" sözlerini almıştı. Auguste Schmidt ise, Leipzig'de 1864'te, kadınların eğitimi için kurulan derneğin tüzüğünden aldığı "Feminist hareketin amacı, insanlığın manevi değerlerinin yüceltilmesidir," sözlerini benimsemişti.

Adolph Lette, 1866'da kadınların mesleki etkinliklerinin geliştirilmesi için dernek kurarken şunları söylüyordu: "Ne şimdi, ne de başka bir zaman, yüzyıllar sonra bile olmasını istemeyeceğimiz bir şey, kadınların siyasi kurtuluşu ve kadın-erkek haklarının eşitliğidir." Hıristiyan kilisesinin şu şiarını sözlerine ekle-

mişti: "Topluluk içinde kadın susmalıdır." Adolph Lette'ye göre bu şiar bütün zamanlar için geçerliydi.

Tabii, 1866'dan beri, Spree nehri köprülerinin altından çok sular akmıştı, ama kadınlara karşı ve feminizme karşı ileri sürülen ön yargılar, Almanya'da ne burjuva çevrelerinde ne de sosyal-demokrasinin saflarında ortadan kalkmış değildi.

**
*

İşte, Clara Zetkin'in düşüncelerini yaymak, baştan beri ayrıcalıklı burjuvalara değil, çalışan kadınlara seslenmek istediği Almanya, böyle bir ülkeydi. Düşünceleri nelerdi? Doğrusu, onun en büyük kaygısı, bu düşünceleri kesinleştirmek, yada daha doğrusu, onları kuramsal bir temele oturtmaktı.

Clara Zetkin, ilk zamanlarda, marksist kuramcıların genel ve bazen de kesinlik kazanmamış bazı ifadelerini sistematikleştirmeye gayret etmiş, sonraları, onun bu çabaları, çağdaş toplumda çalışan kadının aşağılanmış durumunu açıklayan tutarlı bir düşünce belirlemesini sağlamıştı.

Daha 1889 yılında, II. Enternasyonalin kuruluş kongresindeki konuşmasında, kadının kurtuluşu için temelde değişmeden kalan bir teoriyi ana çizgileriyle ortaya koymuştu.[2]

Kadının kurtuluşu, her şeyden önce ekonomik bir sorundur, koşulları üretim sisteminin değişimiyle yaratılır. Engels, bunu oldukça genel bir biçimde ifade etmişti:

"Kadının kurtuluşunun gerçekleşebilmesi için, her şeyden önce kadının geniş çaplı toplumsal üretimde yer alması ve ev işlerine çok az bir zaman ayırması gerekir. Bu da ancak büyük sanayi sayesinde mümkün olmuştur. Çünkü, büyük sanayi yalnızca çok sayıda kadının çalışmaya başlamasını sağlamakla kalmamış, kadın emeğini gerekli kılmış ve evde yapılan özel çalışmala-

2. Bu düşüncelerden bazılarının ilk dile getiriliş biçimleri, *Sozialdemokrat*'ın 1886 Ağustos ve Ekim sayılarında, imzasız olarak yayınlanmıştı. Bu makalelerin yazarı büyük bir olasılıkla Clara Zetkin'di.

rı kamu hizmeti veren bir sanayi üretimine dönüştürme eğilimi yaratmıştır."[3]

Clara, aile içi üretimin yerini nasıl sanayi üretiminin alacağını belirtmiş ve bu saptamadan tüm sonuçları çıkararak kadın emekçilerin gelecekteki durumunu netliğe kavuşturmuştur.

Eskiden, kadın aile çerçevesi içinde çalışıyor, günlük yaşam için gerekli hemen her türlü nesnenin üretiminde yer alıyordu. "Gerçek toplumsal evrime katkıda bulunan makine, bu ekonomik etkinliğe son verdi," diyordu Clara Zetkin.

Eskiden ailenin geçimini sağlamaya yeten erkeğin kazancı, artık ancak bekar bir işçiyi geçindirmeye yeter hale gelmişti. Artık evli bir işçi, eşinin kazancını da hesaba katmak zorundaydı.

Evvelce erkeğin kölesi olan kadın, artık evinden dışarıda çalışmak zorunda kalmış, sermayenin kölesi halini almıştı. Ama aynı zamanda, kadın ekonomik bağımsızlığını da kazanmıştı (ücreti erkeğinkinden daha düşük olsa bile).

Ancak devrim, yani sosyalizmin kuruluşu, çalışan kadını bu kölelikten kurtarabilecekti –tıpkı çalışan erkeği kurtardığı gibi. İşçi kadınlar için -o zamanın söylemindeki gibi kadın proleterler için- kadın sorunu toplumsal sorunun bir yönünden başka bir şey değildir. Bu yüzden, kapitalist sisteme ve temsil ettiği baskıya son vermek için, kadın işçiler, erkek işçilerin yanı başında mücadele etmelidir.

Burjuva kadınının durumu farklıdır. Sermayenin kölesi değildir bu kadınlar, ama onların profesyonel rekabetinden korkan erkekler tarafından, yasal bakımdan aşağılanma durumunda tutulurlar. Bu kadınların, kamu haklarında ve özel haklarda eşitlik için mücadele etmesi bu nedenledir. Bu mücadele Clara Zetkin'in gözünde haklıydı, ama proleter kadınların gözünde ikinci planda kalıyordu. Burjuva feministleri, üniversiteye kadınların da devam edebilmesi için mücadele ediyorlardı. Oysa kadın işçilerin üniversiteye devam etme şansı yoktu. Ekonomik bağımsız-

3. F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Editions Sociales, 1983, s. 271.

lıklarını emekleriyle elde etmişlerdi, bu bakımdan proleter kadın erkeğe eşitti.

Clara Zetkin, bu analizden, sınıf farklılıkları dolayısıyla emekçi kadınların kurtuluşu için mücadele eden kadınların, burjuva feministleriyle ortak mücadelede yer almayacakları sonucunu çıkardı. Çağlara ve koşullara göre, az çok netlikle, "burjuva feminizmi" ile "proleter feminizmi" birbirinden ayırdı.[4] Burjuva feministlerin takındığı tavır da onun bu ayırıma varmasını kolaylaştırıyordu. Örneğin 1894'te, BDF (Bund Deutscher Frauenvereine) emekçi kadınların haklarının savunulması için kurulan derneklere katılmayı reddetmişti. 1900'de, aynı kuruluş sosyal-demokrat kadınlar hareketiyle işbirliğini öngören bir talebi de geri çevirdi.

Clara Zetkin'in bu tutumu çoğu zaman anlaşılmamış olarak kalıyor yada gerek parti içinde gerekse partinin dışında, sert eleştirilerle karşılaşıyordu. Burjuva feministlerinin ilerici kanadı, birçok kez, militan sosyal-demokrat kadınlarla işbirliğini geliştirme girişiminde bulunuyordu. Ama bu işbirliği girişimlerinden Clara pek fazla bir şey ummuyordu, çünkü seçim kampanyası sırasında, burjuva feministler liberal partiyi desteklemişlerdi. Oysa liberal parti, paradoksal bir biçimde, feministlerin talep ettiği reformların kabulünü istemiyordu. Sosyal-demokrasi ise, tersine, bu reformları programına almıştı.

Sosyal-demokrat partide bile, Clara'nın siyaseti bu konuda anlaşılmazlıkla karşılaştı. 1895 Ocak ayında, partinin merkez organı *Vorwärts*'de, bazı duraksamalardan sonra, dernek kurma hakkı konusunda reform isteyen burjuva feministlerinin bu talebini aktaran ve buna destek sayılabilecek bir yazı yayınlandı. Clara Zetkin bu yazıyı protesto etti. Onun gözünde feministlerin talebi gereksizdi. Parti zaten her zaman bu hakkın verilmesinden yana olmuştu. Ayrıca, önerilen metin çalışan kadınların durumunu, argümanlarının merkezine koymuyordu. Nihayet, SPD (Alman Sosyal-demokrat Partisi) taleplerle, dilekçelerle uğraşmamalı, eyleme geçmeli, hak davalarını desteklemek için gösteriler düzenlemeliydi.

4. Kolaylık olması için Clara Zetkin'in terminolojisini kullanıyoruz.

Ne Wilhelm Liebknecht, ne de August Babel, bu iki "tarihi" yöneticiden hiçbiri, Clara'nın tarafını tutmadı, sonunda *Vorwärts*'de şu görüşü öne süren bir protesto yazısı yayınlandı: "Yoldaş Zetkin'in büyük ortakları, onun yürüttüğü savaşı benimsemişe benzemiyorlar, onları daha önemli hedefler için saklamak gerek."

Bu olayda, Clara yaşlı Engels'in desteğini elde etti. 22 Ocak 1895 tarihinde, ona "proleter feminist hareketimiz, başlangıçta burjuva feminizmi düşüncelerine bulaşmıştı" diye yazıyordu. Bu da kendiliğinden anlaşılır bir şeydi, çünkü birçok sosyal-demokrat militan kadınlar burjuva kökenliydi. "Erkek olsun, kadın olsun birçok yoldaşlar, burjuva feministlerinin hayalinde yaşayan, onların düşüncelerinde büyük bir rol oynayan kadın tipini yaratmak için, burjuva kadınıyla proleter kadın karışımı bir feminist prototipi yaratmaya eğilimliydi," diye yazıyordu Clara Zetkin mektubunda.

Altı yıl sonra, 1901'de Clara Zetkin, Kautsky'ye gönderdiği bir mektupta onun Almanya'ya dönüşüne kadar, kimsenin teori alanında, kadın sorunu üzerine açık düşüncelere sahip olmak zahmetine değmeyeceğine, bu zorunlu aydınlanmadan, Sosyal-demokrat partinin taktiği için gerekli sonuçları çıkarmaya uğraşmanın da boşuna olduğuna inandıklarını yazmıştı.

Clara Zetkin'in önünde yerine getirilmesi gerekli iki görev vardı -bunları geniş ölçüde yerine getirmeyi başardı- bir yandan zorunlu sayılan kuramlaşmayı gerçekleştirmek, öte yandan da kurtuluşları sosyalizm uğruna mücadeleye bağlı olan emekçi kadınları bilinçlendirmek. Bu çalışma bir yandan açıklamalarla, bir yandan da örgütlenmeyle yürütülecekti, ama bu mücadele kesinlikle ön cephede sürdürülecekti.

Sosyalizm uğruna mücadelenin *olmazsa olmaz* koşulu, kadın-erkek tüm proleterlerin mücadeleye birlikte katılmasıydı. Paris'te, 1889'daki Kongre'de yaptığı konuşmada, Clara Zetkin şu açıklamayı yapmıştı:

"Davamızı kesinlikle tüm emekçilerin davasından ayırmıyoruz, hiçbir özel koruma önlemi istemiyoruz.. (...) Yalnızca, hamile olan kadınlar için, hem kendi sağlığı hem de çocuğu-

nun sağlığı bakımından, özel durumunun gerektirdiği hakları talep ediyoruz."

Kongreye katılanlar alkışlamışlar, ama onun önerilerine katılmamışlardı. Kararda, kongre şu hak davalarını ileri sürüyordu: 1) Kadınlar için gece mesaisinin yasaklanması; 2) Kadın bünyesine zarar verecek ve tehlike oluşturacak işlerde, kadınların çalıştırılmasının yasaklanması.

Ertesi yıl, Halle'de yapılan Sosyal-demokrat parti kongresinden de, içlerinde Clara'nın da bulunduğu üç kadın delege, kadınların çalıştığı işlerde her türlü özel korumayı, her türlü kayırmayı reddeden bir karar tasarısı önermişler, ancak bu öneri kongre tarafından kabul edilmemişti.

Clara Zetkin'in bu tutumu, kadın emeğinin karşıtlarını susturma iradesine sahip oluşuyla açıklanabilir. O dönemde, sosyalist saflarda bu tür karşıt görüşlüler çoktu. Daha az ücret alan kadın işçilerin, erkeklerle haksız rekabete giriştikleri kabul edilirdi.

1867 Kasımında, Alman emekçilerin genel derneğinin Berlin'de yapılan toplantısında, derneğin kurucusu olan Ferdinand Lassalle, kadının yerinin fabrika değil, evi olduğunu öne sürmüştü. Bir yıl önce, Cenevre'deki Enternasyonal kongresinde, kadınların manüfaktür sanayiinde çalışması eleştirilmiş, bunun "insan soyunu yozlaştıran bir etken" olduğu iddia edilmişti.

1872'de bile, Erfurt'ta toplanan sendika kongresine katılanlar, kadın emeğinin kaldırılmasından yanaydı. On yıllar boyunca, sosyal-demokrasiye referans olan Erfurt Programının (1891) bu konuya yaklaşmaktan kaçınması tipiktir.

Ama kongre kararları başka, ekonominin gereksinimleri daha başkadır. Sanayiciler, giderek artan boyutlarda, kadın emekçileri çalıştırmak istiyor, işçi aileleri ise günden güne daha çok kadının alacağı ücrete ihtiyaç duyuyordu.

Bu nedenle Clara Zetkin'in düşüncelerinde bir değişiklik oldu: Artık kadın işçilerin yasal bakımdan daha fazla korunması için mücadele edecekti. 1892'den başlayarak, *Gleichheit* gazetesinde yayınlanan makaleleri, kadının ve ananın özel görevlerinin altını çiziyor, emekçi kadının özel bir koruyucu yasaya ihtiyacı olduğunu belirtiyordu. Bu gazete, Clara'nın kalemiyle, 1893 Zu-

rich uluslararası kongresinin kararlarının savundu. Paris Kongresinde ileri sürülen hak davalarına ek olarak, Zurich Kongresinde, sekiz saatlik iş günü ve haftada sürekli otuz altı saatlik dinlenme öngörülüyordu. Bu kararın Louise Kautsky (Karl'ın ilk eşi) tarafından doğrulanma biçimi ilgi çekicidir: "Birçok burjuva feminist grubunun emekçi kadınların özel haklarının koruyan her türlü yasayı reddettiği göz önünde bulundurulursa..."

İşçi kadınların durumunda herhangi bir düzelme olabilmesi için, ileri sürdükleri haklı davalarının sendikalar tarafından desteklenmesi şarttır. Yine bu sendikaların, bu haklı davaların savunulmasının yararlılığına da inanması gerekir.

Clara Zetkin, 1 Kasım 1893 tarihinde yayınlanan makalesinde, kadın işçilerin düşük ücret almalarının tek sorun olmadığının altını çiziyordu: Kadın işçiler, emek pazarında erkek işçilere zarar veriyor, onların ücretlerinin de düşmesine yol açıyorlardı.

Clara'ya göre, kadın emeğinin bu "zararlı etkilerinin" ortadan kaldırılması için iki çare vardı: Birincisi, kadın emekçilerin yasal olarak korunması ve ikincisi, kadın işçilerin sendikalara üye olması. Çalışan kadınların sendika üyesi olması iki türlü engelle karşılaşıyordu. Bu engellerden birine, yine kadınlar neden oluyordu. Kadınlar çoğu zaman çekingen, ürkektiler, her türlü önyargıdan çekiniyor, "fabrikada saltanat süren zorbadan" korkuyorlardı. "Ama en büyük engel zaman kıtlığıydı," diyordu Clara. "Çünkü kadın hem evin hem de fabrikanın kölesiydi, sırtına iki katlı yük biniyordu."

Erkeklere gelince, "Erkek emekçiler, kadın işçinin kadınlığını ön planda tutuyor, genç, güzel, sevimli ve neşeliyse peşini bırakmıyor, rahatsız ediyor, ya yılışıklık yada kabalık yapıyorlardı. Bu tür davranışlara derhal son vermeleri gerekiyordu erkek işçilerin." Clara, kadın işçiler erkek iş arkadaşlarının yanında mücadele etmedikçe, çeşitli iş kollarında hiçbir grevin başarılı olmayacağını gösterdi. Clara, sendika üyelerinden kadın emekçilere "sınıf mücadelesinin başarısı için gerekli yoldaşlar ve kendi eşitleri gözüyle bakmalarını" ve sendikalardan "kadınların sendikal örgütlere üye olması için bütün enerjileriyle çalışmalarını" talep etti.

Bu sendikalaşmanın amacı, yalnızca kadın işçilerle erkek iş-

çilerin ücretlerini eşitlemek değildi. Bebel, daha önce, insanlığın kapitalist kölelikten kurtarılmasının, kadınların oluşturduğu yarımın haklarından yoksun kalması durumunda mümkün olamayacağını belirtmişti. Eğer Clara'nın inandığı gibi, kadınların kurtuluşu ancak sosyalizmin zaferiyle mümkünse, bu zafer de kadın emekçilerin katkısı olmaksızın mümkün değildi. İşte kadın işçilerin formasyonu ve eğitimi bunun için gerekliydi. Mücadele içinde eğitilmeliydi kadın emekçiler. Sendikalılaşmalı ve sosyalist partiye üye olmalıydılar. Clara'nın çabaları açık şekilde bu amaca yöneldi.

1896'daki Gotha Kongresinde, Clara Zetkin kuramlarını uzun uzun açıkladı. Engels gibi, Henry Morgan ve J. Bachofen'in eserlerinden yola çıkarak, özel mülkiyetin doğuşuyla, kadınların ezilmesi arasındaki bağlantıyı ortaya koyan Clara, yaşadığı çağın sınıf farklılıkları üzerinde ısrarla durdu:

"Sınıf mücadelesinde yer alan kadın emekçiler, küçük ve orta burjuvazi kadınları ve yasal ve siyasal eşitliğe sahip entelektüellerle aynı gereksinimlere sahiptirler. Özerkliğini elde eden emekçi kadınlar, büyük burjuvazi kadar gelirinden ve ücretinden yararlanma ihtiyacındadır. Ama yasal ve siyasal hak davaları konusundaki bu ortak noktaların dışında, proleter kadının kesin ekonomik çıkarları açısından, öteki sınıfların kadınlarıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Proleter kadının kurtuluşu, tüm öteki sınıflardan kadınların eseri olmayacaktır, cinsiyet ayırımı olmaksızın proletaryanın eseri olacaktır emekçilerin kurtuluşu."

Kongreye katılan temsilcilerin büyük çoğunluğu konuşmacıyı alkışlamış ve söylevini broşür halinde yayınlamaya karar vermişlerdi.

1860'lı yıllardan başlayarak, birçok Alman devletinde emekçi kadınların eğitim düzeyini yükseltmeyi amaç edilen kuruluşlar faaliyete geçmişti. Ama bu kuruluşlar, çoğu kez kısa ömürlü oluyor, ya yeterli sayıda kadın emekçinin ilgisini çekmiyor, yahut da kendilerini amaç saptırıp siyasi çalışmalara yönelmekle suçlayan polis tarafından dağıtılıyorlardı. Bunların çoğunun kurucu-

su, Sosyal-demokrat partiye yakın kadınlardı, bu yüzden antisosyalist yasaların yürürlükte olduğu sürece, sıkı biçimde polis takibatı altındaydı bu kadınlar.

1885'te, Hamburg'da kadın işçilerin çıkarlarını savunmak için, Pauline Staegemann ve Emma Ihrer'le birlikte dernek kuran Gertrud Guillaume-Schack'ın durumu böyleydi. Dernek yasaları Hamburg'da Prusya'dakinden daha liberal olduğu halde, Hamburglu dernek başarısına karşın (binlerce üyesi vardı) Gertrud Guillaume-Schack 1885'te Almanya'dan sınır dışı edilince, dernek de kapanmak zorunda kalmıştı.

Clara Zetkin *Proleter Feminist Hareketin Tarihi* adlı kitabında bu derneğin, 1869'da yaratılan evde çalışan kadın işçiler ve sanayide çalışan kadın emekçilerin uluslararası sendikal kooperatiflerinden kaynaklandığını belirtmişti. Bu kooperatif tüm kadınların ne iş yaparlarsa yapsınlar, erkeklerle aynı şekilde, seçme ve seçilme hakkına sahip olması için çalışıyordu. Kooperatifin yönetiminde on beş üyeden ikisi kadındı, 1870'de Crimmitschau'da yapılan genel toplantıda, kadın emekçiler altı-yedi bin üyenin altıda birini temsil ediyorlardı. Ama bu dernek de uzun ömürlü olmadı. 1873'te ortadan kalktı. Bazı erkek ve kadın yöneticileri Amerika Birleşik Devletlerine göç etmek zorunda kaldılar.

1890'da, Sosyal-demokrat parti yeniden yasal faaliyetine devam etmeye başladığında ve sosyal-demokrasiye bağlı sendikalar geliştiğinde, bu iki örgütün karşısına kadın adayları parti ve sendikaya üye yapma görevi çıktı.

Partinin 1890 yılında kabul edilen tüzüğü, eğer hiçbir kadın yerel parti toplantılarına katılmak üzere seçilmemişse, sosyal-demokrat kadınların partinin yıllık kongresine delege atayabileceklerini öngörüyordu. 1892'de, Ottalie Baader'in önerisiyle (her iki cinsiyetten üyelerin toplam eşitliği adına) bu madde kaldırıldı, ancak iki yıl sonra, Clara Zetkin'in önerisiyle ve yerel parti meclislerinin çok büyük çoğunluğunun parti kongresine kadın delege göndermeyi reddettiği göz önünde bulundurularak, bu madde yeniden tüzüğe eklendi.

Sosyal-demokrat kadınlar, 1892'de bazı önemli haklar elde etiler. O zamana dek propaganda yalnızca erkekler tarafından

yürütülüyordu. Bu eylemi yapanlara *Vertrauensmaenner* deniliyordu, bu terim kaldırılıp yerine *Vertrauenspersonen* deyimi getirildi, artık kadınlar da propaganda çalışmalarına katılabiliyorlardı.

Kadınlar arasında propaganda yapma görevinin kadınlara verilmesi gerekliydi. Bu uygulama, kadınların politik çalışmalarına getirilen yerel kısıtlamalar da göz önünde bulundurulduğunda, parti örgütüne bağlı ayrı kuruluşlar gerektiriyordu. Hamburg ve Berlin'de kadın propaganda komisyonları kuruldu. Hamburg'daki 1893'de dağıtıldı, Berlin'deki komisyon ise daha büyük bir otorite kazandı, parti içindeki tüm kadınların faaliyetlerini bünyesinde topladı ve koordine etti. 1895'de polis tarafından dağıtılan bu komisyon, yasadışı olarak çalışmalarını sürdürdü.

Berlin'deki bu komisyon yedi ila on iki militandan oluşuyordu ve büyük çoğunluğu Clara Zetkin'in düşüncelerini paylaşıyordu.

1900'de yeni medeni kanun, ulusal çapta siyasi parti örgütlenmelerini kolaylaştırdığında ve 1902'de halka açık toplantılar konusundaki yasalar yumuşatıldığında, Berlin'deki propaganda komisyonunun işi biraz kolaylaştı. Artık kadınlar bu toplantılarda yer alabiliyorlardı, ancak erkeklerden ayrı olmak koşuluyla. Yine de yasalar az çok katı biçimde uygulanıyordu, yani polis 1908'e kadar şurada burada toplantıları dağıtabiliyordu.

1896'daki Gotha Kongresi dışında, Parti kongreleri kadın sorununa genellikle az zaman ayırıyordu. 1900'den başlayarak kadın sosyal-demokratlar kongrenin dışında, bir kadın konferansı düzenlediler. Bu konferans iki yılda bir yapılıyor ve kongreye bir dizi karar taslağı sunuluyordu. Tüm bu örgütlenmelerde, Clara Zetkin'in etkisi durmadan artıyordu, artık Alman proleter feminizminin önde gelen bir siması haline gelmişti. Çünkü feminist hareketin ilerlemesinde büyük rol oynamıştı Clara Zetkin. 1895'te partinin kontrol komitesine seçildi. SDP'nin yönetim organına seçilen ilk kadındı Clara.

Sayılar da gelişmeyi kanıtlıyordu. Propaganda yapanlar arasından kadın delegelerin sayısı (*Vertrauenspersonen*) 1901'de yirmi beş iken, 1907'de dört yüz yediye yükselmişti. İki yılda bir yapılan kadınlar konferansına katılanların sayısı da 1900'de

yirmi iken 1906'da elli beşe yükselmişti. Özellikle *Gleichheit* adındaki ve Clara Zetkin'ini yönetimindeki gazeteye abone olanların sayısı çok artmıştı.

Bununla birlikte, birçok parti kongresi sırasında, kadın delegeler sistemi kongreye katılanlar arasında tartışıldı. 1902 kongresinde, Louise Zeitz tarafından sunulan ve *Vertrauenspersonen* adı verilen propagandacıların varlığını haklı gösteren karar taslağının kabul edilebilmesi için Clara Zetkin bütün yetkisini kullanmak zorunda kalmıştı. Ancak 1905'te SPD tüzüğüne kesinlikle şu sözler yazıldı: "Kadın proletarya arasında sistematik propaganda olanaklar elverdiği ölçüde, parti kuruluşlarıyla uyum içinde yerel parti örgütlerinden seçilen kadın delegeler tarafından yürütülür."

Çalışma koşulları öylesine zordu ve XIX. yüzyıl sonlarında kadın işçilerin ücretleri öylesine düşük, okullardaki eğitim düzeyi öylesine geriydi ki ki, kadın işçilerin entelektüel düzeyi bunlar arasında propaganda yapılmasına elvermiyordu. Parti üyelerinin militanlar haline getirilmesi ve militanlar arasından da propagandacılar yetiştirilmesi de aynı ölçüde güçtü.

Bu güçlükleri yenmek için, işçilerin eğitilmesine yönelik derneklerin örneğine göre (*Arbeiterbildungsvereine*) kadın işçileri gruplaştıran dernekler kuruldu. İlke olarak, siyasi bir amaca yönelik olarak çalışmak söz konusu olmadığından, polis baskısı da fazla değildi.

Üyeler düzenli aralıklarla, bazı açıklamaları dinliyor, bunun arkasından tartışmalar yapılıyordu. Konferansçı kadınların sayısı yeterli değilse, erkek parti üyelerinden yardım isteniyordu. Ele alınan konular -*Gleichheit* gazetesi düzenli olarak konferansları ve işlenecek konuları haber veriyordu- polisin koyduğu yasaklardan nasıl kaçındıklarını gösteriyor. Konferanslarda tartışılan başlıca konular, kölelik, işçi hareketi, kültür evrimi, halk arasındaki batıl inanışlar, evlilik ve boşanma, kapitalist üretim biçimi ve kadın hareketi, devlet ve gelecekteki sosyalist toplum, sanayi çalışmaları ve kadın haklarından yoksunluk, Wolffgang Goethe, Sosyalizm ütopi midir?, fahişelik, nedenleri ve ortadan kaldırılması için gerekli koşullar gibi maddeleri içeriyordu.

Ama polis bu türlü kurnazlıklara kanmıyordu. 1895-1897

arasında bu çevrelerden çoğu dağıtıldı. Çoğu kez, kendi küllerinden yeniden doğuyorlardı. 1899'da Berlin'de kurulan bir dernek, "işçi sınıfından genç kızları ve kadınları bünyesinde toplamayı" öneriyordu. Amaç, "tüm bilgi alanlarında verilecek konferanslarla eğitim, okuma yoluyla öğretim ve kadınlar arasında toplumsallaşmayı geliştirme"ydi. Kısa zamanda üye sayısı 1000'e ulaştı. 1907'de, Reich'ta bu kadın derneklerinden (*Frauenbildungsvereine*) doksan dört tane açılmış ve üye sayısı 10 302'ye yükselmişti.

Alman kadın feministlerin yürüttüğü mücadele, 1890-1914 yılları arasında, işçi kadınların çalışma koşullarında ciddi bir düzelme getirdi. Tabii tek nedenin feministlerin çalışmaları olduğunu söylemek saçma olur, ama onların çabaları da inkar edilmemelidir.

1891'de, Almanya İmparatorluğunda, yasalar kadınlar için gece çalışmayı ve Pazar mesaisini yasaklıyordu. İş günü on bir saatti (cumartesi ve arife günlerinde on saat). Çalışan kadınların doğum için, altı haftalık bir dinlenme hakları vardı - çok az ücret veriliyordu bu süre içinde.

1908 yılında, iş günü on saate indirildi. Cumartesi ve arife günlerinde sekiz saat çalışılıyordu. Doğum yapan kadınların dinlenme süresi sekiz haftaya çıkarıldı. Bu kuralların uygulanıp uygulanmadığını kontrol eden kadın müfettiş sayısı arttırıldı.

Ama bu kurallar, çalışan kadınların ancak küçük bir kesimi için geçerliydi. Tarım işçileri, evdeki tezgahlarda çalışan kadınlar, ev işlerine yardımcı olan hizmetçiler, kahvehane ve lokantalarda servis işlerine bakan kadınlar bu haklardan yararlanamıyorlardı.

Bu yasaların sık sık çiğnendiğini, bilmezden gelindiğini ve çoğu kez uygulanmadığını, buna karşılık böyle yanlış uygulamalara karşı yaptırımların seyrek olduğunu da eklemek gerekir. Böyle durumlarda uygulanan yaptırımlar yalnızca %15 oranında kalıyordu ve yaptırım önemsiz ve etkisizdi (örneğin böyle yaptırıma uğrayan bir memur 3-50 mark arası bir para cezası ödüyordu).

CLARA *DIE GLEICHHEIT* GAZETESİNİN BAŞ REDAKTÖRÜ

1890 yazı başlarında, Paris'ten ayrılmaya karar verdiğinde, Clara Zetkin, otuz üç yaşına girmişti. Elbette ki Almanya'ya geri dönmek istiyordu, ama anayurdunda nereye gidecekti? En önemlisi, iki küçük çocukla hayatını nasıl kazanacaktı? Birkaç hafta sonra, Clara İsviçre'de bir iş bulmayı başardı. Ama sağlığı kötüleşiyordu. Paris'te geçirdiği son aylar bütün gücünü tüketmiş, onu muayene eden hekim, verem başlangıcından söz etmişti.

O zaman August Babel'in aracılığıyla, Kara Orman Bölgesinde, Nordrach'ta yoldaşlarının bir dinlenme evine kabul edildi. 1891 Ocak ayına dek kaldı orada, çocukları köyde verilen bazı kurslara devam ettiler.

Sağlığı düzelince, Clara Zetkin Wurtemberg'in başkentine yerleşmeye karar verdi. Niçin Stuttgart'ı seçmişti? Kuşkusuz yayıncı Dietz bu kentte yaşadığı için. Ona İngilizceden bir roman çevirmişti Clara. Edward Bellamy'nin *2000 Yılına Bakış* adlı eseriydi bu. Dietz, *Die Neue Zeit* adlı bir dergi de yayınlıyordu. Bu derginin baş redaktörü, Clara'nın tanıdığı ve hayranlık duyduğu Karl Kautsky'di. (Karl Kautsky, Avusturyalı sosyal-demokrat yönetici Victor Adler'in yanında, genç kadına iş bulmak için girişimde bulundu, ama boşuna). Bir başka görüş daha söz konusuydu: Birçok güney Almanya devletlerinde, kadınlar belirli bir özgürlükten yararlanıyorlardı. Prusya ve Saksonya'dakinden farklı olarak, Wurtemberg'de yada Bade ülkesinde, kadınların siyasi toplantılara katılma ve söz alma hakkı vardı. Ayrıca

Clara, Stutgart'da oğulları Maxim ve Kostya'nın da okula kabul edileceğinden kuşku duymuyordu.

Clara Zetkin, yazdığı makalelerle kendini sosyal-demokrat çevrelere tanıtmıştı. Düşüncelerinin şaşmazlığı, kesinliği takdir ediliyor, stili beğeniliyordu. Düşünceleri doğru ve kesin, anlatımı açıktı. Paris Kongresinde, örgütleyicilik yeteneğini de kanıtlamıştı.

Kuşkusuz bu nedenlerle, Dietz yeni yayınlamaya başladığı, iddiasız bir kadın dergisinin yayın yönetimini Clara Zetkin'e emanet etti. Ayda iki kez yayınlanan, ancak birkaç sayfalık, 10 feniğe satılan bu yayma belki dergi demek bile doğru değildi. Dört aylık abone ücreti 55 fenikti ve postayla gönderilmesi arzu ediliyorsa bu abone ücreti 85 feniğe çıkıyordu.

Die Gleichheit (Eşitlik) dergisinin ilk sayısı 11 Ocak 1892'de çıktı. "Velten'de Emma İhrer tarafından yayınlanmaktadır (Brandebourg)" diye bir ibare görünüyordu kapağında ama, yayın yeri Stuttgart olarak işaretlenmişti ve redaksiyona gönderilecek mektupların, Clara Zetkin (Eisner), Rotherbühlstrasse, No. 147 adresine yollanması belirtiliyordu. Aynı zamanda, kadın derneklerinin de üyelerine *Die Gleichheit* dergisinin sayılarını dağıtmak isterlerse, onların da emirlerine hazır olduklarını bildiriyorlardı.

Aslında, *Die Gleichheit*'ten önce de böyle dergiler yayınlanmıştı; bunlar, daha da iddiasız, daha da kendi halinde yayınlardı. 1885-1886 yıllarında, Gertrud Guillaume-Schack, Offenbach'ta kadınlara yönelik, *Die Staatsbürgerin* (Kadın Yurttaş) adında bir bülten çıkarmıştı. Beş yıl sonra, Emma İhrer *Die Arbeiterin* (Kadın İşçi) adında bir dergi çıkarmaya başladı, ilk sayısı 1891 Ocak ayında çıktı, ama satışları iyi gitmiyordu. Bu nedenle derginin sahipleri, yayının adını ve içeriğini değiştirmeyi ve yönetimini yeni birine havale etmeyi denemek istiyorlardı.

Seçilen isim, editörün niyetini yansıtıyordu. *Die Staatsbürgerin*, daha fazla siyasi haklar elde etmek isteyen kadınlara hitap ediyor, *Die Arbeiterin* ise çalışan kadınlara sesleniyordu (Emma İhrer 1891'de sendikalar merkez komisyonuna kabul edilmişti). Başlığına bakılacak olursa, ayda iki kez çıkacak olan yeni dergi, hak eşitliği elde etmeye önem veren tüm kadınlara sesleniyordu,

ama alt başlık, daha önce yayınlanan bültenle ilişkisini açığa vuruyor, derginin "işçi kadınların çıkarlarını savunacağını" duyuruyordu.

Die Gleichheit dergisinin ilk sayısı, yayının geleceği için pek de iyi şeyler vaat etmiyordu. Öyle fazla çekici değildi derginin görünümü ve içeriği. Çok uzun (derginin dörtte biri) bir başyazı, matbaa işçilerinin grevinden söz ediyor, en az onun kadar uzun ikinci bir makale, Rus devrimci kadınlarını anlatıyordu. Sonra, ünlü popüler roman yazarı ve Karl Kautsky'nin annesi olan Minna Kautsky'nin bir tefrikası geliyordu. Daha sonra olayların yankıları ve kısa haberler: Lokantada servis elemanı kadınların durumu anlatılıyor, bir başka kısa yazı kadınların eğitim olanaklarını inceliyordu. "Emekçi Kadınlar Hareketi" başlığı altında, şurada burada işçi kadınlarla ilgili olarak yapılan bazı mitinglerden bir iki satırla söz ediliyordu. Sonra yurtdışından bazı kısa haberler. Bu içeriğiyle, bu dergi sadece çalışan kadınlara sesleniyor ve onları eğlendirmeyi amaçlamadan, onları bilgilendirmeye, kendi çıkarları uğruna mücadelede onları eğitmeye yöneliyordu.

Engels'in verdiği hüküm olumsuzdu. 20 Ocak 1892'de Laura Lafargue'a yazdığı bir mektupta, Emma İhrer tarafından yayınlanan bültenin "kötü" olduğunu belirtiyor ve şunları ekliyordu: "Şimdi dergiyi Clara yönetiyor, ama ilk iki sayı içerik bakımından çok zayıf ve sıkıcı."[1] Dergi okuyucularının sayısı çok yavaş artıyor, dağıtımdaki gecikmeler, proleter feminist hareketin yavaşlığını yansıtıyordu. Prusya İçişleri Bakanlığının bir raporu, 1899'da emekçi kadınlar arasındaki sosyal-demokrat propagandanın başarısızlığını ortaya koymuştu: "Kapitolün bekçileri gülünç bir rol oynuyor. Birkaç kadın kışkırtıcının çabaları kadın proletaryanın cahilliği ve parti yönetiminin bu konuya fazla ilgi göstermemesi yüzünden başarısızlığa uğradı." Bir yıl önce, 29 Eylülde Victor Adler'e gönderdiği bir mektubunda Bebel, Clara Zetkin'in Palvus'un sınır dışı edilmesiyle ilgili makalesinden hoşnut kalmadığını belirtmişti. Bebel, bu mektubunda *Gleichheit* dergisinin ancak özel okuyuculara dağıtılmasından ve dikkatleri çekmemesinden duyduğu memnuniyeti de dile getiriyordu.

1. *Marx-Engels-Werke*, Dietz yayınları, Berlin, c. 38, s. 252.

Ancak, kısa bir süre sonra *Die Gleichheit* dergisinde gazetecilik açısından büyük bir düzelme oldu. Uzun makalelerin yerini, kısa yorumlar ve haberler aldı.

Yine de, daha başlangıçtan beri, Clara Zetkin hangi okuyucuya ulaşacağını kesin biçimde belirlemişti. Dergi, büyük kadın kitlesine hitap etmiyor, en bilinçli kadın militanlara sesleniyordu. 1898'deki Sosyal-demokrat parti kongresinde, Clara derginin amacının bir kadın hareketi örgütlemek olmadığını belirtmişti. İlk hedefi, "mücadelenin ön saflarındaki yoldaşları eğitmek ve ilerlemelerini sağlamaktı". Ayrıca, "sosyal-demokrasi saflarında açık biçimde yer almalarını" ve "burjuva feminizmi hareketine bulaşmamalarını" sağlamayı amaçlıyordu.

Sekiz yıl sonra, XX. yüzyılın ilk sayısı, 3 Ocak 1900 tarihinde yayınlandı. Forma, sayfa sayısı ve fiyat aynı kalmış, ama Emma İhner ismi kaybolmuştu. Derginin çeşitlilik ve zenginlik açısından elde ettiği kazanımları görmek için, içindekilere kısaca göz atmak yetiyordu.

İlk sayfayı bir şiir dolduruyor, arkasından "Mücadelenin ön saflarında" başlıklı kısa bir başyazı geliyordu. Dergide "Hamburg'da kadın işçilerin durumu" başlıklı bir makale yer alıyordu. Ayrıca, kadın hareketinden haberler, bu konuyla ilgili fıkralar, Lily Braun ve Clara Zetkin'in notları, kadınların oy hakkı, "Fabrikaları denetleyen kadın müfettişler", "Toplumsal Yasalar" ve "İşçi kadınların çalışma koşulları" başlıklı üç kısa makale vardı dergide. Son makale Luise Zietz'in imzasıyla yayınlanmıştı. Makaleler daha kısa, daha kesin ve daha somuttu artık. Haberlere ayrılan alan genişletilmişti. Ayrıcalıklı olarak hitap edilen kadın okuyucu "işçi kadın" olmakla birlikte, köşe yazıları meslekleri ne olursa olsun, ev kadınları dahil tüm kadınları ilgilendiriyordu.

Bir makalede genç kızların tıp eğitimi için fakültelere kabul edilmesinde ısrar ediliyordu (bu meslek, o çağda kadınlara yasaktı), bir başka makalede ise evli kadınların hukuksal durumu ve sahip oldukları haklar ele alınıyordu.

Elbette ki çalışan kadınlar da unutulmamıştı. "Genç işçi kadınlara mesleklerinde ilerleme kurslarının zorunlu tutulması" talebi, işçileri koruyan yasaların ev tezgahlarında çalışan kadın emekçileri de kapsaması talebi, ücret konusunda kadın işçilerin

nasıl bir ayrımcılığa tabi tutulduğunun kesinlikle belirlenmesi gibi konulara da dergide yer verilmişti.

Die Gleichheit'de sosyal-demokrat kadın hareketiyle ilgili haberler de vardı. "Konuşmacı bayan yoldaşlardan" katıldıkları mitinglerin yer ve tarihlerini bildirmeleri rica ediliyordu. Ottilie Baader "propagandamızı koordine etmekle ve daha etkili kılmakla" görevlendirilmişti. Bağışları toplayan da oydu. B. adlı yoldaş, "Kölnlü yoldaşlar adına" 20 mark göndermişti. Bağış yapanların isimleri yayınlanmıyordu.

1902'den başlayarak, Prusya İçişleri Bakanlığının raporları, daha önceleri sosyal-demokrat "kışkırtıcı" kadınların gülünç çabalarını aşağılarken, şimdi tersine hareketin sürekli ilerlediğini kabul etmek zorunda kalıyordu. Gerçekten de, bu tarihten başlayarak, *Die Gleichheit* aboneleri hızla çoğalmış, 1902'de 4000 iken 1903'te 9 500, 1904'te 12 000 ve 1905'te 28 700'e ulaşmıştı. O güne dek dergi zarar ediyordu, o derecede ki, editör dergiyi *Vorwärts*' in bir kadın ekine dönüştürmeyi düşünmüş, Clara Zetkin bunu güçlükle önlemişti. Ama artık dergi satışlarından kâr ediyordu.

1904 ila 1905 arasında dergi aboneleri sayısının iki katına çıkması, bir bakıma, dergiye dört sayfalık bir ek konmasıyla açıklanabilir. Bu ekler dönüşümlü olarak "Anneler ve ev kadınları için" ve "Çocuklarımız için" başlığıyla yayınlanıyordu.

Kadın hareketindeki ilerlemeler ve kadın işçilerin sendikalılaşmasıyla birlikte, dergiye daha sert eleştiriler yöneltilmeye başlandı. Parti ve sendika kongrelerinde, kuramsal makaleleri, çok katı tavrı ve çok yüksek düzeyi yüzünden *Die Gleichheit*'a sitem ediliyor, "eğlendirici" bir sosyal-demokrat gazete yaratılması talep ediliyordu. Aynı sorun, işçi hareketinin her aşamasında, tüm ülkelerde ortaya çıkmıştı.

Clara -kısmen de olsa- eleştirileri göz önünde bulunduruyordu. 1908'de, *Die Gleichheit* bir kez daha çehresini değiştirdi. Birkaç ay içinde, hacmini iki katına çıkardı. Sekiz sayfa iken, dergi mayısta on iki ve ekimde on altı sayfalık oldu. Savaş patlak verdiğinde, *Die Gleichheit* yine sekiz sayfaya düştü.

1908'in 1 numaralı dergisinin eki, çocuk eğitim ve beslenme konularına, "Çocukta kekemelik" ve "Demir içeren besinler"

başlıklarını taşıyan makalelere, iki sayfasını ayırmıştı. Daha sonra 'broşür' yayınlandı. Tüm eklerde, edebiyat konusu önem taşıyordu. Dergide çağdaş edebi eserlerin özetleri yayınlanmaya başlandı. Sully Prudhomme'dan bir şiir, Else Jerusalem'in bir romanının tanıtılması, fahişeleri konu alan ve *Die Neue Zeit*'te daha önce *Ein Bordellroman* adıyla tefrika edilmiş olan *Der Heilige Skarabäus*, bu edebi eser örnekleri arasında yer alıyordu.[2]

Çocukların eğitimi de savsaklanmıyor, dergide önemli bir yer tutuyordu. "Annenin eğitici rolü", "Çocuklar için akşam toplantıları: proleter çocukları için ne önerilebilir?" (no. 25, 1909) gibi yazılar bunun örneğiydi. Bazı makaleler ise, yeni bilimsel ve teknik buluşları halkın anlayabileceği bir dille açıklıyordu.

On altı sayfaya geçilince, derginin içeriği daha da çeşitlilik kazandı. Artık makaleler yalnızca fabrika işçisi kadınların sorunlarını ele almakla kalmıyor, çok çeşitli meslekler araştırılıp inceleniyordu. 12 Nisan 1909 tarihli sayıda, "Kulislerin Ardında" başlıklı uzun bir makale, tiyatro sanatçısı kadınların durumunu ele alıyordu. 7 Haziran 1909 tarihli ve 18 numaralı dergide ise özellikle korolarda çalışan, erkek ve kadın sanatçıların ücretleri karşılaştırılıyordu.

1908'deki Sosyal-demokrat Parti kongresinde, artık derginin "kadınların sınıflarının kurtuluşu için mücadeleye katılmalarını hedef alan sadık bir danışman" olmakla kalmayacağı, "her alanda kadınların kendilerini eğitmelerine katkıda bulunacağı" ve "ev kadını ve ana olarak görevlerini yerine getirmelerini" kolaylaştıracağı belirtilmişti.

1913 kongresinde, Clara Zetkin şu açıklamaları yaparak değişikliklerin haklılığını savundu: "Durum değişti. Eskiden *Die Gleichheit* kadın proletarya arasından seçkin yoldaşlara seslenen bir yayın organıydı." Oysa, yüzlerce, binlerce yoldaşın etkinliği sayesinde, proleter feminist hareket çok gelişmişti. "Bugün örgütlerimize kavramlarımızın ABC'sini bilmeyen çok sayıda proleter kadın katılıyor."

Clara Zetkin'in söylemediği, derginin de okuyucularına ken-

2. *Die Gleichheit*'ta adı geçen yazarlar için bakınız Luise Dornemann, *Clara Zetkin, Leben und Wirken*, Dietz Y. Doğu Berlin, 1979, s. 168.

disini uydurması gerektiğiydi. Sosyolojik açıdan, *Die Gleichheit*'ın okuyucu kitlesi, derginin ilk çıktığı zamankine oranla çok değişmişti. 1890 ile 1905 arasında, bazı işçi kategorilerinde ücretler artmış, aile yaşamlarını etkileyecek kadar değişiklik meydana getirmişti. Şimdi bir ailenin geçinebilmesi için erkeğin kazandığı para yetiyordu. *Die Gleichheit* okuyucularının kimlerden oluştuğu konusunda yapılan çeşitli araştırmalar -kısmi de olsa- bunlardan üçte birinin sosyal-demokrat kadınlar olduğunu, bunların ev kadını olup çocuk yetiştirmekle uğraştıklarını gösteriyordu.[3] Çeşitli ekler öncelikle bu tür okuyuculara yönelik olarak yayınlanmaktaydı.

Rekabete karşın, gazetenin başarısı savaşa kadar artarak sürdü. On yıldan az zaman içinde, 1905-1914 arasında, abone sayısı aşağı yukarı beş kat arttı. 1911'e kadar, *Die Gleichheit* abonelerinin sayısı, Sosyal-demokrat Parti üyelerinden çoktu. Aşağıdaki tabloda yer alan sayılar bu gerçeği kanıtlamaktadır.

Yıl	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Üye				29458	62259	82242
Abone	28700	44000	75000	77000	82000	85000

Yıl	1911	1912	1913	1914
Üye	107693	130371	141115	174754
Abone	94500	107000	112000	125000

Dergi yayınlanmaya başladığı günden beri, kararlı biçimde enternasyonalliği savunmuştu. Rus kadın devrimcilerden sık sık söz ediliyordu. Clara Zetkin 1907'de Sosyalist Kadınlar Enternasyonali sekreterliğine seçildiğinde bu özellik daha da belirginleşmiş, *Die Gleichheit* bu uluslararası gruplaşmanın organı halini almıştı. Artık dış ülkeler sosyalistlerinin yazdığı yazılar dergide giderek daha çok yer almaya başlamıştı. Bu yazarlar arasında Aleksandra Kolontay, Angelica Balabanof gibi isimler de vardı.

Bugünün okuyucusu için *Die Gleichheit* dergisinin değeri tartışılmaz. Lily Braun'un *Die Frauenfrage* adlı kitabıyla birlik-

3. Bu konuda bakınız: *Richard Evans, Sozialdemokratie und Frauenemanzipation im deutschen Kaiserreich*, Berlin, Bonn, Dietz Y. 1979.

te bu dergi, XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başları arasındaki dönemde, ücretli işçi kadınların durumlarıyla, çalışma koşullarıyla ve yaşamlarıyla ilgili bitmez tükenmez denilebilecek bir kaynaktır.

Fakat gazetenin bir başka işlevi daha vardı; kararlı biçimde, proleter feminist hareketin gelişim ve örgütlenişine katkıda bulunmuştu. Bir yandan tüm yerel kurumlarla bağların sürekliliğini sağlıyor, konferanslar düzenlenmesini öneriyor, konferansçı kadınlar buluyor ve ayrıca, yeni yeni kurulan kadın örgütlerinin yetkililer tarafından yasaklandığı yerlerde, *Die Gleichheit* abonesi olarak militanları bir araya getiriyordu. Bunlar, sözüm ona *bir yıldönümünü kutlamak için yada bir fincan kahve içmek için* toplanıyor, aslında hareketin amaçlarını ve geleceğini aralarında tartışıyorlardı.

1907 yılından başlayarak SDP bürokratik aygıtını kurduğu ve tüm sosyal-demokrat yayınlar üzerinde, giderek daha sıkı bir denetim uyguladığı halde, *Die Gleichheit* gazetesinin nasıl olup hemen hemen tam denilebilecek bir ifade özgürlüğünden yararlandığı sorulabilir. Çünkü, 1905 yılından beri, başlangıçta dergiyi çıkaran Dietz yayınları, Sosyal-demokrat Partinin mülkiyetine geçmişti.

Acaba, SDP'nin kadın yöneticileri Clara ile dayanışma halinde olduğundan ve onun görüşlerini paylaştıklarından, parti yönetimi kazanacağından pek de emin olmadığı bir çatışma çıkarmaktan mı çekiniyordu?

Daha büyük bir olasılıkla, dergi belki de yalnızca kadınları ilgilendiren sorunların pek önemli olmadığını kabul etmeye eğilimli sosyalist yöneticiler çoğunluğunun feminizm karşıtı önyargılarından yararlanıyordu. Bu durumda, Clara Zetkin göreli bir özerklikten faydalanıyordu, ama bir şartla: SDP'nin siyasi çizgisine asla karşı çıkmayacaktı.

Bazı karşıtları, Clara Zetkin'in dergisini yalnızca kendi görüşlerini yaymak için kullandığını, farklı düşüncelere karşı hoşgörüsüz olduğunu öne sürüyorlardı. Bu iddialar temelsizdi. 1896'da Henriette Fürth, Clara'ya karşı burjuva ve proleter feministler arasında işbirliği önerdiğinde, görüşü *Die Gleichheit* gazetesinde yer almıştı. Lily Braun da aynı şekilde ortak mutfak

önerisinde bulunduğunda ve Adelheid Popp oy hakkı ve Avusturyalıların taktikleri konusunda polemiğe giriştiğinde yazılarına dergide yer verilmişti. Hatta, Clara Zetkin burjuva feminist dernek olan ve hak eşitliği davası güden *Bund deutscher Frauenvereine* (BDF) derneğinin toplantı kararlarını bile dergisinde yayınlamıştı. Ancak, Clara Zetkin her zaman cevap hakkını kullanmış ve tartışmaları kendi eliyle kaleme aldığı yazılarla kapatmıştı.

Clara Zetkin dergiye bir stil kazandırmayı da başarmıştı, bu onun kendi üslubuydu. İmzasız yayınlattığı makaleleri bile, anlatımının canlılığından, zengin hayal gücünü yansıtan parlak sözlerinden, zaman zaman alaycı, çoğu kez kaygılı tonundan tanınıyordu.

Clara Zetkin'in mektupları okunduğunda, derginin onun hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğu görülür. Mektup yazdığı herkesi, eğer biraz yazı yazma yeteneğine sahipseler dergisine yazı göndermeye özendiriyor, onları savunduğu davaya kazandırmaya çalışıyordu. Onun samimi bir arkadaşı olan ve 1928'de Clara'nın ilk yaşamöyküsünü yazan Gertrud Aleksander tüm bunların tanığıydı. Gertrud, *Die Gleichheit* gazetesine ilk makalesini gönderdiğinde, Stuttgart'a davet edilmişti. "Birkaç saat içinde" diye anlatıyordu Gertrud, "Clara bana tarihi materyalizmin özünü, marksist yöntemin temel ve ilkelerini öylesine açık, öylesine net, öylesine canlı ve somut biçimde anlattı ki, kendimi görmeye yeni başlayan bir kör gibi hissettim..."

FEMİNİST

Clara Zetkin'in ömrü boyunca, kadınların toplumsal kurtuluşu için mücadele ettiğini kim reddedebilir? Peki, feminizmi için ne söylenebilir? Yani, kadınla ve kadının özel sorunlarıyla ilgilenmemiş midir?

Doğrusu, onun yaşamöykülerini yazanlar, özellikle de komünist ülkelerdekiler -Clara Zetkin ile ilgili en çok araştırma eski Almanya Demokratik Cumhuriyetinde yapılmıştır- düşüncelerinin bu yönünü pek iyi değerlendiremediler. Çoğu kez, "onun" feminizmi, proleter feminizmi, aleyhinde canla başla polemiklere giriştiği burjuva feminizminden ayıran çizgiler üzerinde ısrarla duruyorlardı.

Batıda ise, çağdaş feministler, kadın cinsine özgü sorunları es geçti diye Clara Zetkin'e sitem ediyor, kadın-erkek ilişkileriyle ilgili konularda tutucu davranmakla, aile konusunda ise eskimiş, ataerkil bir görüşü savunmakla suçluyorlardı. Çalışan kadınların toplumsal haklarının savunulmasında devrimci olan Clara, bu gibi alanlarda hiç de devrimci düşüncelere sahip değildi. Bu alanda devrimci olan Aleksandra Kolontay yada daha düşük derecede burjuva feministleri, yahut da Anita Augspurg, Lida Gustava Heymann ve Lily Braun gibi sosyal-demokratlardı.

Oysa, Lenin'le görüşmelerinden çok önce, kadın cinsi konusunda ne düşündüğünü Clara bize açıklamış, hayalindeki kadın imajını ana hatlarıyla çizmişti. Lenin'le konuşmalarında ise, sözü daha çok muhatabına bırakır, kendi görüşlerini onun önünde ısrarla savunmazdı.

Genevieve Fraisse ve Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi* adlı

eserlerini yayınladıklarında, "feminizmin, sınıf düşüncesine sahip olan, ancak cinsiyeti düşünmeyen sosyalizm ile çatışmalı ilişkilerini" açıklamışlardı.[1] Bu formül, Sosyal-demokrat Parti için geçerliydi, ama Clara Zetkin'e uymazdı. O hiçbir zaman, kadın sorununu unutarak yalnızca toplumsal sınıfları düşünmemişti. Yalnızca, kadın sorununun özellikle biyolojik yönü -onun için öncelikli olmadığı doğrudur- hiçbir zaman kendisi için temel olan toplumsal-psikolojik yöne ağır basmıyordu. Clara için, kadınların bugünkü durumu, varoluş ve düşünüş biçimleri, onların yapı yada doğasının değil, daha çok kültür düzeylerinin sonucudur. İyi bir marksist olan Clara Zetkin, kadını daima kadınların geçmişteki yaşamlarını göz önünde bulundurarak, kadınların içinde bulunduğu tarihi koşullarla birlikte ele almıştı. Kadınların toplumdaki ve özellikle de ekonomik süreç içindeki yerlerinin sonucu olan yaşam koşullarının değişimiyle birlikte, sonunda davranış ve zihniyetlerinin de değişeceğine inanıyordu.

Kadının her şeyden önce insan olduğu gerçeği üzerinde ısrarla duran Clara, kadının da erkek gibi kadınsı özelliklerinin bu varlığın yaratılışından kaynaklanan çeşitlemeler olduğunu, tam bir bütün olmadığını düşünürdü. Örneğin, anneliği kadının temel belirleyici özelliklerinden biri düzeyine yükseltmeyi reddedişi bundandı. Oysa o çağda, kadın hareketlerinin çoğunluğu, "burjuva" toplumundaki egemen görüşü dile getirerek anneliği böylesine yüceltirdi, hatta belki Alman sosyal-demokrasi saflarında bile bu böyleydi.

Clara Zetkin'in henüz Paris'te iken yazdığı ilk broşür, *Çağımızda çalışan kadınlar ve kadın sorunu* başlığını taşır. Anlamlı bir başlıktır bu. Kadın sorunu, çalışan kadınlar sorununa indirgenmemiştir. Kadın da, çalışan kadın da kurtarılmalıdır.

"Toplumsal dönüşümler" diye yazıyordu broşüründe, "insanlar arasında yeni ilişkiler doğurdu. Eski görüşlerden öylesine ayrılan ahlak görüşlerinden yola çıkarak, yeni üretim koşullarının da eskisinden farklı olduğunu görüyoruz. Ama kadınlarda, bu süreçler daha başlangıç noktasında. Kadın,

1. *Histoire des Femmes* (Kadınların Tarihçesi), Paris, 1991, s. 463.

henüz ahlak görüşlerini yeni toplumsal ilişkilerle uyum haline getirememiştir. İnandığı değerler, hâlâ eski toplumsal durumun doğurduğu kavramlara sımsıkı bağlıdır."

Clara, aile içinde kapalı olan kadının, toplumsal yaşamla yeterince ilgilenmediğini düşünüyordu. Kadının duygularının zenginliğini "bir yüksük yada bir tencere içine hapsettiğini" söylerdi.

Clara Zetkin'in bu düşünceleri gelişti ve 1899'da yayınladığı *Öğrenci ve Kadın* başlıklı broşürde netlik kazandı.

Bazı feministler için, kadınlar kendilerini erkeklerden ayıran her şeyi silip atmalıdır. Özellikle "kadınlara özgü aşağılayıcı işler" yapmayı reddetmelidirler.[2] Başka feministler ise, "kadınsı özellikleri cinsellik öğesine indirger, kadınlığı cinsellik olarak kavrarlar."

Bu iki uç konumu reddeden Clara, kadınların iki belirleyici özelliği üzerinde ısrarla durur. Kadınlar cinselliği olan varlıklardır, erkeklerden farklıdırlar ama erkekler gibi insandırlar. Kadın ve insandırlar. Clara Zetkin, erkek gibi giyinmekten hoşlanan Madeleine Pelletier'ye hiç benzemez.[3] Bu konuda, İsveçli Ellen Key'in görüşüne yaklaşır. Ne erkek-kadın, ne de metres-kadın olmalıyız, der.

Çağdaş kadının hedefi, ona kalırsa, kadınlığının ve insanlığının eşzamanlı ve uyumlu gelişimidir. Kadınsı özelliklerin farklılığı, hiçbir zaman entelektüel bir eksiklik, bir aşağılık durum değildir. Tersine. Clara için, kadının derin doğal yapısı, onu evinin dışında mesleki bir etkinliğe iter - o yıllarda, evinin dışında çalışan kadın sayısının durmadan artması onu haklı çıkarmaktaydı. Kadınların bu genelleşmiş mesleki etkinliği, üretilen toplumsal zenginliklerin niteliksel ve niceliksel bakımdan artması için vaz-

2. Çift tırnak işareti arasındaki tüm cümleler yada cümle parçaları Clara Zetkin'in *L'Etudiant et la Femme* (Öğrenci ve Kadın) başlıklı broşüründen alınmıştır. Verlag der *Sozialistischen Monatshefte*, 1899 (Clara Zetkin tarafından yapılan Fransızca çeviri: *Batailles pour les femmes).*

3. Bakınız: Claude Maignien ve Charles Sowerwine, *Madeleine Pelletier, une feministe dans l'arene politique* (Madeleine Pelletier, Siyaset Arenasında Bir Feminist Kadın), Editions Ouvrieres.

geçilmez bir koşuldur. Clara'nın düşüncesine göre, "modern kadın hareketi, kadının bireyselliğinin tam anlamıyla ifadesi ve gelişmesi için kadının verdiği mücadeledir" Bu mücadelenin ilk eylemi aileye karşı başkaldırıdır, çünkü o güne dek, "kadınların hayatı aileye boyun eğmekten başka bir şey değildi". Oysa kadın "ailesinin dışında, herhangi bir yerde de kendini evinde hissedebilir"

Çağdaş kadın kendini bağımsız hissetmek istemekte, toplumda ve aile birimi içinde de rolünü tam anlamıyla oynamayı arzu etmektedir. "Kadınlığından vazgeçmek, evliliği ve çocuk sahibi olmayı reddetmek, kadına kişiliğinin maksimum derecede gelişmesi için uygun koşullar gibi görünmemektedir." Birçok başka yazar gibi, Clara Zetkin de, kendi çağında burjuva toplumunda varolduğu biçimiyle evlilik kavramını eleştirmektedir. O çağda, "evli kadın, evini süsleyen güzel bir mobilya gibiydi. En iyi koşullarda, itaatkar bir hizmetçi, özenli, sadık bir ev kadını ve hasta bakıcıydı."

Clara, bu görüşün karşıtı olarak, evli çiftleri, birbirinin eşiti partnerlerin oluşturduğu bir birlik halinde düşünüyordu. Bu gerçekçi genç kadın, böyle anlaşılsa bile, tüm birliklerin acı biçimde yaşanan ayrılıklardan ve çatışmalardan korunamadığının farkındaydı. İki partner arasında "çok incelik gerektiren bir dizi ilişki içersinde, ayırımına varılamayan öyle tepkiler, elle tutulmaz gözle görülmez öyle davranışlar vardı ki, duruma göre ya ortak yaşamı hem çok yüce, hem de çok derin bir mutluluğa, yahut da dayanılmaz bir cehenneme döndürebilirdi" Bu yüzden "karşılıklı rıza" temeli üzerinde boşanma kabul edilmeliydi," (Federal Cumhuriyette, ancak 1977'de yasalaştı). Birçok düşünür ve yazar, özellikle de entelektüel ve sanatçı çevrelerinde boşanmaların çoğalmasını ahlak çöküşü olarak yorumlarken, Clara Zetkin tersine, bunu "büyük bir ahlaki gereklilik" olarak düşünüyordu.

Aşk, evlilikten önce gelmeliydi. Ama kalıcı bir birliktelik için, fiziksel çekicilik yeterli değildi; "çağdaş bireyde varolan uyum isteği ve gelişme için ortak irade" de gerçekleşmeliydi. Bu ahlaki yada entelektüel özellikler eksikse yada tükenmişse, "ev-

lilik birliğinin dağılması için gerekli şartlar bir araya gelmiş" demekti.

Onun gözünde evli bir çiftin yaşamının nasıl olması gerektiğini uzun uzun anlattığı ve evliliğin şartlarını (boşanma olanağı da dahil) belirttiği halde, Clara "serbest aşkı" da kötülemiyordu. Rahip Stoecker'in lanetlerine, aforoz etmelerine karşın, fahişeliği ve zinayı içeren veya her halükârda bunlardan yararlanan, bir tür (burjuva) evlilik biçiminin ikiyüzlülüğünü ortaya seriyordu genç kadın. Proleterlerde, "bakireliğin ve evlilikte sadakatin, kocanın çocuk yapma yoluyla edineceği mirasçıların yasallığının biyolojik güvencesi olarak taşıdığı piyasa değerini yitirdiğini" belirtiyordu. Clara, cinsiyetler arasındaki eşitliğin lehine ilerleyen tarihi evrimin "kadının aşk yaşamına evlilikten önce daha fazla özgürlük getirmeyi garantileyeceğini" düşünüyordu.

Yine de Clara Zetkin'in eserlerinde cinsiyet özgürlüğündeki gelişimin önemi ve gerekliği konusunda uzun bölümlere rastlanmaz.

Belki de Clara, Bebel'in "Cinsiyeti olan bir varlık olarak kadın" başlıklı kitabının yedinci bölümünde bu konuda yazdıklarını yeterli buluyordu. Bebel bu bölümün sonunda şunları belirtmişti: "Cinsiyet içgüdüsü ne ahlakidir, ne ahlaksızlıktır, acıkmak ve susamak kadar doğaldır". Bebel ciddi bir seks eğitimini gerekli görüyordu. "İnsan yapısının temel bir öğesini oluşturan organlar ve içgüdüler, (...) gizlilik, sahte utangaçlık ve tam bir bilgisizliğe kurban giden nesneler olmamalıdır." Bu yazara göre, erkek ve kadınlarda organların anatomi ve fizyolojisi, ayrıca bu organların işlevleri konusundaki bilimsel bilgilerin geliştirilmesinde fayda vardı.

Bu sırada Lenin, doğrudan doğruya devrim için çalışmaktansa, cinsiyet sorununu ve Freud'un teorisini tartışan Alman devrimcilerine karşı öfkeliydi. Buna karşılık Clara, "cinsiyet ve evlilik olayı, her sınıftan kadınlar arasında, çatışmalar acılar ve sorunlar yaratır ve savaş bu çatışma ve acıları son derece ağırlaştırmıştır" diyerek cevap veriyordu.

Devrim ortamında, "eski tarz duygular ve düşünceler sallantıdadır" ve "insanlar arasında yeni ilişkiler ve yeni davranışlar belirir; bu sorunlara duyulan ilgi, bu konuyu açıkça görme ihtiya-

cından ve yeni bir yönelim ihtiyacından doğar," diyordu militan kadın. Ne Freud'un teorisini destekleyen ne de devrimciler için, 1918-1920 arasında, cinsiyet ve evlilik sorunlarının ayrıcalıklı olduğunu ve tüm tartışmalarda konuşulan tek konu olduğunu öne süren Clara Zetkin, artık bu sorunların tabuluktan çıktığı kadınların konumunu anlıyor ve dile getiriyordu. Lenin su bardağı teorisiyle, erkeklerin görüşünü temsil ediyordu. "Ne papaz, ne de Don Juan olmalı, hele ara konumda, dar kafalı bir Alman hiç olmamalı," diyordu Lenin. Clara Zetkin ise, Lenin'in karşısında söz söylediğinde kadın tarafını temsil ediyor, ama dinleyicisi kadar katı bir tavırla kestirip atmıyordu.

Clara Zetkin için namusluluk taslayan bir kadındı denilemez. *Die Gleichheit* dergisinde, Klara Müller adındaki bir kadın yazarın özgür davranışlarını övüyor, "Bu kadın, herkes ne der kaygısından uzak, aşk dolu kadehi cüretkar elleriyle kavramıştı," diyor, sonra onun sevdiği adamla ilişkisiyle ilgili kendi deyimini aktarıyordu: "Bir ayda, ancak uzun yıllar boyunca yaşanabilecek mutluluğu elde ettik."

Edmund Fischer ile polemiğinde, "kadının cinsel yapısı" deyimini kullanıyor, kadının "vücudunu kullanma hakkını" savunuyor ve "kadının aşkta seçim serbestliği" üzerinde ısrarla duruyordu. On yıl kadar önce (1896'da), *Die Gleichheit* gazetesinde yayınlanan bir makalesinde, proleterlerin aşklarını "papazsız ve belediye reissiz sevgi" diye tanımlıyordu. Aşk bağlılıkları söz konusu olduğunda, işçi kadınlar duygusal yaşamlarında doyum, sekste haz ve ekonomik durumlarında destek ararlar, diyordu. "Bu ahlaksızlık mıdır? Hayır diyoruz. Böyle bir bağlılık, karşılıklı saygı ve sevgiye dayandığında ahlaksızlık değildir."

Clara Zetkin'in tüm enerjisi ve etkinliği, elbette ki cinsiyetler arası ilişkiler konusundaki zihniyetleri değiştirmeye yetmezdi. Ama Engels'in deyişiyle "kendi pratiğini yaratmıştı."

Yaşadığı hayat, bu konudaki teorilerinden çok daha fazla, derin görüşlerini yansıtır. İki çocuk sahibi olduğu adamla onun ölümüne dek birlikte yaşamış, evlenme gereği duymamıştı. Demek ki bu alanda, en azından kendi ortamında, çağının toplumu tarafından zorla kabul ettirilmeye çalışılan kuralların esiri de olmamıştı.

Otuz dokuz yayındayken, kendisinden on sekiz yaş küçük bir gençle "serbest birleşme" halinde yaşamakta duraksamamıştı. Sonradan evlendiyse de, bu kuşkusuz evliliği, çiftlerin birlikte olmasının kaçınılmaz sonucu saymasından çok, bazı yoldaşlarını pek fazla şoke etmemek içindi.

Oğullar da yaşamları boyunca, özgür ve serbest yaşamışlardı. Maksim evlenmiş, boşanmış, sonra bir Sovyet kadınıyla birlikte yaşamıştı. Kostya da evlenmeden önce Rosa Luxemburg ile sevgili olarak ortak bir yaşam sürdürmüştü.

Çağının toplumundan ve düşüncelerinden çok ileride olan Clara Zetkin, ekonomik planda olsun, entelektüel planda olsun, çiftlerin yeni birlikteliklerinden erkeğin de yarar sağlayabileceğini göstermişti. "Profesyonel etkinlikler, kadının önünde yepyeni bir dünya açtığı gibi, evini geçindirmesini de sağlar." Kadının kişiliğinin zenginleşmesi, kendisi için daha geniş, daha zengin bir yaşam olasılığının ortaya çıkması, "erkeği de geliştirir ve tekdüzelikten uzak, çeşitli ve zengin bir hayat yaşamasını sağlar." Bu iki partnerin gelişmelerinin sonuçları, "daha yüksek ve daha uyumlu bir aile yaşamı; aile topluluğunda maddi ve kültürel mirasın artmasıdır." Artık erkek de aile yaşamına ve çocukların eğitimine katılmak için gerekli zamanı bulabilmektedir ve bunun için yeterli kapasitesi vardır.

Clara Zetkin'in görüşünce, kadınların karşılaştığı engellerin çoğu, ekonomik sistemden kaynaklanmaktadır. Yine de çok açık görüşlü olduğundan, "sosyalist toplumda bile," diye ekler, "kadın aile yuvasındaki çalışmalarıyla profesyonel etkinliği arasında net bir sınır çizebilmek için çok çabalamak zorundadır." Bu zorluğu, "geleneklerin yol açtığı çatışmalara" indirger, kapitalist toplumda ise bu zorluklara, onun gözünde belirleyici etkisi olan, "dıştan gelen zorlamalar" da eklenmektedir.

Elbette ki Clara Zetkin, çalışan kadınların "çift vardiyası" konusunda hiçbir duraksamaya düşmemişti. Bu gerçeği çok iyi biliyordu. Erkeklerin ev işlerine yardımcı olmayı reddettiklerini de bilmez değildi. 1893'te, kadın emekçilerin sendikal yaşama katılmalarına "en büyük engelin, kadınların zamanları olmayışı yüzünden ortaya çıktığını, çünkü kadınların sırtına, evde ve fabri-

kada çift vardiya yükünün bindiğini" yazmıştı. Yirmi yıl sonra, Lenin'in şu sözlerini aktarıyor ve açıkça onaylıyordu:

"Erkeklerin büyük çoğunluğu –proleter olsun olmasın– kadınları ev işlerine katılmakla kadınları birçok ağır görevlerinden ve birçok ağır sıkıntılarından kurtarabileceklerini akıllarına bile getirmiyor. Hayır! Bu insan haklarına ve insan onuruna aykırıdır, çünkü bunlar erkeğin evinde sükunet ve huzur içinde yaşamasını gerekli kılar."

Proleter ailenin "kadın ve erkeğin ortak çalışma ve mücadelesine dayandığını" ve "ahlaki değerler" temeli üzerinde kurulu olduğunu öne sürerken, Clara gelenekler arasına girmiş bir gerçeği betimlemekten çok, bir dilekte bulunuyordu. 1904'te, *Die Gleichheit* dergisinde yayınlanan bir makalesinde, Hilde Maurenbrecher erkeklerin ev işlerine ve çocukların eğitimine yardımcı olmalarını istiyordu. Ama gerçekçi bir kadın olan yazar, erkeklerin çoğunun, bu talebi gülünç bir hak davası saydıklarını biliyordu; ve kadınların çoğunun da, yalnızca kadın olarak bir takım görevlerle yükümlü olmayıp, insan olarak da bazı haklara sahip olduklarını akıllarına bile getirmediklerinin bilincindeydi.[4] O çağın burjuva feministlerinin, çocuklar için kreş, hatta "ev kadını ve çocuk bakıcısı ücreti" talep ettikleri halde, hiçbirinin ev işlerinin paylaşımı gibi bir hak davası öne sürmediğini de not etmeliyiz.

Parantez içinde belirtelim ki, son zamanlarda bile, bu konuda yapılan anketler, böylesi bir zihniyetin ne denli yavaş değiştiğini kanıtlamaktadır. Soruların sorulduğu çiftlerin yalnızca %20'si ev işlerini paylaştıklarını belirtmişlerdir. "Evli yada birlikte yaşayan, her yaştan çiftlerin %60'ında işbölümü dedelerinin çağındaki gibidir."[5]

Clara, kadınların sosyalist toplumda da, haklarını savunmak için mücadele etmek zorunda olduğunun altını çizerek, ısrarla

4. *Die Gleichheit*, 1 Haziran 1904, s. 91.
5 *Stuttgarter Zeitung*, 12 Kasım 1991.

belirtiyorsa, bunun nedeni, onun bu düşüncelerinin Sosyal-demokrat Parti saflarında da kabul görmeyişiydi.

1905 Martında, Edmund Fischer, revizyonist bir akımın yayın organı olan *Sozialistische Monatshefte* dergisinde, "Kadın sorunu üzerine" başlıklı bir makale yayınladı. Yazar, burada feministler tarafından savunulan bazı düşünceleri eleştirmek amacı güdüyordu. Kanıt olarak, iki tip düşünce ileri sürüyordu. Bazı düşünceler, tarihi evrimle ilgiliydi. Öteki düşünceler ise, "insanın doğasını ve doğal yapı özelliğini" temel alıyordu. Ekonomik evrim, kadınların çalışmasını zorunlu mu kılmıştı? Hayır, diyordu Fischer. Kadınların çalışması doğaya aykırı bir olaydı, kapitalist sistemin ortadan kalkmasıyla kaybolacak bir kötülüktü. Kadının doğasında çocuk dünyaya getirmek ve yetiştirmek vardı. Sosyalizm, kapitalizmin yıktığı aileyi yeniden kuracaktı (ataerkil biçimde). Sonuç olarak yazar, "Kadının kurtuluşu denilen şey, kadının doğasına aykırıdır, hatta insanın doğasına aykırıdır," diyordu. Yalnızca, bu sözlerine kadınların, aile yaşamının dışında, siyasetle, sanatla ve bilimle ilgilenebileceklerini ekliyordu.

O sıralarda, *Die Gleichheit* dergisi yöneticileri, ev kadınları ve anneler için bir ek yayınlamayı kararlaştırmıştı. Bu ekin tanıtım yazısında, Bebel yayının proleter kadınlara "ellerindeki az olanakla, evlerini kocaları ve çocukları için nasıl hoş, rahat ve kullanışlı hale getirebileceklerini öğretmeye yönelik" olacağını yazıyordu.

Clara Zetkin, Fischer'e verdiği yanıtta, onun Joseph Prudhomme'u çağrıştırdığını söylüyordu. Eşlerini tanıştırırken, "İşte evimde, çocuklarımı büyüten karım," diyen sosyalistlerle alay ederdi. Tartışmalarını iki plan üzerinde yürütüyordu. Bir yandan, kadınları mesleki etkinliğe yönelten evrimin artık geri dönülmez bir süreç olduğunu savunuyor -tarih, bu konuda onu haklı çıkarmıştır- öte yandan kapitalist sistemde bile, "evrimin izlediği yolun, kimin annelik göreviyle mesleki çalışmayı uyumlu biçimde birleştirebildiğini gösterdiğini" belirtiyordu. Clara, ev kadınının işini kolaylaştıran teknik buluşlar üzerinde ısrarla duruyor, gelecekte toplumun, çocukların eğitimini kısmen de olsa üstleneceğine inanıyordu.

Clara'nın öne sürdüğü kanıtların ilginçliği ve tutarlılığı ne

olursa olsun, "annelik göreviyle profesyonel çalışmanın uyumlu biçimde birleştirilmesi", son yıllarda ev işlerini kolaylaştıracak gelişmelere karşın, henüz bir dilekten, dindarca bir yakarıştan başka bir şey değildi. Clara, evrimin kadın emekçilerin çalışma hayatına katılmasıyla, "kadının köleliğini azaltmaya" varan bir olgu olduğunu önc sürerken daha inandırıcıydı. Ayrıca, toplumun yüce çıkarının, kadının yalnızca evinde değil, yaşamın tüm alanlarında rolünü tam anlamıyla oynamasını gerekli kıldığını gösterdiğinde de ikna gücü daha fazlaydı Clara'nın. Böylece, toplum erkeklerin kattığı değerlerin yanında, kadın emekçilerin katkısı olan "maddi, entelektüel ve manevi" değerlerden de yararlanacaktı ve bunlar Clara'ya göre yalnızca kadının ayrıcalıklarıydı.

Clara Zetkin'in, ailenin gelecekteki evrimini böyle kavradığını belirttiği doğrudur. Karl Marx'ın daha önce de belirttiği gibi ekonomik birlik, "manevi bir birliğe" dönüşecekti. Clara, o günlerdeki bazı evrimleşmelere dayanarak, "yalnızca kadına ciddi biçimde dayatılan monogaminin" değişerek "iki partner tarafından serbestçe rıza gösterilen ahlaki bir kural" halini alacağını belirtiyordu. Genellikle, Clara Zetkin geri kafalı zihniyetin değişmesinde büyük rol oynayacak ekonomik ilişkilerin ve maddi zenginliklerin üretim koşullarının gelişimine fazlasıyla güveniyor ve bu güvenini fazlasıyla açığa vuruyordu.

Gelecekteki ailenin nasıl olacağı konusunda, bir kez sosyalizm kurulduktan sonrası için, Clara oldukça belirsiz olan formüllere dört elle sarılıyordu. Daha önceki marksist kuramlar da oldukça muğlaktı.

1847'de, Engels tarafından yazılan *Komünizmin İlkeleri*'nde "Komünizm aile üzerinde nasıl bir etki yapacaktır?" sorusuna Engels şu cevabı veriyordu: "İki cins arasıdaki salt özel ilişkileri dönüştürecek, toplum bunlara müdahale etmeyecektir."[6]

Marx ailenin yüksek bir biçimini öngörüyordu. Ancak bunu daha kesin çizgilerle tanımlamıyor, "Germen-Hıristiyan aile tar-

6. *Komünist Parti Manifestosu*'na Ek. Editions Bilingue, Editions Sociales, 1972, s. 229-231.

zının kesin ve mutlak olduğunu düşünmek saçmadır," diye ekliyordu.[7]

Engels'e gelince, Lewis Henry Morgan'dan şu alıntıyı yapıyordu: "Şimdiki ailenin arkasından nasıl bir aile tipi geleceğini şimdiden söylemek olanaksızdır." Belki de, diyordu Engels, kendini bir erkeğe gerçek aşktan başka bir nedenle hiçbir zaman vermeyecek olan bir kadın kuşağı gelecektir. Bu kadınlar ekonomik sonuçlardan korkmaksızın sevdikleriyle birlikte yaşayacaklardır. Ve şunları ekliyordu: "Bu kişiler, bugün onların yaptıkları hakkında ne düşünüldüğüne de hiç önem vermeyeceklerdir. Kendi uygulamalarını kendileri belirleyecek ve buna uygun kamuoyunu da oluşturacaklardır. İşte, hepsi bu kadar."[8]

Sosyal-demokrat kadın ve erkek militanların bu konudaki ideolojisinin oluşmasında en büyük katkıda bulunan, August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* adlı eseriydi. Bu kitap birçok kez yeniden gözden geçirilmiş ve birçok baskısı yapılmıştı. Bebel'in, çifte köleliğe, işverenin karşısında köleliğe (ücretli kölelik) ve kocanın karşısında köleliğe (cinsel kölelik) mahkum edilen emekçi kadınların durumunu ayrıntılarıyla betimlemesi övgüye değer. Bununla birlikte, kadını biyolojik bakımdan alt düzeyde bir varlık olarak tanıtan kuramları çürütmek için çok çaba harcamakla birlikte, kadınların olumsuz biyolojik özelliklerini de her zaman inkar etmez. Kadınlar kolayca geveze, kıskanç, hafifmeşrep vb. olabilirler onun gözünde. Bu olumsuz özellikler -toplumsal ilişkilerin sonuçları olsalar bile- olsa olsa "kadın cinsine özgü özel bir yapının" göstergesidir.

**
*

Clara Zetkin'e kadının annelik rolünü çok yüceltmesinden dolayı bazen sitem edilmişti. *Die Gleichheit* dergisinde yayınla-

7. *Kapital*, Editions Sociales, Birinci Kitap, c.II, s.168.

8. F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 162-163.* Birkaç sayfa yukarıda "Çağdaş aile, kadının açığa vurulmuş yada örtülü köleliği üzerine kuruludur. (...) Ailede erkek burjuva, kadın ise proletarya rolü oynar" diye yazmıştı. Adı geçen eser, s. 152.

nan bazı makale ve şiirlerde, anneliğe mistik bir özellik yakıştırılmış, kadının varoluş nedeni gibi gösterilmişti.

Clara tersine, iyi bir annenin hiç de doğuştan gelmeyen bir takım niteliklere sahip olması gerektiğini ısrarla söylerdi. "Annelik, insanların tüm özellikleri arasında en soylusu olarak bilinir, ama bu aynı zamanda en güç işlerden biridir. Sanki pazara çıkarılmış gibi, herhangi bir baloda, sözüm ona kadınlığının ebedi çekiciliğini sergileyen, kaz kafalı bir kadın anneliğe layık mıdır ve bu görevi yerine getirme yetisine sahip midir, diye sorulmaz," der ve bir halk deyişini eklerdi: "Çocuk dünyaya getirmek güç değildir, ama anne olmak güçtür."

Sosyalist feminist kadınlar arasında çok sayıda çocuk dünyaya getirenlerin sayısı fazlaydı. Margarethe Wengels'in dokuz, Henriette Fürth'ün yedi çocuğu vardı.

**
*

Sanayileşmiş toplumlarda, ailelerin büyüklüğünün ve çocuk sayısının, zenginliklerin artmasıyla birlikte azalma eğilimi gösterdiği iyi bilinen ve demograflar tarafından incelenmiş bir olgudur. Yirminci yüzyılın ilk on yılında, Almanya, birdenbire bu evrimin bilincine vardı.

İstatistiklere göre, Almanya'da, 1000 yurttaş başına doğum sayısı 1875'te 42,3 iken, 1911'de 29,36'ya düşmüştü. (Bu evrim yüzyılın başından beri hızlanmıştı, çünkü 1901'de bu sayı 36,52 idi.) Büyük kentlerde, nüfus artışındaki bu yavaşlama daha belirgindi, bu sayılar Berlin için 1875'de 45, 1911 içinse 20,84 olarak bulunmuştu.

Tutucu çevreler ve kamu iktidarı, doğumlardaki bu azalmadan sosyal-demokrasiyi sorumlu tutuyordu. Bu ulusal bir felaket sayılıyordu ve bunun nedeninin sosyal-demokrat ideolojiye bağlanması, sosyalist teorilerin ailelerin dağılmasına yol açtığı, daha genel bir biçimde söylenecek olursa, toplumun üzerinde temellendiği değerlerin yıkılmasına yol açtığı şeklindeki yorumlardan dolayıydı. (Bu suçlamaların, daha önce de gördüğümüz gibi, temelsizliği ve tutarsızlığı, bunların yayılmasına, propagan-

dalarının yapılmasına, bir takım çevrelerin bunları kabul gören doğrular saymasına engel değildi.)

Sosyal-demokrat Parti, doğumların azalması sorunu karşısında, bir karar almak zorunda kaldı: Birçok yazar, bunun sorumlusunun kapitalizm ve doğurduğu kötü toplumsal koşullar olduğunu öne sürüyordu. Gerçekte, emekçiler arasında, işçilerin çoğunluğunun ücretleri, konut ve sağlık koşulları, kalabalık ailelerin yaşamasına elvermiyordu (bazı işçi mahallelerinde, çocuk ölümü oranı çok yüksekti), ama yine de, istatistiklerin gösterdiğine göre, en fakirlerin yaşadığı mahallelerde, kadın başına çocuk sayısı zengin semtlerdekinden çok daha fazlaydı.

Tutucuların söylediklerinin tam tersine, birçok sosyal-demokrat (Lassalle, Wilhelm Liebknecht) açıkça doğum kontrolüne karşıydı. Henriette Fürth için, "cinselliğin tek amacı, türün üremesiydi" ve Hellpach (takma adı Gystrow) *Die Neue Zeit* gazetesinde, yalnızca iki çocuğu olan ailelere karşı çıkıyordu. Bu yazar, "kadında anneliğin reddinin çok zararlı olduğunu", "serbest aşka" gelince, bunun kadınları genellikle fuhşa sürüklediğini iddia ediyordu.

1903'te bir İsviçreli doktor olan Brupbacher, Zürih'te işçi çevrelerinde doğumların sınırlandırılması gerektiğini öne sürdüğü bir makale yayınlamış ve "gebelik grevi" düşüncesini ortaya attı. On yıl önce, Fransa'da Marie Huot da buna benzer bir hareketin öncülüğünü yapmıştı.

Almanya'da, 1913'de, iki sosyal-demokrat Berlinli doktor, Alfred Bernstein ve Julius Moses çok sayıda kadın dinleyicinin katıldığı konferanslarda (24 Ağustosta yapılan konferansta, çoğu kadın 4000 dinleyici vardı) bu düşünceyi yeniden ele aldılar. "Gebelik grevinin" sonucu, konuşmacıların dediklerine bakılırsa, kapitalizmin sonunun çabuk gelmesi olacaktı, çünkü kapitalizm işçiden ve askerden yoksun bırakılacaktı. Daha ciddi bir argüman, özellikle kadın sağlığı açısından, gebeliği önleyici araçların kullanılmasının, düşüğe tercih edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu (düşük sayısını tam olarak saptamak zordu, ancak yılda 100 000-800 000 arasında değiştiği sanılıyordu).

Sosyalist çevrelerde bu toplantıların etkisi büyüktü. *Vorwärts* tavrını belirlemişti. Halka açık olan bu iki konferansa, tüm tanın-

mış feminist kadınlar ve bilindiği gibi, kadın sorunuyla hiçbir zaman özel biçimde ilgilenmemiş olan Rosa Luxenburg bile katılmıştı.

Clara Zetkin'in bu vesileyle hazırladığı argümanlardan bazılarına bugün göz atılırsa, bunların tam anlamıyla ikna edici olmadıkları görülür. Tüm doğum planlama yöntemlerine karşı çıkıyordu. Bu uygulamalar ancak, burjuva toplumunda rahat yaşayan bazı kişilere uygundu (istatistikler en iyi ücret alan işçilerin "bu rahat yaşayan kişiler" kategorisine girdiğini gösteriyor ve bunlar genellikle az çocuk sahibi olduklarına göre, demek ki "burjuva toplumunda daha iyi bir hayat yaşamak" istiyorlardı). Doğumların böyle "yapay" biçimde kısıtlanması, tümüyle işçi sınıfının durumunun düzelmesi için bir mücadele yöntemi olamazdı. Zaten, tarih gösteriyor ki, diye sözünü bitiriyordu Clara Zetkin, yükselen sınıflar kitle olarak en kalabalık olanlardır, demek ki geleceğin devrimcilerinin saflarını kalabalıklaştırmak gereklidir. Yoksa, kapitalizmi askerden yoksun etme bahanesiyle, devrim safları seyrekleştirilecektir.

İki sosyalist doktorun savlarıyla mücadele eden Clara Zetkin ve öteki konuşmacı kadınların yaptığı açıklamaların, salonda oy birliğiyle kabul edilmesi için çok çaba gerekti. Clara pek endişeli değildi ve bu konuda verilecek kararların, bireysel seçimleri ortaya çıkardığını kabul ediyordu. Doğum kontrolü aile içinde tamamen yasaldı, ama bu tezler Sosyal-demokrat parti tezleri arasında yer alamazdı, hatta parti toplumda çocuk sayısını sınırlandıran proleteri suçlasa bile. Aynı zamanda, Clara çocuk aldırmayı ağır şekilde cezalandıran 218. maddenin de kaldırılmasından yanaydı. Bu konuda parti resmi olarak tavır almaktan kaçınmıştı. (Tutucular doğumların azalmasından SPD'nin sorumlu olduğunu kanıtlamak için, yapılan tartışmalardan argümanlar çıkarmışlardı). Yine de, altı ay sonra, Katolik kilise merkezi Reichstag'a prezervatif satışlarının yasaklanması için öneride bulunduğunda, SPD bunun kişisel bir sorun olduğunu ve yasa koyucunun geleneksel ve alışılmış olanı düzene sokmak zorunda olmadığını öne sürerek buna karşı çıkmıştı.

Yeni yüzyılın ilk yıllarında, "Gebelik grevi" göreli olarak kısa sürdü, fuhuş sorunu ise feminist kadınları (burjuva ve prole-

ter) uzun süre meşgul etti. Kentleşmenin gelişmesiyle birlikte, Almanya'da fuhuş çok artmış, fahişelerin sayısı 1900'da 100 000-200 000 iken, 1914'te 330 000'e ulaşmıştı.

Henüz 1898'de, *Die Gleichheit* dergisinde, "işçi kadınlar başlarını sokacak bir yer bulamazken", fahişelere barınak olan genelevlere karşı saldırı niteliğinde bir yazı yayınlanmıştı. Genel olarak, Clara Zetkin'in dergisi, düşük ücretlerin nasıl bazı kategorilerden kadın emekçileri fahişeliğe ittiğini gösteriyordu. Özellikle kahvehanelerde servis elemanı olarak çalışan kadınlar için bu böyleydi. *Öğrenci ve Kadın* adlı broşüründe, erkek üniversite öğrencilerinin, evlenmeden önce, "ya garson kadınlarla yahut da fahişelerle" aşk yaşadıklarını belirtir. O çağın bir istatistiği, zührevi hastalıkların en çok üç grup insan arasında yaygın olduğunu gösteriyordu: fahişeler, erkek üniversite öğrencileri ve kadın garsonlar.

Gerçekte sosyal-demokratlar ve onlarla birlikte Clara Zetkin de, fahişelik sorunuyla burjuva feministlerinden daha az ilgilenirlerdi. İlk zamanlarda burjuva feministleri, fahişelerin hapse atılmasını önerdilerse de, SPD buna karşı çıktı, ancak sağlık kontrolünden geçirilmelerini şart koştu.

Tüm feministler, erkeğe seks özgürlüğü tanıyan, kaçamaklarına göz yuman, ama kadının her türlü yoldan çıkmasını yasak eden "ikiyüzlü ahlakçılığı" reddediyorlardı. Sosyal-demokratlar, burjuvazi ve aristokrasinin ahlak görüşlerindeki yozlaşmayı ortaya koymak amacıyla, savaş öncesi patlak veren sosyete skandallerini (Krupp'un oğlancılığı, imparatora yakın çevrelerin homoseksüelliği, vb.) teşhir ettilerse de, çoğu kez lümpen proletaryanın bir kesimi olarak kabul edilen fahişelerin durumuyla pek fazla ilgilenmediler.[9]

Clara Zetkin, 3 Ocak 1914'te, Aleksandra Kolontay'a yazdığı bir mektubunda, fahişe sorunuyla evlenmemiş anneler sorununu birbiriyle karıştırmamasını rica etmişti. Bu sonuncuların da fahişe olmaması için, onlara maddi yardım yapılmalıydı. Her şeyden

9. Bu konuda, Lenin'in, Clara'nın ne karşı çıktığı ne de herhangi bir yorumda bulunduğuna ilişkin açıklamalarına bakınız. *Batailles pour les femmes*, s. 184-185.

önce "üzerlerine çöken toplumsal aşağılanmadan" kurtarılmalı, topluma yeniden kazandırılmalıydılar. Annelerin lehine alınacak önlemler söz konusu olduğunda, bunların evli kadınlar için de, evlenmemiş anneler için de aynı derecede değerli olduklarının ısrarla belirtilmesi gerektiğini sözlerine ekliyordu mektubunda Clara Zetkin.

Alman toplumunda, o çağlarda egemen olan tutumlar hatırlanırsa, Clara Zetkin'in konumunun orijinalliği daha iyi ortaya çıkar. Kadının aşağı düzeyde bir varlık olduğu savı henüz geniş çapta kabul görüyor ve sözüm ona bilimsel bir takım kanıtlarla sağlamlaştırılmaya çalışılarak yaygınlık kazandırılıyordu. Evli çiftlerde, iki partnerin birbirine eşitliği düşüncesi bu yüzden reddediliyor, kadınca bir yapıya sahip olması nedeniyle, kadının oynayacağı rolün eşlik ve annelik olduğu inancı varlığını sürdürüyordu. Bu düşünce sosyal-demokrat çevrelerde de yaygındı ve Weimar Cumhuriyeti döneminde de kaybolmayacaktı. Politik haklarını kazandıktan sonra bile kadınlar, annelik özelliklerinin onlara yüklediği toplumsal görevleriyle sınırlandırılmış olarak yaşamlarını sürdüreceklerdi.

Kendi partisi içinde durmadan sürdürdüğü mücadelelere karşın, Alman komünistler 1919-1933 arasında, bu konularda, çoğunlukla Clara Zetkin'in görüşlerinden çok, sosyal-demokratların anlayışlarına yakınlık göstereceklerdi.

CLARA VE LILY

Clara Zetkin ile Lily Braun arasındaki ilişkileri ve bu ilişkiler yüzünden, iki kadının uğraşmak zorunda kaldığı polemikleri anlatmak kolay değildir. Bu ilişkilerde pek çok unsur rol oynamış, bunlar birbirini etkilemiş ve durumu daha da karmaşıklaştırmıştır. Kuramsal planda, o dönemin deyişiyle, burjuva feminist kadınlarla proleter feminist kadınlar arasındaki farklar, hatta zıtlaşmalar söz konusuydu. Kişisel planda ise, kökenlerin farklı oluşu, eğitimin, iki kadının karakter ve davranış biçimlerindeki başkalıklar rol oynuyordu. Her iki kadın da parlak birer kariyer sahibiydi, iradeli ve duyarlı kadınlardı, yaratıcıydılar, ayrıca görüşlerini ve Sosyal-demokrat Parti içindeki konumlarını savunmada ısrarlı ve inatçıydılar.

Lily von Kretschman'ın babası, Prusya ordusunda generaldi. II. Wilhelm'e muhalefet ettiğinden, 1890'da emekliye ayrıldı. Aynı yıl Lily'nin soylu bir gençle yaptığı nişan bozuldu. 1893'te, yirmi sekiz yaşındayken, Lily Berlin Üniversitesinde profesör olan ve *Ethische Kultur* adlı bir dergi yayınlayan Georg von Gizycki ile evlendi. Daha sonraları "aşk evliliği değildi bu, iş evliliğiydi," demişti. Lily, artık hayatta yolunu bulduğuna inanıyordu. İnsana inanç, dini inancın yerini almıştı. Aynı zamanda sosyalizme de yakınlık duyuyordu. Clara Zetkin, onun o günlerdeki inançları için "kültürlü insanların devam ettiği salonlar için parfümlü sosyalizm" demişti. Lily'nin ilk evliliği uzun sürmedi. Zaten ağır hasta olan eşi (felçli idi) 1895 Martında öldü. 1896'nın Haziran ayında Lily sosyalist Heinrich Braun ile evlendi. Heinrich Braun, o sıralarda sosyal-demokratların gazetesi

Vorwärts'ın baş yazarıydı. Daha sonraları, revizyonist akıma kapılıp *Sozialistische Monatshefte* dergisinde yazmaya başladı. 1905'te eşiyle birlikte, *Die neue Gesellschaft* (Yeni Toplum) adında bir dergi çıkarmaya başladılar.

1895 Mayısında, Lily von Gizycki, Kautsky'ye bir mektup yazarak, olduğu yerde kalırsa Sosyal-demokrat Partiye daha çok faydalı olabileceğini bildirdi. "Alman Sosyal-Demokrat Partisine katılırsam, benim sınıfımdan olan insanlar bana sırt çevirir, o zaman da tüm gelirimden olurum," diyordu mektubunda. Lily, sosyalizmin belirli bir sınıfı değil, tüm insanlığı kurtaracağına inanıyordu. "Burjuvalar da insandır, onlar da kapitalizmin kötü etkilerinden kurtarılmalıdırlar," diye yazıyordu.

Von Gizycki'nin etkisiyle, Lily toplumsal sorunlara ilgi duymaya başlamıştı, imparator II. Wilhelm'in Almanya'sında kadınların durumu, özellikle de işçi kadınların kötü kaderi onu düşündürüyordu. Burjuva feministleriyle tanışma fırsatı bulmuştu, bunlar arasında Alman Kadınlar Derneği başkanı Helene Lange ve bu derneğin sol kanadını temsil eden Minna Cauer ile görüşüyordu. Minna Cauer, *Frauenwohl* (Kadınların Refahı) adlı bir derneğe de başkanlık ediyordu ve bu derneğin 2 Aralık 1894'te Berlin'de bir miting düzenlemesi kararlaştırılmıştı. Bu mitingde söz alan Lily von Gizycki, ilk kez halkın önünde konuşma yapıyordu.

Lily, kuşağında pembe bir gülle kürsüye çıktı -artık tüm mitinglerde böyle konuşacaktı- güzelliğiyle, zarafetiyle, zekası ve güzel konuşmasıyla tüm dinleyicilerini şaşırttı ve büyüledi.

Mitingi düzenleyenler, Lily'nin konuşmasında, eleştirmenlerin Alman toplumuna karşı yöneltilmiş çok sert yargılar olarak değerlendirdiği ve Sosyal-demokrat Parti için çok övücü bulduğu bazı sözleri konuşma metninden çıkarmışlardı. Genç kadın, kadın haklarından söz etti ve işçi kadınların sefaletini anlattı. Konuşma metni, ertesi yıl *Vorwärts* yayınları tarafından yayınlandı.

Lily, daha sonra düşüncelerini *Frauenwohl* dergisinde sergiledi. Sosyal-demokrasiye karşı giderek artan bir sempati duymaya başlamıştı ve bu sempatisini artık açıkça belirtmekten kaçın-

mıyordu, bu nedenle ona herkes sosyalist gözüyle bakmaya başladı.

1895 Temmuzunda, Londra'da alkolizme karşı mücadele için yapılacak bir kongreye katılmak üzere, Minna Cauer ile yola çıktı. Burada sosyalist hareketin liderleriyle karşılaştı ve onların inisiyatiflerine hayran oldu. Sosyalistler, kadınların çalışma koşullarını inceleyecek, işçi ailelerinin yaşama koşulları konusunda anketler düzenleyecek ve bu koşulları düzeltmek için öneriler öne sürecek bir büro kurmayı amaçlıyorlardı.

Lily'nin çok bağlı olduğu bir düşünce, burjuva feminist kadınları -hiç değilse Minna Cauer, Lina Morgenstern gibi hareketin sol kanadında yer alanları- sosyal-demokrat militanlarla yakınlaştırmaktı.

1895'de Clara Zetkin, Engels'e yazdığı bir mektupta, sosyalist feminist harekete burjuva ahlak düşüncelerinin bulaşmasından korktuğundan söz ediyordu. Ahlak düşünceleri derken, von Gizycky'nin yayınladığı dergideki burjuva etik fikirleri kastediyordu. Clara Zetkin, *Vorwärds*'de yayınlanan yazılarında öne sürdüğü taleplerinden dolayı, Lily'e karşı cephe almıştı.[1] Ancak, 25 Eylül 1896 günü Kautsky'ye yazdığı mektubunda şöyle diyordu:

> *"Lily Braun parlak bir söylev verdi. Sözleri dikkat çekiciydi. Bencilce bir açıdan bile olsa, buna çok memnun oldum. Açıkça ve çekinmeksizin konuştuğunda, bizimle birleşme dileğini ortaya koyuyor. Ben de artık ona karşı beslediğim kişisel sempatiyi gizlemeyeceğim, çünkü politik konumunu eleştirmek için bir neden kalmadı."*

Bu arada, 1895 Aralığında, Lily Alman Sosyal-demokrat Partisine üye olmuştu. Bu, Lily'nin ailesinde büyük bir skandala yol açtı. Annesi, Lily'yi acımasızlıkla suçluyor, "Bizler için kutsal olan her şeyi, tanrıyı, dini, aileyi, evliliği, imparatorluğu, orduyu ayakları altında çiğneyen bir partinin üyesi olduğun için sana lanet ediyorum" diyordu. (Bu sözler, "yüksek sosyete" mensupla-

1. Yukarıda üçüncü bölüme bakınız.

nının, evliliği ve aileyi asla ayakları altında çiğnemeyen, kimsenin inançlarına müdahale etmeyen sosyal-demokrasi hakkında verdiği hükümlerin güzel bir örneğiydi.)

Artık, *Gleichheit* dergisinin sütunları Lily Braun'a açılmıştı. Ama karınca gibi çalışmak, her gün aynı işi yapmak, işçileri sosyalizm davasına kazandırmak için uğraşmak onun harcı değildi. O yaratıcıydı, değişiklik peşindeydi, onun istediği yeni yeni tasarılar ortaya atmaktı. 1897 Martında, *Gleichheit*'ta yayınlanan bir makalesinde, iki yıl önce Londra'da hayran kaldığı projeyi, Berlin'de gerçekleştirmekten söz ediyordu. İşçi kadınların içinde bulunduğu koşulları araştırmakla yükümlü bir merkez kurulacaktı. Buranın bir kütüphanesi de olacak, ayrıca, bir başka büroda kadınlara hukuki konularda bilgiler ve öğütler verilecekti.

Clara Zetkin bu projeye karşı çıktı. Kadın sosyalistlerin sahip olduğu sınırlı kadrolar, propaganda ve örgütleme görevlerini güç bela yerine getiriyorlardı zaten; her hafta, bu militanlar şehir şehir dolaşıyor, arkadaşlarıyla buluşuyor, evlere gidiyor, insanlara çeşitli sorunları açıklıyor, tartışmalar yapıyor ve toplantılar düzenliyorlardı. Amaç sosyologlar yetiştirmek değildi, işçi kadınlarda sınıf bilinci uyandırmak, onları da sosyalist militanlara dönüştürmek hedefleniyordu. Lily Braun'un önerisi, olsa olsa bu öncelikli etkinliğin bir yan unsuru olarak işe yarayabilirdi. Bu da "burjuva gibi yaşayan sosyalistlerin üstlendiği bir görev olabilir" diyordu Clara Zetkin.

Projesini açıklamadan ve yayınlamadan önce, Lily Braun, bunu Bebel ile tartışmış ve büyük bilgin projeyi sempatiyle karşılamıştı. Clara Zetkin'in bu tasarıyı onaylamayacağından kaygılanan Lily Braun, yazısını *Gleichheit*'a göndermiş, başyazarın tatilde olduğu bir sırada yazı dergide yayınlanmıştı. Clara, Kautsky'ye yazdığı mektupta, "Lily Braun'un böylesine entrikacı olduğunu öğrenmekten üzüntü duyuyorum," diyordu.

Tartışma *Gleichheit* sütunlarından devam etti. Emma Ihrer projeyi onaylıyor, ama gelen mektuplardan tartışmaya katılanların çoğunluğunun, partinin bu eseri hayata geçirmeye gücü yetmeyeceğine inandığı sonucu çıkıyordu.

Belki de Bebel'in müdahalesi sonucu, Clara Zetkin, Lily ile bağlarını koparmadı. Tersine, Lily Braun'un yasalar ve kadın ha-

reketi konusundaki derin bilgisi ve yazılarının açıkça anlaşılabilen anlatımı sayesinde, kendisine Gleichheit dergisinde sürekli çalışması önerildi. Clara ile birlikte, kısa haberleri (*Notizenteil*) yazıyorlardı. Birlikte, Hanover kongresine götürülecek önerileri kaleme aldılar ve kadınların çalışma koşullarını düzeltecek acil önlemleri sıraladılar, delegelere kabul ettirmeye çalışacakları konuları belirlediler.

1901'de Lily Braun yeni bir girişimde bulundu. *Kadın Emeği ve Aile Ekonomisi* başlıklı broşüründe bir tür kooperatif kurulmasını öneriyordu: Elli kadar apartman dairesi kolektif bir mutfak etrafında birleşecekti. İsteyen ev kadınları yemeklerini ortaklaşa yiyebileceklerdi, ötekiler hazırlanan yemekleri evlerine götüreceklerdi, çalışan kadınların çocukları için kreşler açılacaktı.

Bu projeye yine Clara Zetkin karşı çıktı. Bu tasarı ancak iyi ücret alan işçi ailelerinin ilgisini çekebilirdi. Bunlar bile, işsizlik nedeniyle yarınlarından pek emin değillerdi. Lily Braun çok az sayıda personel öngörmüştü: Mutfakta hizmet edecek iki genç kız ve bir aşçı. Bu, bu insanların kesin biçimde sömürülmesine yol açacaktı. Personelin arttırması ise, projenin maliyetini yükseltecekti. Ayrıca, iyi ücret alan erkek işçilerin eşleri, ortak mutfaktan yemek yemek istemiyorlardı, bunlar kendi ev işlerini kendileri yapmaktan ve yemeklerini kendileri pişirmekten yanaydılar.

Sonuçta, bu tasarıyla ilgilenen kadınlar, bunu finanse etmekten aciz, yoksul işçilerdi; mali gücü yetenler ise projenin gerçekleştirilmesini istemiyorlardı. Ancak, sosyalist bir toplumda böyle bir tasarı hayata geçirilebilecekti.

Clara'nın görüşü doğruydu. Yine de, belki iki kadının karakterlerinin uzlaşmaz biçimde birbirine ters oluşu, Clara'yı bu projeye karşı çıkmaya itmişti. Birkaç yıl sonra, Edmund Fischer ile polemiği sırasında, "Gelecekte, ortaklaşa girişimler, bugüne dek ev kadınlarının üstlendiği görevleri yerine getirecektir. Bunlar, lojman kooperatifleri, beslenme ile ilgili kurumlar, kooperatif lokantaları, ortaklaşa kullanılan mutfak ve çamaşırhaneler olabilir. Büyük yerleşim kooperatifleri oluşturulabildiği gibi, bireylere ait yada iki ailenin oturduğu evleriyle bahçeli siteler de kurulabilir." Bunlar, dört yıl önce Lily'nin önerdiklerinden pek de farklı de-

ğildi. Clara, 1913'te *Gleichheit* dergisinde bu düşünceleri yeniden ele almıştı.

Clara Zetkin'in öne sürdüğü bir görüş noktası dikkate değer. Clara, iyi ücret alan işçilerin ortak kurumları istemediğini, kendi evlerinde yaşamak istediklerini belirtmişti. O sıralarda sosyalistlerin öngördüğü reformlar da, hem çalışma koşullarının iyileştirilmesine hem de ücretlerin yükselmesine yönelikti. Ücretlerin artışıyla birlikte, bireycilik eğilimleri de gelişiyorsa, tüm devrimci proje tehlikeye giriyor demek değil miydi? Bu işçiler, ortak kuruluşların egemen olacağı bir toplum biçimi uğruna, evlerini, alıştıkları hayat tarzını feda edebilecekler miydi? Bu önemli bir sorundu ve Clara da, devrimden her şeyi bekleyen sol sosyalistler de bu konuyu hiç düşünmemişlerdi.

Öte yandan, Clara Zetkin daima, kadının emeğiyle ekonomik bağımsızlığını güvence altına alması gerekliliği üzerinde ısrarla durmuştu. Haklı olarak, sanayide çalışan kadın sayısının artışına dikkatleri çekmişti. Ama, kadınların büyük bir bölümünün, aile reisinin kazancı aileyi geçindirmeye yetecek düzeye ulaştığında, işi bırakma ve kendini ev işlerine adama eğilimini kabul etmekle birlikte, bundan hiç söz etmemişti.

1901'de, Lily Braun'un kadın sorunu üzerine önemli bir eseri yayınlandı. Clara Zetkin bu kitabın yararlı olduğunu kabul etti. Hatta, "Sorunlar bizim görüşümüze uygun biçimde ele alınmış" diyerek beğenisini belirtti. Ancak, kitabın proleter feminist hareketin gelişmesine ayrılan bölümünde, Clara Zetkin'den hiç söz edilmemişti, oysa bu gelişmede en büyük rolü oynayan Clara idi. Bebel, *Die Neue Zeit* dergisinde kitabın eleştirisini yaptı. Yazısında eseri övüyordu, ancak proleter feminist hareketin ve bu hareketin yöneticilerinin çok kısa bir bölümde geçiştirilmesine karşı çıkıyordu. Clara Zetkin, Kautsky'ye yazdığı bir mektupta "Bu kadının arkadaşlığı da yüzünün rengi kadar sahte," diyordu. Lily Braun'un, Clara Zetkin'in adını hiç anmaması ve eylemlerinin hiç sözünü etmemesi, ancak ona karşı beslediği ve giderek artan nefret duygularıyla açıklanabilirdi.

Çocuk ölümlerinin sayısının yükselmesi ve sakat doğan çocuk sayısının artışı, Lily Braun'un, "doğum sigortası" yaptırmanın gerekli olduğunu düşünmesine yol açmıştı. Bu genel bir si-

gorta olacak ve maliyeti vergilerle karşılanacaktı. 1902'de kadınların yaptığı bir konferansta, Clara Zetkin bu projeyi de reddetti. Lily Braun, bunun tüm toplumu ilgilendirdiğini öne sürerek düşüncesinde ısrar ediyordu, çünkü askere alınacak gençler arasında sakatların çürüğe çıkarıldığı sık rastlanan bir olaydı. Bu kez de, Clara Zetkin'in, Lily Braun'un ortaya koyduğu projenin nesnel bir değerlendirmesiyle mi bu tutuma vardığı, yoksa ona karşı duygularının mı burada rol oynadığı konusunda yargıya varmak zordur.

Lily Braun'un davranışları, sosyalist militanların çoğuna itici geliyordu. Bunlar arasında işçi kökenli olanlar, bu şık giyimli, kibar kadının serbest tavırları karşısında şaşırıp kalıyorlardı. Lily, propaganda ve ajitasyon çalışmalarına katılmak istiyor ama hoşuna gideni seçmek hakkına sahip olmayı şart koşuyordu; konuşmayı seviyordu ama her günkü örgütlenme çalışmaları ona sıkıcı geliyordu.

Bir süre, Berlin'deki ajitasyon komisyonunun toplantılarına katılmıştı. Fakat 1902'de, Ottilie Baader onu artık Berlin'e göndermemeye karar verdi. "Bir kez daha üzerinize aldığınız görevleri yerine getiremediğinizi gördük, size artık güvenemiyoruz," demişti Ottilie Baader, Lily Braun'a. 1902'deki partili kadınlar konferansında, birçok konuşmacı, parti toplantılarında boy gösteren bu kültürlü kadınlara tepki gösterdi. Artık ayrılık vakti gelmişti. O yıl, Lily Braun *Gleichheit* dergisindeki görevinden ayrıldı.

Lily Braun'un eşi revizyonist konumdaydı ve revizyonizm propagandası yapıyordu –bu görüşler 1903 Dresde Kongresinde eleştirilmiş ve çürütülmüştü. Lily de sosyal-demokrat kadınların günlük politik çalışmalarıyla ve örgütlenmeleriyle giderek daha az ilgilenir olmuştu, konferanslar veriyor, "burjuva" basınında makaleleri yayınlanıyordu.

Yavaş yavaş, Lily politik mücadeleyi bırakıp edebiyat alanındaki çalışmalara yöneldi. 1910'da *Anılar*'ını yayınladı. Bu satır aralarında ne demek istediği kolay anlaşılır ve şifresi kolay çözülür bir tür romandı. Yazar, burada kendine önemli bir rol veriyor, başarılarını abartıyor, böylece hasımlarından ve dolayısıyla Clara Zetkin'den de öç alıyordu.

1907'de Clara Zetkin, Lily'ye güvenemeyeceklerini yazmıştı, bu yüzden Lily iftiraya uğradığını öne sürerek birçok parti yöneticisine başvurdu ve gerçeğin ortaya çıkması için soruşturma yapmalarını istedi. Bu isteği reddedilince, bu tür taleplerinden vazgeçti. Gerçekte, Lily Braun'un davranışları tutarsızdı. O anki güdülerine boyun eğiyordu. Oğlunun doğumundan sonra, analığın önemini keşfetmiş; İtalya yolculuğu sırasında birisine aşık olunca, serbest aşkı savunur olmuştu. 1914 Ağustosundan sonra, söylevlerinde savaşı ve Alman milliyetçiliğini yüceltmeye başladı.[2]

Yirmi bir yaşındayken kuzini Mathilde von Colomb'a yazdığı bir mektupta kişiliğini oldukça iyi tanımlıyordu: "Nerdeyse çocukluğumdan beri diyebilirim, bir tutkudan bir başka tutkuya sürükleniyorum, bu tür duygularımı dizginlemeyi bir türlü başaramıyorum." Clara ise tersine, Paris'te yaşadığı dönemden beri, tek bir tutkuya, sosyalizmin zaferine bağlanmıştı ve ona göre sosyalizm tümüyle insanlığın durumunu düzeltecekti. 29 Ağustos 1900 günü, Lily Braun'a yazdığı mektubunda şöyle diyordu:

> *"Bizim davamız uğruna yaşanır ve bu dava uğruna ölünür. Bu koşullarda, insanın ya hiç özel yaşamı olmaz, yahut da özel yaşamını ön plana alır ve kendini hiçbir zaman davamıza adamaz."*[3]

Eğer kadınların kurtuluşu konusunda iki ayrı görüşü ortaya koymasa ve Clara Zetkin'in burjuva feministleriyle her türlü uyuşma biçimini ısrarla reddetmesine yol açan nedenlerin araştırılması için merak uyandırmasaydı, bu iki militan kadın arasındaki sürtüşmeler aslında pek de ilgi çekici olmayacaktı.

Helene Lange'nin temsil ettiği ılımlı akımla ilgili olan bu

2. Lily Braun üzerine daha fazla ayrıntılı bilgi için bakınız: Marianne Walle, *Contributions à l'histoire, des femmes allemandes entre 1848 et 1920 à travers les itineraires de Louise Otto, Helene Lange, Clara Zetkin et Lily Braun* (Louise Otto, Helene Lange, Clara Zetkin ve Lily Braun'un izlediği yoldan. Alman kadınlarının 1848-1920 yılları arasında tarihe katkıları). Université Paris VII, aralık 1989.

3 Marianne Walle, Adı geçen eser, c. I, s. 387.

reddetme tavrı, sorun yaratmamıştı. Bu feminist akım, burjuvazi sınıfından genç kız ve kadınların yasal haklarının elde edilmesinden başka hiçbir şeyle ilgilenmiyor, işçi kadınların kurduğu derneklerle her çeşit işbirliğini reddediyor, kadın işçilerin durumuyla kesinlikle ilgilenmiyordu. Helene Lange'nin sosyal-demokrasi için beslediği sempati herkesçe biliniyordu, ama bu duyguları, "Tüm feminist hareket politik açıdan nötr olmalıdır," demesini engellememişti. Kadınların kürtaj yaptırmasını yasaklayan 218 numaralı yasa maddesinde değişiklik yapılması düşüncesine bile karşıydı. "Böyle bir değişiklik, Alman halkı için gerilik ve yozlaşma anlamına gelir," diyordu.[4] Bu feminist kadınlar, imparator II. Wilhelm'in ataerkil toplumunu ve Almanya'nın emperyalist politikasını onaylıyorlardı.

Ancak Alman Kadınları Derneğinde, 1890 yılları ortalarında, "köktenci" denilen bir kanat ortaya çıkmıştı. Clara Zetkin ve arkadaşları bu kanat mensuplarıyla birçok kez işbirliği yapmışlardı. Genç kızların yüksek öğrenim hakkı ve kadınların oy hakkı, kadın emekçilerin korunması gibi konularda, Clara Zetkin "köktenci" feministlerle fikir birliği halindeydi. Yine de kendi çizgisini izliyor, hiç ödün vermiyordu; gerekirse birlikte mücadele edilebilirdi, ama üzerinde yürüdükleri yollar ayrıydı.

Bu tutum, onun bağlı olduğu ilkelerin mantıklı sonucuydu. Kadın emekçileri, ancak sosyalist düzen kurtarabilirdi. Sosyalizm, ancak tüm proleterlerin sınıf mücadelesi sayesinde zafere ulaşabilirdi. Oysa burjuva kadınlar, proleterlerin durumunu düzeltmeye çalıştıklarında, bu çabalarıyla, onları sınıf mücadelesinden uzaklaştırmaya yöneliyorlardı.

Clara Zetkin, kadın işçilerin ideolojik ve politik eğitimi üzerinde ısrarla duruyordu. Bu alanda, feminist kadınların söylevleri emekçilerin kafalarını karıştırmaktan başka işe yaramazdı. Her şeyden önce emekçiler toplumsal durumlarının bilincine varmalıydı. Onlar, sosyalizmin zaferine inandırılmalı, kadın işçiler için tek kurtuluş yolunun, siyasi mücadeleye katılmak olduğuna ikna edilmeliydiler.

Bu konuda katı bir tutum göstermeyen Bebel, birçok kez Cla-

4. Aynı yerde, c. I, s. 478.

ra Zetkin'i çok uzlaşmasız, ödün vermez bulduğunu açıklamıştı. Ayrıca Clara Zetkin, Henriette Fürth, Wally Zepler ve Emma Ihrer gibi revizyonist tavır sergileyen birçok sosyalist tarafından da eleştirilmişti.

1899'da, *Gleichheit* dergisi, sol burjuva feminist kadınların siyasetini söyle tanımlıyordu:

"İyi niyet, kavrayışsızlık ve şaşkınlık, proleterlere yönelik büyük sempati gösterileri ve onların çıkarı için küçük eylemlere girişmek için güçsüz bir eğilim karışımı..."

Burjuva feminist kadınlar arasından, bu iddialara karşı kendilerini savunanlar ve tutumunu değiştirmek isteyenler bile, işçi kadınları kendi eşitleri gibi görmüyorlardı, bunlar burjuva kadınların gözünde daima yardıma muhtaç zavallılar olarak kalmışlardı. Burjuva feministleri için emekçi kadınları harekete geçirmek, kadının, tüm kadınların, o çağın toplumundaki konumunu değiştirmek için mücadele vermelerini sağlamak söz konusu değildi.

"Köktenci" bir feminist olan Else Lüders, 1904'te şöyle demişti: "Sahip olduğumuz işveren kadın zihniyetini, ataerkil ve soydan gelen akıl hocalığı ve yardımseverlik tutumunu artık bir kenara bırakmamız gerekir."

1912 Mayısında, bu feministlerden biri, Minna Cauer de şunları yazmıştı:

"Burjuva kadınları ne istediklerini bilmiyorlar, sosyalist kadınlarsa beni hiçbir zaman ciddiye almaz. Hakları da var. Bize güvenebilmeleri için, daha birçok koşulu yerine getirmemiz gerekli."

30 Mart 1912'de, Minna Cauer yetmişinci yaş gününü kutladığı sırada, Clara'nın ziyaretini kabul etti. O gün, anı defterine şunları yazmıştı:

"Clara Zetkin, dört saat kadar yanımda kaldı. Dostça davranışlarıyla beni duygulandırdı. Yetmişinci yaş günüm

dolayısıyla Gleichheit dergisi için makale yazarken ağladığını, yalnızlığımı, tek başına verdiğim mücadelemi düşündüğünü söyledi... Ne kadın! Ah, aramızda ona benzeyen çok sayıda kadın olsa ne iyi olurdu. Ayrılacağımız zaman yüreğimde bir ağırlık hissettim. Beni sevgiyle kucakladı. Bebel gibi, o da bana şöyle dedi: 'Ne iseniz o olarak kalın! Sizi izleyen az da olsa, büyük bir güç oluşturuyorsunuz. Önyargıları yıkıyorsunuz. Kadınların oy hakkı için burjuva hareketini yaşatıyorsunuz. Sıkı durun!' "

KADINLARIN SEÇME VE SEÇİLME HAKLARI İÇİN MÜCADELE

Fransa'da siyasi seçimlere katılma bakımından kadınların erkeklerle eşit duruma gelebilmesi için 1945'e kadar beklemek gerekmişti. Almanya'da ise, kadınlar bu hakları yarım yüzyıl önce, 1918 Kasım devrimi ertesinde kazandılar.

Alman kadınları, bu reformu devrimden çok, savaş öncesi kadın hareketinin mücadelesine borçludurlar. Yoksa, devrim sırasında doğan işçi ve asker konseyleri, kadınların yerine bu sorunu ele almayacak ve genellikle kadınların siyasi seçimlere katılma konusu, 1918 Kasımında tartışılmayacaktı.

1889'da, Paris'te halkın karşısında yaptığı ilk konuşmada, Clara Zetkin kadınların siyasi haklar kazanmasını ele almamıştı. "Ekonomik bağımsızlık olmaksızın oy hakkı, provizyonu olmayan çek gibidir," diyordu, "Toplumsal kurtuluş siyasi haklara bağlı olsaydı, genel oy hakkının elde edildiği ülkelerde toplumsal sorun diye bir şey kalmazdı."

Tabii bu görüşler, gençliğin getirdiği tecrübesizlikten kaynaklanan, yanlış ve uzlaşmasız bir tavrın sonucuydu. Yine de, kadınların oy hakkının gündeme gelmesi, Clara Zetkin'in yazılarında yer alması için on yıl kadar beklemek gerekmişti. Bu hak davası, Erfurt programında enine boyuna tartışılmıştı. 1895'te, Reichstag'da toplanan sosyal-demokrat milletvekilleri, kadınlara genel oy hakkı tanınmasını talep ettiler. Bu yalnızca bir ilkenin dile getirilişiydi, bunun gerçekleşebileceğine ciddi biçimde inanan, bunu samimi biçimde dileyen pek yoktu. Bebel, kadınlar

oy kullanırsa, tutucu partilere oy vereceklerine inanıyordu. (En azından Weimar Cumhuriyeti sırasında bu gerçekleşmişti.)

Ancak 1895'te tutucular da, liberaller de programlarına kadınların siyasi haklarda eşitliğe sahip olmasını yazmayı akıllarından bile geçirmiyorlardı. Burjuva feministlerinin de böyle bir hak davası öne sürdükleri yoktu. Ancak 1902'de birkaç "köktenci" Hamburg'da kadınların oy hakkı için bir dernek kurdular ve aynı yıl, ılımlıların muhalefetine karşın, bu hak davasını BDF'nin programına yazdırmayı başardılar.

O güne kadar, Clara Zetkin genellikle siyasi eşitlik üzerinde ısrar etmişti. 1895'deki Sosyal-demokrat Parti kongresinde, "kadınların erkekler karşısındaki dezavantajlarını yasallaştıran kanun maddelerinin kaldırılması için etkin biçimde inisiyatifi ele almaya" partiyi zorlayan bir karar alınmasını sağlamıştı. 1902'de, Zürih'teki kadın kuruluşları konferansında, "işçi sınıfının siyasi haklarının genişletilmesine" engel olmamak koşuluyla, kadınların oy hakkı davasının ön plana çıkarılması üzerinde ısrar etmişti. Clara Zetkin'in bu çekingen davranışını, Lily Braun *Sozialistische Monatshefte* dergisi sayılarında alay konusu yapmıştı ki bunda pek de haksız değildi.

Ertesi yıl, tüm bu çekingenlik tümüyle ortadan kalktı. Dresde kongresinde, Clara Zetkin kadınların oy kullanma hakkı lehine bir konumu ilke olarak korumanın yetmeyeceğini, kadınlar erkeklerle siyasi haklar bakımından tam anlamıyla eşitlik elde edene dek hareketin sürdürülmesi gerektiğini açıkladı. "Proleter kadınlar," diyordu, "siyasi ve hukuksal alanda erkeklerle eşit olmaya, en azından küçük ve orta burjuvazinin kadınları kadar muhtaçtır." Aradaki fark, burjuva feminist kadınların kendi sınıflarından erkeklere karşı mücadele etmesi, proleter feministlerinse bu erkeklerle birlikte mücadele etmesiydi.

Clara, bu davada yer almasının nedenlerini açıkladı. Kadınlara verilecek oy hakkının, emekçi kadınların siyasi formasyon kazanması bakımından iyi bir okul olduğunu ve bu uğurda mücadelenin onların "devrimci eğitimlerine" de katkıda bulunacağına inanıyordu. Böylece "kadın proleterler kitlelerinin siyasete karşı ilgisizliği azalacak, geri kalmış zihniyetlerinde bir gelişme olacak ve zapt edilmesi en güç kalede bir gedik açılabilecekti."

O andan başlayarak, Clara Zetkin ikili bir mücadele sürdürdü. "Hanımefendilerin oy hakkına" karşıydı; yani bazı toplumsal kategorilerin sınırlı oy hakkına sahip olmasına karşı çıkıyordu. Oysa burjuva feministlerinin talebi buydu; onlar, ancak 1917 Eylülünde, kadınların doğrudan ve genel oy hakkı *düşüncesini* kabul ettiler, o güne dek, toplumda yalnızca bazı ayrıcalıklı tabakalara tanınan oy hakkını, aynı sistem *içersinde* kadınları da kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmasını düşünebilmişlerdi. 1918'e kadar, Prusya'da, Landtag seçimlerinde, seçmenler sahip oldukları servetlere göre üç sınıfa ayrılırlardı. Seçimlerde en yüksek oyu alarak Reichstag'da en başta gelen parti olan sosyaldemokrasi, Prusya Diyet'inde on kadar milletvekili tarafından temsil ediliyordu; çünkü uygulanan oy sistemi sosyal- demokrasi için elverişsizdi. Bazı Reich devletlerinde, oy hakkı, yalnızca bazı belirli burjuvazi kategorilerine verilmişti. Bavyera'da ev sahibi olanlar oy kullanabilirlerdi; Saksonya'da ise toprak sahibi bekar kadınlara oy hakkı tanınmıştı. Clara, elbette ki zenginlerin bu ayrıcalıklarına karşıydı.

O dönemde, Clara için başlıca sorun, davayı kazanmak değil, onu *sonuçlandırmak için kullanılacak yöntemleri saptamaktı*. 1907'de, Stuttgart'ta toplanan uluslararası kadınlar konferansında, tartışılan temel konu buydu. Fransız temsilciler arasında, Madeleine Pelletier de vardı. II. Enternasyonal kongresinden hemen önce ve aynı yerde toplanan konferans, Clara'nın önerisi üzerine, 11'e karşı 47, oyla onun enternasyonal kongresinde proleter feminist hareketi temsil etmesini ve savunmasını kararlaştırdı. Bu kararda "Tüm ülkelerin sosyalist partileri" deniliyordu, "kadınların, millet meclisi seçimlerinde, genel oy hakkı elde etmeleri için enerjik biçimde mücadele etmelidir." (Revizyonist akıma mensup olan Wally Zepler, bu hak davasını gerçekçi bulmadığını ileri sürüyor ve ancak belediye konseyleri seçimleriyle sınırlı kalmasını talep ediyordu.) "Tüm ülkelerdeki sosyalist kadınlar *hareketinin görevi*," *deniliyordu* kararda, "oy kullanma hakkının demokratikleştirilmesi için girişilen mücadelelere maksimum ölçüde *katılmak ve kadınlar için genel* oy hakkının teoride ve uygulamadaki önemi üzerinde ısrarla durmaktır."

Kongre kararlarının açıklanışı sırasında, Clara elde edilecek

oy hakkının, proleter kadının kendini özgürce geliştirmesinin önüne dikilen engelleri ortadan kaldıramayacağını, özel mülkiyeti yok edemeyeceğini, sömürü ve baskıların kökünü kazıyamayacağını altını çizerek belirtiyordu. Oy hakkı, burjuva kadınları erkeklerin ayrıcalıklarına karşı silahlandırıyor, proleter kadınlara da sınıf egemenliğine karşı yürüttükleri savaşta destek oluyordu. Proleter kadınların, iktidarın proleterler tarafından alınması mücadelesine daha geniş çapta katılmalarını sağlıyordu. Bu, kadınların politik olgunluğuna karşılık, onlara verilmiş bir ödül değildi, onların örgütlenmesi ve bu olgunluğa erişmelerinin çabuklaştırılması için ellerinde bulunduracakları etkili bir araçtı.

Kadınların oy hakkını tartışan kongre komisyonunda, Clara Zetkin, Madeleine Pelletier'nin de desteğiyle, Victor Adler'e karşı çıktı. Bu Avusturyalı lider, her sosyalist partinin, taktik nedenlerden dolayı, öncelikli hedefleri arasına kadınların genel oy hakkını alıp almayacağına kendisinin karar vermesi gerektiğine inanıyordu. Clara Zetkin az bir oy farkıyla (12 oya karşılık 9) kendi önersini kabul ettirdi. Sonuçta, alınan kararda, "her partinin oy hakkı için mücadeleye girişeceği zamana kendisinin karar vermesinin arzu edilir olmadığı" belirtildi. Bir kez mücadeleye girişildiğinde, "hiçbir kısıtlama olmaksızın herkes için oy kullanma hakkı" tüm sosyalist partiler tarafından savunulacaktı.

O andan itibaren, oy kullanma hakkı davasının savunulması, Alman sosyalist kadınlarının en başta gelen hedefi halini aldı. 1908'de, Prusya'daki ayrıcalıklı seçim tarzının değiştirilmesi için gösteriler düzenlediler. Berlin'de, bu gösteriler ve yürüyüşler sırasında polisin tutukladığı yüzlerce kişi arasında altı kadın vardı.

Rosa Frölich, nasıl militan bir kadın olduğunu şöyle anlatıyordu: 1907'de, kadınların oy hakkı için yapılan gösterilerde ona bu konuda bir bildiri vermişler; ilgisini çektiği için sosyal demokrat yayınları izlemeye başlamış ve Clara Zetkin'in *Kadınların Oy Hakkı Üzerine* başlıklı yazısını okumuş; daha sonra *Frauenbildungsverein*'da verilen konferanslara devam eder olmuştu.

Sosyalist kadınların ikinci uluslararası konferansı, 1910'da Kopenhag'da toplandı. Bu konferansta ana konu kadınların oy hakkıydı. Kararda, Clara'nın önerisiyle, her yıl mart ayında bir

günün, uluslararası kadınlar günü olarak kutlanması kararlaştırıldı. Kararda, "tüm ülkelerin sosyalist kadınlarının bu günü, kendi siyasi ve sendikal örgütleriyle uyum halinde örgütlemeleri" isteniyor ve "temel hedefin, kadınların oy hakkının elde edilmesi olduğu" belirtiliyordu.

Alman sosyal-demokrat partisi yönetimi, bu davayı pek fazla dikkate almıyordu. Genellikle, Prusya'da kadınlar politik partilere üye olma hakkını elde ettiklerinden beri, parti yönetimi, uzaktan yakından feminist bir eyleme benzeyen her türlü harekete karşı çıkıyordu. 1910'da, iki yılda bir yapılmakta olan kadın konferansının, parti kongresi öncesi toplanmasını onaylamadılar. Ancak, Kopenhag'da kararlaştırılan uluslararası kadınlar gününün örgütlenmesini reddetmek güçtü. Bu sırada komiteye başkan olarak atanmış olan Luise Zietz, 1910'da kadın konferansının yapılamayışına üzülen kadın üyeleri avutmak için, ertesi yıl kadınlar gününü kutlamak üzere harekete geçilmesini önermişti.

Bu kutlamaların başarısı çok büyük oldu. Berlin'in mahallelerinden biri olan Wedding'de beş bin kadın, bir başka mahallede, Moabit'te de yine beş bin kadın toplanmıştı. Bu 19 Mart 1911 günü, yalnız Reich'ın başkenti Berlin'de toplam kırk bir toplantı ve ardından yürüyüşler yapıldı. Hamburg'da, kadınlar on dokuz toplantı düzenlemiş, kırk bin beş yüz kişiyi bir araya getirmişlerdi. Toplantılara katılanların çoğu kadındı. *Gleichheit*'a göre kadınların oy hakkı uğruna böylesi bir seferberlik, "kadınların kurtuluşu hareketinde o güne kadar görülen en büyük kitle hareketiydi."

Kadınların uluslararası kutlama günü, çok iyi hazırlanmıştı. Üç milyona yakın bildiri dağıtılmış, *Gleichheit* (tüm basın organları gibi) günün önemini önceden anlayarak, uzun süreli propagandalarla kadınların uluslararası gününü halka tanıtmış ve benimsetmişti.

1912'de, gösteriler biraz azaldı, ama yine de etkileyiciydi: Essen'de bin iki yüz kadın, Leipzig'de bin ve Erfurt'ta yine bin kadın toplanmıştı. Bu kadınlar, gayet disiplinli ve barışçı biçimde yürüyüş yapmış, polis gösterilere müdahale etmemişti. Yine de, Düsseldorf ve Berlin'de bazı dayak ve tutuklama olaylarına rastlanmıştı. 1913'teki kutlamalar da bundan farklı değildi.

Bu gösterilerde çekilmiş fotoğraflara bakılacak olursa, gösterilere katılan tüm kadınların proleter olmadığı görülür. Kocaman şapkalar giymiş, şık kıyafetli, bakımlı kadınlar mensup oldukları sınıfları belli etmektedir. Burjuva feministlerin, kadınların oy hakkı için kurdukları derneğin dağılma aşamasına geldiği o günlerde, her çeşit çevreden kadınların toplu gösterilere katılması, Clara Zetkin'in Kopenhag'da ortaya attığı sloganın popüler olduğunu, kadınların tümü tarafından benimsendiğini göstermektedir.

Bazı Reich devletlerinde, kadınlar savaş öncesi bazı yasal hakların kendilerine verildiğini görmüşlerdi. Belediye konseylerinin çalışmalarına katılıyorlardı, ama daima toplumsal sorunlarla uğraşmalarına, özellikle özen gösteriliyordu. Bu "başarı" iki ucu keskin kılıç gibiydi, erkeklerle kadınların eşitliğine götürmek şöyle dursun, "doğal" bir ayırımcılığı ortaya vuruyordu. Kadınlar "doğal analık güdülerinden" yararlanarak bazı sorunları çözmeye uğraşırlarken, gerçek siyasi sorunlarla erkekler ilgilenecekti.

1907'de, Stuttgart'ta, Clara Zetkin "Eğer burjuva kadınlar, genel oy hakkı için mücadelede, proleterlerin –daha doğrusu sosyalist kadınların- arkasında yada yanında yer alırlarsa, emekçi kadınların onları dışlamayacağını, ayrı yollarda yürüseler bile, mücadelede güç birliği yapacaklarını" bildirmişti. 1911, 1912 ve 1913 yıllarında, sosyalist kadınlarla ilerici burjuva feministleri aynı yolda yürümüş ve güç birliği yapmışlardı.

Tabii, Alman kadınlarının 1918'de oy hakkı elde etmelerinin tek açıklaması bu değildir. Ama kadın hareketinin, küçümsenmeyecek bir rol oynadığı kesindir.

CLARA ZETKİN VE SOSYAL-DEMOKRAT PARTİ

Kadınların mücadele amacıyla seferber edilmesinde bir avuç militanın elde ettiği sonuçları daha doğru değerlendirmek için, partinin gösterdiği tepkileri de göz önüne almak gereklidir. Çünkü, kadın emekçileri sendikalara ve partiye kaydettirmek, onları proleterlerin ortak davasına kazandırmak, bu militanlar için *olmazsa olmaz* bir koşuldu.

Oysa, Sosyal-demokrat Parti, tabandan zirveye kadar, kadın yoldaşlarının haklı olarak beklediği kararlı desteği onlara her zaman sağlamamıştı. Bu tutumun birçok nedeni vardı.

Tümüyle sosyal-demokrasi, zamanın havasının etkisi altındaydı. İmparator II. Wilhelm'in toplumunda kadınlar, öteki Avrupa ülkelerindekinden de fazla, aşağı cinsten varlıklar olarak kabul ediliyor, mantıklı düşünemedikleri varsayılıyor, "politika yapmaya" yetenekli olmadıkları kabul ediliyordu. Lily Braun, *Anılar*'ında Bebel'in evinde verilen bir akşam yemeğinden sonra, erkeklerin politika konuşmak için ayrı bir odada toplandıklarını, kadınlarınsa kendi aralarında gevezelik ettiklerini, birbirlerine yemek tarifleri verdiklerini vb. anlatır. Tüm Sosyal-demokrat Parti tarihinde, hiçbir parti üyesinin eşi herhangi bir aktif rol oynamamıştır.

1908'deki kadın konferansında, Augsbourg'lu bir sosyal-demokrat Parti yöneticisinin, bir kadının parti içinde sorumlu bir konuma seçilmesi konusunda söyledikleri ilgi çekicidir: "Bu görevi bir kadına vermek zorunda mıydınız? Bu işi yapabilecek erkek yok muydu aranızda?" Bu tek örnek değildi. Dusseldorf'ta, Leipzig'de yada Nuremberg'de, "kadınlar erkeklerin yolunu tı-

kadıkları için" sosyal-demokrat kadınların mücadelesini desteklemenin yanlışlığına yada bir zaman kaybı olacağına inanan parti militanı çoktu. Prusya içişleri bakanlığına gönderilen raporlarda birçok kez, parti içinde "pasif direnişten", kadınların partiye katılmasına karşı çıkan erkeklerden söz edilmişti. Birçok kadın militan anılarında, konuşmalarda söz almak istediklerinde güçlüklerle karşılaştıklarını anlatmışlardı. Kadın militanların cesaretini kırmak için en çok kullanılan taktikler, alaylar ve kaba şakalardı. 1898'deki Parti kongresinde, Ignaz Auer'in konuşmasından alınan bu pasaj, bunun tipik bir örneğidir:

"Ezildiğini iddia eden kadın cinsinin temsilcilerinden böyle söylevler dinlemek zorunda kalırsak, halimiz ne olur? Ben, kişisel olarak onların davalarına karşı fazla bir sempati beslemiyorum, herkes bilir bunu, ama dün yoldaş Zetkin bizi saldırılarıyla bombardıman ettiğinde, kendi kendime şöyle dedim: Eğer ezilmiş denilen cins buysa, özgürleştiğinde ve haklarını elde ettiğinde neler olacak? Clara Zetkin'in hedef aldığı yoldaş Heine genç ve yakışıklı biridir, peki biz yaşlılara karşı nasıl davranacak?"

Bu tür müdahalelere başka örnekler vermek de mümkün. Auer, bunların en kötüsü sayılmazdı; çünkü o temelde anti-feminist değildi. Öldüğünde, *Gleichheit* dergisinde başsağlığı yazısı yayınlandı.

Birçok kez, *Gleichheit* yönetimi, şu yada bu yoldaşın anti-feminist tavırlarıyla karşılaşmıştı. Çoğu kez şu türden bir yorum geliyordu bu davranışların ardından: Bu bireysel bir görüştür, partinin bakış açısının ifadesi değildir. Clara Zetkin bu sözlere aldanıyor muydu? Hiç sanmıyoruz.

1900'deki parti kongresinde, Luise Zietz şöyle bir açıklama yaptı: "Bizler, zaten ikinci sınıf vatandaşlarız, aynı saflarda mücadele ettiğimiz yoldaşlarımız tarafından da geri plana atılmak, ikinci sınıf yoldaş muamelesi görmek istemiyoruz." Emma Ihrer, sosyal-demokrasinin eşitlik ilkesinin kuramsal bir kavram olmakla kalmamasını, pratikte de geçerli olmasını isterdi. 1904'de

Georg von Vollmar, Lily Braun'a şöyle öğüt vermişti: "Kadınlarla uğraşmayın, buna değmezler; kadınların hiçbir önemi yoktur."

Ama, hiçbir önemi olmadığı öne sürülen bu kişiler, halk nüfusunun yarısını kapsayan bir kitle oluşturuyor ve çalışan kadın sayısı durmadan artıyordu. Ayrıca, normal zamanlarda siyasi toplantılara katılmaya hakları olmamakla birlikte, yasalar onlara seçim kampanyalarına katılma izni veriyordu. Artık ne sendikalar ne de parti yönetimi onları görmezden gelebilirdi. Zaten bazı kadın militanların çalışmaları da meyve vermeye başlamıştı.

Parti yöneticilerinin iki çelişik kaygısı vardı; bir yandan üye sayısını arttırmayı amaçlıyor, öte yandan da politikayı yönlendiren dümenin daima erkeklerin elinde kalmasına özen göstermek istiyorlardı. Parti ileri gelenleri, genel konularda karar vermek için, kadınlara olabildiğince küçük bir olanak tanımakla birlikte, onların etkinliklerini "özellikle kadınca" uğraşlarla ilgili kollarda yapılacak çalışmalarla sınırlı tutmayı amaçlıyorlardı.

Kadın yoldaşların, yönetici organlarda daima temsil edildiği bir gerçekti. 1906'ya dek yapılan kongrelerde, kadın temsilci sayısı toplamın %1-6'sı arasında değişmişti. Ancak, 1908'den sonra bile, parti üyesi kadın sayısı, toplam üye sayısının %15-20'sine ulaştığı halde, parti kongrelerine katılan kadın üye yüzdesi %10'u aşmamıştı. Zaten bu kadınlar, Roza Luxemburg, Clara Zetkin ve Luise Zietz dışında, konuşmalarda pek söz almıyorlardı.

1907-1908'e kadar, parti yönetiminin Clara Zetkin ile ilişkileri, sürtüşmelerden uzak olmakla birlikte pek samimi ve sıcak değildi. Berlin komisyonu, Ottilie Baader'in yönetiminde, mükemmel bir çalışma sergiliyordu. Bazı konuşmacı kadınlar, Almanya'yı boydan boya dolaşıyor, dört bir yanda konferanslar düzenliyorlardı. Bunların en tanınmışı olan Clara Zetkin'in konferanslarına, 1500 kadar dinleyici geldiği olurdu. Birkaç sosyaldemokrat militan kadın, bir yılda 3500 toplantı düzenlediler. Bunların iki yüz altmış sekizini Clara tek başına düzenlemişti.

Clara Zetkin, kadın sorununa yeterince zaman ayırmadıkları için parti ileri gelenlerine sitem ediyordu. Kongrelerde, bu sorunlar genellikle kısaca geçiştirilirdi. 1896 kongresinde, bu sorunlara yarım günlük zaman ayrılması için Clara çok ısrar etmiş,

çok uğraşmıştı. Genellikle, *Gleichheit*'m başyazarı, Kautsky ve Bebel'in desteğine güvenebilirdi. Ama, 1907-1908 yılları arasında bütün bunlar değişecekti.

Parti yönetimi, devrimci söylemden vazgeçmemekle birlikte, ekonomik ve siyasi sistemin kökten değişimi gibi eski hedefleri bir yana bıraktı, ilerici reformlar politikası bunların yerine geçti. Artık, parti örgütünün güçlendirilmesine, parti aygıtının ve bürokrasisinin sağlamlaştırılmasına öncelik tanınıyordu. Siyasi yönelimin böyle değişmesiyle birlikte, devrimin mümkün olduğuna inanmayan ve devrimi istemeyen Friedrich Ebert gibi adamlar parti yönetim kadrolarına seçildi. Siyasi tavrın değişmesi, bu seçilme sürecini hızlandırmıştı.

1907'deki Stuttgart uluslararası kongresinde, Clara şu açıklamaları yaptı:

> *"Uluslararası sosyalizmin ön saflarını tutanlar, ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, yerlerini en iyi dolduran milletvekilleri, en kalabalık seçmen kitleleri ve en güçlü örgütleyiciler değildir; bunun için, zamanımızın büyük mücadelesinde, en açık tavra, en devrimci konuma sahip olmak gibi, mutlak biçimde gerekli bir önkoşul söz konusudur."*[1]

Sonunda, Prusya'da kadınlara verilen siyasi toplantılara katılma izni, parti yöneticilerinin gözünde sonunun verilerini de değiştirdi. O zamana kadar, zorunlu olarak, kadın komisyonları kuruluyor, kadın delegeler özel bazı işlemlerle seçiliyordu, oysa şimdi, erkek yoldaşlarla kadın yoldaşlar, bir arada çalışacak, kadınlar da erkekler gibi, varolan parti organlarında görev alacaklardı.

1908'de toplanan Nuremberg kongresinde, Ottilie Baader ve Clara Zetkin, kadınların yerel parti yönetim organlarında da temsil edilmesini, kongrelere katılacak delegelerin kadın meclisleri tarafından seçilmesini, *Frauenbildungsvereine* adlı kuruluşun tanınmasını talep ettiler. Bu talepler, kongrede sert tartışmalara ne-

1. Gilbert Badia'nın, *Bir Mektup Ustası Rosa Luxemburg* adlı eserinde anlatılıyor. Editions Sociales, 1975, s. 139.

den oldu. Kadın yoldaşlar, içlerinden birinin parti yönetimine seçilmesini başardılar, ancak seçilen hepsinden daha uysal ve yumuşak huylu olarak tanınan Luise Zietz idi, Clara Zetkin bir kenara itilmişti. Bu karar, onda büyük bir hayat kırıklığı yarattı.

Bundan sonra, parti yönetimiyle kavgalar daha da şiddetlenerek sürdü gitti. Yönetim organları, bir takım yalanlar öne sürerek, Elfriede Gewehr'in *Gleichheit* dergisinde çalışmasına karşı çıktı, asıl neden, onu Clara Zetkin'in önermiş olmasıydı. Clara, kontrol komisyonuna başvurarak, Elfriede Gewehhr'i bu iftiralardan kurtaracak bir karar çıkartmaya çalıştı. Ancak komisyon, parti yönetimiyle çatışmaktan kaçınıyordu. Başvurusundan bir şey elde edemeyen Clara, "Bu pislik midemi bulandırdı," diyerek duygularını dile getirdi.

O güne dek, devrimci akımın en ön safta gelen liderlerinden Karl Kautsky, 1910'da, *İktidar Yolu* adlı eserinin basımı sırasında, parti sansürüne boyun eğdi; kitabını "düzeltmeyi" kabul ederek parti yönetimi tarafından sakıncalı bulunan yerleri metinden çıkardı. Bu durum karşısında, Clara Zetkin ve arkadaşı Rosa Luxemburg, parti yönetim komitesinin siyasi yönelimlerini benimseyen Karl Kautky ile bütün ilişkilerini kestiler.

1910'dan başlayarak, partiyle açıktan açığa ve sürekli çatışmalar başlamıştı. Yönetim organının, iki yılda bir yapılan kadın konferanslarının toplanmasına karşı çıkması üzerine, *Gleichheit* çeşitli kadın gruplarının protestolarını yayınlarken Luise Zietz'in görüşlerine de yer verdi:

> *"Erkek yoldaşlarımızla sürekli çatışmak istemiyoruz. Daha önceleri, bir eyleme girişmek için parti yönetiminin iznini almaya gerek duymuyorduk, ama uygulamada mali kaynaklardan yoksunduk."*

Bu sırada, Clara Zetkin, 1910'dan itibaren, partideki egemen konumundan uzaklaşan ve 1913'de ölen Bebel'in de desteğini yitirmişti. Artık Kautsky'ye güvenmemekteydi. 1910'da, Victor Adler'in, Kautsky'ye yazdıkları, parti içinde hüküm süren kadın düşmanlığını ve Clara'ya karşı husumeti dile getiriyordu:

"Reichstag'da, yanında Rosa ile milletvekili Clara'yı gözünün önüne getir hele. Ne büyük belalara çatacaksınız! Bunun yanında Baader'in yaptıkları hava cıva kalır."

Clara bunlara, uluslararası sosyalist kadınlar birliği sekreteri sıfatıyla, Kopenhag konferansını toplayarak karşılık verdi. Parti içinde, anti-feminizm daha da tırmanmışa benziyordu, çünkü 1913'deki Yena Kongresinde bir delege şunları söylemişti:

"Yoldaşların, burjuva sınıfından erkeklerin zaaflarını göstermemesi, kadın hareketine bir başka gözle bakmaları yerinde olur."

Clara Zetkin'in kadınların örgütlenişi konusundaki görüşleri gelişmişti. Eskiden, tüm proleterlerin, cinsiyet farkı olmaksızın, *birlikte* mücadele etmelerini savunurken, şimdi kadınların psikolojik ve kültürel bakımdan farklı özelliklerinden söz ediyordu. Bu farklılıklar, emekçileri ikna etmek ve saflara kazanmak için kullanılan propaganda yöntemlerinden ve eğitim tarzlarından farklı çalışma biçimlerinin hayata geçirilmesini zorunlu kılıyordu.

Kadın hareketinin bir tür özerkliğe, davranış serbestliğine ihtiyacı vardı ve bu gereksinimler erkek yoldaşlara dayatılmalıydı. Clara Zetkin, 7 Eylül 1913 günü, Hollandalı arkadaşı Heleen Ankersmit'e yazdığı mektubunda, bu düşünceleri geliştiriyor, mücadelenin zor olacağını, çünkü erkek yoldaşların kadınlar özerklik istediklerinde, onların ayrı bir örgüt kurmaya niyetlendiğinden kuşkulandıklarını belirtiyordu.

Clara'nın hayal kırıklığı yalnızca politik alanda değildi. Lily Braun ile sürtüştükleri zamanlarda bile, birçok yoldaşının kişisel tutumunu eleştirmiş, onunla kurdukları ilişkilerin "yalancı niteliği" yüzünden üzüntü duyduğunu belirtmişti. Sosyalizm onun gözünde yalnızca toplumsal bir doktrin değildi. "Sosyal-demokrat olmak, daha insancı olmak, yani daha az bencil olmak, fedakarlığa burjuvalardan daha yatkın olmak demektir,"[2] diye yazıyordu

2. Marianne Walle'in anlattıklarından. Yukarıda adı geçen eser, c. I, s. 409.

Kautsky'ye o zamanlarda. 1910 Mart'ında arkadaşı Marie Geck'e gönderdiği mektubunda da aynı tonda bir ifade kullanıyordu: "Baştakilerin ne kadar sünepe olduklarını, ne kadar kolay etki altında kaldıklarını bilemezsin. Her türlü yeni düşünce, onlara bürokratik yetersizliklerine karşı bir eleştiri gibi geliyor." 1910'da, Clara içinden çıkılması güç bir ikilem karşısında kaldı: Onun gözünde, ancak Sosyal-demokrat Parti, kadınların kurtuluş mücadelesini zafere erdirebilirdi. Oysa parti insanca zaafları ve hataları olan kişiler tarafından yönetiliyordu. Clara onların politik yönelimleriyle de mücadele ediyordu, çünkü bu yönelimler yüzünden, toplumda dönüşüm yaratma olanağının azaldığına yada ortadan kalktığına inanıyordu.

Ama Clara, hiçbir zaman umudunu yitirmemişti.

ÖZEL YAŞAM 1890-1914

1891 yılı baharının sonlarına doğru, Stuttgart'ta yaşam, Paris'teki kadar kolay değildi. *Neue Zeit* dergisine yazılan birkaç makale, üç kişilik ailenin geçimine yetmiyordu.

Clara, İsviçre'den ayrılırken, kardeşi Arthur'u ziyaret etmiş, bir miktar para da almıştı. Bu parayla genç kadın, kentin dış mahallelerinden birinde, Rotebühlstrasse'de 147 numaralı binanın dördüncü katını kiraladı. Bu sokağın yanı başında, eskiden askerlerin talim yaptığı geniş bir alan vardı. Burası Maksim ve Kostya'nın yeni tanıştıkları mahalle arkadaşlarıyla oynamaları için ideal bir yerdi.

Birkaç ay sonra, Clara için parasal bakımdan, tünelin ucundaki ışık görünmüştü. Aralıkta, derginin editörü Dietz, çıkarmak istediği kadın dergisinin redaksiyon işlerini ona emanet etti. Yılda iki kez çıkacak bir derginin redaksiyonunu yapmak, Clara gibi kıpır kıpır, hareketli bir kadını meşgul etmeye yetecek miydi? Gerçekte, Clara yalnızca gazeteci değildi, o her şeyden önce militandı. Mücadeleyi sürdürebilmesi gerekiyordu. Gerçi Wurtemberg, Prusya'dan daha liberal bir bölgeydi ve burada kadınların siyasi toplantılara katılmasına izin veriliyordu ama, yetkili çevreler, Wurtemberg'li olmak isteyen bu Saksonyalı kadına önce bazı güçlükler çıkardılar, sonunda talebini kabul ettiler. Bu bakımdan, artık Clara'nın önünde pek bir engel kalmamış, mücadele yolu açılmıştı.

Clara, Emma Ihrer, Margarethe Wengels, daha sonraları Ottilie Baader ve Luise Zietz gibi kadınlarla temas kurdu. Bunlar, özellikle Berlin'de, bir çekirdek örgüt kurmaya çalışmaktaydılar.

Berlin'deki propaganda komisyonunun görevi, Reich'ın birçok kentlerinde gruplaşan sosyalist feministlerin taleplerini incelemek, onları merkezi bir örgütte birleştirmek, konferanslar düzenlemelerini sağlamak ve konuşmacılar göndermekti. Konuşmacılar da çok sayıda değildi. Etkili konuşma yeteneğini kanıtlayan Clara, çarçabuk işe girişti. Kentten kente dolaşarak, arkadaşlarının evlerinde kalarak ve gecelerini Rotebühlstrasse'deki apartman dairesinden çok dışarıda geçirerek tüm Almanya'yı dolaştı. Polis kovuşturmasına karşı da uğraşması gerekiyordu. "Resmi belgelerinize göre adınız Clara Eisner, ama Zetkin soyadını kullanıyorsunuz. Neden takma isim kullanma gereği duyuyorsunuz?" gibi sorular karşısında açıklama yapıyor, ama yine de para cezası ödemekten kurtulamıyordu. "Sahte kimlikten dolayı sizi hapse göndermediğimize yine de şükredin," deniliyordu ardından.

Clara, Stutgart sosyalistleriyle de temas kurmuştu; onların toplantılarında da söz alıyordu. Çünkü, parti kongresine delege seçilecekti. Clara'nın siyasi tartışmalara katılabilmesi için, geniş bir bilgi hazinesine ihtiyacı vardı, basını yakından izlemesi, yasalar ve istatistikler konusunda bilgi sahibi olması gerekiyordu. Bu, büyük çaplı bir çalışmaydı, ancak işini düzene koymayı iyi beceren Clara bunun üstesinden geldi. Tabii az uyku uyuması da bunda rol oynamıştı.

Rosa Luxemburg'un sekreteri ve arkadaşı Mathilde Jacob'a yazdığı bir mektupta, Clara yirmi yıl öncesini nostaljiyle hatırlıyor, "Gece gündüz durmaksızın didindiğim, bazen arka arkaya on altı-yirmi saat çalıştığım, gücümün kuvvetimin yerinde olduğu o mutlu günleri unutamıyorum," diyordu. Ona Zürih uluslararası kongresinde rastlayan Engels, Laura Lafargue'a yazdığı 21 Ağustos 1893 tarihli mektubunda Clara'nın bu sözlerini doğruluyordu: "Kongrede, muazzam çalışma kapasitesi ve coşkusuyla Clara Zetkin de vardı. Biraz sinirlilik gösteriyor, duygusal davranıyor ama yine de onu çok seviyorum. Buzlarla kaplı bir dağ olan Glärnisch'in doruğuna tırmanmış. Onun yapısında bir kadın için çok büyük bir çaba ve büyük bir başarı doğrusu."

Militanlık etkinliği, işçi kadınlara seslenmek, Hamburg ve Dresde'de sosyalistlerin karşısında konuşma yapmak, bunların

hepsi iyi güzel de, bu arada çocukları ne durumdaydı? Kostya ve Maksim ne olmuşlardı? Clara, onları okula yazdırmayı başarmıştı ama iki çocuk, baştan, özellikle okul arkadaşlarıyla bazı zorluklar çekmişlerdi. Almancayı az biliyorlardı, hele okul çocuklarının argosundan hiç haberleri yoktu. Özellikle büyükleri olan Maksim'e önce "Fransız", daha sonraları da "Kızıl kadının oğlu" demeye başladılar. Arkadaşları durmadan onlara takılıyorlardı. Ancak Maksim iri yapılı bir çocuk olduğundan ve yumruklarını kullanmayı da iyi bildiğinden, arkadaşları bu şakalardan çabuk vazgeçip onları rahat bıraktılar.

Birkaç yıl içinde, okuldaki geri kalmışlıklarını telafi ettiler. 1894'te, Clara Maksim'i, Stuttgart'taki daha iyi bir liseye yazdırdı. Buraya Karl Gymnasium deniliyordu. Birkaç yıl sonra Kostya da bu okula devam etmeye başladı. Anneleri onların din dersine katılmalarını istememiş ve bu isteği okul idaresi tarafından kabul edilmişti.

Okuldaki katı disiplin onları biraz sıkıyordu; evde serbestlik ve özgürlük vardı. Annelerine çok bağlıydılar, çalışkanlığına hayrandılar. Anneleri de onları şefkatle seviyor, bir yandan da, gereksiz sözler söylemeden, onlara sorumluluk duygusu aşılamayı biliyordu.

Çocukları onu çok mutlu etti. Lisede, ikisinin de ders notları çok iyiydi. Clara, 1894 yılında, Bade'li arkadaşları olan Geck ailesine yazdığı mektupta şöyle yazıyordu: "Çocuklar büyüyor ve her açıdan mükemmel gelişiyorlar." Biraz aşağıda: "Şeytan bu çocuklar," diyor ve hemen ardından ekliyordu: "Ama salonlarda kibarlıklarını sergilemek için eğitilen çocuklardan nefret ediyorum."

1930 Ağustosunda, artık ünlü bir cerrah olan Maksim'in kırk yedinci yaş gününde, annesi şunları yazıyordu:

"Doğumundan bugüne kadar tüm hayatın gözlerimin önünden geçiyor, kendini nasıl geliştirdiğini hatırlıyorum. Bana verdiğin tüm sevgiler, tüm iyilikler, tüm güzellikler için sana teşekkür ederim. Bunca umudumu gerçekleştirdiğin için, bilgini ve yeteneklerini daha adaletli, yeni bir dünya ku-

rulmasında kullanacağına ilişkin inancımı boşa çıkarmadığın için sana minnettarım."

Clara Zetkin, duygusaldı ve sık sık kendini hüzne kaptırırdı. Gerçekte, iki oğlu daima yanındaydı, ilişkileri çok iyiydi. Kuşak ayrılığı bu aileyi etkilememişti.

1895-1896 yıllarına geri dönelim. Stuttgart'a yerleştiği sırada kimsenin tanımadığı militan kadın, altı yılda sosyalist kadınların en ünlüsü olmuştu. 1891'den başlayarak, partinin tüm kongrelerinde delegeliğe seçilen tek kadın militan oydu. Gotha Kongresinde (1896), parti onun kadın emekçilerin kurtuluşu için sunduğu programı onaylamıştı. Reich'ın dört bir yanından, onu gelip konferans vermeye çağırıyorlardı.

Ünü Almanya sınırlarını aşıyordu. Yazar Alfred Kerr, 1896 Londra uluslararası sosyalistler kongresinde, şöyle bir tanım yapmıştı:

"Kongrenin kahramanı bu kadın. Fransızca konuşmaları öylesine çabuk ve öylesine doğru çeviriyor ki, sanki söylev o dilde verilmiş gibi bir izlenim uyanıyor hepimizde... Bu kadın militan ciddiye alınmalı, bunu asla unutmamalıyız. Önümüzde olağanüstü çalışma kapasitesi olan biri duruyor ve ilgilendiği konuyu herkesten iyi biliyor.

Almanca'dan Fransızcaya çevirdiği bir metnin belirli bir bölümü konusunda anlaşmazlığa düştüğü bir grup Fransız'ın protestosu karşısında, onlara sert bir biçimde baktıktan sonra: 'Yoldaşlar, mücadele arkadaşınız olarak saygı göstermiyorsanız, hiç değilse kadın olarak saygı gösterin bana,' demiş ve bütün kongre üyeleri tarafından alkışlanmıştı."

1896, onun hayatında önemli bir yıldı; bir dönüm noktasıydı; çünkü daha sonra evleneceği Friedrich Zundel ile tanışmıştı.

Köylü kökenli olan Friedrich Zundel, meslek olarak dekoratörlüğü seçmişti, ama 1892'de, on yedi yaşındayken, resme merak sardı. Karlsruhe dekoratif sanatlar okulunda iki yıl eğitim gördükten sonra, 1901'de akademilik statüsüne kavuşan Stuttgart Güzel Sanatlar okuluna yazıldı.

Eğitimi sırasında, August Bebel'in bir mitingini izleme olanağı bulmuş ve çok etkilenmişti. 1896'da, müdürün cezalandırdığı bir öğrenciyi desteklemek için, öğrenciler grev yaptı. Bu vesile ile gençler Clara Zetkin'e başvurup düzenleyecekleri harekete yardımını istediler. Müdürün ödün vermez tavrı karşında, grev sonuçsuz kaldı. Okul idaresi acımasız davrandı, Friedrich, arkadaşlarından grafik sanatçısı Felix Hollenberg ile okuldan atıldı. Bu arkadaşı, öğrenci başkanı sıfatıyla, okulda bir atölye sahibiydi ve dışarıdan sipariş alıyordu. İki öğrenci, beş parasız, sokakta kaldılar.

Birkaç yıl önce, Clara Zetkin, Stuttgart'a yerleşmesinden az sonra, bitişikteki evde oturan Bosch ailesiyle tanışmıştı. Robert Bosch, 1886'da kurduğu, mekanik aletler üreten küçük bir fabrikayı yönetiyordu. "Toplumcu" bir patrondu, çünkü daha 1894 yılında, işçileri için dokuz saatlik iş gününü kabul etmiş, 1906'da çalışma saatlerinin sekize indirmişti. Clara "Kızıl" denilen Robert Bosch ile yakın arkadaşlık kurdu. Otomobil motorları için bujinin icadı, işletmeyi zengin etmeye yetmişti.

Bosch sanatla da ilgileniyordu, özellikle resmi severdi. Onun yardımıyla, Clara, Friedrich Zundel için bir lojman ve atölye buldu. Genç ressam, otuz dokuz yaşındaki bu kibar ve çekici kadına aşık olmuştu. 1897 yılında çekilen bir fotoğraf, bize onu ince endamı, yere kadar uzun siyah eteği ve modaya uygun bir tarzda kestirdiği saçlarının çevrelediği yüzüyle gösteriyor.

Bâle Katedralinin Çanları adlı kitabında, Aragon Clara'yı, 1912'de, Bâle Katedralinde barış çağrısında bulunan, kır saçlarıyla elli beş yaşındaki "tarihi" Clara olarak değil, böyle genç bir kadın olarak tanımlıyor:

"Ufak tefekti" diyor Aragon, "ama çizgilerinin zenginliği şaşırtıcıydı. Saçları hâlâ sarıydı, öyle gür saçlardı ki bunlar, ne tarakla ne de firketelerle şekle girebilirdi... Kalabalığın içinde bile dikkatleri üzerine çekiyordu. Ama ilgi çekici yanı, çizgili bluzu yada üzerine iyi oturmayan kürkü değildi. En güzel yeri gözleriydi; çok iriydi gözleri, harikaydı, tüm Alman işçi kadınlarının tanıdığı gözlerdi. Dipten akıntıların

çalkalandırdığı derin sular gibi, masmavi ve kıpır kıpırdı bu gözler."[1]

Belki genç ressamı cezbeden, fiziksel çekiciliğinden çok, bu zeki ve iradeli kadının entelektüel saygınlığıydı.

Peki, Clara'nın duyguları nasıldı? Friedrich genç ve yakışıklıydı, ressam olarak ünü duyulmaya başlanmıştı. Bir yıl önce bir tiyatro eseri yazmış, bu piyes sahneye konulmamışsa da kuşkusuz Clara bunu okumuştu. Burada, zalim bir fabrikatöre karşı işçilerin davasını savunan, ama patronun kızına aşık olan cömert ve adalet tutkunu genç bir mühendisin mücadelesi konu ediliyordu. Paris'ten beri, Clara kendini işine adamış, kuşkusuz başarılı da olmuştu; ama tutkulu ve duygusal olduğundan bazı günler yüreğinde boşluk hissediyordu. Kısacası, Clara bu genç adamın aşkına karşılık verdi ve on sekiz yıllık yaş farkına karşın, birlikte yaşamaya karar verdiler.

Kuşkusuz, parti ileri gelenleri bu ilişkisinden dolayı Clara'yı açıktan açığa suçladılar. Ama Clara, bu tür eleştirilere kulak asacak türden bir kadın değildi. Üç yıl sonra, genç adamla çok iyi anlaşan ve onu ağabeyleri sayan oğullarına da danıştıktan sonra, Friedrich Zundel ile evlenmeye karar verdi.

Clara mütevazi bir yaşam sürdürüyordu, ama artık maddi sorunları kalmamıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, dergi yazarı olarak geliri ayda 240 marka yükselmişti (*Gleichheit*'te yayınlanan istatistiklere göre, 1893'te bir işçi kadının aldığı ücret 40-50 mark kadardı.)

Ortak yaşamlarının ilk zamanlarında, Friedrich Zundel hemen hemen hiç para kazanmıyordu. Bu yüzden, yeni apartman dairesinin kirası ve aileyi geçindirmek için Clara'nın geliri ucu ucuna yetiyordu. Blumenstrasse, 34 numarada, geniş bir apartman dairesine taşındılar. Ressama da yavaş yavaş siparişler gelmeye başlamıştı. Robert Bosch, kızlarının portrelerini ısmarladı. Stuttgart'da yaşayan soylu bir İtalyan, Valle di Casanova markisi, ondan birçok tablo satın aldı ve Majeur gölü kıyısındaki vil-

1. Louis Aragon, *Bâle Katedralinin Çanları*, Folio, Gallimard Y. 1976, s. 423.

lasını dekore etmesini istedi. Friedrich Zundel, artık ün kazanmıştı, Paris, Brüksel, Viyana ve Münih'te (1904) resim sergilerine katıldı. Bu son sergideki başarısından sonra, kendisine Bavyera'nın başkentinde güzel sanatlar akademisi profesörlüğü teklif edildiyse de, Clara'dan, çocuklardan ve dostlarından uzak kalmak istemeyen sanatçı, bu öneriyi reddetti.

Dört yıllık evlilikten sonra, Clara'nın eski bir hayali gerçek oldu. Köyde bir ev satın aldılar. Stuttgart'tan sekiz kilometre uzaklıkta, Sillenbuch denilen yerde, geniş bahçeli, büyük bir evdi bu. Yirmili yılların ortalarına kadar, Clara bu evde yaşadı. Sonraları, uzun yıllar Sovyetler Birliği'nde kaldığında bile, o eve dönmeyi hayal ederdi. 1929'da, oğlu Kostya aracılığıyla evi sattırdı.

Clara ve Friedrich'in evlenmesiyle birlikte, aile yeni dostlar da kazandı. Clara yeteneğine ve üslubuna hayranlık duyduğu Franz Mehring ve Rosa Luxemburg ile arkadaşlık kurmuştu. Rosa, 1898'de Almanya'ya gelmiş, Bernstein'e karşı polemiklerinin yer aldığı *Toplumsal Reform mu, Devrim mi*? adlı kitabıyla derhal büyük bir ün kazanmıştı. İki kadın, parti kongrelerinde bir araya geliyorlardı ve bu tanışıklığın sonucunda samimi arkadaş olmuşlardı. Clara, Berlin'e gittiğinde, Rosa'nın evinde kalırdı. 1900'de, Clara ağır bir hastalığa yakalandığında, Rosa Luxemburg şunları yazmıştı:

"Çok endişelendim, hep sizi düşünüyordum. Yanınıza gelebilmeyi, hastalığınızda size bakmayı çok isterdim... Her şeyi sizinle konuşmayı, içimi dökmeyi ne kadar isterdim, ama mektupla bunu yapmak olanaksız. Sabırlı olmam, yeniden evime geleceğiniz zamanı beklemem gerekli."

Kısa sürede, senli benli konuşmaya başlamışlardı. Stuttgart'a geldiğinde sevinçle karşılanan Rosa, Sillenbuch'ta kendisine ayrılan odada kalırdı. Bu hem siyasi hem de kişisel bir dostluktu. Tüm önemli sorunlar karşısında iki kadın birbirlerine danışırlardı. Güç durumlarda, daha genç olan Rosa, arkadaşına önerilerde bulunurdu. Örneğin, Luise Zietz ile tartışması sonucunda, Clara Sosyal-demokrat Parti denetim komisyonundan istifa etmek iste-

diğinde olduğu gibi. Siyasi konulardaki gelişimleri de birbirlerine paraleldi. Bernstein'in revizyonizmine karşı birlikte kampanya yürütmüşler, özellikle de 1907'den sonra, partinin sol kanadında birlikte mücadele etmişlerdi.

1903 ile 1910 arasında, Sillenbuch ailenin tüm dostlarının buluşma yeri halini almıştı. Clara'nın yeğeni, erkek kardeşi Arthur'un kızı Elisabeth Eisner, Franz Mehring ve eşi, Gertrud Alexander ziyaretçiler arasındaydı. Maksim ve Kostya, Geck ailesinin çocuklarıyla iyi anlaşıyorlardı. Parti yöneticilerinden Bebel ve Kautsky aileleri, Julian Marchlewsky, bazen (1907'de) Lenin, Aleksandra Kolontay, feministler, birçok sanatçı, grafik sanatçısı Felix Hollenberg, Hugo Wolf'un arkadaşı ve bestelediği şarkıların başarılı yorumcusu, avukat-müzisyen Hugo Faisst, daha sonraları Max Reinhardt'ın tiyatrosunda oynayacak olan sahne sanatçısı Gertrud Eysoldt gibi dostları gelip onların kır evinde kalırlardı. Alt kattaki oturma odasında toplanırlardı, evde olduğu zamanlarda, Maksim keman çalar, Clara piyanoda ona eşlik eder, Hugo şarkı söylerdi. Ama çoğu kez, tartışmalar yapılırdı. Her konuda konuşulurdu. Ama sanat ve siyasetin sık sık konuşulduğu kesindi.

Bir fotoğrafında, Clara'yı bahçesinde, kocaman bir köpeği tasmasından tutmuş okşarken görüyoruz. Hayvanları severdi. Özellikle kedileri ve köpekleri çok sever, bazen evinde üç tanesini birlikte beslerdi. 1907'de, bir serserinin köpeklerini zehirlediğini üzüntüyle yazmıştı: "Troll, o şahane hayvan öldü. Wolf ve Grimm de hasta."

Sillenbuch'taki bu ilk yıllar, kuşkusuz mutlu zamanlardı. Etrafı kendinden daha genç insanlarla çevrilen Clara gençleşiyordu. 1907'de, Friedrich Zundel bir otomobil satın almaya karar verdi. O zamanlar cezaevinde yatan Rosa Luxemburg, buna sevinmiş göründü: "Sabahtan akşama kadar kırlarda araba sürmek düşüncesi beni de coşturuyor. Şairin (dost çevrelerinde Zundel'e böyle derlerdi) şairane düşünüyor, ama bu yüzden iflas etmese bari."

Mutluydular, ama toz pembe yıllar değildi bunlar yine de. En kötüsü Clara'nın hastalığıydı. 1899'da, Lily Braun ile çekişmeleri sırasında, aniden gözleri bozulmuştu. 1907'de, aynı rahatsız-

lık yinelendi. O yılın Nisan ayında, bir arkadaşına yazdığı mektubunda: "Eşimin yardımı olmasa, görevimi yerine getiremezdim," diyordu. Tabii burada söz ettiği, en başta *Gleichheit* dergisini yayınlanma göreviydi. Birkaç ay sonra, iki-üç hafta arayla üç ameliyat geçirdi. Bunlar ona eski görüşünü kazandırmasa da, yeniden okumasını ve çalışmalarını sürdürmesini sağladı. Ancak bu ameliyatlardan sonra, çok bitkin düşmüştü. 1906'nın Ekim ayında, Marie Geck'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Bana gelince, dinlenmem gerektiğini her gün daha çok hissediyorum. Kalabalık ortamlarda ve alışılmışın dışında çalışmalar, beklenmedik durumlar beni sarsıyor ve hasta ediyor." Clara, doktorlarının önerilerini dinlemeyip Eylüldeki Mannheim kongresine gitmiş, fakat konuşmasının ortasında bayılıp yere yığılmıştı.

Görme bozukluğuna dolaşım bozukluğu da eklendi. 1909'da, Luise Zeitz ile çekişmeleri sırasında, Clara yeniden yatağa düşmüştü. 1911'de, hastalığı yüzünden, kalem tutacak gücü kendisinde bulamadığını yazıyordu. 1912 yılı Mayıs sonlarında, yine ameliyat oldu. Haziran sonunda, her şeyin iyi gittiğini söylüyor, ama yine de çoğu zaman yatakta yatması gerekiyordu. 1914 Martında, Marie Geck'e: "Yapılacak çok şey var, ama ben çoğu zaman hastayım," diye yazıyordu.

Bundan sonra, insanlığın kurtuluşu uğruna yapılacak mücadelede yer almak isteyen bir kadınla, onun artık her türlü hizmeti reddeden bünyesi arasında, yirmi yıl sürecek bir savaşa tanık oluyoruz. Bu hastalıklar, birkaç yıl içinde, onu vaktinden önce yaşlanmış bir kadın haline sokmuştu. 1917'de, Mathilde Jacob'a yazdığı mektubunda kederli, ama açık görüşlü bir tavırla, "altmış yaşındayım ama, büyük annemin seksenindeki halinden daha yaşlı hissediyorum kendimi" diyor, bu yüzden, arkadaşının kendisine elbise diktirmesi için hediye ettiği değerli bir kumaşı reddetmek zorunda kaldığını belirtiyordu.

Clara, hayranlık duyduğu genç eşine çok bağlıydı. Bu sevgi onu ayakta tutuyordu. 1914 Martında, şunları anlatıyordu: "Şair, şahane bir tabloyu yeni bitirdi. Bu öyle mükemmel, öyle yoğun bir güç ifade eden, öyle sükunet veren ve öylesine ince düşünülmüş bir tablo ki, en güç zamanlarımda, ona bakmak bana destek veriyor ve beni coşturuyor." Ama, Clara'nın bu eserlerden söz

etmeye hakkı yoktu. "Tablolarını övmeme katlanamıyor," derdi. Ayrılsalar, Clara için korkunç bir yıkım olurdu, çünkü onu derin bir aşkla seviyordu.

Clara'nın oğulları artık büyümüş, boylu boslu, yakışıklı birer delikanlı olmuşlardı. Clara onları böyle sağlıklı gördükçe mutluluk duyuyordu. Friedrich Zundel onların resmini yapmıştı. Kostya, 1900 yılında, elinde bir keman tutuyor ve Maksim, iki yıl sonra, eskrim kılığıyla poz veriyordu.[2]

Arbitur (lise bitirme sınavı) başarıldıktan sonra, Maksim tıp eğitimine başladı ve doktor oldu. Kostya kararsızdı, 1907'de gizli aşk yaşadığı Rosa Luxemburg onu ekonomi politik eğitimine teşvik etmiş, ama genç adam bunda başarılı olamamıştı. Rosa bu gencin, parti okulunun kurslarına devam etmesini sağlamış, ama bundan da bir sonuç alınamamıştı. Böylece Kostya, Stuttgart'a döndü ve annesinin *Gleichheit* dergisindeki çalışmalarına yardım etmeye başladı.

1914'te, Clara Leipzig'te, Kostya'nın pasaport çıkartması için yetkililere başvurduğunda, kendisinin Rus asıllı olduğunu iddia ettiler. Clara, Frierich Zundel ile evli olduğunu, Osip Zetkin ile hiçbir zaman evlenmediğini öne sürerek protesto etti. Maksim ve Kostya'yı Eisner soyadını taşımaya mı zorlayacaklardı? Belki Stuttgart, Leipzig'den uzakta olduğu için, belki de Maksim ve Kostya, 1891'de okula kayıt yaptırırken okul müdürü onlardan kimlik belgesi istemediği için, iki genç Zetkin soyadını muhafaza ettiler ve birkaç ay sonra bu isimle birinci Dünya Savaşına katıldılar.

Çocukları, kocası ve arkadaşları, Clara'nın tüm ailesiydi. Erkek kardeşi Arthur ile de ilişkilerini sürdürüyordu. Ama mektuplarında, küçük kız kardeşi ve annesiyle ilgili tek bir söz bile yoktur. 1906'da annesi öldüğünde, bundan bile kimseye söz etmemişti; hatta cenaze törenine katılıp katılmadığı bile belli değildir.

2. Bu resimlerden 1897 tarihli birinde, Kostya'nın bir portresi yer alıyor. Bu resimler 1971'de, Tübingen'de, Kunsthalle salonunda sergilenmişti. Clara'nın 1898'de yapılan bir portresi de Berlin yakınlarında Birkenwerder'deki arşivde saklanmaktadır.

SOSYALİST BİR MİLİTANIN SANAT ANLAYIŞI

Bir ressamın eşi ve evinin kapısını cömertçe sanatçılara açık tutan bir gazeteci olarak, Clara Zetkin'in sanat sorunlarıyla ilgilenmesinin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Friedrich Zundel onu terk ettikten sonra bile, tiyatro yönetmeni Meyerhold ve ressam Heinrich Vogeler ile dostça ilişkilerini sürdürmüştü.

Sanatla böyle yakından ilgilenmek, sosyal-demokrasi liderleri arasında sıkça rastlanır bir olgu değildi. Kimse Friedrich Ebert, August Bebel, Wilhelm Liebknecht'ten, geleceğin toplumunda sanatın rolü ve yeri konusundaki düşüncelerini açıklamalarını beklemezdi. Bu tür düşünceler öne sürmek, o çağda daha çok sosyal-demokrasinin sol kanadının ayrıcalığıydı. Rosa Luxemburg ve özellikle de, 1882'den 1896'ya kadar, dört yıl süre ile *Freie Volksbühne* tiyatrosunu yöneten ve yaşadığı çağın sanatıyla, toplumda sanatın geleceği konusunda pek çok makale yazan Franz Mehring gibi sosyalistler, sanata karşı en çok ilgi duyanlar arasındaydılar.

1910'un sonlarına doğru, Clara Zetkin, Stuttgart emekçi kadınları kültür komisyonu önünde, proletarya ile sanat arasındaki ilişkiler konusundaki düşüncelerini açıkladı. Bu soruna büyük önem verdiğinden, 1911'de konuşmasının metnini *Gleichheit* dergisinde yayınladı, aynı yıl kültür komisyonu da bu metni bir broşür halinde yayınlamıştı.[1] Bu konuya ilişkin olarak, Clara, Franz Mehring'e yazdığı mektupta şöyle diyordu:

1. Clara Zetkin'in *Batailles pour les femmes* (Kadınlar İçin Savaş) adlı kitabının çevirisi. s. 233-244.

"Bunu, aynı zamanda kocamın da hoşuna gitsin diye yazdım. Çalışmalarıma yardımından, sanat üzerine düşüncelerimi geliştirmesinden ve bunların bana verdiği mutluluktan dolayı kocama minnettarım."

Clara Zetkin, zamanının resmi sanat anlayışını şiddetle eleştiriyordu. II. Wilhelm çağında, Hohenzollern sülalesinin şanlı şerefli geçmişini sergilemek için, Berlin'in ortasında, Tiergarten caddesi boyunca bu ailenin tüm atalarının heykelleri dikilmişti. Bu, resmi akademik sanatın mükemmel bir örneğini oluşturuyordu. Clara modanın etkisini ve sanatçının paraya bağımlılığını da eleştiriyor, bunları reddediyordu. Biraz şematik biçimde, emekçilerle, sanatçıların ve yazarların mücadelesi arasında sıkı bir bağ kuruyordu. "Emek kapitalizmin boyunduruğundan kurtulduğunda ve sınıf farlılıkları ortadan kaldırıldığında, sanat özgürlüğü de yeni bir hayata ve biçime kavuşacaktır," diyordu. Proletarya mücadelesiyle, sanatı hem özürleştirecek, hem de verimli kılacaktı onun görüşüne göre.

Ama onun gözünde yalnızca bir sınıfın değil, tüm insanlığın, tüm erkek ve kadınların, "insanca yaşama koşullarına" kavuşması önemliydi.

Onun kadınların kurtuluşu görüşünün temeli, kadınların olduğu gibi erkeklerin de tümüyle refah içinde, insana yakışır koşullarda yaşaması, tümüyle insan olmaları, tüm yeteneklerini serbestçe geliştirebilmeleriydi. Proletarya mücadelesinin hedefi, tüm insanlar için bu gelişmenin koşullarını sağlamaktı. Bu görüş, aynı zamanda, tüm insanların, insanlığın kültür mirasından yararlanma ve bu mirası verimli hale getirme hakkına sahip olmalarını da içeriyordu. Clara Zetkin, "Proletarya, burjuva kültürünü sahiplenmekle yetinemez," diyordu. En başta, "bütün değerler alt üst edilecekti" Sosyal-demokrat Parti yöneticileri arasında sanattan anlar geçinenleri, "estetik alanda, proletaryayı tarihi bakımdan hak ettiği yeni kültürel güçleri serbestçe kullanmaya ve bunları geliştirmeye teşvik edecek yerde, emekçileri burjuvalaştırmakla" suçluyordu.

Birçok kez, proletaryanın sınıf mücadelesinin, yeni bir dünya görüşü, yeni entelektüel ve ahlaki idealler getirdiğini ısrarla be-

lirtmişti. Ezilenlerde, bu dünya görüşünü dile getiren bir sanat zevkine duyulan ihtiyaç yarın, tümüyle tüm baskılardan kurtulan insanlığın sanat anlayışını yaratacaktı.

Lessing Efsanesi adlı eserin yazarı Mehring gibi Clara Zetkin de, proletaryanın örnekleri o çağın sanatında aramaması, Fransız Devrimi zamandaki "ilerici düşüncenin ürünü" olan, geçmişin klasik sanatını geliştirmesi gerektiği görüşündeydi. Goethe'nin *Faust*'unu, Beethoven'in *Dokuzuncu Senfoni*'sini, Schiller'in *Mutluluk Marşı*'nı örnek olarak gösteriyorlardı. Proletarya, geçmişte kendi kurtuluşu için mücadele eden burjuvazinin yarattığı bu sanatın yasal mirasçısı sayılırdı. Ancak bu noktada, Clara, Mehring ile tam anlamıyla düşünce birliği içinde değildir. Çünkü, Mehring'e göre, politik mücadele ile sanatta yenilik birbirini dışlayan şeylerdir.

Clara Zetkin, *Proletarya Sanatı* adlı kitabında, "Günümüzün proletaryası, artık sanattan anlamakla, sanatı takdir etmekle yetinmek istemiyor, sanatta yaratıcı da olmak istiyor. En başta, proleter kökenli ses sanatçıları ve işçi yazarların ortaya çıkması bunu gösteriyor," diye yazıyordu. Primitiflerin sanatı önünde hayranlıkla kendilerinden geçen sanat eleştirmenlerinin, proleterlerin henüz beceriksiz elleriyle, ama heyecanlı ve tutkulu ruhlarıyla ortaya koymaya çalıştıkları eserler karşısında aşağılayıcı ve alaycı bir tavır takınmasına üzüldüğünü belirtiyordu bu kitabında, sosyalizmin mücadeleci kadını Clara Zetkin.

Ancak, açıkça bilinen bir gerçek var ki, Clara Zetkin sanatı hiçbir zaman bir propaganda aracına indirgememiştir. Sanatkarane bir dille yazıldığı iddiası güden siyasi gazete makalelerine de, "yeterli sanatkarane araçlardan yoksun" biçimde düşüncelerini sergileyen yazarların tüm eserlerine de ateş püskürürdü.

1910 ilkbaharında, Friedrich Zundel hakkında, ardı ardına iki makale yayınlandı. Bunlardan biri Stuttgart'taki *Schwaebische Kunstschau* adlı haftalık kültür dergisinde, diğeri *Arbeiter Jugend* adındaki sosyal-demokrat yayının ekinde çıkmıştı. İkisi de ressamı övüyor, yayınlanan ikinci makalede "Sosyalist bir sanatçı" alt başlığı yer alıyordu.

Friedrich Zundel, ne bakımdan sosyalist bir sanatçı sayılırdı? Kuşkusuz, eleştirmenlerin gözünde öyleydi, çünkü modellerini

emekçiler arasından seçiyordu. O dönemde, daha çok büyük tablo ve portre çalışmaları yapıyordu, bunlara *Grev, Bir makinistin portresi, Tarım işçisi, Ekin biçen çiftçi* ve *İplik eğiren yaşlı kadın* gibi isimler vermişti. Bunlar dışavurumlu, çoğu kez de enerjik tipleri temsil ediyordu. O zamanlarda, emekçiler nadiren ressamlara model olarak seçilirlerdi; ama, "sosyalist gerçekçilik" akımının resim dalındaki öncüsü sayılabilecek bu tablolarda, özellikle sosyalist sanat denilebilecek ne bulunduğuna iyice araştırılmadan karar verilmemesi gerekir.

Kuşkusuz, dergilerde böyle makaleler yayınlanması, Clara Zetkin'i proleter sanat düşüncesinin gerçekleşmesinin mümkün olduğu kanaati edinmeye itti. Hatta, temsilcilerinin sayısı az olmakla birlikte, daha şimdiden böyle bir sanatın varlığına inanıyordu.

Aslında, Clara iki sav arasında bocalıyor gibiydi. Kapitalist düzende, proleter sanat mümkün müydü, yoksa mümkün değil miydi? Sömürülenlerde yeni bir sanat duyumu geliştirmek gerektiğini düşünüyor, ancak varolan toplum yapısında bu olanağın çok kısıtlı olduğunu da kabul ediyordu. "Hasretle beklediğimiz sanatta yeniden doğuş olayı, ancak sosyalist toplumda olanaklıdır," demişti bir yazısında.

Hemen hemen tüm Alman sosyal-demokrasisi gibi, o da sonunda soğuk bir akademik sanata varan bir klasisizmin tutsağıydı... ama bu görüşü şiddetle reddediyordu. Emekçilerin sık sık bir araya geldiği salonlarda, dekorasyon olarak yalnızca "özgürlüğü temsil eden soğuk imgeler" bulunmasından yakınıyordu.

Fransa'da olduğu gibi, *Die Brücke* ve *Der blaue Reiter* gibi eserlerin yapıldığı Almanya'da da, öncü bir sanatın biçimsel araştırmalarının, resim sanatını temelden yenilediğini Clara Zetkin belki de bilmiyordu; çünkü bunlardan ne söz etmiş, ne de bunlarla ilgili herhangi bir yorum yapmıştı.

On beş yıl sonra yayınladığı, Lenin'le söyleşilerini kapsayan kitabında, Clara Zetkin kendisinde modern sanatı anlama yetisinin noksan olduğunu itiraf ediyordu. Yeni içerik ve yeni biçimler için tutkuyla mücadeleler yürüttüğünü, ama Lenin ona "Clara, yeni sanat akımları bizi aşar; biz ikimiz ihtiyarız, yeni sanatın

gerisinde kalınız," dediğinde muhatabına karşı çıkamadığını da not ediyor.

Biçim sorununun önemine birçok kez işaret etmekle birlikte, birinci planda dikkatini çeken sanatın ideolojik içeriğiydi. Bunun sonucunda, *Gleichheit* dergisinde yayınlanan şiirler ve metinlerden bazıları, çoğu kez yetenekten çok tumturaklı sözler ve vurgulayıcı anlatımlarla emekçilerin mücadelesini ve sosyalizmin parlak geleceğini anlattığı için dergiye alınmıştı.

Clara Zetkin'i savunmak için -ama, acaba savunulmaya ihtiyacı var mı?- on-on iki yaşlarında okulu terk etmek zorunda kalan, kadınlarda sanat zevki uyandırmak, onların edebiyatı anlamalarını sağlamak için harcadığı inatçı çabalardan söz edebiliriz. *Gleichheit*'da büyük Alman yazarlarının eserlerinden alıntılar yayınlıyor, Balzac, Alphonse Daudet gibi yabancı yazarların Almancaya çevrilmiş romanlarına, yada Ibsen ve daha başka tiyatro yazarlarının piyeslerine yer veriyordu.

Ancak, bu çağda, onun edebiyat anlayışı, her şeyden önce edebiyattan bir araç gibi yararlanmaya dayanıyordu. Clara Zetkin bir kitabın yada bir sanat eserinin vereceği *zevkten* sık sık söz eder. Ancak onun için asıl önemli olan, sanat eserinin *eğitici* değeridir. Sanat eseri, "manevi ve ahlaki güçlerin" gelişimine katkıda bulunmalı, "sosyalizm gibi soylu bir amaca hizmet için kişiliğin evrimleşmesini" kolaylaştırmalıdır.

Savaş ertesinde, Clara Zetkin'in ortaya koyduğu ama geliştiremediği kültür kavramı, daha çağdaş öğeler taşır. 6 Aralık 1920'de, komünist okul politikasıyla ilgili bir tartışma vesilesiyle, tüm temsilcileri, bazı katılımcıların bir "kültür programı" yazma önerisine karşı uyarmıştı. Ona göre, tüm kültür programları sınırlayıcıydı; çünkü belirli bir tip edebiyatı, sanatı hatta bilimi teşvikten öteye geçmiyorlardı. Onun kültür anlayışı çok daha genişti:

"Tarım programımız aynı zamanda bir kültür programıdır; işsizlere yardım, sendikalar ve gençlik hareketine ilişkin aldığımız kararlar da öyle. Tüm etkinliğimiz, kitlelerin en geniş kültüre sahip olmalarını sağlayacak sağlam bir temel yaratmaya yönelik değil midir?"

1900'de, *Gleichheit*'ta yayınlanan ve "Kültür özgürlüğü için" başlığını taşıyan bir makalede, Clara Zetkin bir takım dar kafalı ve sığ görüşlülere ateş püskürüyordu. Bunlar, Heinze yasası denilen, ahlakı koruma görünümü altında, "ahlaka mugayirlik anlamında, insanın haya duygularını inciten" her şeye ve "skandal yaratan afişlere" yasaklamalar getiren yasa taslağının Parlamentoda tartışılması dolayısıyla gemi azıya almış, kafalarına uymayan her şeye verip veriştirmişlerdi. Bu "lastikli sözlerle dolu paragraflara" karşı çıkan Clara, resimde "canlı insan yapısının sembolü olan nüyü" ve cahillik taraftarı olup insanların bilgilenmelerine temelden karşıt olanların "modern eleştiri ruhunun ifadesi" olduğu için saldırdıkları çağdaş edebiyatı savunuyordu. Daha genel bir anlatımla, Clara, "sanata yansıyan entelektüel yaşamın serbestçe gelişmesinden yana" tavır alıyordu.

Bir yıl önce, Clara Zetkin, *Die Neue Zeit*'da, Alphonse Daudet'in *Ölümsüz* adlı eserinin uzun bir tanıtımını yapmıştı; çünkü, bu kitapta "sanat ve bilim konusundaki katı ve değişmez, loncacı ve akademik eğilimlerin" eleştirildiğini görmüştü.

Burada da, Clara Zetkin'in aldığı konumları daha tam olarak değerlendirebilmek için, bunları ilgili döneme göre sıralamak gerekir. Almanya'da, okuyucuların kapış kapış alıp okudukları kitaplar, imparator II. Wilhelm'in de çok beğendiği, Eugenie Marlitt, Hedwig Courts-Mahler ve Ludwig Ganghofer'in pembe romanlarıydı. Bunları yalnızca burjuva kadınları değil, proleterler de okurdu. Bunlar kuşkusuz tekrar tekrar basılıyor ve *Gartenlaube* benzeri kadın dergilerinde tefrika ediliyordu. Edebi zevklerin böyle saptırılmasına karşı, Clara Zetkin *Gleichheit*'ta özellikle az kültürlü abonelere pek kolay ulaşamayacakları yazarların metinlerini önererek mücadele etmişti. Bunu yaparken, okuyucularının okuma zevkini geliştireceğini, edebiyat sevgisini arttıracağını ummuştu. Bu yüzden çok sitemlere uğradı; ama bu konuda, geriye adım atmayı her zaman reddetmişti.

Clara Zetkin, ulusal kültürün övülüp göklere çıkarılmasına ve İmparatorluk Almanya'sındaki gibi, yabancı kültürlerin reddine karşıydı. 1922'de, Reichstag'da okul yasası tartışıldığında, okulların yabancı ülkelerin kültürlerine açık olmasını talep etti:

"Okullar başka ülkelerin kültürleriyle de zenginleşmelidir. Alman çocukları dünyanın dört bir yanından gelen en iyi kültür ürünlerine daha serbest tarzda ulaşabilirlerle, Almanya bundan güç kazanır ve zenginleşir."

Daha sonraları, batılıların kültür tekeline sahip olduğu iddiasına karşı çıktı. Doğu-Batı arasında işbirliğini savunuyor, "her iki taraf da hem verici hem de alıcı durumunda olacak, bu kültür alışverişinden tüm ülkeler kazançlı çıkacaktır," diyordu. Güzel bir rüyaydı bu, ama gerçeklere uymuyordu. Batı ile Doğu arasında kültürel işbirliği yerine, taraflar arasında ideolojik savaş ve karşılıklı anlayışsızlık, birbirini yok sayma eğilimi sürdü gitti.

EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Clara Zetkin'in eğitim sistemiyle ilgili çok yerinde görüşleri ve önerilerinin şaşırtıcı çağdaşlığı neyle açıklanabilir? Auguste Schmidt'in öğretmen okulunda, yıllarca süren eğitmenlik görevi sırasında, somut biçimde eğitim sorunlarıyla karşılaşmış olmasıyla mı? Yoksa Stuttgart'ta, iki oğlunun orta öğrenimi sırasında, İmparator II. Wilhelm'in okullarının yetersizliğini yakından görmüş olmasıyla mı? Çünkü ailesinin tüm üyeleri arasından, kendisi de öğretmen olan kardeşi Arthur ile birlikte, öğretmenlerin içinde bulunduğu koşullara ve mesleklerinin icrası sırasında karşılaştıkları güçlüklere ilişkin bilgileri birinci elden elde etmesiyle mi? Yoksa inanışları onu genç kuşağın eğitimine büyük bir önem vermeye ittiği ve bu kuşağın toplumda temel dönüşümleri gerçekleştirmekle yükümlülüğünü yerine getireceğini umduğu için mi?

Seksen dokuz yıllık bir aradan sonra, Clara Zetkin'in 18 Eylül 1904'te, Bremen'de toplanan sosyal-demokrat kadınlar konferansına sunduğu rapor okunduğunda, iki önemli sonuca varılır. Birincisi, Clara Zetkin'in dile getirdiği bazı formüllerin bugün bile Almanya ve Fransa'da bazı eğiticilerin söylemlerinde kullanıldığı ve ikincisi, inkar edilemeyecek ilerlemelere karşın, temelde haklı ve yerinde olduklarına kimsenin itiraz etmeyi düşünmediği bazı taleplerin, tatmin edici biçimde hayata geçirilemediği şeklindedir.

Clara Zetkin, on yedinci yüzyılda yaşamış bir Çek pedagogu olan Comenius'un görüşü olan "Eğitimin amacı insanı insan olarak yetiştirmektir" biçimindeki şiarı benimsemişti. Eğitimde,

toplumun görevi buydu. Devletin görevi, gerekli parasal fonları sağlamaktı.

"Oysa," diyordu Clara, "eğitim hiç de İmparator II. Wilhelm'in Almanya'sının temel sorunu değildir", ve yirminci yüzyıl başlarında, Reich'ı (imparatorluğu) oluşturan çeşitli devletlerde ilköğretime harcanan miktarları sayıp döküyordu. Eğitim masraflarının üçte ikisini karşılayan, kasaba yönetimlerinin bütçeleriydi; devletin katkısı yalnızca üçte bir kadardı. Almanya'da dün olduğu gibi bugün de eğitim, merkezi iktidara bağlı olmayıp *Länder* denilen devletlerin sorunudur. Toplam eğitim bütçesi, askeri harcamalarla karşılaştırıldığında şu rakamlarla karşılaşılıyordu: 8 660 000 öğrencisi olan 59 300 ilköğretim okuluna toplam 341 milyon mark harcanıyordu, ordu ve donanmanın giderlerine harcanan para ise bir milyardan biraz fazla, yani eğitim harcamalarının üç katıydı.

Clara, maddi koşullarla da ilgileniyordu: "Okul binaları, büyük, sağlam ve güzel yapılar olmalıdır," derdi. Oysa, kırsal bölgelerde, ders yapılan sınıflar öylesine dardı ki, öğrenciler oturacak yer bulamıyor, ayakta ders dinliyorlardı.

Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, çeşitli devletlere ve bölgelere göre, altmışla seksen arasında değişiyordu. "Sınıfların böyle aşırı kalabalık oluşu, öğretmenin, öğrencilerindeki fiziksel, manevi ve entelektüel gelişimi izlemesi için gerekli dikkati göstermesini olanaksız kılar." Clara vardığı bu sonucu destekleyecek sayıları ortaya koyuyor, askerlerin çok daha iyi eğitici kadrolara sahip olduğunu kanıtlıyordu.

Günümüzde de hâlâ geçerli olan bir başka talep, öğretmenlerin aldıkları ücretin artışıyla ilgiliydi. Prusya'da öğretmenlerin aylığı fabrika işçilerinin aylık ücretlerinin çok altındaydı, Wurtemberg'de, biraz daha iyi ücret alıyorlardı ama, yılda 1 200 marka kadar yükselebilen bu ücret yine de yetersiz kalıyordu. "Öğretmenlerin düşük ücret almaları, yaşam koşullarını güçleştiriyor, yitirdikleri enerjiyi yeniden yerine koymalarını olanaksız kılıyor. Bu durum, öğretmenlerin kendi formasyonlarını geliştirip mesleklerinde başarılı olmalarını engelliyor," diyordu Clara Zetkin.

Çok az ücret alan okul öğretmenleri, ek kazanç kapıları arı-

yor, bu yüzden hayatları zehir oluyordu. Çoğu özel dersler vermek zorundaydı. Eğitmenlerin durumuysa, daha da kötüydü.

"Bu nedenle okul öğretmenlerimiz, sıkıntı içinde ezile ezile, güçlük çeke çeke, halk çocuklarının uyumlu birer kişilik geliştirmelerine yardımcı olmaları için gerekli şevki yitiriyorlar. Burjuva toplumu, insan etkinliklerinin en önemlisi ve en yükseği olan insan eğitimine ne kadar az değer veriyor!"

Clara Zetkin'in öngördüğü reform üç maddeden oluşuyordu: Okullar parasız, laik ve birleşmiş olmalı yani ana okulundan üniversiteye kadar tek tip bir eğitim uygulanmalıydı. Toplumsal kökenleri ne olursa olsun, tüm çocuklar eğitim hakkına sahip olmalıydılar. Clara Zetkin, ulusal bir eğitim sistemini yeğliyordu, yani onun kanısına göre, Reich'ı oluşturan çeşitli devletlerde okullarda verilen eğitim birbirinin aynı olmalıydı.

1904'de, Almanya'da her çeşit okul vardı, bazıları ucuzdu, ama eğitim kalitesi düşüktü, emekçilerin çocukları daha çok bu okullara devam ederdi. Öteki okullar iyiydi, ancak çok pahalıydı. Yüksek öğrenime yönelirken, öğrencinin yeteneklerine yada ilgi duyduğu alanlara göre seçim yapması önemli değildi, annebabası evlatlarının geleceği için karar verir, gençlere de bunu uygularken, onların bu kararlarında ne kadar haklı olduklarını kanıtlamak düşerdi. Clara Zetkin bunları biraz da alay ederek söylüyordu.

Okullarda eğitim, ders araçları ve öğrencilere verilen yemekler parasız olmalıydı. Ama 1904'de Almanya'da, parasız ders araçları sağlayan ve okul kantinleri açan kasaba sayısı çok azdı. Clara, okul öğrencilerinin beslenmesinin, yardım kurumları sayesinde değil, bu işe ayrılan fonlardan yararlanılarak sağlanmasını talep ediyor ve çocukların çocuk bahçelerinde (yuvalarda değil) ilk okul öğrenimine hazırlanmasını, ders saatlerinin dışında ve tatillerde öğrencilerin, eğitmenlerin gözetiminde derslerinde başarılı olmalarına yardım edilerek özel bir kurumda, koruma altında tutulmasını öneriyordu (o dönemde emekçiler için yıllık izin söz konusu değildi).

1904 yılında, Almanya'da çocukların çoğu ilkokul eğitimiyle

yetiniyordu. Clara Zetkin, elde edilecek genel kültür ve bilgiler yardımıyla, öğrencilerin bu eğitimin sonunda daha donanımlı hale getirilmelerini, meslek seçmeye hazırlanmalarını ve yine zorunlu olarak daha yüksek düzeydeki bir okulda verilecek kursları izleyerek formasyonlarını tamamlamalarını istiyordu.

Yüksek öğrenim yapma yeteneğinde olmayan yada bunu istemeyen öğrenciler için, meslek eğitimi veren orta öğretim düzeyinde okullar açılmalıydı. Mesleki formasyon, "ağırlıklı olarak teknik, bilimsel ve sanat eğitimine yönelik okullarda okutulacak konuların çeşidini ve dağılımını" belirleyecekti.

Bir başka ve eğitimde devrim yaratacak talep de karma eğitimdi. Kız ve erkek öğrenciler aynı okullarda okutulmalı, öğretmenler de kadın-erkek ayırımı olmaksızın aynı okullarda ders vermeliydiler. Kadın eğiticimler, eşitlik ilkesine göre, okul eğitimi ve yönetiminin en yüksek kademelerinde de yer almalıydılar.

Kız ve erkek öğrenciler arasında arkadaşlık ilişkileri ve cinsel sorunlarla ilgili bilgiler "geleneksel ikiyüzlü ahlak kuralları yüzünden gençleri tehdit eden çeşitli tehlike ve sapıkça davranışlara set çekecektir."[1]

Almanya'da bugün bile, dinin eğitim konusu olduğu, öğrencilerin din bilgisinden imtihan olup sınıf geçmek zorunda oldukları bilinmektedir. Clara Zetkin, laik eğitim talebi üzerinde ısrarla duruyordu. Dinlerin insanlığın kültürel evrimine katkıda bulunduğunu kabul eder, dini duygulara saygı gösterirdi. Dini inanışların "tümüyle kişisel, derin bir deneyim" olduğunu kabul ediyor ama "okul müfredatı ve ders saatleriyle bağdaşmadığını" belirtiyordu. Öğrencilere "mekanik ve ezberci biçimde, avuçlarının içine cetvel tahtasıyla vura vura öğretilenler, dinsel dogmalar, hurafeler, cansız formüllerin çorbasıdır", diyordu. 1904'te, Prusya'da çocuklara Yeni İncil'den 110 mezamir, Eski İncil'den 40 mezamir, İlahiler kitabından 20 ilahi ezberletiliyordu.

Clara Zetkin'in gözünde, din eğitimi, düşünceyi geliştirecek yerde öğrenciyi ezbere yönelttiği için pedagojik bakımdan anlamsız bir yöntemle uygulanıyordu. Ayrıca, din dersleri "öğren-

1. Tüm bu alıntılar, Claar Zetkin'in *Batailles pour les femmes* adlı kitabının yayınlanan metninden çıkarılmıştır. S. 202-217.

cilere başka inançlara karşı saygı ve hoşgörü aşılamıyordu. Tersine onları farklı düşünen herkesi 'kafir' gibi görmeye, onları aşağılayıp horlamaya itiyordu." "Toplumun tek görevi," diye yazıyordu Clara Zetkin, "yeryüzündeki yaşamlarında çocuklara kendileri için yararlı olacak şeyleri yapmayı öğretmektir, bunun ötesi, yani manevi hayat ailelerin, ana-babaların işidir."

Fransa ve Belçika'da eğitimin laik olduğunu belirtiyordu. Din derslerinin yerini ahlak eğitimi almalı, bu da yurttaşlık bilgisi dersleriyle tamamlanmalıydı.

1922'de, Parti konferansı yerine, Reichstag kürsüsünde aynı konu ele alınıyor, okulların durumu tartışılıyordu. Konuşmacılar da aynıydı: Heinrich Schulz ve Clara Zetkin. Yalnız, savaştan önce savundukları savlara şimdi karşı çıkıyorlardı.

Heinrich Schulz, Almanya Sosyal-demokrat Partisinin Katolik Merkez Partisiyle yaptığı koalisyon hükümeti üyesiydi. Sosyal-demokrasinin bu koalisyon için ödediği bedel, okul eğitimi konusundaki görüşlerinden vazgeçmekti. Katolik parti laikliği reddediyordu ve sosyalistler de buna uyma eğilimindeydiler. Weimar Cumhuriyetinde, okulların büyük çoğunluğunda, din eğitimine yer veriliyordu. Clara Zetkin'in sosyalistlerin eski konumlarını hatırlatması, hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Hükümette koalisyon kurulması uğruna, laiklik feda edilmişti.

Clara Zetkin, Almanya'da tarih eğitiminde de reform yapılmasını birçok kez önerdi. Savaş öncesi dönemlerde ve özellikle de Weimar Cumhuriyeti sırasında, tarih dersleri Reich'ın övgüsünden, şovenlik propagandasından başka bir şey değildi.

Clara Zetkin, okullarda spor eğitimini de öngörmüştü. Tüm okul binalarının yanında, bir spor alanı, küçük öğrencilerin oyun oynayabilecekleri bahçeler olmalıydı. Belirli bir alan, öğrencilerin çiçek yetiştirmekle, bitki ekip dikmekle uğraşacakları seralar haline getirilmeliydi. Okullar, öğrencilerin sanatsal yetilerini ve kapasitelerini geliştirmeliydi. Okul binalarının yapısı, dershanelerin dekorasyonu, ders araçlarının seçimi eğitsel bakımdan önemliydi. "Çocuklar, okulda sanatın ve doğanın güzellikleriyle tanıştırılmalıdır," diye yazıyordu Clara Zetkin.

1904'de, okul sağlığıyla ilgilenen tek ülke Norveç'ti. Clara Zetkin, Reich'tan bu örneği izlemesini talep etti. Öğrencilerin

sağlık durumlarıyla yakından ilgilenmek gerekliydi. Okul binalarında duş sistemi olması yeterli değildi, dershanelerin havalandırılması, aydınlatılması da önemliydi ve kullanılan eşyaların, sağlık ölçütlerine uygunluğu sağlanmalıydı.

Yine eğitim konusunda, Clara Zetkin'in gözünde en büyük yenilik, *Arbeitsunterricht*, yani öğrencinin iş başında eğitimiydi. Çocuk, okulda bir meslek eğitimine başlamalıydı, bu hem pratik bir etkinlik olmalı, hem de çalışma koşulları ve o alanda geçerli olan yasalar öğretilmeliydi. Bu önerisinde, Clara, Marx'ın eğitimle ilgili bir görüşünü ele alıyor ve geliştiriyordu.

1908'de, mektuplaştığı dergi muhabirlerinden biri olan Richard Woldt'tan *Gleichheit* için, çağdaş teknikler üzerine bir makale yazmasını istedi. "Teknik, gençlerin çok ilgisini çeker," diye yazıyordu. Önerilen metalurji fabrikalarını anlatan makale yerine, lokomotiflerle ilgili bir metni yeğledi. Bir makalede, 2000 yılında balonla yolculuk yapan bir polisten söz ediliyordu, Clara, tarihin 1930 yada 1950 olarak değiştirilmesini önerdi, çünkü onun inanışına göre, "2000 yılında, Saksonya'da kraliyet polisi diye bir şey kalmayacaktı."[2]

Clara, ilk zamanlarda gelecekte devletin çocuk eğitimini üstleneceğini, ebeveynlerin bu konudaki rolünün azalacağını savunma eğilimindeydi. Bu tutum, birçok polemiğe yol açmıştı. Ama, 1904'te sunduğu raporda bu tutumundan eser kalmamıştı:

> *"Ebeveynlerin eğitici etkisi desteklenmeli ve derinleştirilmelidir. Aile içindeki eğitimle, okul eğitimi birbirinin yerini tutmaz, birbirini tamamlar. Gençler yetiştiğinde, güçlü kişiliklere sahip olmalarını istiyorsak, evlerde, anne-babaların çocuklarına verdikleri eğitimden vazgeçemeyiz."*

Yalnız, ana-babaların her zaman iyi eğitimci olmadıklarını düşünüyordu. Özellikle, ahlaki öğütlere karşı çıkar, bunu yapmak yerine ebeveynlerin çocuklarına örnek oluşturmasını yeğlerdi. 5 Aralık 1913'te, Anna Blos'a yazdığı mektubunda şöyle diyordu: "Anne-babalar durmadan ahlak konusunda söy-

2. Doğu Berlin Arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları.

levler verir, görüş bildirirlerse bu tavır çocukları sıkar ve bıktırır, sonunda tüm ahlak kurallarının değeri çocuğun gözünde sıfıra iner."

Clara Zetkin, çocukların toplumsallaşmasının çok küçük yaşta, okul öncesi çağda ve evde başlaması gerektiğini biliyordu. Bu nedenle, sosyalistler için geçerli olan eğitim yöntemlerini belirlemeyi denedi.

Anne-babalar, çocuğun oyundan çalışmaya geçişini kolaylaştırmalıydılar; çünkü, "çocuklar, yararlı bir şey üretmelerini sağlayacak yaratıcı bir etkinliğe katılmaktan büyük bir mutluluk duyarlar," diyordu.

Eğitim her şeyden önce ana-babanın eseri olmalıydı.

"Eğitim düzeyinde, anne ve babanın kendilerine özgü karakterleri uyumlu biçimde birleşmelidir. Bu yaratıcılığın ikinci aşamasıdır ve çoğu kez birincisinden daha önemlidir. (...) Toplumsal koşullar, cinsiyet ayırımını ön plana çıkardıkça, eğitimin de yalnızca annenin eseri olmayıp, ebeveynlerin ortak eseri olması daha büyük bir önem kazanır."[3]

Clara Zetkin, anne-babaların görevinin çocuklarını "erkeğe uygun olmayan, kadınlara özgü işler vardır," gibi önyargılara karşı uyarmalarını doğru buluyordu. Kız ve erkek çocuklar ev işlerine birlikte katkıda bulunmalıdırlar, çünkü kız çocuklar da erkek çocuklar da bu tür işleri aynı beceriyle yapar ve ebeveynlerine yardımcı olmaktan aynı derecede zevk duyarlar. Elbette ki kadınlarla erkeklerin meslekleri arasında ayırım söz konusudur, bunun kökenleri büyük ölçüde, eski tarihi çağlara uzanan önyargılara dayanır. Yoksa sözüm ona kadının yapısının bazı mesleklere uygun olmadığını düşünmek yanlıştır. Clara bunları söylerken, "kadın emeğinin, erkek emeğine göre daha değersiz olduğunu öne süren eskimiş, ön yargılı görüşlere" karşı çıkıyordu.

İki ebeveynin, eğitici rolü oynayabilmesi için, çocuklarının eğitimine olduğu kadar kendi eğitsel gelişimlerine de çok zaman ayırmaları gerekliydi. Bu yüzden sekiz saatlik iş günü davasının

3. *Batailles pour les femmes.* A.G.E. s.168.

kazanılması için mücadele başladı. Daha yüksek ücret, daha rahat konutlar, sağlığı koruyucu önlemler, vb. öne sürülen talepler arasındaydı.

Bu arada, partinin bu konudaki katkısı, yapılan açıklamalarla, yayınlanan broşürlerle, "ebeveynlerin eğitici görevlerini yerine getirmek üzere daha iyi hazırlanmalarını sağlamaya" çalışmaktan ibaret kalıyordu. Clara Zetkin, Sosyal-demokrat Partinin o güne kadar saflarında "durumu nispeten iyi proletarya tabakalarını" gruplaştırdığını, bu gibi çevrelerde "anne-babaların çocuklarını sosyalizm ruhuna uygun biçimde eğitmek için çok daha fazla olanağa sahip olduklarını" da belirtiyordu.

İmparatorluk döneminde olduğu gibi, cumhuriyet döneminde de, Almanya'da okul eğitimi, çocukların zihinlerine, kurulu düzene ve yetkili kılınmış yöneticilere boyun eğme eğilimi yerleştiriyordu. Ama, asıl kötüsü, bu eğitim en şoven görüşlerin propaganda aracıydı.

Ebeveynler, bu eğitim politikasına karşı harekete geçmeliydiler. Öğrenci velileri kurullarının başlıca rolü buydu ve Clara Zetkin savaş sonrası yazılarında bunun önemi üzerinde ısrarla duruyordu.

Bu eski eğitim tarzı yerine, Clara Zetkin sosyalist eğitimi öneriyordu. Ancak sosyalist eğitim ne demekti?

Her şeyden önce, diyordu Clara, ana-babalar çocuklarına kardeşlik, adalet, özgürlük ve güzellik sevgisi aşılamalıdırlar. Tabii bu doğru bir eğitim programıydı, ama burada özellikle sosyalist olan ne vardı?

Yazılarının bir başka bölümünde şunları belirtiyordu: "Asıl hedef çocuklara dayanışma duygusu aşılamak, toplum içinde oynadığı rol büyük olsun, küçük olsun, doğuştan yetenekli olsun olmasın, toplumun tüm üyelerini birbirlerine bağlayan bağların bilincine varmalarını sağlamaktır. Ama, herkesin bireyselliğini de hesaba katmak gerekir."

Clara Zetkin, inandığı ilkeleri kendi yaşamına da uygulardı. İki oğlunun kişiliklerinin gelişmesi için çaba harcamıştı. Maksim, annesinin okuyacakları kitapları seçtiğini, tercih ettiği yazarların Heine, Börne, Hauptmann ve Wedekind olduğunu, yabancı yazarlardan Tolstoy, Ibsen, Shakespeare, Aristophane, ve

Zola'yı okuduğunu anlatmış, "planlı ve düzenli biçimde okumamızı isterdi, elimize geçen her kitabı okumamıza karşıydı," demişti.

Bu eğitim verimli olmuştu; Clara Zetkin'in iki oğlu sağlam birer eğitim alıp sonuna dek ideallerine bağlı kaldılar.

SAVAŞ

Roger Martin du Gard'ın *1914 Yazı* adlı kitabının kahramanı Jacques Thibault gibi, Clara Zetkin de, Enternasyonalin gücünün savaşı önlemeye yeteceğine inananlardandı. Herkes savaşın yaklaştığını hissediyordu. Agadir olayından sonra, bunalımlar ardı ardına geldi, Avrupa devletleri silahlanmaya hız verdiler ve askerlik süresini uzattılar.

Bununla birlikte, Alman Sosyal-demokrat Partisi, her zamankinden fazla güç kazanmıştı. 1912'deki genel seçimlerde, her üç seçmenden biri SDP'ye oy vermiş, parti toplam 12 200 000 oyun 4 250 000'ini almıştı. Artık SDP, Reichstag'da birinci partiydi.

Partinin sol kanadı, yönetimin pasifliğini, sonuçsuz kalan girişimlerini eleştiriyordu. Sosyal-demokrat milletvekilleri, 30 Haziran 1913'te yapılan oylamada, yeni bir askeri yasanın yürürlüğe girmesi ve gereken ödeneklerin ayrılması lehine oy kullanmamış mıydılar? Partinin sol kanadı, artık umudunu "kitlelere" bağlamıştı.

Belki de devrimciler, Rosa Luxemburg, Lenin ve Martov'un Alman delegelerin çoğunluğunun düşüncesine karşı- 1907'deki Stuttgart ulusalararası sosyalist kongresinde kabul ettirdikleri düzenlemelere bel bağlayıp hayallere kapılıyorlardı.

"Savaş patlak verirse, sosyal-demokrasinin görevi, savaşın hemen bitmesi için çalışmak; savaşın yol açacağı siyasi ve ekonomik bunalımdan, kitleleri harekete geçirmek için yararlanmak ve böylece kapitalist egemenliğe son vermektir."

Clara Zetkin bu metni, *Gleichheit*'ın savaşın başlamasından hemen önceki sayısında büyük puntolarla yayınlamıştı.

1912 Kasımında, giderek büyüyen bunalım karşısında, Enternasyonal, Bâle kentinde bir kongre düzenlemişti. Burada Clara'ya, uluslararası sosyalist kadınlar hareketinin sekreteri sıfatıyla, yalnızca beş dakikalık bir söz hakkı tanınmış ve Clara burada, Aragon'un *Bâle Katedralinin Çanları* adlı romanında sözünü ettiği coşkulu konuşmasını yapmıştı.

"Bizde yaşayan ve insanlığın kültürel ideallerinin evrimini ifade eden her şey, modern savaşın getirdiği kitlesel katliamlar, korkunç yıkım, bunca insan yaşamının yok edilmesi karşısında öfkeyle haykırıyor ve dehşetten titriyor. Aldatılanlar, kışkırtılanlar, körü körüne birbirine karşı savaşmaya itilen ve katlettirilenler işçi kitlelerin çocukları değil mi?

Kadın ve ana olduğumuzdan, bu cinayete karşı ayaklanıyoruz. Yakınlarımızın parçalanan vücutlarını düşünmüyoruz yalnızca, savaşın kaçınılmaz sonucu olarak sakatlanan ruhları da düşünüyoruz. Savaş, çocuklarımızın zihinlerine yerleştirdiğimiz, onlara ilettiğimiz, insanlığın en değerli kültür mirası diye onlara aktardığımız her şeyi tehdit ediyor. Uluslararası dayanışma bilincini, hakların kardeşliğini yok ediyor.

Biz kadınlar ve analar, savaşa karşı, katliama karşı ayaklanıyorsak, bunu bencilliğimizden yada zayıflığımızdan, bir büyük ideal uğruna fedakarlıkta bulunmaktan aciz olduğumuzdan yapmıyoruz; kapitalist toplumda yaşamın zor okulundan geçtik, bu okul bizi savaşçı yaptı. Kendini kanını akıtmaktan daha pahalıya mal olan fedakarlıklara katlanma gücünü kazandık. Yakınlarımızın savaştığını ve öldüğünü görmeye dayanabiliriz, ama eğer özgürlük uğruna savaşılıyorsa...

Clara Zetkin ve arkadaşlarının umut bağladığı devrimin ve sosyalizmin bugünkü sonuçlarına bakan birine, bu sözler gerçeklerden uzak görünebilir. Ama, 1912 yılında durum bambaşkaydı. İki yıl sonra başlayacak ve insanlığı tarihte benzeri görülmemiş

bir katliama sürükleyecek olan savaş, Rosa Luxemburg'un deyimiyle sosyalizmin mi, barbarlığın mı kazanacağını belirleyecekti.

Clara Zetkin, bundan önceki yıllarda, ülkenin savunulması bahanesiyle askeri harcamalar ödenekleri lehine oy kullanmaya hazır olduklarını açıklayan parti üyelerine birçok kez karşı çıkmıştı. Şimdi de, 1907'de, Essen Kongresinde, tehdit altındaki yurdunu savunmak için çarpışmaya hazır olduğunu belirten Gustav Noske'ye karşı çıkıyordu.

1910'da, Kopenhag'da, "Tüm yoldaşların Stuttgart uluslararası kongresinde onaylanan savaş karşıtı kararları hatırlamalarını ve çocuklarını barış doğrultusunda eğitmelerini" talep eden kararı kabul ettirmeyi başarmıştı.

1 Mayıs 1913 günü, bu konuda yazdığı bir başmakalede Clara Zetkin, "Bizler büyük bir güç oluşturuyoruz," diye yazıyordu, "düzenleyeceğimiz gösterilerin ilk hedefi silahlanmaya ve savaş yanlısı propagandaya dur demektir." 1914'ün uluslararası kadınlar gününde de, yine aynı konu vurgulandı. Nisanda, Clara Berlin'de, kadınların savaş karşıtı gösterilerini örgütledi.

1914 Ağustosundan önceki son aylarda, son haftalarda, Clara ve sosyal-demokrasinin sol kanadından arkadaşları, savaş karşıtı propaganda yürütmek amacıyla hanl hanl çalışmaya başladılar. Ama biraz geç kalmışlardı; çünkü tüm Alman halkı, işçi sınıfı da içinde olmak üzere, artık milliyetçi ideolojinin etkisi altındaydı ve bu gerçek savaş ilanından hemen sonra apaçık ortaya çıkmıştı.

25 Temmuz günü, Clara Stuttgart'ta sosyal-demokratlara "el altında bulunan tüm araçlarla savaşa karşı çıkılması" kararını onaylattı. Sonra Brüksel'e giderek, Sosyalist Enternasyonal bürosunda, delegeleri bazı özel ve etkili girişimlerde bulunmaya ikna etmeye çalıştı. Ama tüm bunlar boşunaydı. Almanya'ya döndü. Hamburg'da büyük bir miting düzenledi. Sonra, yine Berlin'e dönüp siyaset arkadaşlarıyla görüştü. 1 Ağustos'ta, Stuttgart'a döndüğü gün, İmparator II. Wilhelm'in genel seferberlik ilan ettiğini öğrendi.

Savaş ilanından önceki son *Gleichheit* sayısında, şunlar okunuyordu: "Bir dakika bile kaybetmemeliyiz. Savaş kapımıza da-

yandı. (...) Emekçi kitlelerin barış uğruna yapacağı büyük girişimler, sokaktaki katillerin sözde yurtseverlik bağırışlarını susturmalıdır. Tehlike vardır elbette, fedakarlık etmeksizin hiçbir şey elde edilemez. Ama bunun ne önemi var. Hayatta öyle anlar vardır ki, bireyler yada halklar her şeyi riske atmadan hiçbir şey elde edemezler." Dergi aboneleri bu satırları okurken, Alman askeri birlikleri Belçika'yı işgal etmişti bile.

Savaş ilanıyla birlikte, büyük kentlerin sokaklarında kalabalıklar sanki isteriye yakalanmış gibi çığlık çığlığa bağrışmaya başlamışlardı. Rosa Luxemburg halkın bu ruh halini, *Sosyal-demokrasinin Bunalımı* adlı kitabının ilk sayfasında dikkate değer biçimde betimliyordu:

> *"Sarhoşluk... Sokaklarda yurtseverlik çığlıkları, ardı ardına çekilen sahte telgraflar, halk arasında yayılan yalan haberler. Çeşme sularına kolera mikropları ve zehir karıştırıldığı söylentileri. Güya Rus öğrenciler, ellerindeki bombalarla tüm demiryolu köprülerini havaya uçuracakmış, Fransızlar, Nuremberg üzerinde uçuşa geçmişler. Her köşede casus arayan kalabalığın taşkınlığı. Kahvehanelerde, kulakları sağır edercesine çalınan marşlar, avaz avaza söylenen savaş türküleri. Tüm kentlerin halkları, karmakarışık yığınlara dönüşmüş, kim olursa olsun ele vermeye hazır; suç işlemenin alışkanlık haline geldiği bir ortam, soykırım atmosferi ve saygıdeğer tek insan, sokakların köşe başlarını tutan polis görevlileri..."*[1]

Stuttgart'ta, 1914 Ağustosunda, aynı sahne yaşanıyordu. Sillenbuch da eskisi gibi sükunet ve huzur cenneti değildi. Clara evine dönerken, komşuları başlarını çeviriyor yada ona düşmanca bakışlarla bakıyorlardı. O da bilmeyerek, arkadaşıyla aynı ifadeyi kullanıyordu: "İnsan kendini soykırım arifesinde hissediyor." Onu ihbar mı etmişlerdi? 2 Ağustos'ta, sabahın çok erken bir saatinde, yatağından sürüklenerek çıkarıldı. Polisler evini

1. Rosa Luxembourg, *Textes* (Metinler), Editions Sociales, 1982, s. 179-180.

aramaya gelmişti. Rus ajanlarını evinde saklamakla ve Almanya'ya karşı casusluk yapmakla suçlanıyordu. "Oysa, diye yazıyordu, Almanya'da çarlık Rusya'sına karşı benim kadar inatla mücadele eden başka kimseyi bulamazlardı."

Bu soruşturmaya yol açan söylentiler belki de Clara Zetkin'in isteyerek üstlendiği bir görevden kaynaklanıyordu: Rusya Sosyal-demokrat Partisinin çeşitli fraksiyonlarının (Bolşevikler, Menşevikler) talebiyle, partinin para fonlarını saklamayı kabul etmiş, ancak ilgililer, paranın bölüşümü konusunda anlaşamamışlardı. Bu yüzden, o çılgın günlerde, birçok yazışma ve ziyaretler yapılmıştı.

Ama, en ağır darbeyi, 4 Ağustosta, bir grup sosyal-demokrat parlamenterin savaş ödeneklerini onayladıklarını telefonla öğrendiğinde yemişti. "Delirdiğimi sandım, ölmek istedim. Bir ay ağır hasta yattım, hatta bugün bile kendimi pek iyi hissetmiyorum," diye yazıyordu dört ay sonra.

Artık Clara ve sol kanattan arkadaşları için, yarı gizlilik içinde yaşadıkları zor günler başlamıştı. 3 Aralık 1914 günü, Hollandalı arkadaşı Heleen Ankersmit'e yazdığı özel bir mektubunda, çektikleri güçlükleri şu sözlerle anlatıyordu:

"Düşüncelerim ve siyasi tutumum yüzünden, yetkililer beni göz hapsine aldı. Bir süredir gözetim altında tutulduğum ve mektuplarımın okunduğu şüphe götürmez."

Sonra, sosyal-demokrat partideki değişiklikleri anlatıyordu:

"En korkuncu, emperyalizmin tüm proletarya güçlerini kendi hizmetine sokması, işçi sınıfının militan öncüsünün tüm kurumlarının ve kurtuluş savaşı için hazırlanan tüm silahlarının emperyalizmin emrine verilmesi... Bu davranışı, sosyal-demokrasinin en büyük hatasıdır, onu Enternasyonalin ve tarihin önünde suçlu çıkaracaktır. (...) Alman sosyal-demokrasisinin çoğunluğu artık bir proleter parti değildir, sınıf mücadelesinin sosyalist partisi değildir, ilhaklar için, sömürge fetihleri için coşan, milliyetçi bir partidir."

Parti içi toplantılarda bile, ancak yetkili çevrelerin izin verdiği konular tartışılabiliyordu.

"Basınımızın 91 gazetesi, sendikaların yayınları ve yayın organlarının ezici çoğunluğu, baştan aşağı milliyetçi ve şoven kesildi. Birçoğu, en eski, en köklü burjuva gazetelerini bile geride bırakacak kadar bu cinayet milliyetçiliğine kendini kaptırdı. Sosyalist yayın organları ve sendikalar, halkların sahip olduğu hakları çiğneyerek, Belçika'nın işgalini onayladılar. Belçika'da gerilla olduğundan kuşku duyulanların idam edilmesine, bunların eşlerinin ve çocuklarının öldürülmesine, evlerinin yakılmasına ses çıkarmadı bu basın organları. Bu gazeteler, Anvers ile Calais arasında kalan bölgenin Almanya'ya ilhak edilmesini, Lorraine'in tümüyle ele geçirilmesini istiyorlar. Karşı koyanlar süngüden geçiriliyor, muhalefet susturuluyor. Sıkıyönetim basın özgürlüğünü engelliyor ve parti kuruluşlarının etkinliğini yasaklıyor."

Geriye bir tek *Gleichheit* kalıyordu. Clara dergi yayınını sürdürmek ve onu bir sosyalist dergi haline getirmek istiyordu. "Dergimiz, kadın yoldaşların uluslararası yayın organı olduğundan, her türlü milliyetçi görüşün etkilerinden uzak tutulacaktır," diyordu. Tek sosyal-demokrat yayın olarak kalan derginin sesini "töton çetelerin korosu" ile birleştirmeyi reddetmesi, yönetimdekileri öfkelendiriyordu. "*Gleichheit*'ın ünlü ve saygın olması bu öfkeyi arttırıyor," diye yazıyordu Clara.[2] 23. sayı savaş ilanından önce basılmış olduğu halde toplatıldı. Dağıtımına ancak haftalar sonra izin verildi. Yayının sürdürülmesi ve dağıtımı artık çok güçleşmişti, çünkü yetkililer tüm kitaplara, arşive ve abone listelerine el koymuşlardı. Derginin her sayısında, sansür hoşa gitmeyen yazıları dergiden çıkarıyordu. Başlangıçta, Clara sansür edilen bölümlerde yer alan ve yetkilileri şoke eden bazı cümleleri silmeye çabalamış ama sonra bundan vazgeçmişti.

2. Luise Dornemann'ın yukarıda sözü edilen mektubu. *Clara Zetkin, Leben und Wirken* (Clara Zetkin, Hayatı ve Eserleri) Dietz, Berlin, 1976, s. 259-265.

"Çok zor bir işti bu," diye durumu açıklıyordu, "çok acı geliyor bana. Birkaç sayı sonra, ilke olarak her türlü değiştirmeyi reddettim ve bıraktım sansürlü yerler öylece boş kalsın." Okuyucuların, makalenin içeriğinden ve iç mantığından hareket ederek, eksik bölümleri zihinlerinde tamamlayacaklarını umuyordu. "Ayrıca, diyordu, beyaz yerler de sanki kendi dilleriyle konuşuyor."

Birçok kez, askeri çevreler, dergiyi yasaklamayı düşündü. Merkezi sansür servisi, bu kararlarından neden vazgeçtiklerini şöyle açıklıyordu. "13. sayının (Mart 1916) yasaklanmasının, Almanya'da ve yurtdışında büyük bir sansasyon yaratmasından çekiniyorlardı."

Clara Zetkin, daha sonra okuyucularına, hangi yöntemlerle mektupların açılıp okunmasını önlediklerini açıklamıştı. Okuyuculara Stuttgart'ta güvenilir bir adrese mektup yazmaları öneriliyor ve yarı yarıya şifreli bir dil kullanılıyordu. "Yakın akrabalar" denilince başka ülkelerin sosyalist partileri anlaşılıyor, toplantılardan da düğün, konser gibi kelimelerle söz ediliyordu.

Clara, başka ülkelerin sosyalist kadınlarıyla bağlantısını sürdürme kaygısındaydı. Rosa Luxemburg, Franz Mehring ve Karl Liebknecht'in yardımıyla, yabancı ülkelerdeki birçok sosyalist gazete ve dergilere notlar yazılıp parti yönetimiyle olan anlaşmazlıklar anlatıldı. "Yurt savunması değildir bu, saldırgan bir emperyalist savaştır," deniliyordu açıklamalarda.

Mektuplara imza koyan dört kişiden en büyük özgürlüğe sahip olan Clara Zetkin idi. Liebknecht askere alınmak üzereydi. Rosa Luxemburg hapisteydi. Mehring ise, artık iyice ihtiyarlamıştı. Clara Zetkin, 1907'de, Stuttgart uluslararası sosyalist kadınlar konferansındakine benzer bir görevin yine kendisine düştüğünü iyice hissediyor ve Heleen Ankersmit'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

"Uluslararası kuruluşun sekreteri olarak, olanaklar elverdiğince hızlı bir biçimde bağlantıları sağlamalı, kadın yoldaşları bir araya toplamalı ve seferber etmeliyim. Üstelik, şu anda, barış için, sosyalist ilkelere uygun bir barış için mücadeleden başka bir çalışma biçimi olamaz, bundan hiç kuş-

kum yok. Bizler, tüm ülkelerin sosyalist kadınları, bu doğrultuda hareket etmeli ve elimizin altında bulunan tüm araçlardan yararlanmalıyız. Benim düşünceme göre, bugün tüm sınıflardan ve tüm ülkelerden kadınların başında yürümek ve onları barış için mücadeleye götürmek uluslararası sosyalist kadınlar kuruluşu için büyük bir ayrıcalık ve onurdur."

Savaşın başlamasından beri, Clara uluslararası bir konferans düzenlemek istiyordu. Almanya'da bu mümkün değildi. Ancak savaşa katılmayan ülkelerden biri onları kabul edebilirdi. Fransızlar için, Clara'nın 1915'te gittiği Hollanda ulaşılması güç bir ülkeydi, çünkü Belçika, Alman orduları tarafından işgal edilmişti. Bu nedenle İsviçre seçildi.

Bazı gizli kanallardan, yabancı ülkelerde yaşayan arkadaşlarının ve özellikle de Hollandalıların yardımıyla, Clara Zetkin sosyalist kadınlara seslenerek, toplantıyı gerçekleştirmek için ardı ardına mesajlar gönderdi. Mart başlarında, ayrı ayrı yolculuk yapan altı Alman kadınıyla birlikte, İsviçre sınırını aştı ve Bern'de, Fransa, İngiltere, İtalya, Polonya ve Rusya'dan gelen kadın delegelerle, İsviçre'den toplantıya katılan kadın temsilcilerle buluştu. Alman delegasyonunda, Clara'dan başka, yardımcısı Käte Duncker, Berlinli eski tüfek militanlardan Margarethe Wengels ve genç feminist kadınlardan Martha Arendsee, Bertha Thalheimer (bu ikisi sonradan komünist olmuşlardı), ayrıca geleceğin sosyalist milletvekilleri olan Dusseldorflu Lore Agnes ve Frankfurtlu Toni Sender de bulunuyorlardı. Fransa'dan üç delege gelmişti, aralarında Louise Saumoneau da vardı. Rus sosyalistler iki ayrı delegasyon tarafından temsil ediliyordu. Bir yanda Menşevik parti temsilcisi ve öte yanda Bolşevik parti temsilcileri olan, Lenin'in eşi Krupskaya ve arkadaşı Inessa Armand yer alıyorlardı.

Paris savcılık arşivlerinde, 1915 Ekim tarihli ve feminist kadınların barış uğruna eylemleriyle ilgili uzun bir rapor bulunuyor. Raporda, Ocak 1915'te, "ünlü Alman sosyalisti Clara Zetkin'in inisiyatifiyle ve onun yönetimi altında, yabancı kadınların gruplaşma girişimlerinin gözlendiği, Hollandalı bazı kadınların da bunda yardımı olduğu ve Alman feminizminin başka ülkele-

rin kadın gruplarını kendi yörüngesine çekmeye çalıştığı" belirtiliyor. Louise Saumoneau hakkında, rapor yazarı şöyle diyor: "Clara Zetkin'in hayranıdır, onunla aynı rolü oynamak istediği, ona benzemek istediği söyleniyor."

Bern'de hararetli tartışmalar sürüp gidiyordu. Tüm delegeler, savaşa giren ülkelerin kadınlarını seferber etme girişiminde bulunmak isterlerken, Bolşevik delegeler ve Polonyalılar bundan fazlasını talep ediyorlardı. Birinciler, "sosyal-şovenlerle", yani Kautsky'ye bağlı merkezcilerle ve Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da kendi hükümetlerinin politikasını destekleyen, II. Enternasyonalin ölümüne rıza gösteren, Lenin ve Rosa Luxemburg'un 1907'de kabul ettirdikleri karara uygun biçimde, savaştan devrimci amaçlarla yararlanmak isteyen sosyalist parti fraksiyonuyla, açıktan açığa tüm ilişkilerini kesmek gerektiğini belirtiyorlardı.

Clara ise, bir kez yıkıntılar temizlendiğinde, Enternasyonali yeniden kurmanın mümkün olduğunu düşünüyordu. 16 Ocak 1915'te, Hollandalı arkadaşına "savaşa katılan ülkelerin sosyaldemokrat partilerinin politikasını acımasızca eleştirmek gerekir" diye yazıyordu. Ayrıca, Clara Zetkin SDP yönetimiyle ilişkilerini kesmesi yüzünden "devrimci bozgunculukla" suçlanacağını, Almanya'da her türlü eylem olanağından yoksun kalacağını, *Gleichheit*'ta artık okuyucularına seslenemeyeceğini (az sayıda okuyucusunun bile kalmayacağını, çünkü abone sayısı 1914'te 124 000 iken, 1915'te 46 500'e düşmüştü), derhal takibe alınacağını ve kuşkusuz tutuklanacağını biliyordu.

Delegelerin çoğunluğu onun görüşünü paylaşıyordu. Böylece, Bolşevik ve Polonyalı delegelere karşı, Käte Duncker ve Angelica Balabanof'un kaleme aldığı, savaşı reddeden, ama savaşı destekleyen sosyalist partileri açıktan açığa eleştirmeyen bir karar metni kabul edildi. Buna karşılık Clara Zetkin, tüm ülke kadınlarının tek yürek gibi katıldığı bir seslenişte bulundu.

"Bu savaşın amacı ülkeyi savunmak değil, toprak ele geçirmek... Savaşa katılan ülkelerde insanlar susturuldu. Savaş bilinçleri bulandırdı, iradeleri felce uğrattı, insanlar sapıklaştırıldı. Ama siz kadınlar, şimdi cephede çarpışan, değerli

varlıklar ve şimdi cephede yokluk içinde, korkunç derecede güç koşullar altında çarpışanlar yakınlarınız için iradenizi göstermek, barış çağrısında bulunmak, savaşa karşı protesto çığlıklarını yükseltmek için ne bekliyorsunuz? Bu güne kadar boyun eğdiniz, şimdi harekete geçme zamanı geldi. Kahrolsun kapitalizm ve varlıkların iktidarının güçlenmesi, zenginliklerine zenginlik katılması uğruna milyonlarca insanın feda edildiği savaş katliamı! Sosyalizme doğru ileri!"[3]

Bu çağrı gizlice tüm Avrupa ülkelerinde dağıtıldı. Clara Zetkin, Mart ayı sonlarında Almanya'ya dönmüştü. 22 Mayıs 1915'te, Bremen'li bir militan olan Alfred Henke'ye çağrının 100 000 adedinin dört yerleşim bölgesinde, 30 000 tanesinin de Berlin bölgesinde dağıtıldığını haber veriyordu; daha önceki iyimserliği, bir bakıma gerçekleşmişti, Almanya'da sayısız toplantı düzenlediklerini, Bern Konferansının ana temayı oluşturduğunu bildiriyordu.

"Üye toplantılarında, partinin barış eylemine girişmesini daima kadınlar talep ediyor. (...) Alınan birçok karar, yönetim komitesini barış için enerjik biçimde harekete geçmeye çağırıyor. Kuşkusuz, yönetim komitesi, böylece bu yolda biraz ilerlemeye zorlanıyor."[4]

Sosyal-demokrasinin yönetici çevreleri, Clara Zetkin'in bu çabalarına hiç de olumlu bakmıyordu. 20 Mart 1915'te, Victor Adler, Kautsky'ye yazdığı bir mektubunda şöyle diyordu: "Clara Zetkin bize altından kalkılmaz güçlükler çıkarmaya çalışıyor; ama bu girişiminin boşa çıkacağını umuyoruz."

Öte yandan, Sosyal-demokrat Partinin iki başkanından biri olan Friedrich Ebert, Clara'yı tasarılarından parti yönetimini haberdar etmediği için, parti tüzüğünü çiğnemekle suçladı. Clara, şubat başlarında, niyetinden Luise Zietz'e söz ettiğini; ondan,

3. Bu metnin bir kısmı, Luise Dornemann'ın eserinde, s. 304-305'te bulunmaktadır.

4. Doğu Berlin Arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları.

üyesi olduğu yönetim komitesinde, konferansta ortaya atılan projeyı savunmasını istediğini açıkladı. Luise Zietz de, gerçekten bu girişimden haberdar edildiğini, ama daha sonra, bundan bir daha söz edildiğini duymadığını bildirdi.

Bu doğru değildi. 23 Martta, konferans öncesinde, Clara'ya bir mektup yazıp ilke olarak ona katıldığını bildirmiş ve bu mektup sonradan, İsviçre'de Berner Tagwacht adındaki bir sosyalist gazetede yayınlanmıştı.

Kuşkusuz, barış yanlılarının daha aktif çalışmalara girişmesinin nedeni, savaşa katılan ülkelerin sosyalistlerini bir araya toplayan Bern Konferansı değildi. Öteki barışçı Almanlarla birlikte, Anita Augsburg ve Lida Gustava Heymann da, 1915'te, Lahey'de toplanacak bir uluslararası kadın konferansı düzenlemeyi düşünüyorlardı. Clara da bu konferansa katılmak istiyordu; ama, gündemi öğrenince bundan vazgeçti. Çünkü, "uzak bir gelecekte, günün birinde savaşlara son verecek" bir dizi önlem üzerinde düşünülmesi öneriliyordu. Belki yiğit kişilerdi bu tür tartışmaları hayata geçiren, ama iyi politikacılar değillerdi. Barışçı politikanın temel şartı, bu savaşı en kısa zamanda durdurmak için var gücüyle uğraşmaktı. Bir kez barış sağlandıktan sonra, oturulup "silahsızlanma için, Avrupa Birleşmiş Milletlerini kurmak için düzinelerce reçete oluşturacak" konuşmalar yapılabilirdi. Bu arada,, 1915'in Ekim ayında, Paris polis teşkilatı "Lahey'de düzenlenen konferansın feminist kadınların işi olduğunu, bunların genellikle orta halli halk tabakalarından geldiğini ve kadınların yaşam koşullarını düzeltmeyi, toplum içinde sahip oldukları hakları arttırmayı ve kurumlarına üye olanların yurtseverlik duygularını geliştirmeyi amaçladıklarını" rapor ediyordu.

Clara Zetkin'in ruh halini, eğilimlerini ve etkinliğini anlatmak nispeten kolaydır. Mektupları ve pek çok tanık işimizi kolaylaştırır. Ama etkinliğinin çapı neyle ölçülebilir? Temmuz sonlarına doğru, Bern Çağrısı'nın 300 000 adedinin yüzlerce yerleşim bölgesinde dağıtıldığını yazdığında, doğru söylediğini varsaysak bile, bu bilgiyi nasıl değerlendireceğiz? 60 milyonluk bir ülkede, 300 000 bildiri dağıtılması pek faza bir şey ifade etmez. Barışçı akımının bir miktar canlandığı belirtilse de -kuşkusuz

Fransa'dakinden daha güçlüydü bu akım- bunda Clara Zetkin'in etkisindeki sosyalist kadınların etkinliğinin payı neydi?

1915'te kesin olan, Almanya'da, 1914 Ağustosunun ilk günlerindeki coşkunun artık azaldığıydı. Vagonlarına tebeşirle "Paris'e! Paris'e!" yazılmış trenlere binen askerleri ellerinde çiçek demetleriyle uğurlayan annelerin, eşlerin ve nişanlı kızların görüntüsü, zamanın karanlıkları içinde silikleşip gözden kaybolmuştu sanki.

Geride, askere alınan eşinin gelirinden yoksun kalan, fabrikalarda mermi imalatında tornacılık yapan, yani işçi kadınların güç yaşamıyla tanışan milyonlarca kadın kalmıştı. Müttefik ablukasının etkileri kendini hissettirmeye başladı. 1915'te ekmek kameleri dağıtıldı. Kıtlık baş göstermişti, yiyecek maddelerinin fiyatı tırmanıyor, üstelik bu ürünleri karaborsadan temin etme zorunluluğu kendini dayatıyordu.

Buna paralel olarak, Sosyal-demokrat Partinin sol kanadı kendini toparladı ve örgütlendi. 2 Aralık 1914'te, ilk kez olarak, parti üyelerinden biri olan Karl Liebknecht askeri harcama ödeneklerine karşı oy kullandı ve bu davranışıyla askerler arasında büyük bir popülerlik kazandı.

Rosa Luxemburg ve arkadaşları *Die Internationale* adında bir dergi çıkarmayı başarmışlardı. Clara Zetkin'in de yardımıyla 1915 Temmuzunda ilk sayı çıktı ve birkaç gün içinde beş bin adet dağıtıldı. (Dergi tek sayı olarak kaldı, çünkü derhal yasaklanmış, toplatılmış ve dergi yöneticileri vatana ihanetten yargılanmak üzere mahkemeye verilmişti.)

İlk sokak gösterilerini düzenleyenler de yine kadınlardı. 18 Mart 1915'te, beş yüz Berlinli kadın, Reichtag'ın önünde toplanarak savaşı ve hayat pahalılığını protesto ettiler. 28 Mayıs günü yine bir gösteri yapıldı. Bu kez göstericiler üç kat artmıştı ve toplanan bin beş yüz kişi arasında çoğunluğu kadınların oluşturduğu göze çarpıyordu. Savaşın ve erkeklerin yokluğunda bazı yeni sorumlulukların bazı Alman kadınlarının bilinçlenmesine yol açtığı, bir takım haklardan yoksun olduklarının ve görevlerinin bilincine vardıkları gözlemleniyordu. Başlarına gelen felaketten, hataları ve görevden kaçışları nedeniyle biraz da erkeklerin sorumlu olduğunun farkına varıyorlardı.

Savaş ilanından sonra, Clara Zetkin'in dağıttığı birçok metin arasından, örneğin 1914 Kasımında yabancı ülkelerin kadın sosyalistlerine seslenen bir mesajda şunları okuyoruz: "Erkekler öldüğünde, hayatı sürdürmek biz kadınlara düşer, erkekler sustuğunda, inandığımız idealler uğruna sesimizi yükseltmek yine bizim görevimizdir."

1 Ağustos 1915'te, Berlin'de sosyalist kadınların düzenlediği bir konferansta, konferans yönetim komitesi temsilcisi Hermann Molkenbuhr, partinin politikasını haklı çıkarmaya çalıştığında ıslıklarla karşılaştı ve yuhalandı. Konferansın yönetimi kadınların eline geçti. Söz alan bütün kadınlar, parti yönetiminin gevşekliğini, Bern Konferansına karşı tutumunu eleştirdiler. Bu konferansta, o sıralarda tutuklu bulunan Clara Zetkin'in serbest bırakılması için çalışma kararı alındı. Berlin, artık muhalefetin kalesi halini almıştı.

29 Ekim günü, iki yüz kadın SDP yönetim komitesinin toplantı halinde bulunduğu salona dalıp, sözlerini esirgemeksizin yöneticilere taleplerini sıraladılar.

O günlerde Wally Zepler şunları not etmişti: "Belirli bir akım, parti içinde, barışçı gösteriler lehine kıpırdanmalarına yol açıyor. Bu kıpırdanmaların kökeninde kadınların gayretleri yatıyor ve bu barışçı gösteriler, yine kadınlar arasında güçlü bir yankı uyandırıyor."

Bu kıpırdanmalardan kaygılanan SDP yönetimi, bunları önlemek için gayret gösteriyordu. Kadın kolu bürosu, 1916'da "Savaş sırasında kadınların yönetiminde propaganda" konulu ve yalnızca kadınların katılacağı bir konferans düzenlemek istedi. Yönetim komitesi bu girişimi reddetti. Bunun üzerine, Berlin'deki kadın sosyalistler, on büyük kentten temsilcilerin katılacağı bir toplantı tertiplediler. Toplantı sonunda, oylanarak kabul edilen kararda, barış için acil biçimde harekete geçilmesi talep ediliyor ve *Gleichheit* dergisi savaşın başlamasından beri "örnek" tutumundan dolayı kutlanıyordu.

Barışçılarla parti yönetimi arasındaki anlaşmazlık, kış aylarında doruğuna ulaştı. 15 Şubatta, Luise Zietz parti yönetim komitesinden uzaklaştırıldı. Kadın kolu bürosu dağıtıldı. Ottilie Baader, önemsiz bir göreve verildi. Beş gün sonra, Hamburglu

sosyalist kadınlar, "Clara Zetkin ve arkadaşlarının, uluslararası sosyalizm uğruna kararlı eylemlerini" selamlıyor, *Gleichheit*'ın yönelimiyle bağdaştıklarını, bu derginin sosyalist kadınlar için yayınlanmaya devam etmesini ve Clara Zetkin'in derginin yöneticisi olarak kalmasını dilediklerini bildiriyorlardı.[5]

Hamburglu kadın sosyalistler, derginin çıkmaya devam edip etmeyeceği konusunda kaygılanmakta haklıydılar. Savaşın başından beri, parti yönetimi Kutsal Birlik politikasını destekleyen, yada en azından açık bir muhalefeti desteklemeyen üyeler arasında, abonelikten vazgeçme kampanyası yürütmüş ve bunda başarılı olmuştu. 1915-1916 arasında, dergi abonelerinin dörtte birini kaybetti, abone sayısı 35 500'e düştü. Sendika yönetimleri de aynı doğrultuda hareket ediyordu. 1916 başlarında, SDP yöneticileriyle uyum halinde, sendika yönetimleri sık sık *Gleichheit*'a karşı tehditlere girişiyor, gizlice kadınlara yönelik kendi dergilerini yayınlıyorlardı. 1916'da bu tür yayınların ilk sayısı çıktı. Bu dergide kadınların günlük sorunları ele alınıyor, siyasi konulardan özenle kaçınılıyordu.

Parti, iç muhalefete karşı ihtiyatla bir tavır alıyordu; ama iktidar çok sert davranıyordu. 18 Şubat 1915'te, Rosa Luxemburg tutuklandı. Karl Liebknecht silah altına alınmıştı; ama bağlı olduğu askeri birlik, henüz başkentten ayrılmamıştı. Clara Zetkin, Berlin'e gitti. Liebknecht'i buldu ama Rosa ile ancak demir parmaklıklar arkasından ve yanlarında bir kadın gardiyan bulunmak şartıyla görüşebildi.

Bu sırada, Bern Çağrısının dağıtımı sürüyordu. Askeri birliklerin komutanları, sosyalist kadınların bildiri dağıttığı toplantıları yasaklamıştı. Kadın militanlar "aile içi toplantılar", "okuma saatleri" gibi isimler altında toplantılar düzenlemeye devam ettiler.

Clara Zetkin, 23 Temmuz 1915 günü, Heleen Ankersmit'e yazdığı mektubunda durumunu şöyle anlatıyordu:

5. Karar metni Karen Hagemann'ın *Frauenalltag und Männerpolitik* (Kadınların Günlük Yaşamı ve Erkeklerin Politikası) adlı kitabında yer almaktadır. Verlag J.H.W. Dietz Nachf., Bonn, 1990, s. 526.

"Geçenlerde, evimde arama yaptılar. Muhalif literatürün bütün arşivi evimde mevcuttu, ama hiçbir şey götürmediler. Yalnız, parti yönetim komitesinin yayınladığı resmi yazışmaların birinci cildini aldılar. Anlaşılan, başka türlü şeyler bulmayı ummuşlardı, çünkü eve yakın bir noktada, ağaçlığın ortasında bir otomobil bekliyordu. Beni götürmekti amaçları her halde..."

Bu kez, Clara suç delili olarak değerlendirilecek bildirilerden zamanında kurtulmayı başarmıştı. Ancak bir hafta sonra, otomobil geri geldi ve bu kez boş dönmedi. 29 Temmuz akşamı, elli sekiz yaşındaki bu kadın tutuklanıp Karlsruhe hapishanesine kondu. "Vatana ihanete teşebbüs" suçundan aleyhine dava açıldı.

Savcı, Bern Çağrısı ve dağıtımı konusunda Clara Zetkin'i uzun uzadıya sorguya çekti. İlk sorguda, Clara metnin sorumluluğunu reddetmiş, ama içeriğinin kendi düşüncelerine uyduğunu kabul etmişti. Bu manifestoyu askerler arasında dağıtmanın asla söz konusu olmadığını, Bern'de kendisinin Rus delegasyonunun önerilerine, yani barışın sağlanması için devrimci araçların kullanılmasına karşı çıktığını belirtti. Bern Çağrısı yalnızca kadınlara yönelikti. Lahey'de toplanan "burjuva feministlerin" yetkili çevreleri harekete geçirmeksizin, sosyalist kadınlara katılacağını ve birlikte büyük bir barışçı hareket düzenleyeceklerini umduğunu söyledi.

Ertesi gün, 30 Temmuzda, Clara Zetkin savunma yöntemini biraz değiştirdi. Metnin yazarı olduğunu inkara devam ediyordu, ama dağıtımının sorumluluğunu üstüne almaya hazırdı. Kadınların sokaklarda barış gösterileri yapacağını umduğunu söyledi. Devrimin söz konusu olmadığını ısrarla belirtiyordu. Devrim yapmaya kadınların gücünün yetmeyeceğini ifade etti; erkeklerse cephedeydi..

Clara'nın tutuklanması, Reich'ın birçok kentlerinde protesto gösterilerine yol açmıştı. Pek rahat bir konumda bulunmayan Parti yönetimi, partinin iki yöneticisinden biri olan Hugo Haase'yi sanığın savunmasını sağlamakla görevlendirdi. Clara bu seçimden pek memnun kalmamıştı, çünkü, Ebert gibi birinin gö-

rüşlerini paylaşmasa bile, Haase'nin takındığı tavrı çok ılımlı buluyordu.

Haase, 23 Eylül günü hapishaneye Clara ile görüşmeye ve yapılacak savunmayı belirlemeye geldi. Onu "oldukça sağlıklı" bulmuştu. 5 Ekimde, Clara "sağlık durumumda korkulacak bir şey yok" diye yazıyordu. Ama, 12 Ekim günü, dergi editörü Dietz'in yüklü bir kefalet bedeli ödemesinin ardından, Clara sağlık koşulları nedeniyle serbest bırakıldı.

Clara bu işin parti yönetiminin kamu iktidar organlarıyla işbirliği sayesinde düzenlendiğini, çünkü parti yönetiminin Clara'nın hapsedilmesine karşı sosyalist kadınların gösterilerinin artmasından çekindiğini düşünüyordu. Bu varsayım pek de gerçeklerden uzak sayılmazdı.

Yine de, Clara için polis gözetimi bitmemişti. 1917 Temmuzunda, Mehring'e yazdığı mektubunda: "Üç hafta önce, polisin mektuplarımı okuduğuna ilişkin kesin bir kanıt ele geçirdim," diye yazıyordu. "Bazen, sabahtan akşama kadar gözetleniyor, polis ajanları tarafından kentin içinde her yerde izleniyorum."[6]

Savaşın bitmesi için bu kadar enerjik bir çaba harcaması kuşkusuz sosyalist inançlarından ileri geliyordu; ama yakınlarının hayatı için duyduğu korkunun da bunda payı vardı.

1914'te Maksim otuz bir yaşındaydı. Cerrah olduğundan, derhal sağlık hizmetlerinde bulunmak üzere, Belçika'nın işgal edilmesinde görev alan bir birliğe katılarak cepheye gönderildi. Aralıkta, Rusya cephesine sevk edildi. 6 Nisan 1915'te, annesinin Marie Geck'e yazdığı bir mektuptan, "Maksim'in, Clara Zetkin'in oğlu olmasına karşın, Demir Haç nişanıyla ödüllendirildiğini" öğreniyoruz. Eylül 1914'te, Kostya da henüz tıp eğitimini tamamlamamış olduğu halde, askere alındı. Birkaç haftalık askeri eğitimden sonra, er olarak cepheye yollandı.

Clara'nın oğullarına düşkünlüğünü bilen biri için, haftalarca oğullarından haber alamadığında, yada ikisinden birinin bağlı olduğu birlik, tehlikeli bir saldırı harekatına kalkıştığında neler hissettiğini tahmin etmek zor değildir. Kostya 1916 aralığında,

6. Doğu Berlin Arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları.

Somme cephesinde böyle bir harekata katıldı. Çarpışma bittiğinde o da Demir Haç nişanıyla ödüllendirildi.

Savaş başladığında, Clara'nın eşi Friedrich Zundel de askere alınmış; araba sürmeyi bildiği için, Alman Kızıl Haçında ambulans şoförü olarak görev almıştı. Clara, onun 1916 yılında tek yanlı felç geçirdiğini ve savaşta sağlığını feda ettiğini yazmıştı. Onu oğullarından daha sık görüyordu, ama bu kocasının, çarpışmaların sürüp gittiği bölgelere gönderildiğinde, daha az tehlikeye maruz kaldığı anlamına gelmezdi.

Savaş, Fransa'dakinden de çok, Almanya'da yoksunluk ve kıtlık demekti. Clara'nın eşi, dinlenme dönemlerinde, kırsal bölgelerde dönüp dolaşıyor, köylülerden bir parça tereyağı, birkaç yumurta bulmaya çalışıyordu; şansı yaver giderse bir piliç yada tavşan da geçirebiliyordu ele. 1916 Aralığında, Clara, birkaç metre kumaş satın alabilmek için, tekstil sektöründe çalışan bir arkadaşından vesika rica etti. Mayıs 1917'de, Mathilde Jacob'a, Maksim'in "kendilerine gerçek şeker gönderdiğini" haber veriyor, bu şekeri kocasının önerisine göre dürüstçe dağıttığından, o sırada hapiste olan Karl Liebknecht'e de payını gönderdiğinden söz ediyordu.

Bu savaş sırasında Clara, duygusal bakımdan hayatının en acı deneyimini yaşadı. Eşiyle birbirlerinden ayrıldılar. Neden ve hangi koşullar altında olmuştu bu? Bu konuda fazla bir bilgimiz yok.

Kesin olan, sanatçı Friedrich Zundel'in, 1910-1920 yılları arasında derin bir ruhsal bunalım geçirdiğidir. Tablolarını sergilemekten vazgeçmişti. O güne dek boyadığı portreler ve manzara resimleri artık onu tatmin etmiyor, mistisizm ve dinsel duygularla dolu büyük tabloların eskizlerini çizmeye çabalıyordu. Belki de "savaşın getirdiği yıkımın" günlük görüntüleri, onu insanlığın geleceğini sorgulamaya yöneltmişti. Artık, sosyalizmin tüm insanları kurtarabileceğine inanmıyordu. Clara ile bağlarını tümüyle koparmamıştı ama, artık onunla birlikte yaşamıyordu.

Yaşlanan Clara için, bu ayrılık korkunç bir darbeydi. Osip'in ölümünden de daha acıydı bu olay onun için. Daha sonraları, Rus arkadaşı Stasova'ya yazdığı bir mektupta, "Zundel'i diri diri gömmek zorunda kaldım, benim için öldü o," diyecekti.

Anlaşılan, kocasını elinde tutmak için her şeyi yapmıştı, ama arkadaşı Rosa Luxemburg bunu doğru bulmuyordu. 7 Ocak 1917'de, genç arkadaşı Doktor Hans Diefenbach'a -birkaç ay sonra savaş cephesinde ölmüştü bu genç arkadaşı- yazdığı mektupta Rosa durumu şöyle açıklıyordu:

"Sillenbuch trajedisi üzerimde tahmin edemeyeceğiniz kadar büyük bir etki yarattı, bu ağır darbe ruhumun huzurunu kaçırdı ve arkadaşlık duygularımı bozdu. Belki beni fazla yufka yürekli olmakla suçlayacaksınız. (...) Ama, niye "öteki" için merhametli olmayayım, diri diri yakılan ve her gün Dante'nin cehenneminin yedi katında dolaşan birine acımayayım? (...) Halkın önünde "bireysel özgürlük" diye büyük büyük laflar etmek, sonra da özel hayatında, çılgınca bir tutkuya ruhunu esir etmek... Bunu ne anlayabiliyorum, ne de affedebiliyorum."[7]

Clara, altmış yaşındaydı ve geçmişte kalan bu mutluluğa öylesine sımsıkı sarılmaya çalışıyordu ki, kendini olduğundan çok daha yaşlı hissediyordu. 1919 Eylülünde, bir arkadaşına şöyle yazıyordu. "Hayat benden, acı çekme, çalışma ve mücadele etme payımdan çok daha fazlasını bekliyor." Ve nostaljik bir boyun eğmeyle şunu ekliyordu: "Büyük işler yapılabilir, öylesine büyük şeyler gerçekleştirilebilir ki, insanın kendi küçücük kişiliği için geriye hiçbir şey kalmaz." Ama, mektubunu bitirmeden önce, şu sonuca varıyordu: "Bu böyledir. Başka türlü olsaydı, yaşayamazdık."[8]

Ruhsal acılara, giderek artan fiziksel acılar da ekleniyordu. 1915'te hapisten çıktıktan sonra, ciddi biçimde hastalanmıştı. Öylesine hastaydı ki, doktorlar ona her türlü politik etkinliği yasaklamıştı. 1916 Nisanında, "Doktorumun düşüncesine göre, Berlin'e gidersem ölürmüşüm," diye yazıyordu. Fakat hayatını Berlin'e gitmekten daha yüce bir amaç için tehlikeye atacağını

7. Rosa Luxemburg, *Gesammelte Briefe*, Dietz, Doğu Berlin, 1984, c. 5, s. 157-158.

8. Doğu Berlin Arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları.

belirterek avunuyor, "tüzüğü çiğneyen, yetkisini kötüye kullanan ve yazdıkları paragrafların ardına sığınan Parti yönetim komitesine karşı öfkemi açığa vuracağım" diye açıklama yapıyordu. 1917 Ocağında, kısa bir geziye çıktı. Ama onu evine götürmek gerekti; ateşi yükselmişti, sol yanındaki dayanılmaz ağrılarla kıvranıyordu.

Ülkede hüküm süren kıtlık, Clara'nın iyileşmesini güçleştiriyordu. 1918 Ağustosunda, şunu not etmişti: "Henüz gücümü toplayabilmiş değilim. Şimdiki durumda, mümkün değil bu. Doktorların reçetelere yazdığı ilaçları alamıyorum, yememi öğütledikleri besin maddelerini bulamıyorum."

Yine de, her şeye karşın, on beş günde bir dergisini yayınlamayı sürdürüyordu.

SOSYAL DEMOKRAT PARTİDEN ÇIKARILIŞI

Kadın sosyal-demokratlar, erkek arkadaşlarından daha mı barışçıydılar? Durumu fazla basitleştirmekten kaçınmalıyız. 1914 Ağustosunda, belirli bir sayıdaki feminist, kendi isteğiyle Alman Sosyal-demokrat Partisi yönetimi ve imparatorluğun hükümet çevrelerinin saflarında yer aldı. Lily Braun savaşın saflaştırıcı etkisini övüyor, "savaş, kadınların hırslarını, aşırı isteklerini söndürdü; barışçı duygularını yok etti, kadın cinsinden herkesin birbirinin kız kardeşi olduğuna ilişkin çılgın hayallerine son verdi," diye yazıyordu. Barışçıları, "fanatik sığ görüşlülükleri" yüzünden suçluyor, "savaşın yalnızca dehşet verici yönlerini görebildikleri, düşüncede ve eylemde savaşın büyüklüğünü kavrayamadıkları" için onları aşağılıyordu. Henriette Fürth de, 1914 Ağustosunda, şovenizm dalgasına kendini kaptırmıştı, "birlik ve bütünlük içinde, fedakar bir halkın yaşadığı, bizim için değerli olan her şeyi, arkadaşlığı, aileyi ve hatta kendimizi bile silip atan yüce varlık" yani yurdu için duyduğu büyük sevgiyle övünüyordu. Wally Zepler "ulusun canlı birliğini" keşfediyor, geleceğin sosyalist milletvekili olan Anna Blos ise, 1914'te, Karl Liebknecht ilk kez savaş ödeneklerini reddedince "Bazı Almanların, Almanlıktan böylesine uzak duygular taşıyabileceğine inanmakta güçlük çektiğini" ifade ediyor, sürekli onun "yahudi kökenli" olduğundan söz ediyordu.

Bu açıklamaları yapan sosyalist feministlerden çoğu revizyonist akıma mensup olduğundan, bazı yazarlar, Kutsal Birliğin barışçılar-militanlar olmak üzere bölünmesini, yüzyılın başında revizyonistleri Ortodoks Marksistlere karşı çıkaran bölünmeyle

bir tutmakta acele ediyordu. Gerçekte ise, durum daha karmaşıktı. Eduard Bernstein 1916'dan beri, parti yönetim komitesinin yahep ya hiççi tavrını tasvip etmeyen milletvekilleri grubundandı ve evvelce kurtuluş mücadelelerinde sosyalist kadınları desteklemişti.

Savaş anlaşmazlıkları şiddetlendirdi. Partinin sol kanadının hiç değilse bir kısmı, Kutsal Birliğe karşı enternasyonalizm düşüncesi, savaşın reddi, burjuvaziyle işbirliğinin reddi, kapitalizmin yıkılmasına yol açacak sınıf savaşının desteklenmesi gibi büyük sosyalist ilkeleri savunuyorlardı.

1 Ocak 1916'da, Rosa Luxemburg'un hazırladığı bir platform üzerinde toplanan ulusal konferans tartışmalarına başladı. Clara bu kez de öylesine hastaydı ki, tartışmalarda arkadaşlarının yanında yer almak için Berlin'e gidemedi. Bu toplantıda, *Spartaküs'ün Mektupları* adlı bir bülten yayınlanması kararlaştırıldı –bu harekete katılanlara sonradan verilen Spartakistler adı buradan gelir.

Anlaşmazlık öylesine derin ve öylesine tamdı ki, Clara Zetkin ve Rosa Luxemburg'u Alman Sosyal Demokrat Partisinden kopmaya götürdü.

Savaş uzadıkça, ölülerin listesi de uzar, geride kalanlar kıtlığın ve hayat pahalılığının pençesinde kıvranırken, milletvekillerinin giderek çoğalan bir bölümü, hükümetin maceracı politikasını destekleyen parti yönetiminden uzaklaşmış, Verdun'e yapılan gereksiz ve kanlı saldırı, aşırıya vardırılan denizaltı savaşı, toprak ilhakı olmaksızın barış görüşmelerinin reddi gibi saldırgan tutumları lanetlemişlerdi.

Bununla birlikte, milletvekilleri hiçbir zaman Sosyal-demokrat Partiden ayrılmayı düşünmemişlerdi. Gerçekte, onları partiden kopmaya zorlayan çoğunluk oldu. 1917 başlarında, parti yönetimi, Sosyalist Çalışma Komünü (SAG) adlı bir kuruluşu hayata geçiren muhalifleri partiden çıkarmıştı. Artık, parti içi muhalefetin fazla bir seçeneği kalmamıştı: Gotha'da, 6-8 Nisan 1917'de yeni ve bağımsız bir parti kurmayı kabul ettiler; bu, Bağımsız Sosyal Demokrat Parti (USDP) olacaktı. Luise Zietz bu yeni kurumun sekreterliğinde görev aldı.

Bu olay, Clara Zetkin'in, Luise Zietz ile barışmasına vesile

oldu. 28 Nisan 1917 günü, "Size elimi uzatıyorum," diye yazıyordu, "Bana güvenebilirsiniz." Kuşkusuz, o zaman da, yedi yıl önce Conrad Haenisch'e "Bu pislikle aramızda, herhangi bir bağ oluşursa, kendimi kirletmiş olurum," dediği zamanki kadar samimiydi. Clara tutkulu bir kişiydi. 1910'da, Luise Zietz'in parti yönetiminin siyasetiyle bağdaşmasını, ihanet diye nitelendirmişti.

Clara Zetkin'in sağlık durumu Gotha toplantısına katılmasına izin vermemişti. Yine de, Bern konferansında tüm Alman delegelerin yaptığı gibi, yeni partiye katılmakta gecikmedi.

Clara'nın bu davranışı, kişisel bir karara dayanmıyordu. Bağımsız sosyalist parti kurulduğunda, Spartakistler buna katılmayı kararlaştırmışlardı. Kuşkusuz, yeni kurulan USPD'yi yönetenlerin ideolojik katılığı konusunda hayallere kapılmıyorlardı. Bu parti saflarında Kautsky'i de barındırmıyor muydu? Oysa, Spartakistler onu parti yönetiminden uzaklaştırmışlardı. Revizyonist düşüncelerinden hiç de vazgeçmeyen Bernstein da yeni kurulan partiye üye olmuştu. Spartakistler'i bu yumuşak sosyalistlerle birleşmeye iten kitlelerden kopma korkusuydu. Ayrıca, Spartakistler bağımsız sosyalistleri harekete geçireceklerini, onlara sosyalist ilkeleri kayıtsız şartsız kabul ettireceklerini de umuyorlardı. Gotha kongresine yazdığı mesajında, Clara Zetkin şöyle diyordu:

"Önde gider ve kararlı bir taktik uygularsanız, enternasyonalist sosyalizm ruhuyla canlanarak, açık ve katı bir tavır takınırsanız, beni de yanınızda bulursunuz."

Eski partinin yönetimi -artık bu parti üyelerini Çoğunlukçu adıyla anıyorlardı- kendilerine her zaman muhalif olan, güç bela dizginleyebildikleri Clara Zetkin'den kurtulmak için, onun USPD'ye katılması bahanesine dört elle sarıldı. Yeni partinin kurulmasından altı hafta sonra, önceden haber verilmeksizin, Clara'nın *Gleichheit*'taki görevine son verdiler. Bir anda, Spartakistler siyasi çizgilerini, aldıkları kararları birkaç bin sosyaliste duyurma olanağından yoksun bırakılmışlardı.

Küçük bir teselli olarak, bağımsız sosyalist parti, Clara'ya

yeni bir görev verdi, *Leipziger Volkszeitung*'un kadın ekinin redaktörlüğüne getirildi. Ancak, dergi yönetimi, yetkililerin dergiyi toplattırmasına, hatta kapatmasına yol açacak herhangi bir düşünceye yazılarında yer vermemesi konusunda Clara'yı uyardı.

29 Temmuz'da yazdığı "*Gleichheit*'a Elveda" başlıklı makalesinde, yirmi yedi yıl boyunca başyazarlığını yaptığı sürece, okuyucularına "kadınların sosyalist hareketine toplu bir bakış" sunmaya gayret ettiğini belirttiği gazetenin uluslararası niteliği üzerinde ısrarla duruyordu. Uluslararası sekreter olarak, enternasyonalist ilkelerini hiçbir zaman inkar etmiş değildi, böylece 1907'de tüm ülkelerin kadın sosyalistlerinin ona verdikleri görevi yerine getirmişti.

Clara Zetkin'in kazandığı saygınlık çok büyüktü, bu nedenle onun ayrılışından sonra çıkan *Gleichheit* sayısında, okuyucularından gelen destek mektuplarının ardı arkası kesilmiyordu. "Olağanüstü yetenekli, her türlü fedakarlığa hazır", "feminist hareketteki yararlılıkları unutulmayacak" olan bu büyük kadından nasıl ayrılabildiklerini gazete yönetiminden soruyordu okuyucular. "Mücadeledeki tutkulu tavrı, inançlarına bağlılığı, büyük zekası ve yorulmak bilmez bir çalışma azmiyle birleştiğinde ve böylesine az rastlanır nitelikler feminist hareketin emrine verildiğinde, başlangıçta alçakgönüllü, cılız ve yetersiz olan hareketi, muazzam ve güçlü bir örgüte dönüştürmüştür," diye yazılıydı dergide yer alan bir makalede. "Kısacası," deniliyordu, "Clara Zetkin Alman sosyalist kadınları için ebediyen büyük bir örnek oluşturacaktır."

Çoğunlukçular, *Gleichheit*'ın yönetimini Marie Juchacz'a verdi. Bu kadın, Haase USPD'ye katıldığından beri, Sosyal-demokrat Partinin başkanı olan Friedrich Ebert tarafından, Luise Zietz'in yerini tutmak üzere Yönetim Komitesine getirilmişti. 1917'de tirajı 19 000'e düşen derginin satışları daha iyi gitmeye başlamıştı (1918'de 28 000, 1919'da ise 33 000), ama 1916'daki rakamlara hiçbir zaman ulaşılamadı. Gerçekte, Clara Zetkin'in gidişi, *Gleichheit*'ın da çöküşü anlamına geliyordu. Birkaç yıl sonra dergi yayınlanmaz oldu. Weimar Cumhuriyetinde, hiçbir kadın dergisi, *Gleichheit* kadar geniş bir okuyucu kitlesine salip olamamıştı.

Clara Zetkin aleyhine "fazlasıyla güç anlaşılır, fazlasıyla kuramsal" bir dergi yayınlama gerekçesiyle sözüm ona dava açılması ve mahkemenin yıllarca sürmesi, bunun kanıtı değil miydi? Bir kısım okuyucular, yeni *Gleichheit*'ı reddedip, eski yazarlarını izlediler. Ancak, *Leipziger Volkszeitung*'un kadın eki, hiçbir zaman Leipzig'deki derginin tirajına ulaşamadı.

Artık Alman kadınlarının, bir dergiye abone olmaktan daha önemli kaygıları vardı. Doğu Alman bir tarihçi olan Jürgen Kocka'ya göre, kadın işçilerin durumu sanayileşmenin ilk zamanlarındakinden bile daha beterdi. Birçok kentte, yiyecek maddesi satan mağazalar yağmalanıyordu. 1918'deki büyük grevlerin zamanı gelmişti.

CLARA ZETKİN ve RUSYA'DA 1917 EKİM DEVRİMİ

Clara Zetkin, o sıralarda hapiste bulunan arkadaşı Rosa Luxemburg'un tersine, 1917 Ekiminde iktidarı alan Bolşeviklerin eylemini başından beri kayıtsız şartsız desteklemiş ve savunmuştu. Onun bu tutumu nasıl açıklanabilir? İçten gelen bir bağlılığın sonucu muydu bu, yoksa siyasi bir taktik ve stratejinin iyice düşünüldükten sonra onaylanması mıydı? Rusya'da komünist sistemin yıkılmasının, Ekim Devriminin hayata geçirilmesinde mi yanlışlık yapıldığı yoksa komünist sistemin temelden mi hatalı olduğu şeklinde sorular akla getirdiği günümüzde, devrimcilerin bu tavırlarının nedeninin araştırılması da yararlı olabilir.

Çarlık rejimine son veren 1917 Şubat devriminin hemen ardından, Clara Zetkin, Mathilde Jacob'a şöyle yazıyordu:

> *"Her şey beni Rusya'ya doğru çekiyor. Gençliğimde, Rusların yaşadığı çevrelerde kendimi evimde gibi hissederdim. Bu hem siyasi, hem de insani bakımdan böyleydi. Onların arasında çalışmayı ve sonuna kadar mücadele etmeyi severdim."*

Gençliğinin nostaljisi, Barbara ile dostluğu, Osip ile Paris'te yaşarken, maddi güçlüklere karşın mutlu geçen sekiz yıl, belki de otuz-kırk yıl sonra anıldığında farklı görünüyordu. Altmış yaşına gelmiş bir militanın siyasi tercihinde, bu nostalji, bu gençlik anıları kuşkusuz, daima ağır basar.

1917 Şubatında, Clara çok kolay duygusallığa kaçan stiliyle devrimi selamladı. Bir sosyalist için, Rusya İmparatorluğu'nun

sonunu, "halkların zindanının" kapılarının açılışını sevinçle karşılamamak mümkün müydü; Birinci Dünya Savaşının ortasında, Rus sosyalistlerinin belirleyici bir rol oynadığı bu rejim değişikliğini coşkuyla selamlamamak mümkün müydü? Bağımsız Sosyal-demokrat Partinin kuruluş kongresine gönderdiği mesajda, Clara duygularını şöyle dile getiriyordu:

"Konferansınız, Rusya'daki güçlü halk eyleminin kazandığı zaferin alev renkli bayrağı altında toplanıyor. Bu eylemin itici gücü, ateşli ruhu, sosyal-demokrasinin yönetimindeki genç proletaryadır. Sosyal-demokrasi, savaş sırasında bile, kitlelerin önünde enternasyonalist sosyalizmin bayrağını dalgalandırmıştır."

Sözlerini bitirirken, kongre kararlarının bu büyük olayın şanına layık olmasını diliyordu.

Clara Zetkin henüz "devrim" diye nitelendirmeye karar vermediği olayın hedefleri ve amaçları konusunda hiçbir yorum yapmadan, yalnızca coşkulu hayranlığını belirtmekle yetiniyordu. Üç ay sonra, bir sosyal-demokrat olan Kerenski, geçici hükümetin başkanlığını üzerine aldı ve 1917 Nisanında, tüm dünya, Rusya'nın yeni yöneticililerinin izleyeceği siyaseti merak etmeye başladı. Clara'nın kaleminden çıkan yazılarda, Rusya sosyal-demokrasisinde iki karşıt eğilim olan Menşevikler ve Bolşevikler konusunda da herhangi bir ayırıma rastlanmıyordu.

Ancak, o yılın kasımda her şey değişti. Bolşeviklerin iktidarı alışlarından bir hafta sonra, *Leipziger Volkszeitung*'da şunları yazıyordu: "Devrimin zaferi, Bolşeviklerin savunduğu ve metotlu bir biçimde gerçekleştirdikleri temel görüşlerin zaferi anlamına gelmektedir." Onların hiçbir zaman "burjuvazinin sağ partileriyle barışçı havalara girmediklerini" sözlerine ekliyor, bununla Alman sosyal-demokratlarını eleştiriyordu. Onlar, "devrim ancak proletarya diktatörlüğü sayesinde ve tüm hükümet erkinin işçi ve asker konseylerine devredilmesiyle güvence altına alınabilir" diyorlardı daha başından beri. Savaş hâlâ devam ediyordu. Batı cephesinde, her gün binlerce asker ölüyordu. Clara, her şeyden önce Rusya'daki devrimin barış getireceğine inanıyor, "Ekim

devriminin, kitleler için yeni bir durum yaratan, onlara sonsuz olanaklar sağlayan barışçı yanını" sevinçle selamlıyordu. Clara Zetkin'in Şubat devrimine ilişkin düşünceleri, *Spartakistlerin Mektupları*'ndakilerle çakışmakla birlikte, Lenin'in "tüm" savaşanlara barış getirme önerisi konusundaki görüşleri, Rosa Luxemburg'unkilerden farklıydı. Rosa Luxemburg, Bolşeviklerin taktiklerini iyi anlamakla birlikte, onların hesaplarının yanlış olduğuna; "Finlandiya'da, Baltık ülkelerinde, Ukrayna'da ve Kafkasya'da karşı devrimi zafere ulaştıracak" olan barışın, ancak Alman emperyalizminin işine yarayacağına inanıyordu. Brest-Litovsk barış antlaşmasından sonra, Almanya askeri açıdan çok büyük bir güç kazanmış; bu da, "halkların katlinin uzatılmasına" neden olmuştu Rosa Luxemburg'a göre.

Clara Zetkin için bu tür çekinceler söz konusu değildi. 16 Kasımda, kaleme aldığı makale şu sözlerle bitiyordu: "Barış artık kapımıza geldi, halkların barış özlemi, tarih yapacak güçlü bir irade biçiminde yoğunlaşırsa, savaşın bitmemesi için hiçbir neden kalmayacaktır." 1918 Temmuzunda, USDP kadın kolunun ulusal konferansına gönderdiği uzun bir mektupta, Bolşeviklerin barış antlaşmasını imzalamaya zorlandıklarını belirtiyor, "ama barışın niteliği, içeriği ve sonuçları konusunda hiçbir sorumluluk taşımazlar" diye düşüncesini vurguluyordu.

Ekim Devriminden üç hafta sonra, Clara Zetkin, Bağımsız Sosyal-demokrat Parti saflarında bile çok sayıda bulunan sosyalistlerin bazı iddialarını çürütmeye girişti. Bunlar, Kautsky ile birlikte, geri bıraktırılmış bir tarım ülkesinde sosyalist devrimin olanaksızlığına inanıyorlardı. Rusya'nın durumunu gözler önüne serdikten sonra, Clara, "tarihi materyalizm, toplumsal dertlere deva olacak bir reçete değildir, insanlığın gelişim sürecini anlamamıza yarayacak, bugüne dek bildiğimiz en iyi araçtır," diyordu. Şöyle bir sonuca varıyordu araştırmasında:

> *"Rusya'daki işçi ve köylüler, devrimi istedikleri için, devlet iktidarını istedikleri için ve mücadeleden yılmadıkları için, devrimi hayata geçirebilecek ve devlet iktidarını ellerine alabilecek olgunluktadırlar."*

Böylesine bir iradecilik, tarih ve coğrafyanın öğrettikleriyle dalga geçmek anlamına gelir. Dünyayı değiştirmek için, bunu istemek yeter mi?

Clara Zetkin, mektubunda Bolşeviklerin tüm eylemlerini kayıtsız şartsız savunuyor ve destekliyor, çünkü bunlarda "büyük bir halkın tümüyle, en kısa yoldan, sosyalist düzene doğru gelişimine bilinçli ve metotlu bir tarzda yönelme iradesi" görüyordu. "Bugüne dek Enternasyonal için belirleyici bir önem taşıyan ülkelerde, proletarya ve onun sosyalist öncüsünün gösterdiğine göre, eksik kalan, idealler uğruna fedakarlık derecesine varan mücadele iradesi olduğundan, Bolşeviklerin kazandığı başarı büyük bir önem taşır," diyordu.

Bolşevikler iktidarı başka sosyalist eğilimlerin elinden "demir yumruklarıyla" mı almışlardı? Başka türlü yapamazlardı zaten. Öteki eğilimler güçlük yaratıyor, karşı-devrimin ekmeğine yağ sürüyorlardı. Millet meclisini mi dağıtmışlardı? Sözüm ona demokratik bir kuruma biat edemez bu meclisin onları iktidar erkinden yoksun etmesine göz yumamazlardı. Tüm halk kitlelerini oy hakkından yoksun mu etmişlerdi? "Mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi" saati geldiğinde, devrimci iktidara karşı kullanılacak olan siyasi hakları, ekonomik hakları ellerinde bulunduranlara bağışlayabilirler miydi? Rusya'daki devrim, Marx ve Engels'in yazdıklarına ters mi düşüyordu? Kapitalizm, artık Marx ve Engels'in zamanındaki kapitalizm değildi. Yeni durumda, yeni yöntemlere başvurulması zorunluydu.

Clara Zetkin'e göre, Rus devrimcilerinin eserinin bir bütün halinde değerlendirilmesi gerekiyordu. O gün için, tüm dünya sosyalistlerinin cevap vermek zorunda oldukları soru, Bolşeviklerin mücadelesinin, onların kendi partilerinin ilke ve taktiklerini yeniden gözden geçirmelerini gerekli kılan bir örnek olup olmadığıydı.

Bununla birlikte, Clara Zetkin, Kautsky ve şürekasının görüşlerini reddetmesine karşın, "Bolşevizmin eleştirilmesine herhangi bir kısıtlama getirilmesine de karşı olduğunu" belirtmişti.

Mehring ile Clara Zetkin, tüm Spartakistler arasında Bolşeviklerin yaptıklarını en çok alkışlayanlardı. Zetkin'e göre, Lenin ve Trotsky'nin sosyalizmi olanca inatçılığıyla, Rusya'da tutuna-

caktı. Bu yüzden, yıkıcı unsurlara karşı onların eserini savunmak gerekliydi.

Clara Zetkin, Rusya devriminde, 11 Ocak 1918'den beri, gericiliği dinamitleyecek, eski ve çağı geçmiş toplumsal düzeni her yerde alaşağı edecek olan "özgür halkların büyük ve özgür federasyonunu" görmemiş miydi?

Clara Zetkin'in bu görüşleri belirtmesi, Lenin ile mektuplaşmaya başlamasıyla aynı zamana rastlar. Lenin'i XIX. yüzyılın ilk yıllarından beri tanıyordu, ama 1915 Bern konferansında ileri sürdüğü görüşleri kabul etmemişti.

27 Haziran 1918'de, Clara bir arkadaşı aracılığıyla Lenin'e bir mektup gönderdi. Lenin de kısa sürede cevap yazdı:

"Sizin, Mehring'in ve daha başka Spartakist arkadaşlarınızın bizden yana oluşunuza hepimiz çok sevindik. Batı Avrupa işçi sınıfının en iyi unsurlarının, tüm güçlüklere karşın yardımımıza geleceğine inancımız arttı."

Ağustos'ta, Clara yeniden bir mektup yazdı. Burada, kurye ile aynı kaderi paylaşamadığına eseflenecek kadar coşup taşıyor, "onun Rusya'da sosyalizm uğruna mücadele etme mutluluğuna eriştiğini, o ülkenin Bolşeviklerin cüretkar atılımı sayesinde, uluslararası proletaryanın başında yürüdüğünü ve işçi sınıfına yol gösterdiğini" belirtiyordu.

"Soluğumu kesen, tutkulu bir merakla," diye sözlerini sürdürüyordu Clara, "Rusya'dan gelen haberleri okuyorum. Orada, tüm insanlığı ilgilendiren olaylar yaşanıyor. Oradaki hayat, yaşanmaya değer. Zaferinizin, cesaretiniz ve fedakarlığınız ölçüsünde uzun ömürlü olmasını, tüm dünya proleterlerinin size, Rusya'daki proletaryaya ve Rus halk kitlelerine layık olmalarını diliyorum."[1]

24 Ağustosta, Clara Hollandalı arkadaşı Heleen Ankersmit'e

1. *Briefe Deuscher an Lenin*, 1917-1923 (Lenin'e Almanca Mektuplar, Dietz, Berlin, 1990.

de aynı söylemde bir mektup göndermişti: "Doğuda olan bitenler umudumu arttırıyor. Hep oradaki arkadaşlarımı düşünüyorum. Her şeye karşın, onlarla birlikteyim."

Rusya'daki devrime böylesine tam bir bağlılık, kuşkusuz her şeyden önce siyasi nedenlere dayanıyordu. Ancak, Clara'nın coşkunluğunda tümüyle kişisel etkenler de rol oynuyordu. 1920'ye dek yazdığı mektuplarda, "şair" yada "kocam" diye anmasına karşın, 1917'de, eşinden kesinlikle ayrılmıştı. Friedrich Zundel, kısa bir süre sonra Sillenbuch'tan ayrıldı. Gidip büyük sanayici Robert Bosch'un kızı, Paula Bosch ile yaşamaya başladı. Bu genç kızla, 1907'de portresini yaptığı sırada tanışmıştı. 1928'de, Clara ile boşanmasının resmileşmesinden sonra, Paula ile evlendi.

1923'te, Clara, Helena Stasova'ya şunları yazıyordu: "Hayatımın en karanlık döneminde, Rusya'daki devrimin benim için ifade ettiği anlamı kelimelerle anlatmam olanaksız."

Rusya'da devrimin şafağını görmesi, Clara Zetkin için büyük bir avuntuydu. Siyasi bakımdan beslediği umutlar, kişisel umutsuzluğunu yenmesini sağladı. Bu devrimi kayıtsız şartsız savunuyor, oysa –USDP'li kadınlara yazdığı mektupta da belirttiği gibi- Rusya'da sosyalizmin gerçekleşmesinin çok güç olduğunu, bu ülkenin sosyalizmin yeşermesine uygun bir zemin oluşturmadığını çok iyi biliyordu.

Tabii, o dönemde 1917 Ekim devrimi için coşup taşmak, yalnızca Clara Zetkin'e özgü değildi. Tüm Spartakistler, onun bu duygularını paylaşıyordu. Almanya'daki aşırı solla birlikte, tüm dünyada milyonlarca kadın ve erkek, milyonlarca ölüme mal olan bir savaşın ardından, Doğu'da yeni bir ülkenin doğacağını, bunun savaşsız bir dünya, adalet ve özgürlüğün dünyası olacağını umuyorlardı.

Rusya'daki devrim konusunda, USDP içinde farklı görüşler egemendi. Kautsky, Sovyetlerin yakın bir zamanda tarihe karışacağını söylüyordu, yine de Haase ve Breitscheid ile birlikte, 1 Mayıs 1918 günü, Berlin'deki Rus elçiliğine gidip, Sovyetler Hükümeti'nin şerefine kadeh kaldırmaktan geri kalmadı.

1918 KASIM DEVRİMİ

Clara Zetkin acaba 1918'deki Alman devriminin gelişini görebilmiş miydi? Bu devrimle, Reich'ın çeşitli devletlerinin başında bulunan prensler ve İmparator alaşağı edilmişti. Clara, bütün yüreğiyle bu olayın gerçekleşmesini istiyor ve umuyordu, ama büyük bir ihtimalle, devrimin yaklaştığını önceden sezememişti. *Gleichheit* ve daha sonraları *Leipziger Volkszeitung*'un eki, tüm yasaklamalara karşın, Almanya'da kadınların durumunun kötüleştiğini yazıyordu. Karl Liebknecht, 1 Mayıs 1916 günü, Berlin'de, Postdamer Meydanında, "Kahrolsun Savaş" diye bağırdığı için yargılanması dergide yer alıyor, Reichstag'ın, parlamentodaki dokunulmazlığını kaldırarak onu ele vermesi, Cromwell'in yaşadığı çağdaki İngiliz Parlamentosunun tutumuna benzetiliyor, USDP yöneticilerinin ılıman tutumu eleştiriliyor, sözlerini eyleme dönüştürmekten acizlikleri sergileniyordu. Ama ağırlık merkezi, emperyalist savaşın lanetlenmesi ve barış talebiydi. O günlerde, hastalığı yüzünden Sillenbuch'tan pek uzaklaşamayan Clara Zetkin'in elinden başka ne gelirdi?

Çünkü egemen izlenim o yöndeydi: Clara giderek yalnızlığa mahkum oluyordu. En yakın arkadaşları, Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg hapisteydiler. Sürekli polis gözetimi, Rosa Luxemburg'un arkadaşı ve sekreteri olan Mathilde Jacob ile yazışmasına engel oluyordu. Ancak, Stuttgart'daki sosyal-demokrat çevrelerle doğrudan doğruya ilişkideydi. Rusya'daki devrimden sonra ve 1918 genel grevlerin ardından, 3 Ekim 1918'de, Bâde'de Max'ın hükümetine sosyalist çoğunluğun katılmasıyla, halk arasındaki kıpırdanmaların da çoğaldığını biliyordu.

3 Kasım 1918'de, Münih'te, Kurt Eisner, şehir merkezinde toplanan binlerce kişiye seslenmiş, "halklar arsında derhal barış" ve Bavyeralı hanedanın yerine "gerçek halk hükümetinin kurulması" taleplerini getiren bir kararı kabul ettirmişti. Ertesi gün, Kiel'de donanma ayaklanıyor, denizciler Reich'ı işgal ediyor, gittikleri tüm kentlerde devrimi başlatıyorlardı. Stuttgart'da, Spartakistlerin inisiyatifiyle otuz bin işçi greve gitti, bir işçi konseyi kurdular ve 13 maddelik bir program kabul ettiler. Savaşa derhal son verilmesini, Wurtemberg'deki kralın tahtından indirilmesini, Landtag ve Reichstag'ın kaldırılmasını, işçi, asker ve küçük köylü temsilcilerinin seçtiği bir hükümet kurulmasını talep ediyorlardı.

O haftanın cumartesi günü, 9 Kasımda, Stuttgart'lı arkadaşları, Clara'yı Sillenbuch'ta ziyarete geldi. Kışlalarından çıkan ve işçilerle birlikte sokaklarda gösteri yapan askerlere söylev vermesi için onu kente götürdüler. Pazar günü, bitmez tükenmez tartışmalar ve toplantılarla geçti. Clara bile, bunların "faydasız ve sonuçsuz" olduğunu söylemişti. Ertesi gün, Ulm'a gitti. Muazzam bir savaş esirleri kampında, oraya kapatılmış olan, savaşan tüm ülkelerin askerlerine, Almanya'da olup bitenleri açıklamaya, onları yatıştırmaya çalıştı. Onların kamptan kaçmalarından korkuyorlardı; çünkü Alman askeri çevreleri, "isyana" kalkışanları mitralyözle tarayacaklarını açıklamıştı.

"Açık havada, beş kez söylev verdim. Fransızlarla, İtalyanlarla, Romanyalılarla, Sırplarla ve Ruslarla konuştum. Kampın güvenliğinden sorumlu Almanlara da hitap ettim. O gün, Ulm'da, katedral meydanında ve Göppingen'de panayır barakalarının karşısında, iki konuşma daha yaptım. Evime döndüğümde, yorgunluktan ölü gibiydim."

16 Kasımda, Clara yine Stuttgart'a indi, on yedi kadın örgütünün hazırladığı büyük bir kadınlar mitingine katılacaktı. "Bu örgütleyicilerden bazıları gericiydi," diye anlatıyordu Clara, "katılımcılarsa çoğunlukla burjuva sınıfındandı. Düşüncelerimi açıkladığımda, çoğunluk bana katıldı, ama bu bir anlık bir onaylamaydı, buna güvenemezdim. Ne yazık ki, arkadaşlarımız ka-

dınları harekete geçirmek ve onlara durumu açıklamak için hemen hemen hiçbir şey yapmamışlardı. Oysa bu kadınlar, işçi konseylerinin seçimine katılacaklardı. Korkarım, bu girişimin de sonucu hüsran olacak."

Hüsran, kadınların 1918 sonları ile 1919 başlarında, Almanya'nın her yerinde ortaya çıkan konseylere hiç katılmaması anlamında tecelli etti. Savaş bitmişti, milyonlarcası erkeklerin bırakıp gittiği atölyelerde, fabrikalarda görev alan kadınlar, yine ev işlerinin başına dönmeye davet edilmişlerdi; artık, karar verenler ve hükmedenler hemen her yerde, işçiler ve askerlerdi. Barış zamanı, savaşa o denli karşı çıkan, hayat pahalılığına, yokluğa ve kıtlığa isyan eden kadınların sanki söyleyecek bir kelime sözleri kalmamıştı. Sendikalar ve partiler de kadınların evlerine gönderilmesi için ağız birliği ediyordu. Meydan erkeklere kalacaktı böylece. Terhis edilen askerler her şeyde söz sahibi olacaktı. 1918'de, Berlin'de toplanan konseyler kongresine, Rosa Luxemburg bile kendini delege olarak seçtirememişti.

Halk komiserleri konseyi, 30 Kasım günü halka açıklanan programlarında, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanımıştı; ama bunun nedeni onların o sıralardaki eylemleri değil, Clara Zetkin'in 1907'den beri sürdürdüğü geniş kapsamlı kadınlara oy hakkı kampanyasıydı.

Reich'taki devrimci olayların ilk sonuçlarından biri, ulaşımda ve iletişimde görülen büyük kargaşalıktı. 11 Kasım günü, Rosa Luxemburg, Breslau hapishanesinden tahliye edildi. Doğruca Berlin'e gitti ve ilk sayısı 9 Kasımda çıkan, *Die Rote Fahne* adlı Spartakist derginin yönetimini eline aldı.

Clara, arkadaşıyla telefon aracılığıyla iletişim kurmak istediyse de önceleri başarılı olamadı. 16 Kasımda, nihayet ona ulaştı. Ama bağlantı çok kötüydü. Rahatça konuşması olanaksızdı. Ertesi gün, Rosa'ya yazdığı uzun bir mektup, kendisinin ruh halini ve siyasi tercihlerini açıklıyor (bu tercihleri, Rosa'nın bir gün önce söylediklerinin etkilediği doğrudur.)

Bu mektup, ancak 1969'da, Federal Almanya Cumhuriyetinde, *Worwärts*'te yayınlanmıştır. Rosa Luxemburg'u 15 Ocak 1919'u, 16 Ocağa bağlayan gece öldüren timin subaylarından bi-

ri, kurbanının anı olarak sakladığı bu mektubu, onun çantasında bulmuş ve ele geçirmiş olmalıydı.

Bu mektupta, Clara Zetkin pek kendinden emin görünmüyor; ne yapacağını bilmiyor sanki. Berlin'e gitmeyi düşünüyor. "Berlin'de buradakinden daha fazla yararlı olamaz mıyım? Stuttgart benim eylemlerim için hiç de uygun bir yer değil. Küçük bir Leipzig gazetesinin eki için yazı yazmaktan daha iyi işler görebilirim," diye yazıyor arkadaşına ve şöyle sürdürüyor sözlerini:

"Olaylara bakış açımı açıklayayım: Alman devriminin hareket noktası, askerleri ilgilendiren bazı hak davaları için askerlerin giriştiği bir hareketti. Ama olayın içinde geliştiği koşullarda, zorunlu olarak siyasi bir kavgaya dönüştü, devrimci nitelik kazandı, militarizme karşı, imparatorluk yönetimine karşı, siyasi demokrasi uğruna bir savaş halini aldı. Bu mücadele, eşyanın tabiatı gereği, proleter kitleler tarafından yürütülmeliydi. Ama bir hamlede, bu mücadele, basit bir siyasi demokrasi davası sınırlarını aşarak, burjuva devrimi özelliği kazandı. (...) Savaş, uluslararası emperyalizmin başarısızlığını ortaya koymuştu. Burjuva dünyası, bu felaketin sonucunda, büyük bir sarsıntıya uğradı. (...) Böylece, ekonomik bir altüst oluşun zorunluluğu ortaya çıktı ve sınıf savaşlarının gürültüsü, anlatıla gelen sınıfsal barış, uyum masallarını bastırdı. Çocuklar bile inanmaz bu tür öykülere artık. Her yerde burjuvazi mücadeleye ve devrimi alt etmeye çabalıyor. Yüzünden, anayasal millet meclisi maskesini de indirmiyor bu burjuvazi..."

Clara, Spartakistleri bölen sorunlara da değiniyordu mektubunda. En önemlisi, Bağımsız Sosyal-demokrat Partiye katılma sorunuydu.

" Spartakistlerin görevi halka öncülük etmek, halkı ileriye götürmektir. Bu Bağımsız Sosyal-Demokrat Partiyle birlikte yapılabilir, devrimci bir parti olarak kaldığı sürece tabii, ama onsuz ve ona karşı da olabilir. Sorun, bu görevi en etkili bir biçimde, nasıl yerine getireceğimizde düğümleniyor. Ke-

sin bir ayrılış, benim duygularıma uygun düşüyor ama durumla ilgili vizyonum, bu çözümü ertelememe yol açıyor. Bu bölünmenin kaçınılmaz olduğu kabul edilebilir. Ama bu durumda, kitlelerin üzerindeki etkimizi arttıracak koşullar içerisinde bu görevimizi tamamlamamız zorunludur. Proleter kitlelerin sorunu olmalı bu bölünme, yoksa yalnızca iki örgütün sorunu olarak kalmamalı. Koşulları buna göre hazırlamalıyız. Bu koşular henüz mevcut değil. Şimdi bölünme gerçekleşse, kimse farkına bile varmaz bunun, kitlelerde yankı bulmaz, kitleler nedenlerini anlayamaz. Yönetici olarak artık ün salan beceriksizliğimiz ve zaaflarımız belli zaten, böyle bir durumda, kitlelerle temas kurmamız daha da güçleşir. Benim düşünceme göre, eleştirel tavrımızı kararlı biçimde sürdürerek Bağımsız Sosyal Demokrat Parti saflarında kalmalıyız. Thalheimer ve Rück (Stuttgart'taki iki spartakist parti yöneticisi) derhal bölünme taraftarıydılar. Hemen bugün yeni bir bağımsız parti kurmak istiyorlar. Onlarla sert bir biçimde tartıştım ama görüşlerini değiştirmeyi başaramadım. İnançlarımın, Bağımsız Sosyal-Demokrat Partiyi terk etmemi engellediğini, fakat –yanlış anlaşılmayı önlemek ve kendimi benzer bir durumda bulmaktan kaçınmak için- kadın ekinin (Leipziger Volkseitun'un) yayın yönetmenliğinden istifa edeceğimi söyledim onlara."

Clara, Rosa'nın da onun görüşlerini paylaştığını bir telefon konuşması sonucunda öğrendiğinde kendini rahatlamış hissetti. "Gücü kuvveti yettiği ölçüde" Stuttgart spartakist grubunun çalışmalarına aktif biçimde katılmaya söz verdi.

Aynı zamanda, Berlinlilere birçok önerilerde bulundu. Kadınlar için bildiri yazabilir, askerlerin terhis edilmesinin, işsizliğin ve yiyecek sıkıntısının getirdiği sorunlar üzerine yazı yazabileceği bir kadın dergisi yayınlayabilirdi.[1]

Ertesi gün, Rosa ona bir telgraf çekti: "*Rote Fahne* için bana

1. Mektubun metni, Luise Dornemann'ın yukarıda adı geçen kitabında, s. 334-337'de yer almaktadır.

derhal imzalı bir makale gönder. Konuyu kendin seç. Kadınlarla ilgili olmasını dileriz." Aynı gün bir mektup da geldi.

"Makaleni sabırsızlıkla bekliyorum. Çok kısa olsun! Kendini fazla yorma. Dergide adın hemen görünsün istiyoruz. Belki kadınlarla ilgili bir yazı gönderebilirsin, bugün bu konu çok önemli ve hepimiz burada yazacağın yazıyı bekliyoruz."

Bu mektup Clara'nın kazandığı saygınlığı belirtiyordu: İmzasının dergide yayınlanması gerekliydi. Üç gün sonraki ekspresle, beklenen yazı Berlin'e ulaştı ve ertesi gün "Kadınlar ve Devrim" başlığıyla yayınlandı. Gerçekte, Clara siyasi bir konuyu ele almıştı ve Kurucu Meclisin hemen toplanmasına karşı çıkıyordu.

"Siyasi iktidarın halkın tüm sınıfları arasında dağıtılması... Ne kadar masum görünen, ne kadar ideal bir slogan! Kulağa pek de demokratik geliyor, hem de ne kadar adaletli! Ama kuzu postuna bürünmüş kurttan başka bir şey değil aslında. İktidarın, işçi sınıfıyla burjuvazi arasında paylaştırılması, her zaman burjuvazinin egemenliğiyle son bulmuş ve mülk sahiplerinin, sömürücülerin kamufle edilmiş bir diktatörlüğü olarak kalmıştır. Kapitalist düzende, dünya savaşının getirdiği yıkım, toplumun sosyalist bir temel üzerinde yeniden yapılanmasını gerekli kılmaktadır."

Ayın 24'ünde, Rosa'dan yeni bir mektup geldi. Rosa, Spartakist yönetime bir kadın dergisi yayınlamayı önermiş ve önerisi kabul edilmişti. Haftalık mı, on beş günlük mü, yoksa *Rote Fahne* 'nin eki şeklinde mi olmalıydı bu dergi? Clara ne düşünüyordu acaba? Çok da acildi durum: "Boş geçirdiğimiz her güne yazık oluyor!" diyordu Rosa. Ama karar vermek için önce durumu tartışmak gerekiyordu:

"Berlin'e gelmek istiyorsun, ama seni böyle bir maceraya atmaya gönlümüz razı olacak mı bakalım? Bugün Stuttgart'tan Berlin'e gitmek öldürür insanı. Trenler işlemiyor.

Sağlığın bizim için her şeyden daha önemlidir. İyi düşün ve bize açıkça cevap ver..."

Ayın 29'unda karar verilmiş, Clara, her hafta, *Rote Fahne*'nin eki olarak çıkacak sekiz sayfalık bir kadın dergisinin yayın yönetmenliğiyle görevlendirilmişti. Rosa, halka hitabeden bir gazete ekini yeğliyor, Clara'nın *Leipziger Volkszeitung*'da yazdıklarına benzen kuramsal yazılar istemiyordu. Dergi ekinde, Alman basınından ve yabancı basından çıkarılan birçok haber, öteki kadın gazetelerinden bazı alıntılar ve ekonomik bilgiler yer alacaktı.

Clara'nın yardımcıya ihtiyacı varsa, onlara bildirmesi gerekiyordu. Ama bu yardımcılar, Luise Zietz yada Mathilde Wurm gibi, spartakist çizgiyi benimsemeyen kadınlar olmayacaktı.

Clara'nın öne sürdüğü bildiri dağıtma önerisi de tüm ekip tarafından kabul edilmişti. Onları da bir an önce yazması isteniyordu. Ama kısa tutulmalıydı yazılar, çünkü *Rote Fahne* kağıt sıkıntısı çekiyordu. Berlin'le Stuttgart arasındaki yazışmalar yavaş ilerliyordu, iletişim güçlükleriyle karşılaşıyorlardı. Bu nedenle Rosa, sık sık telefon açıyordu arkadaşına. 30 Kasımda, şöyle bir ricada bulunuyordu Clara'dan: "Kadınlar için yazacağın bildiriyi hemen bize gönder lütfen. Mümkün olduğu kadar kısa ve açıkça anlaşılır olsun. Devrimde kadınların oynadığı rolden de söz et yazında."

Clara'nın Berlin'e yapacağı yolculuk, haftadan haftaya erteleniyordu. "*Rote Fahne*'nin yayın sorumluluğu yüzünden yerinden kıpırdayamayan" Rosa da Berlin'den ayrılamıyordu. Siyasi durum da kötüleşiyordu giderek. "Resmi kaynaklardan öğrendiğimize göre," diye yazıyordu Rosa, "katiller Karl ile beni her yerde arıyorlarmış. Her gece yer değiştirmek zorundayız, başka başka yerlerde barınmaya çalışıyoruz."

Spartakistler, USPD yönetiminden yeni bir kongre toplanmasını talep ettiler. Bu kongrede, partide herkesin konumu belirlenecekti. Kuramsal olarak, Bağımsızlardan üçü, çoğunlukçu üç arkadaşları ile birlikte, Halk Komiserleri Konseyi adını taşıyan yürütme komitesinin kararlarından sorumluydu. Uygulamada ise, Bağımsızlar, Çoğunlukçuların empoze ettiği siyaseti kabul

ediyorlardı. Gerçekte, Friedrich Ebert'in amacı, bir an önce "düzen sağlamak"tı, bu uğurda devrimcileri ezmeyi bile göze almıştı.

Bağımsız Sosyalist Parti yönetimi kongre toplamayı reddetti. Bunun üzerine, 29 Aralıkta, Spartakistler ulusal bir konferans düzenlemeyi kararlaştırdılar. Bu toplantıda, KPD adındaki ilk Alman Komünist Partisi kuruldu.

Clara çok istediği halde, Berlin'e gidip bu konferansta düşüncelerini ortaya koyamadı. Stuttgart'dan konferansa katılan iki arkadaşı, çalışmaların raporunu ve yeni kurulan partinin kabul ettiği programın bir örneğini ona verdiler. Partinin amacı, sosyalist bir cumhuriyet kurulmasıydı. En başta alınacak önlemler arasında, karşı devrimci güçlerin silahsızlandırılması, işçi sınıfının örgütlenmesi, Junkers ve tekellerin mallarının müsadere edilmesi, vb. vardı. Bu programın hiçbir maddesi, Clara gibi, kadınların kurtuluşunun ancak sosyalist bir toplumda gerçekleşebileceğine inanan birine ters düşmüyordu.

Buna karşılık onu endişelendiren, devrimci heyecanları yüzünden olayları net göremeyen ve yanlış kararlar veren genç delegelerin oluşturduğu çoğunluğun savunduğu konumlardı. Bu gençler, Rosa Luxemburg'un ve Spartakist yönetimin görüşüne karşın, reformistlerce yönetilen sendikalara girmeyi reddediyorlar, üç haftadan az bir süre sonra, 19 Ocak'ta yapılacak olan genel seçimlere katılmak istemiyorlardı. Hatta içlerinden biri, seçimle işbaşına getirilen Kurucu Meclisi dağıtmak için bir mitralyözün yeteceğini söyleyecek kadar ileri gitmişti.

Clara, durumu daha gerçekçi bir açıdan değerlendiriyordu. Spartakistlerin "ünlü zaaflarının" farkındaydı. Onun gibi, "kitlelerden kopmaktan" korkan Rosa, yine bir parti kurulması düşüncesine karşı çıkmıştı. Clara endişelerini Rosa ile paylaşıyor, yeni partiyi felakete sürükleyecek aşırılıklara son verilmesini diliyordu mektubunda. Bu mektup bulunamadı, ama Rosa'nın buna verdiği cevaptan, bu yazışmada hangi konuların tartışıldığı anlaşılıyordu:

"Her şeyden önce, genel seçimlere katılmama kararını ele alalım. (...) Uğradığımız "bozgun" biraz safça, oluşum ha-

linde, nüansları belirsiz bir aşırı ucun zaferinden başka bir şey değildi. Unutma ki, Spartakistlerin çoğunu, üzerlerine henüz "eski" parti geleneklerinin ağırlığı çökmemiş, henüz sersemlememiş yeni bir kuşak oluşturuyor. Bu gerçeği, aydınlık ve karanlık yönleriyle kabul etmemiz gerekir. (...) Bu kararın trajik niteliği konusunda bizden çok farklı bir görüşe sahipsin, çünkü bizler gibi doğrudan doğruya edinilen izlenimlerle, durumun farkına varamıyorsun."

Bu mektup, 11 Ocak 1919 tarihinde, kanlı haftanın tam ortasında yazılmıştı. "Bir kasırganın ortasında yaşıyoruz," diyordu Rosa, "her an tehlikedeyiz, durmadan konut değiştiriyoruz, av hayvanı gibi izleniyoruz; bilemezsin ne denli zor günler geçirdiğimizi." Gerçekten de Rosa, soğukkanlılığını korumaya çalışmakla birlikte, içinde yaşadığı durumun kurbanıydı. "Seçimlerin yapılacağı, millet meclisinin kurulacağı bana çok kuşkulu görünüyor," diye yazıyordu. Berlin'deki bu girdabın dışında kalan Clara, Alman halkının ruh hali konusunda daha açık ve daha doğru bir görüşe sahipti. Taşra, Berlin değildi. Sekiz gün sonra, Berlin'deki devrim girişimi ezildiğinde, tüm Almanya'da sandık başına gidilecek, kitle halinde oy kullanılacaktı. Spartakist yanlısı birkaç on bin kişinin, genel seçimleri boykot etmesi, otuz bir milyon seçmende, Kurucu Meclisin temsil yetkisi konusunda hiçbir kuşku uyandırmamış, hatta belki de bunun tam tersi bir etki yaratmıştı. (1919 genel seçimlerinde, kayıtlı seçmenlerin %83'ü oy kullanmıştı ve bu 1932 seçimlerine kadar en yüksek katılım oranı olarak kaldı.)

Rosa Luxemburg, mektubunda, USP'den kopuşlarını haklı göstermeye çalışıyor, "Siyasi nedenlerle, bu davranışımız kesinlikle zorunlu hale gelmişti," diyordu. Clara Zetkin ise, yeni partiye "enternasyonalist komünistlerin" katılmasından endişe ediyordu. Bunlar, Berlin ve Hamburg'da örgütlenmiş gruplardı ve Clara onların "aşırı solculuklarını" kuşkuyla karşılıyor, onlardan çekiniyordu. Rosa Luxemburg durumun bir haftaya kadar aydınlanacağını bildiriyordu. O zaman, Clara Berlin yolculuğuna çıkabilecekti. "Buraya gelişin, sistemli bir işbirliğinin başlangıcı

olacak, ve bundan doğal olarak, görüş alışverişi ve uyum doğacaktır."[2]

Ama, aradan bir hafta geçmeden, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht karşı devrimci güçler tarafından vahşice katledildiler. Bu felaketten haberi olmayan Clara, Sillenbuch'taki inzivasında, endişeli bekleyişini sürdürüyordu. Berlin'den sürekli çatışma haberleri geliyor, orada kan gövdeyi götürüyordu. Basın ise, Spartakistlerle alay ediyor, onların karikatürlerini çizerek, 1817'de Komüncülerin ardından Fransız basınının yaptığı gibi dalga geçiyordu. Şu farkla ki, Fransız Komüncüleri arasında "petrolcü kadınlar" denilen, güya "petrolle evleri ateşe veren kadınlar" bulunduğu iddiasına karşılık, Berlin'de aynı derecede sahtekarca ve budalaca uydurulmuş bir "Kanlı Rosa" imajı ortalıkta geziniyordu.

1919 Ocağının bu son haftasında, Stuttgart'ta da Spartakistler tutuklanmıştı, onlardan da haber alınamıyordu. Ayın 13'üne rastlayan salı günü, Clara Zetkin, Berlin'e mektup yazmayı kararlaştırdı. Önlem olarak da, iki ayrı adrese gönderdi aynı mektubu:

"Çok sevgili, biricik dostum! Acaba bu mektup ve yolladığım sevgi mesajı sana ulaşabilecek mi? Her şeye karşın yazıyorum... Ah Rosa! Nasıl günler yaşıyoruz! Eylemlerinin tarihi önemi ve büyüklüğü aklımdan çıkmıyor. Ama bunları hatırlamak, yüreğimin sesini bastıramıyor, senin için duyduğum kaygıları yatıştırmıyor... Yanında bulunamamanın verdiği acı, savaşını paylaşamamanın utancı içimi kemiriyor... Dün gazetelerde, hükümetin emrindeki haydutların seni tutukladığı yazılıydı. Yıkıldım bu haberi okuyunca. Akşam olay yalanlandı. Yeniden nefes almaya başladım ve küçücük umut kırıntılarına dört elle sarıldım... Seni sevgiyle kucaklarım, sevgili dostum."

Rosa, bu mektubu okuyamadı. Ayın 16'sında, gazeteler Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in tutuklandığı haberini yazı-

2. Rosa Luxemburg, *Textes* (Metinler), Editions Sociales, 1982, s. 345-348.

yordu Clara, Bağımsız Sosyalist parti yöneticileri, Luise Zietz ve Hugo Haase'ye derhal telgraf çekip tutukluların korunması için ellerinden gelen her şeyi yapmalarını istedi. Ertesi gün, Clara Zetkin'e gelen bir telefon mesajı, iki devrimcinin katledildiğini haber veriyordu. Olay, bazı sabah gazetelerinde manşet olmuştu: "Kaçmaya kalkıştıkları için vuruldular," diyordu gazete başlıkları, bazıları ise Rosa ile Karl'ın halk tarafından linç edildiğini yazıyordu.

Clara Zetkin, 18 Ocakta Mathilde Jacob'a yazdığı mektubunda duygularını şöyle dile getiriyordu:

"Karl ve Rosa'sız hayat nasıl devam edecek benim için bilmiyorum. (...) Mathilde, Mathilde, onlarsız yaşamaya nasıl katlanabileceğiz? Rosa'sız ne yapacağız? Bu soruların benim için tek bir yanıtı var: Kitleler içinde ve kitlelerle birlikte çalışmak, ölen iki liderin ruhunun, onlara yol göstermesine göz kulak olmak. Bence Rosa'nın vasiyeti bu. Rosa'nın eserlerinin bir araya toplanıp yayınlanması da görevleriniz arasında artık. (...) Rosa ve Karl'ın böylesi bir anıtının dikilmesi için tüm gücümle çalışacağım. Sosyalist literatürde ve proletarya tarihinde, onlara layık olabilecek tek anıt da budur zaten."

En ünlü iki devrimcinin öldürülmesi, tüm Almanya'da işçi çevrelerinde şaşkınlık yarattı ve kınamalara yol açtı. Komünistler izlenmelerine karşın, USPD'nin sol kanadıyla birlikte, tüm Almanya'da protesto mitingleri düzenlediler. Ay sonunda, Clara Zetkin, Esslingen'de binlerce dinleyici karşısında konuşma yaptı. Ertesi gün Stuttgart'ta da bir anma toplantısı düzenlendi ve tribünde, konuşmacı olarak yine Clara vardı.

İki yıldan az bir zaman içinde, Clara Zetkin, çocuklarının dışında, kendisine en yakın olan iki varlığı yitirmişti: Eşi ve en yakın arkadaşıydı bunlar. Artık tüm fotoğraflarında yüzü çizgi çizgiydi, saçları bembeyazdı: İdeali uğruna sonuna kadar mücadele etmeye kararlı bir ihtiyar kadının çehresiydi bu.

BÜYÜK SEÇİM

1920 tarihli bir fotoğrafta, Clara Zetkin'i elinde baston, başında savaş öncesi çoğu kadınların giydiği koskocaman bir şapka ile görüyoruz. Kendisinden daha genç iki kadın, kollarına girmişler. Sağında, Bern konferansında Alman sosyalist temsilciler heyetinden Lore Agnes, solunda ise Rosa Luxemburg'un arkadaşı olan Mathilde Wurm yer alıyor.

Bu üç kadın, Reichstag'da milletvekili idiler. Lore Agnes ve Mathilde Wurm bağımsız sosyal demokratlar grubundandı, Clara Zetkin ise Komünist Partiyi temsil ediyordu.

Clara Zetkin'in bu seçimi nasıl açıklanabilir? 16 Şubat 1917'de, *Gleichheit*'ta "Ne Yapmalı?" başlığıyla yayınlanan bir makalesinde, Clara Alman sosyal demokrasisi içinde sürüp giden çekişmelerden duyduğu endişeyi dile getiriyordu: "Bu sürtüşmeler, Alman işçi sınıfının haklı gururu olan partinin, bu sağlam yapının birlik ve bütünlüğüne ciddi zararlar veriyor. Yüz binlerce insanın harcadığı güçle kurulan, onların kanlarıyla sulanarak çelikleşen bu yapı, bir takım anlaşmazlıklar yüzünden sarsılıp yıkılma tehlikesi geçiriyor." Yazısını şu sözlerle bitiriyordu Clara: "Partinin kuruluşunda emeği geçen bizlere, dişini sıkıp bu sıkıntılarla da cebelleşmek düşüyor." Clara, niçin bölünmeyi kabul etmiş ve komünist parti saflarına geçmişti? Oysa, o tarihi dönemdeki mücadele arkadaşlarının büyük çoğunluğu (Luise Zietz, Lore Agnes, Margarethe Wengels, Mathilde Wurm ve daha başkaları) Bağımsız Sosyal Demokrat Parti saflarındaydılar. Sonradan, 1912 yılında, Alman Sosyalist Partisi'ne geçmişti Clara'nın bu dostları.

Clara Zetkin, ömrü boyunca, işçi sınıfının birliği uğruna savaşmış, ödün vermeksizin Sosyal-demokrat Partinin siyasetini savunmuştu. 1923 Eylülünde, yerinin neresi olduğunu kendi kendine sorar ve eyleminin en etkin olacağı yeri araştırırken, Moskova'da mı yoksa Berlin'de mi yaşayacağına karar veremezken, arkadaşı Stasova'ya şu satırları yazıyordu:

"Proleter kitleleri, başkalarından daha iyi bir biçimde, aynı bayrağın altında toplayabileceğime inanıyorum. Hatta yapacağım propaganda ile, "reformist" emekçilere bile ulaşabilir, memurları ve aydınları davamıza kazandırabilirim."[1]

Clara, ömrü boyunca bağnazlıkla mücadele etmişti. Oysa Alman Komünist Partisi'nin safları, bir an bile reformistlerle, memurlarla, aydınlarla birleşmeyi düşünmeyen genç militanlarla doluydu. Bunlar şiddet eylemlerinin yararına inanırlardı. Clara, Ocak ayında Rosa Luxemburg'a yazdığı mektubunda, ileride KAPD'ın (bağımsız komünist parti) yöneticiliğine gelecek olan Otto Rühle'nin, yeni kurulan komünist partide egemenliğini kurmasından duyduğu kaygıyı dile getiriyordu. Bu gibi nedenler, Clara'nın Komünist Partiye adımını atmadan önce duraksamasına yol açmıştı.

Bağımsız Sosyal-Demokrat Parti yöneticileri ılımlı kişilerdi, radikal bir muhalefet ile halk komiserleri konseyinde Çoğunlukçuların eylemlerini savunma arasında gidip geliyorlardı. Kautsky'nin görüşleriyle Clara'nınkiler arasında kuramsal ayrılıklar vardı. Ayrıca, Almanya Bağımsız Sosyal-Demokrat Partisinin Rusya'daki Devim konusunda da tutumu çok sallantılı ve tutarsızdı. Bu tutum da, Clara'nın kararını vermesinde ağırlıklı olmuştu kuşkusuz. Ama en önemlisi, Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in katlinden ve Leo Jogiches'in 10 Mart 1919 günü hapishanedeki hücresinde öldürülmesinden sonra, Clara Zetkin'in arkadaşlarının eylemini sürdürme, anılarını yaşatma görevini üstlenmesiydi. Militan olarak, yeni partinin politik çizgisi karşısındaki çekinceleri ne olursa olsun, öldürülen devrimcilerin ar-

1. Doğu Berlin Arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları.

kadaşı olarak, artık fazla bir seçeneği kalmamıştı. Rosa, Karl ve Leo'nun partisine üye oldu.[2]

Bu durum rahatsızlık veriyordu, en azından görünüşte paradoks idi Clara'nın tutumu. Savaş öncesi Alman sosyal-demokrasisi saflarında, özellikle 1907-1908'den sonra, Clara Zetkin sol kanadı temsil ediyordu; bu yüzden *Gleichheit* sürekli eleştirilmiş ve sonunda, SPD yönetiminin kararıyla Clara partideki ve dergideki görevinden alınmıştı.

Weimar Cumhuriyeti'nin Alman Komünist Partisi saflarında ise, Clara "sağ sapmalı" olmakla suçlandı ve birçok kez Merkez'den, yada merkez komitesinden uzaklaştırıldı. Yalnızca uluslararası saygınlığı, Lenin ile dostluğu ve Komünist Enternasyonalin yönetsel kurumlarındaki görevleri nedeniyle, tümüyle parti dışına atılmaktan kurtuldu.

1919'da, iktidardaki Alman sosyal-demokrasisinin kurulu düzeni değiştirmek gibi bir amacı olmadığı, ancak bazı düzeltmeler istediği, devrimden yana olmayıp reform talep ettiği açıkça ortaya çıkmıştı. Clara'nın gözünde artık tek devrimci parti Alman Komünist Partisiydi ve onun saflarında militanlığa devam etmek gerekiyordu.

1919 Yılı

Ocak ayının ilk günlerine rastlayan Berlin'deki kanlı hafta ve ardından tüm Reich'ta sürüp giden baskılar, Alman devrimcileri için büyük bir başarısızlık anlamına gelir. Ama, 1919 Ocağında, devrimci saflarda ve sol kesimdeki çeşitli kamplarda, devrim yolunun artık kapandığı inancı hakim değildi. Herkes, haklı olarak, çatışmaların yeniden başlayacağını düşünüyordu.

Berlinli devrimcilerin kanlı bozgunu ve en sevdiği arkadaşının öldürülmesi, onu yıkmak şöyle dursun, sanki Clara'nın enerjisini iki kat arttırmıştı. Artık hastalığından söz etmiyordu. 1920 Ocağında yayınladığı ve Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Leo

2. Clara Zetkin daha sonra, kendisi gibi Leo Jogiches'in de bölünmeye karşı olduğunu kabul etmiştir. Ama bu kabulün polemik gereği olduğu varsayılmaktadır.

Jogiches, Eugen Levine, Franz Mehring ve bir önceki yıl çarpışmalarda ölen binlerce alman devrimcinin anısına adadığı yazısında, en çok kullandığı kelime *Kampf* yani kavga, mücadeleydi. "Cenaze söylevindeki sözlerimiz yeminimizdir: Mücadeleye devam edeceğiz: Yas tutmamız, savaş için silahlanmamızdır."

Bu dil, bugün biraz şaşırtıcı gelebilir. Bunu anlamak için, Avrupa ve Almanya'nın o günlerdeki durumunu hatırlamamız gerekir. Bavyera birkaç hafta için, Macaristan ise birkaç ay için konseyler Cumhuriyeti halini almıştı. Rusya'da, karşı-devrimcilerin saldırılarına karşın, Bolşevikler iktidarı ellerinde tutuyordu. Almanya'nın birçok kentinde, 1919 Martında, devrimcilerle ayaklanmaları bastırmaya çalışan güçler arasında çatışmalar oldu. Berlin'de, hava kuvvetleri ve ağır silahlar da işe karıştı. Fransız hükümeti, Alman devriminin ezilmesini kolaylaştırmak için, Alman ordusunun hemen silahsızlandırılmasını talep etmemişti. Mart ayında, Berlin'deki çatışmalarda 1500 insan öldürüldü.

8 ve 30 Nisan 1919'da, Clara Zetkin, Lenin'e iki uzun mektup yazarak Almanya'daki durumu anlattı. "Tüm baskılara karşın, proleter kitleler kendilerine güveniyor, çarpışmalarda daha da büyük bir güç kazandıklarını ve giderek Komünist Parti saflarında birleşiyorlar. Komünist Partiye katılan pek çok. Toplantıları için salonlar dar geliyor, örgütlenişi de günden güne gelişiyor. Siyasi hayata uyanan kitleler geliyor bize, sanki gençlik dalgası gibi bir şey bu," diye yazıyordu Lenin'e.[3]

Biraz abartı, aşırı bir kendine güven vardı bu sözlerde elbette. Ama tartışılmaz olan, tüm sendikal seçimlerde, Sosyal Demokrat partinin gerilediği, bağımsızların ve komünistlerin oy kazandığıydı. 1920 seçimlerinde, Çoğunlukçular, 1919 Ocağında kazandıkları oyların yarısına yakın bir bölümünü kaybettiler. Çoğunluğu sola kayan Bağımsız Sosyal Demokrat Parti ise oylarını 2,5 kat arttırmış ve 5 046 800 oy toplamıştı.

Clara Zetkin, 1919'un Mart ayında, USDP kongresinde yaptığı konuşmada haklı olarak "Önümüzdeki günlerde, devrimci dalganın bir kabarıp bir geri çekildiğini göreceğiz," demişti. Almanya'daki durumun nesnel açıdan elverişli olduğuna ve sosya-

3. *Briefe Deutscher an Lenin*. Yukarıda adı geçen eser, s. 152.

lizmle kapitalizm arasında yapılacak seçimin "öznel etkene" bağlı kaldığına inanıyordu. Bu öznel etken, her proleterin mücadeleye katılmasıydı. Artık, Almanya'da devrimin başarısı, her komünist militanın inandırma gücüne bağlıydı. Durumu anlatmak, yaşanan olayları açıklamak ve insanları ikna etmek, Clara Zetkin'in kendisine biçtiği görevdi ve bu uğurda kendini feda etmeye hazırdı.

Clara, her yere yetişiyor, bütün cephelerde dövüşüyordu. Konuşmalar, tartışmalar yapıyor, yazılar yazıyor ve yayınlıyordu. Sağlığı pek iyi olmayan bu yaşlı kadının dinamizmi ve enerjisi şaşırtıcıydı. 25 Mart günü, Mathilde Jacob'a şunları yazıyordu Clara:

"Yorgunluktan ayakta duramaz hale gelinceye dek çalışıyorum. Stuttgart'taki arkadaşlarımız için bildiriler, sosyalleştirme[4] üzerine uzun talimatlar yazıyorum. Sık sık konferanslara katılıyorum. Sesim kısıldı bağırarak konuşmaktan. Karşılarına çıktığımda, yakınlarım hoşnutsuzlukla kafa sallıyorlar. Pek uyku uyuduğum da yok..."

Ona her yerden destek geliyordu. Katliamlarda komünizm davasına kurbanlar veren Spartakist silahşorlardan hayatta kalan tek kişi değil miydi? 31 Mayıs günü, Rosa Luxemburg'un tanınmaz haldeki cesedini, Berlin'deki kanallardan birinde yüzerken buldular. 13 Haziranda, yüz bin Berlinlinin katıldığı bir cenaze töreniyle, Friedrichsfelde mezarlığına gömüldü. Yeniden, haftalar boyunca, Clara yazılarında arkadaşını andı.[5]

Her türlü topluluğa seslenebiliyordu; yazın Tübingen Üniver-

4. Tüm Alman solu. Çoğunlukçular gibi Bağımsızlar da büyük sanayiin, özellikle kömür ve maden sanayiinin sosyalleşmesi (bugünkü deyimle millileşmesi) taraftarıydılar. Söylevlerinde ve açıklamalarında bu tezi savunmuşlardı.

5. Clara Zetkin, 1919 Ocağından başlayarak, Mathilde Jacob ile birlikte, Rosa Luxemburg'un tüm el yazmalarını, makalelerini, vb. toplayıp bir araya getirmeyi planlamıştı. O yılın bahar aylarında, arkadaşının yaşam öyküsünü yazmayı kararlaştırdı. Mayısta, *Sosyal-demokrasinin Bunalımı*'nın yeni basımı için önsöz yazdı.

sitesinin düzenlediği bir konferansa katıldı. Anlattıklarını bin iki yüz öğrenci dinledi. Salonda bulunan beş profesör onun düşüncelerini tartıştılar. Tartışmalar, heyecanlı ama kibarcaydı. Bu toplantı, sabahın ikisine kadar sürdü.

Propaganda çalışmalarına, parlamentodaki çalışmaları da ekleniyordu. 12 Ocakta, Wurtemberg Lanstag'ına, USDP listesinden milletvekili seçilmişti. Böyle etkinliklerle dolu geçen günlerini Mathilde Jacop'a şöyle anlatıyor: "Öğleyin, Araf'a, yani parlamentoya gittim. Tutuklanan arkadaşlarımı savunarak oradaki görevimi yerine getirdim." Ama Landstag başkanı, onun önerilerini tartışmayı reddetmişti.

"Akşam, Esslingen'de komünist partinin mitingine katılmam gerekti. Beş saat yayan yürümek zorunda kaldım. Cumartesi, yine parlamento toplantısı vardı. Sonra, insancılların düzenlediği bir konferansta konuşma yapıp, bunların burada işçilerin kafasına sokmaya çalıştığı yanlış düşünceleri eleştirdim."[6]

Bu yazdıklarında Clara karşı karşıya bulunduğu tehlikelerden söz etmiyordu. Oysa, 1919 yılının o korkunç günlerinde Almanya'da çok insan öldürülüyordu.

Oğlu Maksim, bir keresinde, karşı devrimci bir çetenin, onların Sillenbuch'taki evini kuşattığını anlatmıştı. İçlerinden biri, villayı çevreleyen çiti de aşıp bahçeye girmişti. Clara, telefonla Stuttgart'taki arkadaşlarını yardıma çağırmış, saldırganlar silahlı adamların geldiğini görünce kaçmayı yeğlemişti. (Aynı durum, bir yıl sonra, 1920 Martında, Kapp darbesi sırasında da meydana geldi. O zaman da Tübingen üniversitesi öğrencileri, Clara'nın imdadına yetişmiş ve bir hafta boyunca onu saklamışlardı.)

Devrimci eylemlerle dolu geçen bu aylar boyunca, kadınlar pek ortalarda görünmemişlerdi, ama ağırlıkları hissediliyordu. Kasım devriminden beri oy hakkına sahiptiler ve bundan yararlanıyorlardı. Genel seçimlerde, katılımları erkek seçmenlerinkin-

6. Doğu Berlin Arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları.

den büyüktü. Bu yüzden, Clara sürekli kadınları bilinçlendirmeye ve mümkünse devrimci davaya kazandırmaya çalışıyordu.

Tartışmaların dışında, bunun tek aracı basındı. Clara Zetkin, uluslararası kadın günü dolayısıyla bir gazete yayınlamayı düşünüyordu. Buna *Kämpferin*, yani mücadeleci kadın adını vermişti. Ama, USDP'nin aynı adla bir dergi yayınlayacağını öğrenince, bu ismi *Sosyalist Kadın* olarak değiştirdi. 6 Nisanda derginin ilk sayısı çıktı. O yıl kadınlar gününün kutlanması bir ay ertelenmişti.

USDP yönetimi, Rosa Luxemburg'un 1918 Aralığında toplanacağını bildirdiği olağanüstü kongrenin düzenlenmesini kararlaştırmıştı. 2-6 Mart 1919 tarihleri arasında Berlin'de yapıldı bu kongre. Clara da kongre çalışmalarına katıldı ve ayın 4'ünde yaptığı konuşmada, parti yönetiminin siyasetini şiddetle eleştirdi. Sonra verdiği kararı resmen açıkladı: "Hayatımın en zor ve en acı seçimini yapmak zorundayım," diyordu, "çünkü USP'nin sağcı kanadıyla işbirliği içinde çalışmam artık olanaksızlaştı."

Komünist Partinin kuruluşundan beri, Clara bu partinin yöneticileriyle bağlantı halindeydi. Parti, kanlı Ocak ayı olaylarından beri yeraltındaydı, yayınları yasaklanmıştı. Berlin'de, aralarında Leo Jogiches'in de bulunduğu komünistlerle buluştu. Leo Jogiches, kırk sekiz saat sonra tutuklanıp öldürüldü. Clara, komünist parti üyeleriyle, artık resmen katılmayı kararlaştırdığı partinin siyasi çizgisini tartıştı.

Stuttgart'a döner dönmez, Berlinli komünistlere mektup yazarak konumunu açıkladı ve önerilerde bulundu. Orta sınıflar, yani kırsal bölgelerdeki küçük köylülük ve tarım işçileri ihmal edilmemeliydi, yerel bir basın oluşturulmalıydı. Stuttgart'ta komünist bir gazete yayınlanmasında çalışmaya hazırdı kendisi. Ama, yönetsel olsun, yayın yönetimiyle ilgili olsun, her konuda söz sahibi olmalıydı. Bazı kişilerle danıştığını da anlatıyordu mektubunda:

"Berlin'den iki arkadaş geldi. Onlara görüşlerimi açıkladım. Partinin yaşadığını kanıtlamalıyız. Her şeyden önce, merkez yayın organı çıkmalı. Nerede olursa olsun çıkabilir bu yayın, yeter ki üyelerle taban örgütleri arasındaki bağı

sağlasın. Sonra, geçici olarak yöneticileri belirlemeli ve ulusal bir konferans düzenlemeliyiz. Kadın sekreterliği, mümkün olduğu kadar erken çalışmalarına başlamalı. 6 Nisan kadınlar günü toplantıları için hazırlıklar yapılmalı. Parti üyelerine benim bir gazete çıkaracağım duyurulmalı, taleplerini Stuttgart'taki yayınevine bildirilmeliler." (Mathilde Jacob'a, 24 Mart'ta yazdığı mektuptan.)

Her şey çok hızlı gelişiyordu. Bu mektubun yazılmasından beş gün sonra, Clara'nın sözünü ettiği ulusal konferans, Frankfurt'ta toplandı. Clara da katıldı konferansa, *die Zentrale* denilen merkez yönetim komitesine seçildi ve biçimiyle içeriğini Leo Jogiches'le tartıştığı kadın dergisini yayınlama görevini üstlendi.

Derginin adının *Komünist Kadın* olması kararlaştırıldı. Ancak yayınlanması sırasında pek çok güçlükle karşılaşılıyordu. Berlin'deki baskılardan sonra, 1919 yılının Mart ayı başlarında, Wurtemberg'de genel grev patlak vermişti. Üç sol partinin, SDP, USDP ve KDP'nin ajite edici rolü vardı bu grevde. Askeri birlikler harekete geçti, "kışkırtıcılar" her yerde aranmaya başlandı, partinin matbaası işgal edildi (Clara Zetkin, milletvekili dokunulmazlığı sayesinde tutuklanmaktan kurtuldu).

Bir başka matbaa bulmak gerekiyordu. *Komünist Kadın* en sonunda basıldı ve 1 Mayıs günü dağıtıldı. Bu dergi, *Gleichheit*'ın ve *Leipziger Volkszeitung*'un ekinin devamı olduğu iddiasındaydı, ama *Komünist Kadın*, devrimden önceki kadın dergilerinden çok farklıydı. Kadınların klasik haklı davalarını ele alıyordu: Bunlar, ücret eşitliği, ana ve çocuklara yardım önlemleri, işsizlerin korunması, güçlük çeken insanların bu durumlarına uyum sağlamalarına yardım edilmesi gibi konulardı. Konut sıkıntısını gidermek için, saraylara ve zenginlerin geniş konaklarına el konmasını, yiyecek ve tekstil maddelerinin daha adaletli dağıtılmasını öneriyordu Clara.

Ama onun asıl istediği, *Gleichheit*'ı aşan, uluslararası bir dergiydi. *Komünist Kadın*'da Sovyet kadınlarının başarıları övülerek anlatılıyor, derginin sütunlarında, Nadejda Krupskaya, İnessa Armand ve Aleksandra Kolontay'ın yazıları da yer alıyordu. Tabii, en öncelikli konular, genel siyasetle ilgili sorunlardı.

Derginin ikinci sayısında (11 Mayıs 1919) "Devrim Sayesinde Ulaşılacak Barış"[7] başlıklı makalesinde, Antant devletlerinin başlıca taleplerini kabul ettirdikleri anlaşma taslağı üzerine görüşlerini belirtiyordu Clara. Versailles'ın diktasını lanetliyor, Alman halkına ödettirmek istedikleri haraçlar, ekonomik gelişmenin kısıtlanması, halkların hak ve özgürlüklerine getirilen sınırlamalar karşısında isyan ediyordu.

Fakat bu isyanın ardından, Alman emperyalizmi ve militarizmine karşı suçlamalar geliyor, belki savaşın çıkmasından sorumlu olmadıkları, ama en azından uygulanan yanlış yöntemlerde ısrar ettikleri için suçlu oldukları belirtiliyordu makalede. Bu nedenle, kaybedilen toprakları geri isteyen, orduda asker sayısının kısıtlanmasına karşı çıkan ve Antantın "savaş suçluları" listesine yazdığı askerleri teslim etmeyi reddeden "intikamcıların" savlarına karşı çıkıyordu.

Tek kurtuluş yolu, devrimi zafere kadar sürdürmek, tüm dünya emekçileriyle dayanışma ve Sovyet halkıyla ittifaktı Clara Zetkin'in inanışına göre.

Savaş ve ardından gelen 1917 Ekim Devrimiyle Alman devrimi, Clara Zetkin'e yepyeni bir siyasi yapı kazandırmıştı. Kuşkusuz, 1890 yılında Almanya'ya geri döndüğü zamanlarda bile, *Gleichheit* sütunlarında yazdıklarında ve SDP kongrelerindeki konuşmalarında Clara'ın düşünceleri kadın sorunlarıyla sınırlı kalmıyordu. Yine de, kadın sorunları onun ilgi merkeziydi. Ona eriştiği ünü kazandıran, feminizm alanındaki eylemleriydi.

1919'dan sonra ise, artık tüm toplumsal ve siyasi sorunlar onun ilgi ve bilgi alanına giriyordu. Üzerinde çalıştığı temel konular aynı kalmakla birlikte, siyasi ufku ve müdahale ettiği alanlar genişlemişti.

Devrim yıllarında askerlere ve Noske'nin birliklerine karşı sürüp giden ölümcül grevler ve çarpışmalar, KPD'nin genç üyelerini geçici de olsa "burjuva demokrasisinin" kurallarına uymaya, yani seçimlere katılmaya ve sendikalara yazılmaya ikna etmeye yetmemişti.

7. Birkaç yıl sonra, Romain Rolland'ın makalelerinden oluşan bir seçki, aşağı yukarı aynı adı taşıyordu: "Devrimin Getirdiği Barış".

Onlar için, parlamento, bir takım gevezeliklerin yapıldığı bir salondu. Kendi formüllerini ortaya atmışlardı bile: "İktidar, namlunun ucundadır." Bunun kaçınılmaz sonucu, izlenecek taktik konusunda bölünmeydi. Yeraltında çalışmak zorunda kalışları da, siyasetlerine açıklık getirmelerini kolaylaştırmıyordu.

Ekim ayında toplanan Heidelberg kongresinde, "sol komünistler", parti yönetiminin savlarına karşı çıktılar. Yönetim organları, 1920 Şubatında toplanan III. Parti kongresinde, bu muhalif unsurları parti saflarından tasfiye etmekten başka çıkar yol bulamadı. Parti üyelerini çoğunluğunu oluşturan bu muhalifler, Nisan ayında yeni bir parti kurdular ve buna kısaca KAPD adını verdiler.

Clara Zetkin bu "aşırı solcu" siyasete şiddetle karşı çıkıyordu. Tüm yolları deneyerek, ulaşabildiği komünistleri ikna etmeye uğraştı. Tütün sanayisinde çalışan bir işçi olan, Ulm'lu genç bir parti üyesi, seçimlere katılıp katılmama sorununun tartışıldığı bir toplantı sırasında, orada bulunanların çoğunluğunu kendi tarafına kazanamayınca, Clara'nın nasıl öfkeden kıpkırmızı kesilip şapkasıyla mantosunu kaptığı gibi salondan dışarı fırladığını anlatmıştı.

1920 Martında, bir darbeci grup, başlarında subaylar ve yüksek mevkideki bir devlet memuru olan Wolfgang Kapp ile, Cumhuriyet yönetimini devirmeye kalkıştı. İşçi partileri, bu darbe girişimine öylesine etkili bir grev hareketiyle karşılık verdiler ki tüm başkentte hayat felce uğradı ve darbeciler kaçmak zorunda kaldılar. İlk kez olarak, SPD, USPD ve KPD birlikte hareket etmişlerdi. Bu başarı Clara Zetkin'in gözüne, emekçilerin iktidar yolunu açabileceklerini ve açmak zorunda olduklarının kanıtı gibi göründü.

Weimar Anayasasının kabulünün ardından, Kurucu Meclis dağılmış ve yeni genel seçimlerin, nispi oy sistemine göre, 1920 Haziranında yapılması kararlaştırılmıştı. Komünist Parti, Clara Zetkin'in adını, aday listesinin en başına yazdı. Clara büyük bir heyecanla seçim kampanyasına katıldı, otuz yıl önce işçi kadınların kurtuluşu ve sosyalizm davası uğruna kadın emekçileri kendi saflarına kazanmak için tüm Reich'ı dolaştığı zamanlarda-

ki gibi, seçim propagandası için bütün Almanya'yı kent kent gezdi.

Oylamaların sonucu, yeni kurulan Komünist Partinin güçsüzlüğünü ortaya koydu. Bu yenilgi, Clara Zetkin'in, 1919 Nisanında, Lenin'e yazdığı mektubundaki iyimserliğini yalanlıyordu. Üyelerin çoğunluğunun, goşist savlar gereğince sandık başına gitmeyi reddettikleri hesaba katılsa bile, 589 000 oy, öteki iki sosyal-demokrat partinin her birinin aldığı oy sayısının onda biri kadardı. (1919'da yapılan seçimlere oranla, oy kullanmayanların sayısı 2 milyon artmıştı.)[8]

2 Temmuz 1920 günü, Clara Zetkin, Paul Levi ile birlikte, seçilmiş olduğu Reichstag kürsüsünde söz aldı. Alman Komünist partisinin görüşlerini ve programını açıklamayı amaçlıyordu. Antant güçleriyle zorlu pazarlıkların arifesindeydiler, Spa konferansı yaklaşıyordu. Clara, Almanya'ya kabul ettirilemeye çalışılan barış koşullarının yumuşatılacağı hayallerini dağıtmaya çalışıyordu: "Savaşın bedeli emekçi kitlelere ödettirilecek," diyordu militan kadın. Gelecekteki uluslar topluluğunu "tüm dünya emekçilerinin sömürülmesi için kapitalist enternasyonal" diye nitelendiriyordu. Almanya için, tek kurtuluş yolu diplomatik yalnızlığına son vermekti. Sovyet Rusya ile iyi koşullarda ittifak kurulabilirdi. Rusya ile Polonya arasında savaş patlak vermiş bulunduğundan, Clara Zetkin, Alman işçilerine Avusturyalı ve İtalyan işçilerinden örnek almalarını, Alman demiryollarından Polonya'ya savaş malzemesi gönderilmesini engellemelerini öneriyordu.

Clara Zetkin'in bu söylevinin büyük bir kısmı, elbette ki, Almanya'da hüküm süren sefalete, bozuk eğitim sistemine, yetersiz sağlık hizmetlerine ayrılmıştı. Komünist Parti milletvekili Clara, sözlerini, savaşın kurbanlarına, sakatlara, dul ve yetimlere, George Grosz, Käthe Kollwitz ve Nolde'nin tablolarında görülen, kaderlerine terkedilmiş, acınacak durumdaki insanlara yardım çağrısıyla bitirmişti.

Dört hafta sonra, Reichzstag kürsüsünde, Alman militarizmini yargıladı. Milletvekillerine 1914'te, Alman ordusunun Belçi-

8. Aynı yerde s. 200-201

ka'nın ve kuzey Fransa'nın işgali sırasında yaptığı canavarlıkları anlattı. Sağcı bir milletvekili, "Yabancı güçler, size teşekkür edecektir bu sözleriniz için," diye bağırdı. Bu sataşmaya, Clara derhal cevap verdi: "Asıl Almanya gerçekleri dile getirdiğim için bana teşekkür etmeli. Tarihi olayları gizlemekle bir yere varılmaz."

Halkın silahsızlandırılması üzerine çıkarılan yasa dolayısıyla, bu yasanın işçileri evlerinde sakladıkları tüfekleri teslim etmeye zorlayacağını, ama Pomeranya ve Mecklembourg'da, toprakları üzerinde mühimmat depoları kuran soyluları hiç etkilemeyeceğini söyledi. "Kara Reichswehr" olayı, Clara Zetkin'in ne kadar haklı olduğunu gösterdi.

4-7 Aralık günlerinde, bağımsız sosyalist parti üyelerinin çoğunluğu, komünist partiyle birleşmeyi kararlaştırdı. Bu karar, Clara Zetkin'in de arzularına uygundu, fakat bu konuda yapılan tartışmalarda yer almamıştı.

Birleşme kongresi, Clara'yı, iki partinin birleşmesinin "Alman devrimci işçilerinin" başarısı şeklinde gösterileceği bir manifesto yazmakla görevlendirdi. Clara, yeni partinin programının hazırlanmasında da görev aldı; partinin sekreterliğine ve merkez yönetim kuruluna (*die Zentrale*) seçildi.

Kongrede, yeni kurulan Sovyet iktidarıyla dostluk talepleri dile getirildi. Clara Zetkin, birçok kez, Bolşevik militanların kahramanlığından, Sovyet kadınlarının çektikleri acılardan ve devrime katkılarından söz etmişti. Çünkü, Sovyetler Birliği'ne yaptığı iki aylık bir geziden yeni dönmüştü. Coşku dolu ifadesiyle anlattıkları, onu dinleyenleri heyecanlandırıyor, içten gelen sözlerle ve ateşli anlatımıyla dile getirdiği gerçekler, hitabet sanatını çok iyi bilen bu üstün yetenekli kadının karşısındakileri etkilemesine, dinleyicilerinin ikna olup kendisini ayakta alkışlamalarına yetiyordu.

SOVYET RUSYA'YA İLK YOLCULUK

"Yoldaşlar, Sovyetlerdeki kitlelerin devrimci iradesini gördüğümde öylesine heyecanlandım ki, kendi kendime, ayakkabılarını çıkar, mabet kadar kutsal bir yer burası, devrimci bir toprağa basıyorsun, dedim. Bunu sizlere itiraf ederken utanç duymuyorum." 1920 Aralığında, USPD ile Komünist Partinin birleşme kongresinde, Clara Zetkin'in bir marksist olarak bu açıklamayı yapması kuşkusuz şaşırtıcıdır.

1920 Ekiminde, ilk kez Sovyet Rusya'yı ziyaret eden Clara Zetkin'in bu tutumu ne duygusallığından, ne de çarpıcı sözler söyleme eğiliminden kaynaklanıyordu. Bugün, Sovyetler Birliği'ndeki komünist rejimin çöküşünden sonra, işlenen suçların, yapılan hataların tartışıldığı bir dönemde, okuyucular Clara Zetkin'in sözlerine şaşmış olabilir. Ama 1920 Aralığında, bu konuşmayı duyan tüm ilericiler ayağa kalkar ve alkışlarlardı. O dönemde Sovyetler Birliği'ni ziyarete giden Almanların büyük çoğunluğunun duyduğu heyecan Clara Zetkin'inkinden aşağı kalmaz, Bunlar, Lenin'e yazdıkları mektuplarında ona "dünya devriminin lideri" diye hitap ederlerdi. Sovyet Rusya konusunda anlattıkları da üç aşağı beş yukarı, Clara Zetkin'in söylediği sözlere benzerdi.

1920 yılının Aralık ayı, kızıl ordunun General Wrangel'in kuvvetlerini yendiği dönemdi. Bu karşı devrimin yenilgisi, Sovyet iktidarının güçlenmesi anlamına geliyordu. 1918 Kasımında, Rosa Luxemburg, Bolşeviklerin Rusya'da uzun bir süre iktidarda kalamayacaklarını düşünüyor, "çünkü bizimki gibi gelişmiş batılı ülkelerde, sosyal-demokrasi hain ve korkak insanlardan

oluşur," diyordu. Oysa, aradan iki yıl geçtiği halde, Bolşevikler hâlâ iktidardaydı. Kuşkusuz, tüm dünyada devrimciler –en başta Bolşevikler olmak üzere- Rusya'daki proletaryanın eyleminin başarısızlığa uğramaya mahkum olduğuna inanıyorlardı, "ancak uluslararası bir proleter devrim tam zamanında imdatlarına yetişirse devrimleri kalıcı olabilir" diyordu herkes Clara Zetkin'in sözlerini tekrarlayarak.

Oysa 1920'de, bağımsız sosyalistlerin çoğu ve komünistler, Almanya'da devrimin başarılacağından umutlarını kesmiş değillerdi. Yeni biten savaşın acı dolu anıları henüz yüreklerde capcanlıydı. Devrimci partilerin dışında bile, bir kez daha milyonlarca insanın savaş alanlarında feda edilmemesi için, yeni bir dünyanın doğması gerektiğine inanan çoktu. Bunlar için ve elbette ki devrimciler için, Rusya deneyimi çözüm demekti.

Tours'daki kongrede, Clara Zetkin'den birkaç ay önce Sovyet Rusya'ya bir gezi yapan Marcel Cachin şunları anlatıyordu:

"Çok büyük zorluklar içinde kıvranan bir ülke, ama inanç, coşku ve geleceğe güven acısından hayranlık uyandırıyor orada yaşayan halk. Görmüş geçirmiş sosyalistler olduğumuz halde, orada gördüklerimiz bizi heyecanlandırdı ve sevindirdi. Avrupa'nın bu en büyük ülkesi, tüm burjuvaziyi, tüm kapitalizmi kökünden temizlemiş, yalnızca işçi sınıfının ve temsilcileri tarafından yönetiliyor. Bu dünyada ilk kez olan bir şey. Sizlerden bunu iyice düşünmek, bunun sonuçlarını iyice hesaplamak için çaba göstermenizi istiyorum."

1920 Ekiminde, Sovyet iktidarının davetiyle Rusya'ya yolculuk yaptığında, Clara Zetkin de bu büyük ülkeyi ve burada yaşayan halkı keşfetti. Böyle bir yolculuk elbette onun için güçtü ve tehlikesiz de değildi. Gemi ile Riga'ya gitti. Oradan trenle Petrograd'a geçti. Bu yolculuğu yaparken, o dönemde Sovyet iktidarına düşman olan Letonya'dan da geçmek zorunda kalmıştı.

Petrograd, onun kırk yıl önce arkadaşı Barbara'nın yanında misafir kaldığı Saint Petersbourg'dan ne kadar farklıydı. Nevski Bulvarındaki güzelim saraylar iç savaş sırasında bir hayli zarar görmüştü, ama hâlâ yerli yerinde duruyorlardı. Ama kentte bü-

yük bir kıtlık yaşanıyordu, gaz yoktu, elektrik yoktu. Mağazalar bomboştu. Sokaklar pislik içindeydi. Yiyecek sıkıntısı çekiliyordu. Karşılaştığı insanlar sıska, paçavralar içinde yoksullardı. Yırtık pırtık giysilerini dikecek iğne-iplikleri bile yoktu bu sefillerin.

Clara Zetkin tüm bunları görüyordu. Ama onun için Petrograd her şeyden önce devrimin beşiği demekti. Üstü başı dökülen, kadidi çıkmış insanlardan çok, Clara Zetkin, *Rote Fahne*'de yayınlanan yazısında belirttiği gibi "tarihin pasif bir nesnesi olmak istemeyen, tarihi belirleyen bir güç olamaya azmeden proletaryayı..." görüyor, "Sovyet Rusya'da tüm öteki izlenimleri arka plana iten gerçek budur," diyordu.

Karşılaştığı kadınların, işçilerin ve gençlerin ağzından, çekilen yoksulluğu, yaşanan kıtlığı şöyle aktarıyordu:

"Ekmeğimiz, ayağımızda ayakkabımız yoksa, Kolçak ve Denikin yüzündendir çektiğimiz sıkıntılar. Bu haydutlar, tahılımızı, kömürümüzü, petrolümüzü çaldı, demir yollarımızı sabote etti, fabrikalarımızdaki makineleri kırıp geçirdi. Yeni makinelerimiz, iş araçlarımız yoksa, İngiliz ve Fransızların uyguladığı abluka yüzündendir bu, üretimdeki durgunluğun temel nedenidir abluka. Çünkü ülkeye hiçbir şeyin girmesine izin vermiyor, kendimiz için değil, eskisi gibi patronlar için çalışmamızı istiyor bu yabancı güçler."

Clara, tüm yoksunluklara karşın, Sovyet Rusya'yı yabancı düşmanların istilasına karşı savunmaya hazır olan proleterlerin kahramanlığını da övüyordu yazısında. Petrograd'da, bir grup gönüllünün 60 000 ağaç ve fidan dikerek boş bir araziyi güzel bir park haline getirdiklerini, Moskova'da Bolşoy Tiyatrosunda bir akşam düzenlenen toplantıya, başkentteki fabrikalardan sekiz bin temsilcinin katıldığını ve bunlara Orta Asya'daki durumun anlatıldığını, toplantıda yabancıların da bulunduğu anons edilince tüm dinleyicilerin ayağa kalkarak Clara'yı selamladıklarını ve Alman işçi sınıfına Rus işçilerinin selamını iletmesini rica ettiklerini anlatmıştı bu makalesinde.

Birçok kez Sovyet kadınlarıyla karşılaşmıştı: Fabrikalarda,

hastanelerde, yerleşim merkezlerinde... Moskova civarındaki kırsal bölgede kadınlarla konuşup görüştü. Kızıl Orduda savaşan kadınlarla da tanıştı. Berlin'e döndüğünde, hastabakıcı kadınların, kadın doktorların ve kadın askerlerin fedakarlıklarını anlata anlata bitiremiyordu. Her şeyden yoksundu bu kadınlar, yiyecek, giyecek ve ilaç yoktu, tifüs insanları kırıp geçiriyordu. Kadınların "ekonomi ve yönetim cephesindeki çarpışmaları olmasaydı" askeri zaferlerin de bir anlamı olmazdı diyordu Clara. Kışın başladığı günlerde, ayağında ayakkabısı olmayan kadın işçilerle karşılaştığını, onların çalışma azmine hayran kaldığını, ancak biraz daha iyi beslenmek ve özellikle de ayaklarına ayakkabı giymek istediklerini belirtiyordu. Aynı zamanda, bu kadınların çoğunun mesleki deneyimden yoksun olduklarını, büyük bir fabrikada çalışmanın zorunlu kıldığı disipline sahip olmadıklarını ve kötü beslenmenin, yoksunluğun üretimi düşürdüğünü de gizlemiyordu izlenimlerini aktarırken.

Sovyet kadınlarının bu çalışma azmini, devletin onların lehine gerçekleştirdiği reformlarla açıklıyordu Clara Zetkin. Kadın ve erkek işçiler arasında her bakımdan tam bir eşitlik söz konusuydu. Sovyet iktidarı bu eşitlik ilkesini hayata geçirmek için elinden gelen her şeyi yapmıştı. Tüm sektörlerde, kadınların mesleki eğitimi için çalışmalar yapılıyor, en başta okuma yazma öğretiliyordu, çünkü kadın işçilerin %80'i kara cahildi.

Sovyet Rusya'da batı ülkelerindekinden çok daha yüksek oranda, kadınlar yönetsel konumlara erişebiliyorlardı. Birçok halk komiserliğinde –batı ülkelerindeki bakanlıklar düzeyinde kuruluşlar- özellikle de sağlıkla, sosyal yardımla, eğitimle ilgili alanlarda, hizmet verenlerin çoğu kadındı.

Clara Zetkin propaganda mı yapıyordu? Kuşkusuz. Gerçekleri güzel renklere boyuyor ve gölgeleri görmüyor muydu? Bu da olası. Rusya'nın geri kalmışlığını gizlemiyordu, ama karşılaştığı insanların coşku ve iradesi onu şaşırtmıştı. Rejim düşmanlarıyla zaten karşılaşmamıştı. Bolşeviklerin hataları, şu yada bu anda uyguladıkları şiddet karşısında susuyor yada bunu haklı görüyordu. Rusya devrimi yaşıyordu ve binlerce devrimci hayatlarını idealleri uğruna feda etmişti.

Ama Clara Zetkin'i en çok etkileyen olay, Lenin'le karşılaş-

maları olmuştu. Bu yolculuk sırasında, 23-27 Eylülde ve 23 Ekimde olmak üzere, Lenin'le üç görüşme yapmıştı. Bazen de, rahatsızlandığı için Lenin ve Krupskaya onu ziyarete gelmişlerdi. 4 Kasım günü yaptığı son görüşmede, Lenin ona birkaç meyve ikram etmiş, "bugünkü koşullarda gerçekten peri masalı gibiydi bunlar" diye yazmıştı Clara, teşekkür mektubunda.

Birkaç yıl sonra yayınladığı anılarında, Clara, Lenin'i biraz yaşlanmakla birlikte değişmemiş bulduğunu açıklamıştı. "Hatta, onunla ilk karşılaştığım gün, 1907'de, Stuttgart'ta toplanan Enternasyonal kongresinde giydiği aynı iyice fırçalanmış ceketi giyiyordu yine, buna yemin edebilirim." Kremlin'e davet edildiğinde edindiği izlenimleri de şöyle aktarıyordu anılarında: "Yaşadığı daire son derce sade döşenmişti. 'Moskovalı her şeye kadir diktatörün' evinden çok daha iyi döşenmiş işçi evleri gördüm Rusya'da. Yemek vaktiydi ve beni de sofraya davet etti. Yiyecekler ne kadar zor zamanlar yaşandığının kanıtıydı sanki: Çay, kara ekmek, yağ ve peynirden başka bir şey yoktu sofrada. Sonra, onlarla birlikte yaşayan Lenin'in kız kardeşinden misafirin şerefine, tatlı bir şey ikram etmesini rica ettiler ve o da kilerden bir şişe şurup bulup çıkardı."

Lenin, Clara'dan eğitim konusundaki görüşlerini açıklamasını istemişti. Artık, Rusya'dan ayrılıp Almanya'ya dönmek üzere iken, Lenin'e 17 Kasım'da bir mektup yazarak isteğini yerine getirdi.

"Burada birçok şey gördüm, birçok şey öğrendim ve çeşitli çalışmalar yaptım. Eğitim konusunda yazdığım bir inceleme, nerede ise büyük bir broşür olarak yayınlanabilecek hale geldi. Ne yazık ki burada yazdıklarımı kopya edecek kimse bulamadım ve Almanya'dan da size göndermem olanaksız. Bu konuyu yoldaş Krupskaya ile tartışmak isterdim. Rusya için gerekli çözümleri bulabildiğimden henüz emin değilim."

Moskova'da kaldığı sırada, Clara, Buharin'e rastlamış ve onun kişiliğine hayran olmuştu. Lenin'den tuhaf bir istekte bulundu. Buharin'in Alman Komünist Partisinde çalışmak üzere bir süre Almanya'ya gönderilmesini talep etmişti.

"Dinamizmi, her şeye anında müdahale etme yeteneği, deneyimi ve çocuksu bir maske altında sakladığı, ciddi militan kişiliği bizim çok işimize yarayabilir. Buharin'in "sabırsızlığı" nedeniyle, her şeyi aceleye getirip "aşırı sol uca" çekmesi tehlikesi de yok. Bizde, eylemsizlik yani hareketsizlik yeteneği çok gelişmiş bir fizik yasasıdır. Bu da Buharin'in hareketlilik ihtiyacını dengeler. Ondan vazgeçmeniz kolay değil, bunu biliyorum. Ama, ne de olsa, deneyimli kişiler bakımından bizden daha zenginsiniz... Rica ederim, bu olasılığı bir gözden geçirin. Ayrıca, Almancayı iyi bilen 3-4 propagandacı da gerekli bize..."[1]

Clara'nın Rusya'ya bu ilk yolculuğu, uzun bir geziler dizisinin ilkiydi. Bir keresinde, Lenin'in apartmanına çok yakın bir yerde, Kremlin'de kalmıştı. Bazen, Lenin Clara'yı ziyarete gelirdi. Onunla tartışmayı sever, Almanya'daki durumu ve kadınları devrim davasına kazanmak için, onlara nasıl hitap edilmesi gerektiğini öğrenmek isterdi. Bu alanda, onun deneyiminden yararlanmaya çalışır, Clara'nın sarsılmaz kişiliğini, içtenliğini takdir ederdi. Böylece, ikisi arasında gittikçe büyüyerek, Lenin'in ölümüne kadar süren derin bir dostluk başladı.

Lenin'le böyle samimi arkadaş oluşu, Clara Zetkin'in daha sonraki siyasi çalışmalarını da etkiledi. Devrimcilerin Tours'daki kongresinde ve Milano'da, İtalyan sosyalistlerinin kongresinde, Enternasyonalin sözcüsü olarak Clara'ya görev verilmesi boşuna değildi. Enternasyonalin ona verdiği görevler, Clara'nın uzun deneyiminden ve savaş öncesi, Alman sosyalist kadın hareketinin kazandığı başarılardan dolayı idi.

Alman Komünist Partisi yönetiminden ayrıldığı yada uzaklaştırıldığı bir sırada, Enternasyonalin kongrelerine katılması, her şeyden önce Almanya'da ve Rusya'da Lenin'le olan arkadaşlığının ona kazandırdığı saygınlığa dayanıyordu. Bolşevik liderin ölümünden sonra da, bu saygınlık azalacağına daha da arttı. Çünkü, en başta Stalin olmak üzere, Sovyet yöneticilerinin

1. *Briefe Deutscher an Lenin*, yukarıda adı geçen eser, s. 202.

Lenin'e duydukları saygı ve ona verdikleri değer, onun ölümünden sonra daha da artmıştı.

Alman Komünist Partisinde, Willi Münzenberg ile Clara Zetkin, Lenin'i yakından tanıyan iki parti üyesiydiler. Clara'nın, Bolşevik yönetici ile karşılaşmalarını anlatan kitabı Almanya'da büyük bir tirajla basıldı ve birçok dile çevrildi.

ENTERNASYONALİN VERDİĞİ GÖREVLER

Sovyet Rusya yolculuğunda, Clara Zetkin yalnızca Lenin'le görüşmekle kalmamış, başka Bolşevik liderlerle de tanışmıştı. Özellikle de Komünist Enternasyonalde görevlendirilen ve bu nedenle batılı komünist partilerle ilişki kuran Zinovyev ile karşılaştığı su götürmez. Kuşkusuz, Enternasyonalin Yürütme Komitesi, Clara'yı, Batı Avrupa sekreterliğine getirerek, ona Fransız, İtalyan ve daha başka ülkelerin komünist partilerini izleme görevini vermişti. Zinovyev, 12-17 Ekim 1920 tarihlerinde Halle'de yapılan USPD Kongresine katıldı. Burada, partinin III. Enternasyonalle birleşmesini ısrarla istedi. Kongre sonucunda, 236 kabul oyuna karşılık 156 ret oyuyla, birleşme kararı alındı. Kautsky ve Hilferding ret oyu verenlerdendi.

Clara Zetkin, 1917'de USDP kurulurken, partinin "hem düşüncede hem de eylemde devrimci" olmasını dilemişti. Almanya'daki durum açıklığa kavuştuktan sonra, Bağımsız Sosyal-demokrat partinin Fransız ve İtalyan partileri nezdinde misyonerliği görevini üstlendi. Moskova'da onun uluslararası saygınlığının, bu iki partideki duraksamalı üyeleri, III. Enternasyonale katılmaya ikna edebileceği düşünülüyordu. Üstelik, Clara Fransızca da bilir ve İtalyancayı anlardı.

Tours'daki kongrenin tutanaklarından, Clara Zetkin'in hangi koşullarda konuşma yaptığını öğreniyoruz. Frossard'ın söylevi yarıda kesiliyor. Salonun ışıkları birdenbire sönüyor. Bir an sonra yeniden elektrik lambaları yandığında, Clara kürsüde Fransızca olarak konuşmasına başlıyor. Sözlerini "Yaşasın kapitalist dünyayı yok edip komünizm yolunu açacak olan proletarya dev-

rimi!" diyerek bitiriyor. Bütün kongre, ayakta uzun uzun alkışlıyor, *Enternasyonali* hep bir ağızdan söylüyorlar. Sonra, Clara ortaya çıktığı gibi, aniden kayboluyor ve kongre normal çalışmasını sürdürüyor.

Bugün, Clara'nın anlattıklarından, Tours'a nasıl gittiğini biliyoruz. Biraz geç gittiği doğruydu. 1928'de Arkangelskoye'de, Clara Zetkin'i ziyaret eden Henri Barbusse, onun sözlerini aktarıyor: "Fransa'ya gizlice yaptığı yolculuğu bana anlattı. Tours kongresine katılması adeta mucize eseri olmuştu. Hiç de önlem almış değildi tehlikelere karşı. Paris'te, Doğu Garı'nda trenden inmiş, gelişinin koparacağı gürültü nedeniyle onu yakalamaya hazırlanan polislere aldırış bile etmemişti." Clara da, kongre izlenimlerini şöyle anlatıyor:

"Tebdili kıyafet etmemiştim. Giydiğim etek ve şapkalar öylesine iyi biliniyordu ki, bu bile tanınmama yeterdi. Yolculuk yapan burjuva kadını pozlarında, garı boydan boya aştım, bir taksiye bindim. Ne yazık ki, evlerinde kalacağım arkadaşlar beni karşılamaya gelmemişlerdi. Tours'a gidip dönmek söz konusuydu ve onların yokluğu, zaten karmaşık olan durumu daha da karıştırıyordu. Paris'te bir yoldaşın evinde gizlendim ve hiçbir engelle karşılaşmaksızın, Fransız Emniyet güçlerini öfkeden kudurtarak, yeniden yola koyuldum."[1]

Sonradan, Clara'nın Tours'a gelmesini sağlayan sosyalistlerin adları öğrenildi. Bunlar, René Reynaud ve A. Mongeot'nun yardımıyla, André Le Troquer idiler.

Tours'da, son ana kadar, Komünist Enternasyonal delegesinin zamanında gelip gelemeyeceği merak ediliyordu. Ayın 28'inin sabahı, Antonio Coen, kürsüden Clara'nın mesajını okudu: "Cumhuriyetçi ve demokrat diye tanınan Millerand hükümeti vize vermeyerek bana sınırdan geçişi yasakladı. Fransa emperyalistlerinin hükümeti, bu polisiye önlem için hiçbir gerekçe de göstermedi. Fransız kapitalist devleti, sanki ihtiyar bir devrimci militanın söyleyeceği bir iki söz yüzünden tehlikeye düşecek,

1. *L'Humanite*, 16 Temmuz 1928, s. 4.

sarsılacak mıydı? Haydi canım. Bu zirva düşünceyi herkes duysun da kahkahadan kırılsın bari. Aslında, hükümet daha büyük bir şeye, yüksek ve muzaffer komünizm düşüncesine darbe indirmek istiyor."

Ama, hayret! Frossard, Clara Zetkin'in 27 Aralık günü, Tours kentine geldiğini haber veriyordu arkadaşlarına. Amédée Dunois'nın refakatindeydi ve aynı gün kongreye gelecekti.

Kürsüye çıktığında, oturumun başkanının onu selamlayan sözleri, o çağın siyasi söylemini yansıtır. Övgüden, sempati dolu nitelemelerden yana hiç de cimri değildi konuşmacılar. Ama bu sözler Clara Zetkin için söylendiğinde gerçeğin ta kendisiydi ve bu ünlü devrimci kadının kazandığı saygınlığı yansıtıyordu:

"Kırk yıldan beri, en ateşli ve en yürekli bir biçimde, öteki ülkelerin şanlı devrimci şeflerinin yanı başında sosyalist mücadeleyi sürdüren Clara Zetkin'i selamlıyorum. Clara Zetkin, Almanya'da, yakın arkadaşı Rosa Luxemburg ile, yaşlı Avrupa'yı yıkıntıya dönüştüren, on dokuz milyon genç adamın ölümüne yol açan kanlı savaşı ilk protesto edenlerdendi. Şu anda ihtiyaç[2] olmasına karşın, şanlı arkadaşları Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht ile birlikte, başlayan ve yarın da sürecek olan Alman devriminin ateşli ve yüce ruhu olan bu soylu, büyük ve ünlü kadını selamlıyorum!

Bu büyük ve soylu kadının önünde saygıyla eğiliyor, ona tüm Fransız sosyalistlerinin en derin hayranlığını iletiyorum."

Aynı gün okunan Enternasyonal Yürütme Komitesinin mesajında söylenenlerle karşılaştırıldığında, bu övgülerin Clara'nın ne denli lehine olduğu anlaşılır. Zinovyev, burada Longuet'yi - Karl Marx'ın torunu- "aşağılık ve dalavereli bir diplomasi" yapmakla suçluyordu. Kongreye katılanların çoğunluğu, "Longuet ve şürekası" için yapılan suçlamaları duyduklarında şoke olmuşlardı. "Bunlar, proletarya üzerindeki burjuva etkisinin ajanları-

2. Bu deyiş biraz kaba görünebilir. Gerçekte, o sabah kongrede okunan mektubunda Clara Zetkin'de kendisi için aynı deyimi kullanmıştır.

dırlar ve öyle de kalacaklardır," deniliyordu mesajda. Aslında, Longuet ile aynı görüşleri paylaşmayan Frossard, kongrenin sonunda: "Zinovyev gibi düşünmüyorum. Benim kanımca sizler, burjuva etkisinin hizmetkarları değilsiniz," diye açıklama yapmıştı.

Clara Zetkin de, Zinovyev gibi, III. Enternasyonale katılma görüşünü savundu. "Bölünme, bazı acılara yol açacaktır, ama zorunludur," diyordu. "Siyasi iktidarı ele geçirmek için, devrimci mücadele sürdürülmelidir" diyor, ama "1789'da, burjuvazinin de devrimci mücadeleyle iktidarı aldığını" hatırlatıyor, "baldırı çıplaklar ordusunun, Fransa'ya siyasi özgürlük sağlayıp burjuvaziyi iktidara getirdiğini" sözlerine ekliyordu. Fransız kapitalizminin, Alman kapitalizmine yardım ettiğini söylüyor, Alman kapitalizminin, Fransız emperyalizmi ve karşı devrimci güçlerle barış yapıp proletarya devrimini sona erdirmeyi umduğunu belirtiyordu.

Clara Zetkin bu söylevinde, "Almanya ve Belçika'nın Kuzey Fransa'yı işgal etmesini" de kınadı ve "Alman işçilerinin, akıl almaz barbarlıklarla yakılıp yıkılan bu bölgelerdeki yerleşim merkezlerinin yeniden inşasına katkıda bulunmaya hazır olduklarını" bildirdi.

Devrimci Rusya'da, Fransız hükümetinin sorumlu olduğu acıları hatırlatan Clara, "Rus halkının yeni dini, dünya devrimine inançtır," diyor, "Fransız emperyalistleri, Rusya'ya karşı bir dizi saldırıya hazırlanırken, Almanya, Fransa ve İngiltere'deki işçilerin bugüne dek görevlerini yapmadığı için utanç duyduğunu" söylüyordu.

Böyle insanların ahlak, görev, dayanışma, insanlık ve adalet duygularına seslenen bir konuşma yapması, Zinovyev'in gönderdiği telgraftaki sert ve kaba ifadeye taban tabana ters düşüyordu.

Ortaya atılan iddialardan ikisi, bugün şaşırtıcı gelebilir. Bunlardan biri "burjuva sınıflarının egemenliğinin en mükemmel biçimi" diye nitelendirdikleri demokrasiye saldırı ve özellikle de parlamenter çalışmaların eleştirilmesiydi. "Parlamentonun tüm çabaları, bugün burjuvazinin emrindeki topların salvolarıyla yerle bir edilebilir" diyordu Clara Zetkin. Kuşkusuz, Clara Zetkin kendisini dinleyenleri, devrimcilerin şiddet eylemlerinden vaz-

geçemeyeceklerine ikna etmek istiyordu. Ama bu sözleriyle, yaşadığı dönemde kendi partisinin sol kanadına karşı savunduğu parlamento çalışmalarının değerini de sıfıra düşürüyordu.

25 Ocak 1921'de, Tours Kongresi konusunda Enternasyonal Yürütme Komitesine gönderdiği raporu da ekleyerek Lenin'e gönderdiği bir mektupta Clara, Zinovyev'in çektiği telgraf metnine kızgınlığını dile getiriyordu:

"Lütfen Yürütme Komitesinin mektuplarında ve gösterilerinde daha dikkatli davranması için etkinizi kullanınız. Bu metinler bazen çok kaba, tepeden bakan bir tavırla yazılmış olabiliyor. Bunları yazanlar, hesaba katılması gereken gerçek koşulları göz ardı ediyorlar."

Clara Zetkin, burada bilmeyerek Longuet merkez grubunun iddiasını aynen tekrarlıyor. Kendisi kongreden ayrıldıktan sonra yaptıkları savunmada, bu grup şu görüşü dile getirmişti: "Rus yoldaşlarımız, zaman ve mekan koşullarını hiç dikkate almıyorlar. Sanki başardıkları devrim beyinlerini uyuşturmuş gibi, bu gerçekleri bilmezden geliyorlar." Clara sözlerine şöyle devam ediyordu:

"Nerdeyse Tours kongresine gönderilen bir mesaj, daha doğrusu bir telgraf, konferansın başarısını engelleyecek, hiçbir sonuca varamadan dağılmasına yol açacaktı. Yarattığı etkinin sonucu, tüm duygusal ruhların yaralanması, duyarlı insanların sarsılması ve Longuet'nin bir yana itilmesi oldu. Birçokları, bizim şiddete başvurarak, bu unsurları karşıtlarımızın saflarına itmememiz gerektiği kanısında olduğundan, bu bir avantaj oluşturabilirdi. Ancak, Fransa'nın içinde bulunduğu koşullarda –partinin ve kişilerin evrimi- dezavantaj oldu. Aşırı uçlar ve Merkezciler, bu mesajın içeriğinden iyi yararlandılar. Güya Moskova'da diktatörlük egemenmiş, vb. Her zamanki yalan dolan dolu, karşı-devrimci, zavallı sataşmalarını yinelemeye başladılar. Bu kez, başka bir noktadan kapışmaya çabalıyorlardı, savunmadan saldırıya geçmişlerdi; sorunu, nesnel siyaset alanından, kişisel bir alana taşı-

mışlardı. Ama bunun verdiği en kötü sonuç, taraftarlarımızın, eski ve yeni komünistlerin, bu durumda cesaretlerini kaybetmeleri ve yelkenleri suya indirmeleriydi. 'Moskova'da bizim mücadelemize yardım edecekleri, kolaylık sağlayacakları yerde, neden önümüze engel çıkarıyorlar? Geçerli gerekçeler göstererek ikna etmek yerine, neden kaba sözler söylüyor, küfür ediyorlar?' diye kendi kendilerine soruyorlar. Her yerde duyabilirsiniz böyle konuşmaları. Rappoport ve Abramov[3] gibi en kararlı, en sadık yoldaşlarımız bile, Yürütme Komitesinin böyle teşhir edilmesinin yaratacağı sonuçlardan çekinir oldu. Bu bakımdan, Tours'a gelip eski ve yeni[4] dostlarımızla tartışma, kongrede söz alma çabalarım boşa gitmedi."[5]

Kuşkusuz, Clara Tours'da bulunmasını ve oradaki eylemini haklı çıkarmaya çalışıyordu. Yine de, Zinovyev'in telgrafının yarattığı sarsıcı etkiyi hiç de abartmıyordu. Clara Zetkin, mektubunda Yürütme Komitesinin attığı yanlış adımın nedenlerini açıklamaya çalışıyor ve Enternasyonal delegelerine öfkeleniyordu:

"Eski ve yeni komünistler benden bir ricada bulunmamı istediler. Bunlar, Yürütme Komitesinin beceriksizce müdahalesinin sorumluluğunu, durum hakkında net bir fikir vermeyen raporlara yüklüyorlar. Olaylara hakim olabilecek, bu olayları gerçek tarihi ve siyasi önemlerine göre değerlendirebilecek, insanları ve koşulları gerektiği biçimde hesaba katabilecek birini Fransa'ya gönderemez misiniz? Kendisine karşı yapılan suçlamaları göz önünde bulundurarak, Abram'ı savunmaya çalıştım. Benim kanımca, Paris'teki birleşme toplantısı öncesinde, çok yerinde hareket etmişti. Ama her şeyi doğru biçimde haber alamamıştı elbette. Her şeye karşın, bizim talimatlarımıza harfiyen uymasını, fedakarlık ve cesaret

3. Abramoviç-Zalevski, Enternasyonalin yasadışı delegelerinden biri.

4. Bir yanda III. Enternasyonal komitesi, öte yanda Cachin-Frossard tarafından harekete geçirilen bir grup.

5. *Briefe Deutscher an Lenin*, yukarıda adı geçen eser, s. 211-212. Bu metin, ilk kez 1990'da Almanca olarak yayınlanmıştır.

göstermesini istedik kendisinden. Buna karşılık, Vanini'nin alçağın, korkağın biri olduğunu, odasından dışarı çıkmadığını ve sürekli bir casus korkusu içinde yaşadığını iddia ettiler. Kuşkusuz Vanini, Abram'dan daha zeki ve siyasi bakımdan daha iyi eğitimlidir, ama tüm yaptığı bu sonuncuya karşı entrika çevirmek. Yazık doğrusu, söylentilere göre, bu ikisinin eli altında önemli finans kaynakları varmış, ama bu parayla kendilerine yaltaklananlara, onların işine gelecek biçimde konuşanlara yardım ediyorlarmış. Oysa ki, bu mali kaynaklar nesnel bakımdan daha yararlı bir biçimde kullanılabilir. Bunu onlara hatırlatmanızı istediler. Bu konuda, hemen Rosmer ile görüşmenizi öneririm, çünkü bu olayı çok iyi biliyor, yada özellikle yakında Moskova'ya gelecek olan eşi ile görüşebilirsiniz."

Görüldüğü gibi, Clara Zetkin Tours'da, macera romanlarına yakışır biçimde, bir görünüp bir kaybolmakla kalmamıştı. Kongre koridorlarını arşınlamış, yoldaşlarıyla tartışmış, bir takım "aktörler" hakkında, tarihçileri ilgilendirecek bir hükme varmıştı. Acaba bu bilgileri, etkisi altında kaldığı Madam Rosmer'den mi almıştı?

"Tours'da kaldığım süre içinde, Madam Rosmer'i çok takdir ettim. En açık görüşlü, en sadık, en enerjik ve Fransa'daki harekette en etkili erkeklerden aşağı kalmıyor bu kadın. Gözünden hiçbir şey kaçmıyor; olaylar ve insanlar hakkında doğru bir hükme varıyor her zaman. Burada parantez içinde hatırlatayım: Frossard'a pek umut bağlamayın. Eski tip bir siyasetçiden başka bir şey değil bu adam, kamuoyuna dayalı bir devrimci cila vermiş kendine. Elbette ki, Cachin'e daha fazla güvenilebilir; onu ancak kendi cesareti korkutur, çünkü henüz kendi geçmişinin hayaletinden kurtulmuş değildir. Sanırım içlerinde, en enerjik, en kararlı ve en güçlü kişiliğe sahip olanı Vaillant-Couturier."[6]

6. *Briefe Deutscher an Lenin*, yukarıda adı geçen eser, s. 213.

**
*

1921 Ekiminde, Clara Zetkin yine Enternasyonalin verdiği bir görevi yerine getirmek üzere İtalya'ya gitti. Burada da işçi hareketinin durumu Fransa'dakinden farklı değildi. Siyasi gruplaşmalar basitçe anlatılacak olursa, Bordiga'nın yönetiminde bir aşırı solcu azınlık grubu, Serrati'nin yönetiminde bir merkezi çoğunluk grubu ve sağ kanatta, Turatti'nin yönetiminde, hiçbir zaman üyelerin onda birinden fazlasını temsil etmeyen bir başka grup vardı.

1920 yılındaki Tours kongresinin tersine, 1921 Ocağında Livourne'da toplanan kongrede, sosyalist partideki bölünme, üyelerin üçte birinden fazlasını temsil etmeyen bir komünist parti yaratmıştı. Lenin'e yazdığı mektupta, Clara Zetkin, komünist partinin, İtalyan sosyalist üyelerin çoğunu ve bu arada Serrati gibi en deneyimli yöneticileri saflarından çıkarmasına tepki gösteriyordu. Zira, Livourne'daki kongre sonrası, komünist parti "her türlü kargaşalığın, hayalciliğin ve budalalığın hüküm sürdüğü bir karışım"dı.

1921 Ekiminde toplanan Milano kongresinde, her ikisi de Enternasyonal temsilcisi olan Clara Zetkin ve Walecki'nin görevi, Almanya ve Fransa'da olan biteni yeniden tartışmaktı. Ama bu arada, uluslararası siyasi durum çok değişmişti. Tüm Batı Avrupa'da devrimci dalga geri çekiliyordu. Sovyet Rusya'da ise, Kızıl Ordu'nun Varşova önlerindeki yenilgisinden sonra, zor bir dönem yaşanıyor, açlık, kırsal bölgelerdeki tarım işçilerinin başkaldırısı ve iç savaşlar ülkeyi kırıp geçiriyordu.

Milano'ya gitmek, Fransa'ya gitmekten daha büyük bir maceraydı Clara için. Hem polisten, hem de faşist çetelerden sakınması gerekiyordu. Aynada yeni kıyafeti içinde kendini görünce, kahkahalarla gülmeye başladı. Gözünde gözlük ve başında peruka vardı, üstelik boynuna deve tüyünden yapılmış bir tür şal dolamıştı. Pasaportunda, onun şirret acuze rolleriyle ün yapmış bir tiyatro yıldızı olduğu yazılıydı.

Hiçbir güçlükle karşılaşmadan Milano'ya vardı. Ama ne kadar dil döktüyse de, Serrati'ye bağlı sosyalistlerin, Turati'nin sağ

kanadıyla ittifaklarına son vermelerini sağlayamadı (bu kopma, ancak bir yıl kadar sonra, 1922 ekiminde gerçekleşti). Hatta Serrati-Turati birlikte, 1921 Ağustosunda, faşist hareketle saldırmazlık anlaşması yaptılar. Clara Zetkin, Lenin'e 25 Ocak 1921 günü yazdığı mektupta anlattığı gibi, Livourne Kongresinde Yürütme Komitesinin taktiklerini eleştirirken çok mu ileri gitmişti? Bunu anlamak biraz zor. Ocak ayında mümkün olan çözüm, Ekim ayında kuşkusuz daha da güçleşmişti. Ayrıca, Bordiga ve yandaşlarının bağnaz politikası, aralarındaki anlaşmayı çıkmaza sokuyordu.

Clara Zetkin, yaptığı konuşmada "karşı devrimci gruplarla, katil faşist çetelerle varılan anlaşmaya" attı tuttu. "Bu anlaşma emekçileri silahsızlandırıyor, ama faşistlere insanları öldürme ve halkın oturduğu evleri ateşe verme gücü sağlıyor," diyordu. "Burjuva devletinden icazet almış bir pakt, savaşın miras bıraktığı toplumsal sorunlardan hiçbirinin çözümüne fayda getirmeyecek bir barış" diye lanetliyordu anlaşmayı. Aslında kongre ne olmalıydı? Kapitalizme ve burjuva düzenine karşı devrimci mücadelenin keskinleştiği bir arena değil mi? Oysa, ele alınan konuların merkezinde, sosyalist partiyle burjuva partileri arasındaki uzlaşma yer alıyordu. "Üstüne üstlük, tartışılan sorun, hükümetin bağrında sosyalistlerle burjuvazinin işbirliğiydi."

Clara Zetkin, Almanya'da, I. Dünya savaşı öncesi Millerand ve savaş sırasındaki Noske örneklerini hatırlatıyor, bu "işbirliğinden" 1919'da on beş bin proleterin katlinin doğduğunu belirtiyordu.

Clara'nın durumu zordu. Serrati'nin yandaşı olan sosyalistleri, partinin sağ kanadından ayrılmaya teşvik ediyordu. "Bölünmenin yol açacağı fedakarlıkları, acıları ve tehlikeleri biliyorum. Ben de bu acıları iki kez yaşadım.[7] Ama bir üçüncüsü karşısında geri çekilmiyorsam, bunun nedeni, proletarya sınıfı mücadelesinin bu bölünmeyi zorunlu kılmasıdır." Serrati'nin yandaşı sosyalistler için, "Sağ kanattan kopmak, parti içinde birliği sağlamanın ön koşuludur," diyordu.

7. Burada Claar Zetkin'in söylemediği, bu bölünmelerden ikincisine karşı olduğuydu (en azından darbeden sonra bunu doğruladı).

Enternasyonalin direktiflerinin tersine hareket edemediğinden, şöyle bir sonuca bağlamıştı sözlerini: "Eğer kongre bu 'işbirlikçilerden' ayrılmayı reddederse, ister istemez İtalyan Sosyalist Partisini Enternasyonalin dışına iter."

Ayrıca, İtalyan Komünist Partisindeki egemen zihniyeti de bilmez değildi. Bu zihniyet, aslında kesinlikle karşıtlık güttüğü Alman Sosyalist Partisindekine çok yakındı. Clara, bu "darbeci ve romantik devrimci" zihniyeti kınıyordu.

O dönemde, İtalya'daki egemen ortam nedeniyle, Clara için kongreden sonra ülkeden çıkmak, giriş yapmaktan çok daha zordu. Göz göre göre, kongrenin yapıldığı salonun büyük kapısından çıkan bembeyaz saçlı ihtiyar bir kadın, güç bela bir otomobile binmiş ve otomobil derhal İsviçre sınırına doğru yol almaya başlamıştı. Bu durum kuşku yaratmış ve polisler bir süre sonra arabayı takibe almıştı. Polisler arabayı yakalayıp kapısını açtırınca, genç bir İtalyan kadınıyla karşılaşmışlardı. Genç kadının gösterdiği belgeler de tamamen yasal ve hilesizdi üstelik. Arka koltukta ise, göze çarpacak içimde, kadının başından çıkardığı peruka duruyordu.

Clara Zetkin, imdat çıkışını kullanarak kongre binasından ayrılmış, İtalyan arkadaşlarının evine sığınmıştı. Birkaç gün bu evde saklandı, bu arada polis de aramalarından vazgeçmişti. "Burada da aynen Trappe'daki gibi yaşıyorum," diye yazıyordu büyük oğluna. "Bu fare deliğini terk edeceğim günü sabırsızlıkla bekliyorum." 10 Kasımda Almanya'ya girdiğinde, şu açıklamaları yaptı:

"İtalya yolculuğu bana çok iyi geldi. Bir köyde kaldım, ne elektrik, ne de petrol lambası vardı aydınlanacak. Mumların solgun ışığında bir şey okumam, yazmam olanaksızdı. Ama halis süt içip bol bol tereyağı yedim. Köylüler kim olduğumu bilmiyorlardı. Beni zengin bir yaşlı kadın sandılar ve arkamdan dua ettiler."

İtalya'ya gelişi kolay olmuştu ama, dönüş yolculuğu zor ve riskliydi. İtalya'dan İsviçre'ye geçerken sorun çıkmadı; ama İsviçre-Alman sınırında gümrük kontrolleri çok sıkıydı, çünkü

enflasyon yüzünden Almanya sınırında kaçakçılık olayları artmıştı. Clara Zetkin önce sınırı yasal yoldan ve gündüz aşmayı denedi, bunun olanaksızlığı anlaşılınca, gece, sürülmüş tarlalardan ve su basmış araziden geçerek, iki saatlik bir yürüyüş yapmak zorunda kaldı. Çukurlara dalmış, dikenli tel örgülü engellerin altından geçmiş, beline kadar su içinde, bir dereyi de yürüyerek aşmıştı. "Sırılsıklamdım ama sonunda kendimi bir Alman vagonunda bulduğumda bayağı rahatlık hissettim. Bu gece macerasından yirmi dört saat sonra, yine kürsüdeydim ve 4000 işçiye hitap ediyordum."[8]

O çağdaki komünist militanların çalışmaları, her babayiğidin harcı değildi.

8. Luise Dornemann, *Clara Zetkin*, yukarıda adı geçen eser, s. 455-456.

ALMAN KOMÜNİST PARTİSİ VE ENTERNASYONAL YÖNETİMLERİYLE SÜRTÜŞMELER

Clara Zetkin'in, Fransız ve İtalyan sosyalistlerinin kongrelerinde Enternasyonalin onlara müdahalelerini nasıl eleştirdiğini gördük. Moskova'da, yoldaşları insanların mücadele zeminleri hakkında tam bir bilgi sahibi olmaksızın kararlar alıyorlardı. Lenin, Almanya'daki koşulları Zinovyev'den daha iyi biliyordu, ama I. Dünya Savaşından sonra değişen sınıf ilişkilerini ve gelişen zihniyeti bilemezdi. Lenin'e yazdığı birçok mektubunda, Clara 1919 Almanya'sını Rusya'dan ayıran toplumsal farkların bazılarını şöyle sıralıyor:

"Devrimci proletarya için, durum artık aynı değil ve koşullar Rusya'dakinden daha elverişsiz. Rusya'da, burjuvazi tabakası dar, genç ve henüz iyi örgütlenmiş değil. (...) Almanya'da durum farklı. Burada, burjuvazi kalabalık bir orta ve küçük burjuvazi kitlesi tarafından destekleniyor. Oldukça eğitimli bir kitle bu, tarihi bir geçmişe sahip ve geleneklerine çok bağlı. Emperyalizm bu toplumsal yığına, özellikle de içerdiği aydınlar katmanına yeni ve çekici bir ideoloji sağladı... Bu küçük ve orta burjuvazi, toplumcu ve yurtsever demokratların[1] ve Zentrum'un (Merkez) yönetiminde, asıl burjuvazinin koruyucu kalkanı ve siperi konumunda. Silahlı kar-

1. Clara Zetkin burada temelde bir dizi merkezi sol ve merkezi sağ partiyi tanımlıyor. Özellikle *Deutsche Demokratische Partei* ve *Deutsche Volkspartei*.

şi devrimcilerin büyük çoğunluğu, bu tabaka arasından çıkıyor. Ne pahasına ve hangi rejim altında olursa olsun, tek ki düzen, sükunet, güvenlik ve üretimde atılım olsun diyen fanatikler bunlar."

Almanya için 1919'da yapılan bu toplum analizi yanlış değilse – bizce Clara her şeyi çok açık görüyordu- Almanya'da, Rusya'daki gibi bir devrimin hiçbir başarı şansı olmadığı sonucuna varılmaz mı? Ama Clara, 30 Nisan 1919 günü yaptığı açıklamada, çözümlemesinden böyle bir sonuç çıkarmayı reddetti. Her şeyden önce, psikolojik bakımdan, devrim umudunu bir yana bırakmaya yanaşmıyordu. Ayrıca, 1918 Kasım olaylarının üzerinden ancak altı ay geçmişti, her şey hareket halindeydi ve çok hızlı hareket ediyordu. Pek çok olay yaşanıyordu ardı ardına, bunlar arasında 1920'deki genel seçim ve USDP ile KPD'nin birleşmesi, bu hızlı değişimlerin göstergesiydi.

Clara Zetkin, bu küçük ve orta burjuvazinin taraf değiştirebileceğini düşünüyordu. "Propagandamız ve açıklamalarımızla, burjuvaziyi *siyasi bakımdan silahsızlandırmalıyız*. Bu yalnızca karşı devrimci güçlerin kavgayı bırakmasını sağlamak için değil, devrimden sonraki kuruluş aşamasına güç sağlamak için de gerekli. Bu nedenle, proletarya, burjuvazi saflarındaki aydınlar katmanından vazgeçemez."[2]

Aradan iki yıl geçince, Clara Zetkin, Almanya'nın siyasi durumuyla Rusya'dakinin farkını yeniden düşünmeye başladı. Onun kanısınca, Alman Komünist Partisinin Enternasyonaldeki temsilcisi olan Bela Kun, birçok başka Komite üyesine benzer biçimde, "bir devrimci partinin gücünün, her ülkedeki proletaryanın sayısına, eskiliğine ve tarihi geleneklerine bağlı olarak değiştiğini" anlayamamıştı. Clara, Rus devrimcilerinin zafer kazanmasına yol açan taktiğin batı ülkelerine yayıldığını gördü ve bunun sonucunda, Lenin'in ortaya attığı parti kavramının sorgulanmasına vardı. "Bir ülkede, tarihi geleneği olmayan, dar bir genç proletarya tabakası varsa, disiplinli, ideolojik bakımdan ve örgütlenme açısından sıkı bir bağlılık içindeki bir azınlık, bu

2. *Briefe Deutscher an Lenin*, yukarıda adı geçen eser, s. 160.

proleter kitleleri oldukça hızlı ve kolay biçimde ardından sürükleyebilir. Ama, eskiden beri çok kalabalık bir işçi sınıfına sahip olan ve bu proletaryanın burjuva görüşlerini benimsediği, siyasi bir oluşuma, eski siyasi geleneklere sahip olduğu ülkelerde durum çok başkadır."[3]

Clara Zetkin, 1919 Nisanında Lenin'in görüşünü desteklediği halde, 1921 Nisanında bu görüşleri çürütmeye çalışıyordu. Bu arada, "Mart eylemi" denilen olaylar meydana gelmiş, Clara'nın gözüne çok yanlış görünen bir taktik uygulanması yüzünden, birleşmesinin hemen akabinde Alman Komünist Partisine ciddi bir zarar verilmişti.

1920 Aralığında, USDP'nin sağ kanadıyla birleşmek, Birleşik Komünist Partinin (VKPD) yönetimindeki uzlaşmazlıkları azaltmadı. 1921 Ocağında, parti yönetimi, tüm öteki işçi kurumlarına bir "Açık Mektup" göndererek, "tekelci sermayenin saldırısına karşı" ve "demokratik ve toplumsal hakların savunulması için" birleşik bir eylem düzenleme önerisinde bulunmuştu. Ama yönetim kademesinin içinde bile, önemli bir hizip işçilerin böylelikle bir araya toplanacağına inanmıyor, umudunu "devrimci bir saldırıya" bağlıyordu. Oysa, Enternasyonal Yürütme Komitesinin çoğunluğu, Almanya'da mücadelenin yeniden başlamasının Sovyet Rusya'daki kötü durumu düzelteceğini düşünüyordu. Almanya'daki Enternasyonal temsilcisi, Bela Kun, Alman Komünist Partisi yönetiminin çoğunluğunu kendi görüşlerine kazanmıştı.

Bu taktikle bağdaşmayan Clara Zetkin, Paul Levi, Ernst Däuming, Adolf Hoffmann ve Otto Brass adlı arkadaşlarıyla birlikte Komünist Partinin yönetiminden istifa etti. 17 Mart günü, Yönetim Komitesi (*Zentralausschuss*), derhal "Kahrolsun Hükümet!" sloganıyla eylemleri başlatmayı kararlaştırdı.

VKPD'nin kalesi, Orta Almanya'da, Halle-Mansfeld bölgesindeydi. Burada, son seçimlerde oyların %30'undan fazlasını almıştı parti. Saldırının buradan başlamasını kararlaştırdılar. Ancak merkezi hükümet, eylem hazırlıkların haberini almış gibi, askeri birlikleri bu bölgeye yığarak, hücumu kendisi başlattı.

3. Adı geçen eser, s. 230-231.

Provokasyon olup olmadığı[4] bilinmeyen bir nedenle, çarpışmalar büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Silahlı mücadeleyi yaygınlaştırmak için yapılan tüm girişimler, tüm genel grev çağrıları boşa gitti.

"Mart Eylemi" bir hükümet darbesi olarak nitelendirildi. Clara Zetkin, "Açık Mektup"ta tanımlanan stratejiye karşıydı. Onun kanısınca, "Mart Eylemi" Alman proletaryasının çeşitli fraksiyonları arasındaki uçurumu derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştı. Özellikle Halle'de, emekçiler komünistlere hınçlarını dile getiren gösteriler yapıyorlardı. 14 Nisanda, Clara "Şu anda Parti, siyasi bir güç olmaktan çıktı, tuşa geldi, eli kolu bağlandı," diye yazıyordu.

Parti yönetimindeki hava endişe vericiydi. Clara da küfürlere muhatap oluyor, iftiraya uğruyordu. Daha birkaç yıl önce, parti yönetimi tarafından "parlamenter çalışmalara inanmakla", oportünizmle suçlanmıştı. Komünist parti yönetiminin, istifasından dolayı yaptığı uyarılar, ona Enternasyonalle komünist partilerin ilişkileri konusundaki görüşlerini açığa kavuşturma olanağı verdi. Bu dönemde şunları yazıyordu:

"Batı Avrupa'daki partiler ve meydana gelen olaylar karşında, Enternasyonal Yürütme Komitesinin baştanbaşa yanlış tutumu tipik doğrusu... Bu yiğit Yürütme Komitesi, siyasi yönetimle ilkokul öğretmeni azarlamalarını birbirine karıştırıyor. Komünist partilerin büyüdükçe harekete geçme zorunluluklarının da arttığını; buna göre, somut koşullar temeli üzerinde eylem serbestliklerinin de artması gerektiğini unutuyorlar. Elbette, strateji ve taktik alanında, Enternasyonalin direktifleri çerçevesinde kalmak koşuluyla yapılmalı bu eylemler. Bu iki zorunluluk arasında, doğru bir bağlantı kurmak

4. Clara Zetkin'in, Bela Kun ile görüşmesinden aktardığına göre operasyonun başlamasından bir hafta önce, provokasyonlar olmuştu, ama bunlar komünistlerin eseriydi. "Bela Kun, eğer karşı devrim şiddete başvurur ve saldırganlaşırsa, kitlelerin harekete geçeceğine inanıyordu. Onun kanısınca, bize bir takım provokasyonlarla karşı devrimi savaş açmaya zorlamak düşüyordu." (Lenin'e yazdığı 14 Nisan 1921 tarihli mektubundan). *Briefe Deutsche an Lenin*, yukarıda adı geçen eser, s. 230.

gereklidir ve bu gereklilik de, her zaman sürtüşmesiz yerine getirilemez. (...) Yürütme Komitesinin otoritesi arttırılmalıdır. Ama bu saygınlık, hakaretlerle, iftiralarla sağlanamaz, ulusal kesimlerin güveni ve uluslararası yönetimin tutarlılığı sayesinde elde edilir. Oysa, Yürütme Komitesinin açıkça ve çekinmeksizin eleştirilmesi mümkün kılınmadıkça bu güvenin uyandırılması olanaksızdır."[5]

Clara, Jean Longuet'nin Tours'da yaptığı eleştirilerden bazılarına katılıyordu. Bir militanı kastederek şu sözleri söylemişti Longuet: "Enternasyonale katılmak, ancak kendi gücünün ve değerinin bilincinde olan, bireyselliğini koruyan bir partinin harcıdır; yoksa durup dururken ve güç bela Bolşevik hareketi taklit etmekle bir yere varılamaz."

KPD yönetiminden istifa etmesinden dolayı Yürütme Komitesinin onu ayıplaması, Clara Zetkin'i öfkelendirmişti. "Benim onurum emeğime ve devrim için sürdürdüğüm mücadeleye dayanır; Yürütme Komitesinin eleştirilerine yada övgülerine bağlı değildir." Eleştiri hakkını her zaman savunmuştu Clara Zetkin:

"Uluslararası disiplin ve dayanışma, körü körüne itaat, otomatikleşmiş alkışlar ve kişisel kararların reddi anlamına gelmez. Bir militan, devrimci görevinin ne denli bilincindeyse, kendini o kadar az uşak yerine koyar; günden güne, emir ala ala kişiliğini yitirmeye, kişilerle olayları değerlendirme yeteneğini köreltmeye razı olmaz. Benim tutumuma da, bu tür düşünceler yön verir."[6]

"Mart Eylemi"nin başarısızlığı, bu hareketi başlatanların kafa yapısını hiç de değiştirmemişti. III. Enternasyonalde delege olan (1921 Haziran-Temmuz) Paul Frölich, Wilhelm Koenen ve August Thalheimer, bu örgüt içinde kendi düşüncelerini kabul ettirmeyi umuyor ve artık hasımları olan Clara Zetkin'e doğrudan doğruya saldırmaktan kaçınmıyorlardı.

5. Adı geçen eser, s.236.
6. *Briefe Deutscher an Lenin*, adı geçen eser, s. 236-237.

6 Mayıs 1921'de, Lenin'e yazdığı uzun bir mektupta, Paul Frölich, temelde düşünceleri göz önüne alınırsa, Clara Zetkin'in komünist sayılamayacağını açıktan açığa yazıyordu. O yılın Mart ayında Clara ile partililer arasındaki sürtüşme öylesine şiddetlenmişti ki, "eğer Yürütme Komitesinin kararlı iradesi bizi alıkoymasaydı, Clara Zetkin ve yandaşlarını partiden çıkarmak için harekete geçecektik," diyordu mektubunda Paul Frölich.[7]

Sonunda, Yürütme Komitesi, Lenin'in önerisi üzerine KPD'nin resmi temsilcileri olan ve aralarında August Thalheimer, Fritz Heckert, Paul Frölich ve Wilhelm Koenen'in de bulunduğu yirmi yedi delegenin yanı sıra, Clara Zetkin'in görüşlerini paylaşan ve parti içi muhalefeti temsil eden dört kişiyi kongreye davet etti. Clara Zetkin de, uluslararası kadın kolu sekreterliği sorumlusu sıfatıyla kongreye katılacaktı.

Clara Zetkin, 6 Haziran 1921 günü Riga'ya vardığında tutuklandı ve üstü arandı. Oğlu da ona bu yolculuğunda refakat ediyordu. Annesinin çırılçıplak soyunmaya zorlanması karşısında, Maksim protestoda bulundu ve bunun üzerine Clara Zetkin serbest bırakılıp yolculuğuna devam etmesine izin verildi. Moskova garında Aleksandra Kolontay ve Anjelika Balabanof onu bekliyorlardı.

Moskova'da yaşam koşulları çok zordu. İlk yedikleri yemek içinde birkaç parça patatesin yüzdüğü sade suya bir çorbaydı. Kongre de Maksim'in gözüne tam bir kargaşalık gibi göründü. Gizli gizli buluşmalar, entrikalar, değişik eğilimler arasında fitne, fesat ve komplolar gırla gidiyordu. Hatta telefon konuşmalarının bile dinlendiği kanısındaydı Maksim.

KPD delege heyetinin çoğunluğu ve parti içi muhalefetin temsilcileri kanlı bıçaklıydılar; kavgalar tüm şiddetiyle kongre kulislerinde de sürüp gidiyordu. 10 Haziran günü, resim temsilciler Yürütme Komitesine bir karar sundular. Oy birliğiyle varmışlardı bu karara. "Clara Zetkin'e verilecek her türlü ödün, Almanya'da komünist hareketin eylem kapasitesi ve disiplinine büyük zarar verecektir. Bu gerçeğin altını önemle çiziyoruz. KPD'nin resmi görüşünü temsil eden delegeler, Yürütme Komi-

7. Adı geçen eser, s. 243.

tesi ve Rus Delegasyonunun, Clara Zetkin'in kişiliği konusunda duygusallığa kapılmayacaklarını beklemektedir." Sonuç: Clara Zetkin'e de Paul Levi'ye davranıldığı gibi davranılmalı, yani partiden atılmalıydı.

Tabii, Clara da boş durmuyordu. Trotsky ile iki saatlik bir konuşma yaptı, Madam Rosmer ile görüştü. Clara'nın sorumluluğu altında, kadınlar arasında düzenlenen bir konferanstan sonra, 15-16 Haziran gecesi Lenin, Kamenev'in eşliğinde Clara'yı ziyarete gelerek onunla gecenin bir buçuğuna kadar tartıştı. Maksim Zetkin, notlarında şunları yazıyordu: "Lenin, Almanya'daki parti ve uluslararası sorunlar konusunda olanaklar elverdiğince çok miktarda belge toplamıştı. Annemin görüşlerini yüzde yüz paylaştığını ifade etti." Gerçekten de Kongre, Lenin'in görüşlerini kabul ederek, "Mart Eylemi" ile sonuçlanan saldırı teorisini çürüttü; kararda, her özel duruma gerçekçi bir açıdan yaklaşılması, temel kaygının kitleleri kazanmak olması gerektiği altı çizilerek belirtildi. Lenin Alman Komünist Partisi yöneticilerinin gırtlak gırtlağa boğuşmalarından endişeye kapılıp bir ödün verdi ve arabuluculuk yaptı: 9 Temmuz 1921 günü, Moskova'da çoğunluk ve muhalefet temsilcileri arasında bir "barış antlaşması" imzalandı.

Clara Zetkin, Ağustos başlarında Berlin'e döndü. Trenden iner inmez, parti yöneticilerinin toplantısına katıldı. Ama gördükleri ve duydukları onu dehşete düşürdü. Zinovyev'e 6 Ağustosta yazdığı mektubunda şöyle diyordu:[8] "Merkez yönetim (*Zentrale*), hem örgütsel hem de politik bakımdan tutarsız ve karmaşık bir kurum. Ne istediğini, neler yapabileceğini ve neler yapması gerektiğini bilen üye yok aralarında." Clara, Soecker, Koenen ve Pieck gibi "iyi niyetlerinden" kuşku duymadığı yoldaşlarını bile acımasızca yargılıyordu. Maslov-Urbahn akımına kızıp köpürüyordu, ama garip bir biçimde Ruth Fischer'in adı anılmamıştı. Maslov-Urbahn grubunu, KAPD politikası izlemekle suçluyordu. Brandler gibi "merkezci" olduklarından kuşku duyulan ama sağ kanada hizmet etmekten geri kalmayanları

8. *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, BZG, 2, 1991, s. 207-209.

bu politikanın dışında tutmuşlardı aslında. "Kısacası, sağın budalaları, solun budalalarını besliyor, tabii bunun tersi de doğru," diye yazıyordu mektubunda.

KPD'de Bela Kun'un yerini alan Radek'in hileli bir manevrasıyla, Alman partisi içindeki kargaşalığa müdahale eden ve Clara'nın kendine özgü görüş tarzını utanmazca yalan yanlış yorumlayan Enternasyonal yönetimine de verip veriştiriyordu mektubunda. Bu sözleriyle aslında, 14 ve15 Temmuz günlerinde *Rote Fahne'de* uzun bir makalesi yayınlanan Radek'i hedef alıyordu.

18 Aralıkta Zinovyev'e yazdığı ve bir kopyasını da Lenin'e gönderdiği mektubundan[9] anlaşıldığına göre, Clara'nın en başta gelen kaygısı, sağ ve sol kanatlardaki yalpalamaları kontrol altına alarak, partide birliği sürdürmekti. Ama her şeyden önce, bu birlik serin kanlılıkla ve ciddi biçimde yapılmış bir siyasi analize dayanmalıydı. Bazen Ernst Reuter adını kullanan Friesland[10], Paul Levi'ninkilere yakın görüşleri savunmuş ve bu yüzden, KPD merkez sekreterliği görevinden uzaklaştırılmıştı. Clara, onun partiyi terk etmesinin yada üyelikten çıkarılmasının önlenmesi gerektiğine inanıyordu. "İyi bir örgütleyici (...) ve politikayı iyi anlayan biri. Hem siyasi eğitim hem de kuramsal bilgi birikimi bakımından Merkez üyelerinin birçoğundan üstün," diye yazıyordu mektubunda.

Umutsuz görünen bu durumda, kişisel samimiyetler politik ayrılıkları körükler ve azdırırken, başvurulacak tek yer Lenin'in hakemliğiydi. Çünkü Lenin düşman cephelerin her ikisinin de önünde baş eğdiği bir otoriteydi. Bu nedenle, Clara Zetkin, Le-

9. *BZG*'de yayınlanan metin. 2, 1991, s. 209-212.

10. Sosyal-demokratlardan Ernst Reuter, savaş sırasında Rus cephesinde esir düşmüştü. Ekim devriminden sonra, komünist olan Ernst Reuter, Volga bölgesindeki Alman kolonisinde komiserlik görevi yapmıştır. Almanya'ya döndükten sonra, KPD yönetim kademelerine seçildi ve 1921'de genel sekreterliğe getirildi. 1927de partiden çıkarıldı. SPD'ye üye oldu. 1931'de Magdebourg belediye başkanı oldu, 1932'de Reichstag'a milletvekili seçildi. Türkiye'ye göç edip 1946'ya kadar kaldı. Berlin'e döndüğünde, 1947'de belediye başkanı seçildi, ama 1948'de kentin paylaşılmasından sonra, Sovyet vetosu yüzünden bu görevi yapamadı.

nin'in Alman Komünist Partisine bir mektup yazarak, onları 22 Ağustosta kongre toplamaya ikna etmesini rica etmişti.

Lenin, bunu kabul etti. Acele yazdığı on beş sayfalık bir metinde –Rusça yazmış ve göndermişti, çünkü çevirisini yapmaya zaman yoktu- KPD'nin kuruluşundan beri geçirdiği evrimi inceliyor ve şimdiki yönetimin aşırı solcu tutumunun nedenlerini açıklıyordu: Birçok proleterin ve en iyi yöneticilerinin ölümüne tanık olmuş bir sosyal-demokrat partinin haklı olarak hırçınlaşmasıydı bu.

Biri dışında tartışılan tüm noktalarda, Lenin, Clara Zetkin'in tavrını benimsiyor ve Radek'in saldırılarına karşı onu özellikle savunuyordu. "Radek'in makalesi, Üçüncü Enternasyonal Kongresinde oy birliğiyle alınan karara taban tabana ters düşen bir anlam taşıyor," diye uyarıda bulunuyordu Lenin.

Kongrenin geliştirdiği "sendikalı olsun sendikasız olsun, emekçilerin büyük çoğunluğunu kazanma" taktiğini hatırlattıktan sonra, Lenin, Alman Komünist Partisinin düzenlenecek olan kongrede, iç çatışmaları sona erdirmesini istiyordu.[11]

Clara Zetkin durumdan memnundu. Lenin'in, parti yönetiminin çoğunluğuna karşı kendisini haklı çıkaran mektubu, KPD kongresinde okundu ve 22 –23 Ağustos 1921 günlerinde *Rote Fahne*'de yayınlandı.

Lenin ile Clara Zetkin'in görüşleri arasındaki tek fark gelecekten değil, geçmişten kaynaklanıyordu. Lenin'in kanısınca, Alman Komünist Partisi çok geç kurulmuştu. Spartakistler, Çoğunlukçulardan ve Merkezcilerden daha önce ayrılabilirlerdi (Lenin, Kautsky'ye karşı beslediği nefreti hiç gizlemiyordu). Clara ise tersine, 1921 Ocağında İtalyan Sosyalist partisinde meydana gelen bölünmeyi eleştirirken şöyle diyordu: "Bu çok büyük ve ağır bir hata. Almanya'da, 1918'de partiyi kurarken bizim yaptığımız yanlıştan çok daha vahim bir yanlış. Partimizin daha sonraki gelişmesi, bizi haklı çıkardı."[12]

Alman Komünist Partisinin, yanlış olduğuna hüküm verilen

11. Lenin'in mektubunun Almancası için *Briefe Deutscher an Lenin, adı geçen eser, s.286-299.*

12. Bu konuda bir önceki bölüme bakınız.

çizgisine karşı Clara'nın inatçı ve amansız mücadelesi, Lenin'in de desteğiyle, sonunda zafere ulaştı. Tutanaklara göre, Yena'da yapılan Komünist Parti kongresindeki konuşması, alkış fırtınasıyla noktalanmıştı. Doğrusu, Clara Zetkin de dünkü hasımlarına önemli ödünler vermişti bu söyleviyle.

Önce, "Kapitalizm nesnel bakımdan can çekişmeye mahkumdur, ara sıra iyileşme belirtileri görülse bile sonu yakındır," diye bir açıklama yaparak başlamıştı konuşmasına. O dönemde, görünüşte hiçbir komünist bundan kuşku duymuyordu. Kitleleri birleştirerek tüm haklı davalarının savunulmasına cesaretle girişme zorunluluğu üzerinde ısrarla durduktan sonra, kendi konumlarının eleştirisine geçmişti. Daha önce söylediklerinin ve yazdıklarının tam tersine, "Mart Eylemi" yalnızca olumsuz yönleriyle ele alınmamalı diyordu. Bu eylem, Alman işçi sınıfının içine düştüğü durgunluk ve pasifliğe karşı emekçilerin isyanıydı. Bu eylem, ancak legal yollardan yürütülen bir mücadelenin kabul edilebilirliğini savunan eski inançlara karşı "sağlıklı bir tepki" ve "devrimci mücadeleden vazgeçişe" verilen yanıttı. Ancak, şöyle bir soru geliyor akla: Önceleri zamansız diye nitelendirilen, "Kahrolsun hükümet!" gibi yanlış bir sloganla başlatılan ve kanlı bir bozgunla biten bir eylemin böylesine onanmasında bazı çelişkiler yok muydu?

Yena kongresi, Alman Komünist Partisi içindeki anlaşmazlıkları sona erdirmeye yeterli değildi. Dünkü muhalefetin bazı üyeleri, Clara Zetkin ile daha dün ağız birliği yapanların bazıları, onu örnek almaktan, siyasetini izlemekten vazgeçtiler ve kongre kararlarını tanımadıklarını bildirdiler. 10 Ocak 1922 günü, Rus Komünist Partisi, bir mektupla Alman Komünist Partisini "birleşik cephe çizgisi benimsediklerinden ve geçmişteki hataları kabul edip bunları aştıklarından dolayı" kutladı. Başta Clara Zetkin olmak üzere, bazı eski muhalifler "tüm görevlerini yerine getirip partiye unutulmaz hizmetlerde bulunmuşlar", ancak karşıtların bazıları, diyordu Rus partisi, baştan yaptıkları anlaşmaları çiğnemiş, parti yönetimini havaya uçurmaya çabalamışlardı. Çok geçmeden, Alman Komünist Partisi, Lenin, Trotsky, Zinovyev, Radek ve Buharin'in imzasını taşıyan "önerilere" uymaya başladı. 23 Ocakta, Merkez Komitesi (*Zentralausschuss*), Otto Brass,

Heinrich Malzahn, Paul Franken ve Ernst Reuter'in partiden uzaklaştırılmasına karar verdi.

Oysa, 6 Ağustos 1921 tarihli mektubunda, Clara nasıl Maslov (çoğunlukçu) eğilimine şiddetle saldırdıysa, aynı heyecanlı ifadelerle partiden atılan bu kişileri savunuyordu. Maslov çizgisinin önde gelenlerini de, "KAPD yöneticilerinin öznel erdemlerinden hiçbirine sahip olmaksızın, bu partinin siyasi zaaf ve hatalarından sorumlu"[13] olmakla suçlamıştı o tarihlerde. Şimdiyse, Rus partisinin tavrı ve bunun sonucunda bazı kişilerin parti saflarından tasfiyesi, kuşkusuz "Maslovcuların" konumunu sağlamlaştırmıştı. Artık, komünist yönetim kademelerinde, Clara Zetkin'in işi gittikçe güçleşiyordu.

1921 Mart olayları ve sonuçları, insanları derin derin düşündürüyor; en başta, Clara Zetkin'in tutumu sorgulanıyordu. Militan kadının içtenliğinden kimse kuşku duymuyordu, ama 18 Haziranda, Mart Eylemlerini darbe niteliğinden ve zararlı sonuçlarından dolayı lanetlemesi, iki ay sonra da bu eylemin bir ilerleme, parti için ileriye doğru atılmış bir adım oluşturduğunu söylemesi çelişkili değil miydi? Eğer bir hata yapmış ve bunu kabul etmişse, kimse onu ayıplamazdı. Ama onun açısından bir hata yapılmışsa, demek ki "Mart Eylemini" bu konuda bir hükme varmadan önce iyice analiz edememişti. Ayrıca, zararlı sonuçlar dediği neydi? "Mart Eylemlerinden" sonra parti üyeleri toplam sayısı, hiç de Clara Zetkin'in iddia ettiği gibi azalmamıştı.

Üstelik, III. Kongre gibi, Rus partisinin 1922 Ocak tarihli mektubu da Moskova'nın "koyduğu yasaları uygulattırdığını" gösteriyordu. Enternasyonale bağlı partilerin, politik çizgisini belirleyen Rus partisiydi. Oysa, 14 Nisan 1921'de, Clara Komünist Partiler için "somut durumlar temeli üzerinde hareket özgürlüğü" istiyordu. Kuşkusuz, seksiyonların daha büyük bir özgürlüğü doğrultusunda yol alınmıyordu, Enternasyonalin giderek artan boyutlarda her şeye karışması söz konusuydu.

Alman Komünist Partisi, bu baskıya boyun eğmekle kalmadı, bunun evrimine katkıda bile bulundu. 1921-1922 yıllarında ne

13. *Beiträge zur Geschichte der Arbaiterewegung* dergisinde yayınlanan mektuplar, 2, 1991, s. 207-212.

de olsa, Yürütme Komitesiyle tartışmak mümkündü. Yukarıda gördüğümüz gibi, Clara Zetkin Komiteyi eleştirel mektup bombardımanına tutmaktan geri kalmamıştı. Ama ileriki yıllarda belirlenen egemen yönelim, Clara Zetkin'i yavaş yavaş nispi bir güçsüzlüğe itti. Kısa bir süre sonra, Lenin'in ona gösterdiği arkadaşlığın sayesinde, artık 1921 baharındaki gibi Komünist Enternasyonalin kararlarını etkilemeye uğraşmaktan vazgeçti.

MOSKOVA'DA TAPILMA, ALMANYA'DA HORLANMA

1920'den başlayarak, Clara Zetkin'in işçi hareketi içindeki durumu tam bir paradoksa dönüştü. Enternasyonal Yürütme Komitesiyle olan anlaşmazlıklarına karşın, Sovyet Rusya'da onurlandırılmakla kalmıyor, Bolşevik partinin çalışmalarına da katılıyordu.

Rusya'da, hiçbir batılı komünistin kazanamayacağı saygınlığı nasıl böyle çarçabuk elde ettiğini anlamak için, ilk yolculuğu sırasında orada gördüğü kabulü yeniden ele almamız gerekir.

Riga'dan, trenle Petrograd'a gitmişti. İlk durak 21 Eylülde, Gaçina idi. Yerel basın, geleceğini haber vermişti, peronda büyük bir kalabalık onu bekliyordu. Kısa bir konuşma yaptı ve bir saat sonra Petrograd'a vardı. Baltık garında, onu büyük bir gösteriyle, söylevler, selamlamalar, alkışlarla karşıladılar. Ertesi gün, yerel Bolşevik parti yetkilileri ona fabrikaları gezdirdiler. Her yerde, işçiler onu görünce bayram yapıyordu. 22 Eylülde Moskova'ya hareket etti. Ayın 23'ünde çıkan *Pravda*'da, büyük manşetler altında, Clara'nın devrimci mücadelesi anlatılıyordu. Nikolayev Garında, (daha sonra adı Leningrad garı olarak değiştirildi) yüzlerce gösterici onu bayraklarla, bandrollerle, pankartlarla karşıladı. Ön safta, parti sorumluları yer alıyordu. Clara'nın bütün konuşmaları anında Rusçaya çevriliyordu. "Örneğiniz bizi heyecanlandırıyor. Buraya, deneyiminizi öğrenmeye geldim," diyordu Clara. O sırada, Bolşevik Partinin IX'uncu konferansı yapılıyordu. Clara'yı doğruca oraya götürdüler. Lenin onu coşkuyla karşıladı. Clara'ya seçimle başkanlık kürsüsünde görev verildi.

Pravda sütunlarından Rus işçilerini selamlıyordu Clara: "Devrimin eseri, sizin eserinizdir." Birkaç gün sonra, 3 Ekimde, *Pravda*'da Clara Zetkin'in yeni bir makalesi yayınlandı. "Sizin zaferiniz, bizim zaferimiz olacak; zira, Sovyet Rusya ile Almanya arasındaki ittifak, bu iki proleter devleti yenilmez kılacak, yeni bir ekonomi ve kültürün kurulmasını kolaylaştıracaktır."

Sonra, Clara Zetkin Moskova'nın kuzeyindeki büyük sanayi kentine, "Kızıl Manchester" denilen İvanovo-Vosnesensk'e gitti. Burada da, gelişi tüm gazetelerde bildirilmişti. Fabrikaları gezdi, tekstil işçileriyle sohbet etti. Bu törenlerin ve konuşmaların haberleri gazetelerde geniş biçimde yer aldı. Clara, Sovyetlerin etkinliklerini içtenlikle ve coşku dolu sözlerle övüyor, Sovyet gazeteleri de onun görüşlerine geniş yer veriyordu. Törenler, söylevler birbirini izliyordu.[1] Clara Zetkin, 1918 de, Rusya'da devrim ve devrimcilere duyduğu sempati ve gösterdiği dayanışma nedeniyle tanınmıştı. Ama şimdi, Sovyet gazetelerinin okuyucuları için, artık ünlü bir kişi, bir tanıdık gibiydi. Aynı dönemde, Sovyet Rusya'yı ziyaret eden Frossard ve Cachin'i kim tanırdı? Bolşevik Parti yöneticilerinden başka hiç kimse. Oysa, Clara Zetkin kısa zamanda Gürcistan'a, Azerbaycan'a da ziyaretler yapmış, buralarda da en saygın batılı devrimci kadın, devrimci Rusya'nın dostu ve Lenin'in en sadık arkadaşı olarak el üstünde tutulmuştu. Sosyal-demokrat gazete *Worwärts*'in yazarları, Clara Zetkin için "Bolşeviklerin siyasi vitrininde ender bulunur bir göstermelik parça, bayram seyran vesilesiyle Rus işçilerinin karşısına çıkarılan, seyirlik bir kişilik," derken biraz da haklıydılar.[2]

Kuşkusuz, ona hem de hiç düşünmeden, pek çok sorumluluk yükleniyordu. Yerine getirdiği görevler hem çok ağır, hem de çok çeşitliydi.

En önemli görevi, Enternasyonalin Yürütme Komitesi üyeliğiydi; ölünceye kadar bu görevde kaldı. İlke olarak, bu kurum tüm dünyada komünist hareketin yönetiminden sorumluydu. Fakat komitenin öteki üyeleri, kendi partilerinin temsilcileriyken,

1. L. G. Babiçenko'nun makalesi, "Die erste Reise Clara Zetkins in die Sowjetunion (September-November 1920)", *BZG*.2, 1980, s. 242-252.

2. 25 Kasım 1925 tarihli *Vorwärts*.

Clara Zetkin bir birey sıfatıyla komiteye katılıyordu; bu da kişisel erdemlerinin sonucuydu. Ancak, inanılmaz bir paradoks çıkıyordu ortaya: Bu Alman komünisti, kendi partisinin aldığı konumların tam tersi doğrultuda oy kullanıyordu, oysa bu tavır KPD yürütme komitesi temsilcilerine yasaktı.

Figüran değildi bu kadın. Enternasyonalin izlediği siyaseti bile eleştirirdi; hatta bu eleştirileri böylesine apaçık biçimde yapan tek kişi kendisi olsa bile. Örneğin, 1925'te, Yürütme Komitesinin 5. toplantısında şu açıklamalarda bulunmuştu:

> *"Acaba bu büyük bozgun, bizim işlediğimiz hatalarla mı ilişkili; bunu araştırmak zorundayız diye düşünüyorum. Acaba izlediğimiz çizgi yeterince net, yeterince açık, yeterince belirgin değil miydi? Belki de yeterince kararlılık gösteremedik. Siyasi çizgimiz bir takım sapmalara izin verdi de uygulamada yalpalamalar, eksiklikler mi ortaya çıktı diye kendi kendimize sormalıyız."*[3]

1923 Haziranında, Yürütme Komitesi ona faşizm konusunda bir rapor hazırlama görevi verdi, 1924 yılının Temmuz ayında ise sendikal hareket üzerine bir rapor sundu. 1921 Haziran ayında toplanan Enternasyonal III. Kongresinden sonra gelen tüm kongrelere Clara Zetkin de katıldı. Kongrelere aktif olarak katılıyor, yani burada söz alıyor, sorumlu olduğu komünist kadınlar hareketi konusunda rapor veriyordu. 1922 Kasımındaki kongrede, "dünya devriminin geleceği" konusunu ele alıyor, 1924 Haziranında düzenlenen V. Kongrede aydınlar sorununu inceliyordu. Bu kongrede, Enternasyonalin programını yazmakla görevli komisyona seçilmişti.

Ayrıca, Komintern'in verdiği görevleri de yerine getirmeye çalışıyordu: 1923 Mart ayında, Frankfurt'ta yapılan dünya emekçi kadın örgütleri konferansına katılmıştı. Bir yıl önce, ha-

3. *Uluslararası yazışmalar* (*Correspondance internationale*), no 36, 1926. Zinovyev, şu cevabı vermiştir: "V. Kongrenin aldığı tüm temel kararların doğruluğuna ikna olduk ve gözden geçirilmelerine gerek kalmadığına inanıyoruz." (*CI*, no 46, 1926).

ziranda, o çağda var olan üç Enternasyonalin birleşmesi için yapılan bir toplantıda, Komintern temsilcileri arasında yer alıyordu. Sonra, birleşecek olan Enternasyonallerin ortak eylemini koordine etmek üzere Dokuzlar Komitesinde görev aldı (Enternasyonaller arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle bu komitenin ömrü kısa oldu). 1924'te, Komintern'in etkinlikleri üzerine iki broşür kaleme aldı ve yayınladı. Birinin adı *Sözde Enternasyonalden Eylemde Enternasyonale* idi.

Sovyet Rusya'da kendisine verilen görevler daha da şaşırtıcıydı. 1921 Martında, Kronstadt denizcilerinin isyanı bastırıldı. Bu isyan, kuşkusuz, 1918 Temmuzunda, Moskova'daki ilk Alman elçisini öldüren sosyalist-devrimcilerin kışkırtmasıyla patlak vermişti. Kronstadt isyanından sonra, bu partinin yöneticileri tutuklanıp mahkeme önüne çıkarıldılar. Yabancı ülkelere, bu mahkemenin, sanıkların önceden mahkum edildiği, sözde bir yargılanma olmadığını göstermek için, Clara Zetkin de duruşmalara katılmaya davet edildi. 1922 Temmuzunda yayınlanan *İtham Ediyoruz* adlı bir broşürde, bu mahkemeden kalan izlenimlerini anlatır Clara.

Enternasyonal yürütme komitesi toplantısına davet edilen Rappoport, kararın açıklanmasından önce, Moskova'da birçok miting düzenlendiğini, halkın sanıkların idamını istediğini anlatır. Sosyalist-devrimcilere karşı duyulan öfkenin büyük olduğunu, çünkü "bunlardan birçoğunun beyazlarla işbirliği yaptığını, halk arasından sayısız kurban aldıklarını" açıklar. İdam kararı alınmıştır, ama uygulanacak mıdır? "Leon Trotsky," der Rappoport, "kararın infazını istedi. Ben, bunların yenik hasımlar olduğu gerekçesiyle infaza karşı çıktım. Clara Zetkin de beni destekledi," ve bu görüşün galebe çalmasının, Lenin'in desteği sayesinde gerçekleştiğini sözlerine ekler.[4]

7 Kasım 1923 günü, Clara Kızıl Meydan'da, Ekim Devrimi yıldönümü kutlamalarında söz alan konuşmacılardan biridir.

4. Charles Rappoport, *Une vie revolutionnaire1883-1940* (Devrimci Bir Yaşam), Marc Lagana tarafından tamamlanan ve yayına hazırlanan bu eser Editions de la Maison des Sciences de L'Homme yayınları arasında çıkmıştır, Paris, 1991, s. 423.

Moskova, Petrograd, Baku vb. Sovyetlerinin onur üyeliğine seçilmiştir. Okullara, fabrikalara onun adı verilmektedir. 1924 Mayısında, Clara Zetkin, Bolşevik Partinin XIII. Kongresine katılır ve işçilerle köylüleri komünizm davasına kazandırmanın yollarını aramakla görevli komisyona başkanlık eder.

1924 yazının sonlarına doğru, Kuzey Kafkasya'da bir darbe girişiminde bulunulur. Moskova'da bunun Menşevik grupların marifeti olduğu söylentisi yaygındır. Clara, oğlu Maksim ve gelininin refakatinde, Eylül sonlarında o bölgeye gider. Tiflis, Gürcistan, Baku, Azerbaycan ve Kuzey Osetiya gibi, isyan odaklarını ziyaret eder. Her yerde konuşmalar yapar, devrimci iktidarı sonuna kadar savunur, hatta Almanya'daki siyasi durumdan ve KPD'den bile söz eder. Özellikle kadınlara seslenmektedir. Müslümanlığın egemen din olduğu yerlerde, Müslüman kadınlar kurtuluşları için mücadele etmek üzere klüpler kurmuşlardır. Bu klüplere Clara da kabul edilir. Bir fotoğrafta, onu Baku'de görüyoruz. Siyah saçlı kadınların arasında, bembeyaz saçlarıyla tezat oluşturuyor. Grubun içinde, hâlâ beyaz eşarplarla başlarını örten kadınlar var; çoğunun başı açık, hatta üç-dört kadın batı modasına uygun şapkalar giymiş. Clara diyor ki: "Bu kadınların, II. Enternasyonal tarafından ortaya atılan 'demokratik' sloganlara kapılıp Sovyet devriminin savunmasına sırt çevirmeyeceklerine dair güven geldi bana." Clara'nın bu kanıya varmasında, çevirmenin konuşmaları değişik biçimde yorumlamasının, sözlerin anlamlarını çarpıtmasının da payı vardı elbette.

**
*

Sovyet Rusya'da böylesine başı tacı edilen Clara, kendi partisi olan KPD'ye pek söz geçiremiyordu. Kuşkusuz, Yena kongresi "Mart Eyleminin" yanlışlığını ortaya koymuştu. Ama Clara, siyasi hayatında edindiği bazı arkadaşları yitirmişti bu yüzden. 1921-1922 yıllarında partiden çıkarılan Levi, Friesland (Reuter), Brass, Malzahn ve Franken bunlar arasındaydı. Thalheimer ve Frölich gibi bazı eski hasımları ise, birleşme politikasına yanaşmışlardı. Vardığı hükümlerde, devrimci eylemden başka hiçbir

şeye bakmayan "aşırı sol" hâlâ güçlüydü; bu eğilimin lideri olan Arkadi Maslov, parti içinde giderek daha etkili oluyordu. Ruth Fischer'le arkadaş olmuştu Arkadi Maslov, bu yüzden Clara Zetkin, onun hakkında zalimce "cinsel ilişkilerindeki değişikliklere göre, siyasi tutumu da değişiyor," diyordu.

1923 ekonomik krizi, çıldıran enflasyonuyla, Ruhr bölgesinin Fransız birliklerince işgaliyle, Almanya'da öylesine bir toplumsal bunalım yaratmıştı ki, komünistler bunu devrimci durum olarak niteliediler. Grevler peş peşe patlak verdi. Ekimde, Saksonya ve Türinge bölgelerinde, sol sosyalistler ve komünistlerden oluşan hükümetler iş başına geçti. Enternasyonalin cesaretlendirmesiyle, KPD bir ayaklanma girişiminde bulundu, ancak 21 Ekimde, fabrika konseyleri genel grevi başlatmayı reddedince, bundan vazgeçildi.

Olağanüstü hal ilan edildiğinden, *Reichswehr* siyasi duruma müdahale etti; Saksonya ve Türinge'deki hükümetlere görevlerinden el çektirildi. 23 Kasım günü, komünist partinin faaliyetleri yasaklandı.

10 Mart 1923 tarihinde, Şansölye Cuno'nun hükümetin başına getirildiğinin açıklanmasından sonra, Clara Zetkin, *Reichstag*'daki söylevinde, sosyal-demokratlara seslenerek, komünistlerle birleşip devrimci proletaryanın birleşik cephesini kurmayı önerdi. Bu sırada, ülkede kriz derinleşmişti. 6 Ekim günü, Moskova'dan gönderdiği mektubunda, Clara "Almanya, Rusya'nın yaşadığı büyük deneyimin eşiğinde," diyordu.

Yanılıyor muydu? *Rote Fahne*'de çıkan bazı makalelerin etkisinde mi kalmıştı? Yoksa bazı komünist liderlerin iradeci coşkuları mı bulaşmıştı Clara'ya? Bugün, tarihçilerin büyük çoğunluğu, 1923 Ağustosunda, Almanya'da devrimin zafere ulaşmasının olanaksızlığı konusunda birleşiyorlar. "Devrimci proletaryanın birleşik cephesi" dedikleri güç, pek de sağlam değildi aslında, kırılgandı ve hiçbir şekilde çoğunluğu temsil etmiyordu.

Haziran ayından beri, Clara Moskova'daydı. Tüm bu olaylardan önce, özellikle Enternasyonal yürütme komitesinin genişletilmiş toplantısına katılmak için gelmişti Rusya'ya. Bacağındaki ağrıdan öylesine rahatsızdı ki, yürüyemiyordu bile. Faşizm konusunda bir rapor yazmak zorundaydı ve görevinden kaçması

söz konusu olamazdı. Bu yüzden, iki adamın taşıdığı bir iskemle üzerinde, toplantı salonuna girdi. Böyle gösterişli biçimde gelişi uzun alkışlarla karşılandı. Bunun üzerine Clara, şunu sormuştu: "Yoldaşlar, ihtiyar ve sakat olmayı büyük bir erdem mi sayıyorsunuz?" Haziran sonlarında, onu tedavi için Kafkasya'ya gönderdiler. Oradan, Almanya'da olup bitenleri ilgiyle izliyordu. Ülkesine dönmek için sabırsızlanmaya başlamıştı. Ancak, 15 Eylülde Moskova'ya geri döndüğünde, komünist parti yönetimi onu Rusya'da kalmaya ikna etti: çünkü, Almanya'daki siyasi durum, Clara için çok tehlikeliydi.

Ekim sonlarında, yarım kalan ayaklanma girişiminin ardından, olaylara bir sorumlu aranmaya başlandı. Zinovyev'e kalsa Brandler günah keçisiydi; o günlerde KPD'nin yazgısını belirleyen kişiydi Brandler. Polis onu Almanya'da arıyor, o ise Enternasyonal'in verdiği görev nedeniyle Moskova'da bulunuyordu. Yürütme Komitesi, 8 –11 Ocak 1924 günlerinde yapılan toplantılarda, Almanya'daki durumu tartıştı. Clara Zetkin burada, "işçi hükümeti" sloganını savunmuştu. (Bu, Saksonya ve Türinge bölgelerinde iktidara getirilmeye çalışılan hükümet biçimiydi.) Clara, bu yönetim biçimini, işçi sınıfında eylem birliğini gerçekleştirmenin araçlarından biri kabul ediyor ve bunu, sosyalist devrim yolunda bir aşama sayıyordu.

Oyun önceden oynanmıştı. KPD'nin 1924 Nisanındaki IX. Kongresinde, Brandler ve Thalheimer tümüyle yenilmişlerdi. Clara Zetkin, onları destekleyişinin bedelini, parti yönetimindeki mevkiini yitirerek ödedi. 1925 yılında yapılan bir sonraki kongrede, bu devrimci kadın Merkez Komiteye bile seçilemedi.

1924'ten başlayarak, Alman Komünist Partisinin yönetimi, Ruth Fischer ve Maslov'un temsil ettiği "aşırı sol" kanadın eline geçti. Mayıs ayında, Ruth Fischer Reichstag milletvekili seçildi. Parlamenter dönemin açılış toplantısında, Parlamentoyu "komedi tiyatrosu" diye niteledi ve milletvekillerine de "kapitalizmin kuklaları" sıfatını yakıştırdı. Konuşmasına bir de "biz komünistler her zaman vatana ihanete hazırız," sözlerini eklemişti. Ruth Fischer ile aynı sıralarda oturan Clara Zetkin'in, böylesine kışkırtıcı sözler karşısında neler hissettiğini tahmin etmek güç değildir.

İki kadını birbirine düşüren anlaşmazlık, görünürde Ruth Fischer'in o sıralardan kendisinden çok söz ettirmesi, siyasette yıldızının parlaması nedenine dayanıyordu. KPD'nin yönetim kademelerinde görev almıştı ve Komintern'in V. Kongresi, onu Clara Zetkin'in yerine Yürütme Komitesine seçmişti.

Charles Rappoport, 20 Mayıs 1924 günü Clara Zetkin'e bir mektup yazıp Komintern'in bu seçimini şöyle yorumladı:

"Bugünkü gençliğin bu affedilmez nankörlüğünü, bu inanılmaz anlayışsızlığını öğrendiğimde altüst oldum. Bu şoku sizinle birlikte yaşadım, ama tüm yaşamımız boyunca izlediğimiz çizgiden ve Üçüncü Enternasyonale bağlılığımızdan ödün vermediğimizi düşünüp avundum. Taktik hataları gelir geçer, ama dava yine aynı kalır. (...) Biz bir başka dönemi de yaşadık, başka türlü düşünme, hissetme ve davranma alışkanlıkları edindik ve bunları bu güne dek koruduk."[5]

Clara Zetkin, tüm bu kayıplara kaçırılmış fırsatlar gözüyle bakıyor ve üzüntü duyuyordu. 1924 yılının Haziranında, Wilhelm Pieck'e şöyle yazıyordu: "Ah, keşke gerçekten devrimci siyaseti uygulayan bir partimiz olsaydı." Bu ifade, Clara Zetkin'in partisinden ne beklediğini açık bir biçimde dile getiriyordu.

Tüm bu dönem boyunca, parti içinde azınlık grubunda kalmış, ama tam anlamıyla ikna olmamıştı. Enternasyonalin V. Kongresinde (17 Haziran-8 Temmuz) KPD delegelerine karşı, uluslararası planda birleşik cephe ve sendikal birlik siyasetini savunuyordu.

1925 yılının Haziran sonlarında, Clara Zetkin Temmuzda yapılacak X. Alman Komünist Partisi kongresinde, yeniden KPD yönetim kademelerine alınacağını öğrendi. Ama bazı şartları vardı: Kendisiyle aynı zamanda, birleşik cephe siyaseti savunucusu, Spartakist yönetici Meyer'in ve her ikisi de sendikalist olan Schoenbeck ve Enderle'nin de parti yönetimine seçilmesini

5. Charles Rappoport, *Une vie revolutionnaire1883-1940,* adı geçen eser, s. 43.

talep ediyordu. "Kritik konularda tam bir tartışma özgürlüğü garantisi" istiyor ve bu hakkın Enternasyonal tüzüğünde yer aldığını hatırlatıyordu. Paul Frölich, August Thalheimer gibi sağlam bir formasyona sahip yoldaşlara daha çok sorumluluk verilmesini şart koşuyordu.

Aşırı solcu yönetim, bu sözü edilen kişilerin yönetim kademelerine getirilmesinden yana değildi, bunları "sağcı" olarak niteliyorlardı. X. Kongre, aşırı solcuların egemen konumunu daha da güçlendirdi.

Clara'nın, parti yönetimini Thalheimer ve Frölich ile işbirliğine davet etmesi, tüm Weimar Cumhuriyetinde dalgalanmalara, hareketliliğe neden oldu.

Clara, August Thalheimer'i uzun süredir tanıyordu. Kendisi gibi, Vurtemburglu sosyal-demokrat çevrelerde çalışmıştı bu militan; kendisi gibi Spartakist harekete katılmış; kendisi gibi 1923'e kadar, KPD yönetimine seçilmişti. Paul Frölich, Clara'ya pek o kadar yakın sayılmazdı. Üstelik, 1921'de birbirlerine taban tabana karşıt konumlara düşmüşlerdi.

Ancak şaşırtıcı bir dönüşüm sonucu, 1925'te Frölich, Thalheimer ve Clara Zetkin, siyasette yine birlik ve beraberlik içindedirler. Öylesine iyi dosttular ki, Clara, Rosa Luxemburg'un tüm eserlerinin yayınlanması işini Paul Frölich'e emanet eder.

Değişen kimdir? Nedir onları değiştiren? Fröling ve Thalheimer gençlik çılgınlıklarını bir yana mı bırakmışlardır acaba? Büyük bir olasılıkla, "Mart Eyleminin" başarısızlığından sonra, hele hele 1923 Ekimindeki isyan girişiminin yenilgisinden sonra, duruma egemen olmanın tek yolunun sosyal-demokrasinin önemli bir fraksiyonunu ve birçok partisiz sempatizanı, komünistlerin saflarında mücadeleye ikna etmekten geçtiğini anlamışlardır.

**
*

Savaş sonrasının ilk yıllarında, Clara Zetkin çok yolculuk yapar. Yalnızca 1922 yılında, üç kez Sovyetler Birliği'ne gider, mart, haziran ve ekim aylarında olmak üzere. Bu yolculuklardan

her biri güç birer deneyimdir bu militan kadın için. Sağlığı dolayısıyla karşılaştığı fiziksel güçlüklerin dışında, birçok tehlikeyi de göze almıştır. Sınırlardan her geçişinde, tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bazen Alman polisi, bazen de, Riga üzerinden yolculuk yaptığı zamanlarda, Letonya polisi peşindedir.

5 Haziran 1921 günü, Enternasyonalin III. Kongresine katılmak üzere Rusya'ya gittiğinde, batı Prusya sınırında Alman polisi tarafından tutuklanır. Orta Almanya'da Mart ayında patlak veren çarpışmalarla ilgili belge bulmak amacıyla bagajları aranır. Ama sonunda parlamenter olarak sahip olduğu dokunulmazlıktan dolayı serbest bırakılır.

Letonya siyasi polisi daha da saldırgandır. IV. Kongre dönüşü, 4 Aralık 1922'de, Clara Zetkin yine Riga'da tutuklanır. Bir Leton subayı onu trenden indirir. Aynı kompartımanda yolculuk eden iki Alman devlet memuru, duruma müdahale eder ve tutuklamanın nedenini sorarlar. Cevap: "Komünist bir kadın da ondan. Sonra subay sinirlenip tüm oradaki Almanlara küfürler eder, memurları tutuklamak ister ama adamlar boyun eğmeyi reddederler. Ancak birkaç gün sonra, Clara Zetkin yolculuğuna devam edebilir. Bu sırada, Letonya'daki Alman elçisi, Leton dışişleri bakanlığına bir protesto mektubu gönderir. Mektupta, bir yıl önce de Clara Zetkin'in polis tarafından keyfi biçimde tutuklandığından yakınılmaktadır.

Sillenbuch'a döndüğünde, Clara da Alman dışişleri bakanlığına şikayette bulunup kendisine yapılan kötü muameleleri anlattır, subayın kendisini haksız yere tutukladığını belirtir ve el konulan resmi belgelerin kendisine geri verilmesini talep eder.

FEMİNİZM VE DEVRİMCİ DAYANIŞMA

Clara Zetkin'in etkinlik alanı çok genişlemekle birlikte, kadınların kurtuluşu onun temel sorunuydu.

1920'de, Lenin ondan, birkaç Sovyet yöneticiyle birlikte kadınlar arasında yapılacak çalışmaların talimatlarını hazırlamasını istedi. Lenin'in Clara'ya yaptığı açıklamalara göre, her ne kadar Batı ülkelerinde kadınların durumu, savaş yüzünden temelde değişmediyse de, Sovyet Rusya için aynı şey söylenemezdi. Burada, "eşitlik sağlamak için içtenlikli bir çaba" görülüyordu. Sovyet iktidarı, kadınların ekonomiye katılımı için, okullar ve enstitüler kurmuştu. Sanayide, yönetimde, yasama görevinde ve hükümet kademelerinde kadınlara da yer verilmesi isteniyordu. Aynı zamanda, Sovyet iktidarı, kadınların üzerindeki iş yükünü hafifletmek de istiyordu. Ortak kullanılan kantinler, çamaşırhaneler, çocuk bahçeleri açılıyordu. Böylece, "Kadın eski ev işi köleliğinden kurtarılacak ve artık erkeğe bağımlı kalmayacaktı."[1]

Ancak Lenin, "tüm bunlar, çalışan kadın kitlesinin ihtiyaçları düşünüldüğünde, pek fazla bir şey ifade etmez," diyecek kadar gerçekçiydi.[2]

Clara Zetkin, bir uluslararası kadınlar kongresi düzenlenip her türlü çevreden ve özellikle başlıca kadın kuruluşlarından temsilcilerin davet edilmesini önerdi. "Leydiler gibi havalı, barışçı İngiliz kadınlarının, atılgan Fransız feminist lerinin ve Lut-

1. Yukarıda 17. bölüme bakınız.

2. *Battailles pour les femmes*, adı geçen eser, s. 118 ve daha sonraki sayfalar.

her üzerine yemin eden dindar Hıristiyan kadınlarıyla, Papanın kutsadığı koyu Katolik kadınların temsilcilerini davet etmeliyiz,"[3] diyordu Lenin, Clara'nın düşüncesini onaylarken. Ama böyle bir kongre toplanamadı. Kuşkusuz, buna Alman komünistlerinin muhalefeti engel olmuştu.

Clara Zetkin'e Uluslararası Kadın Sekreterliğinin yönetimi verildi. Bu merkez Berlin'deydi ve batı ülkelerinde komünist kadınlar hareketinin idaresinden sorumluydu. Ayrıca bir dergi çıkarılmaya başlandı. Stuttgard'da yayınlanan bu dergi *Die Kommunistische Fraueninternationale* adını taşıyordu. Genel yayın yönetmenliğine Clara Zetkin getirildi ve ilk sayı 1921 Nisanında çıktı.

Bu dergide, Clara 1921Temmuzunda Moskova'da yapılan uluslararası komünist kadınlar konferansının raporunu veriyordu. Bu konferansa, yirmi sekiz ülkeden seksen iki delege katılmıştı.

Makalesinde, Clara önce bu konferansla I. Dünya Savaşı öncesi yapılan konferansları karşılaştırıyordu. II. Enternasyonal, bu tür toplantılara pek fazla ilgi göstermemişti. Her konferanstan önce, sessiz ama inatçı bir savaş sürer giderdi yöneticiler arasında diyordu Clara. En iyi olasılıkla, uluslararası kurumlar, sosyaldemokrat kadınlara karşı "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" diye özetlenebilecek liberal bir taktik uygularlardı. Ama, III. Enternasyonal, bunun tam tersine, "kadınların bilinçli katılımı olmaksızın, ne herhangi bir mücadelenin, ne herhangi bir zaferin kazanılabileceğini, ne de herhangi bir yaratıcı çalışma yapmanın mümkün olduğunu anlamıştır," diyordu Clara Zetkin yazdığı makalede.

İkincisi, ona çarpıcı gelen, konferansa Sovyet kadınlarının da katılmasıydı. Tüm yabancı delegeler, devrimin yapıldığı ülkenin kadınlarından, elde edilen kadın hakları konusunda somut bilgi almak için sabırsızlanıyorlardı. Delegelerin dışında, pek çok Sovyet kadını, konferansın çalışmalarına yardımcı olmak için gelmişti. Tüm oturumlarda konuşulanlar yayınlanmıştı. Sadece

3. Adı geçen eser, s.124.

dinleyici konumunda bulunanlar bile, tartışmalara katılmaktan çekinmiyorlardı.

Savaş öncesi konferanslarla bir başka farklılık, kadın haklarının tartışmaların merkez konusunu oluşturmamasıydı. Tüm komünistler, 1921'de Rusya'daki devrimin, dünya devriminin birinci perdesi olduğuna inanırlardı. Buradan bir soru doğuyordu: "Kapitalist sisteme karşı, dünya emekçilerinin büyük mücadelesine kadınların da katılmasını sağlamak için ne yapılabilir ve ne yapılmalıdır?"

Konferansın kapanış günü, toplantıdan sonra delegeler kortej halinde Kremlin'den çıkıp Moskovalıların kalabalık grupları eşliğinde, dış duvarların dibinde gömülü iki militan kadının mezarlarına çiçek koymaya gittiler. Bunlardan biri Lenin'in arkadaşı, koleradan ölen İnessa Armand idi.

Birkaç gün sonra, Clara Zetkin III. Komünist Enternasyonal Kongresine, bu kadın konferansının çalışmaları ve varılan sonuçlar hakkında rapor vermekle görevlendirildi.

Bu başlangıçlar umut vericiydi. Fakat komünist kadın hareketi ileriki yıllarda, bazı güçlüklerle karşılaştı, Clara Zetkin'in coşkusu ve inatçılığı bu engelleri aşmaya yetmedi.

Alman komünist partisi de, sosyal-demokrat parti gibi, kadınlar arasında propagandaya fazla önem vermiyordu. KPD erkeklerin partisiydi ve erkekler tarafından yönetiliyordu. Hatta Ruth Fischer'in Merkez Komitesinde (*Zentrale*) önde gelen bir kişilik olması bile durumu değiştirmiyordu.

Bunun sonucunda, kadınlar arasında çalışmak, komünist kadınların işi sayılıyordu. Berlin'de de, Reich'ın öteki devletlerinde de önemsiz sayılan bir etkinlikti bu. Lenin'in ölümünden sonra, Enternasyonal'in Yürütme Komitesinin tutumu da hiç mi hiç değişmemişti. Kadınları devrim davasına kazandırma gereksinimi üzerine söylenenleri büyük bir hevesle dinliyorlar, ama iş uygulamaya gelince, yapılacak çalışmaların başlatılması için bir türlü harekete geçmiyorlardı. Kadınların siyasetteki geri kalmışlığı bilindiğine göre, onlara hitap etmek için özel örgütler, özel yöntemler, erkek işçilere yönelik propagandadan farklı bir propaganda gerekiyordu; Clara Zetkin'in kanaati buydu. Oysa komünist parti yöneticileri, ister açıktan açığa söylesinler, isterlerse

de gizlemeye çalışsınlar, özel kadın örgütlerinin yavaş yavaş partiden kopmasından, kontrolden çıkmasından her zaman çekinirlerdi.

Clara Zetkin ile KPD ve Komintern yönetimi arasında, uzun zamandır kadınlar arasında yapılacak çalışmayla ilgili, özellikle incelik gerektiren stratejiler konusunda görüş farklılıkları oluşmuştu.

Clara Zetkin her zaman olanaklar elverdiğince geniş bir topluluktan yana olmuştu. Yalnızca kadın işçileri değil, kadın memurları, köylü kadınları ve aydın kadınları da kendi davasına kazanmak istiyordu. Kadınların kendilerini dinleyebilmesi için, sosyal-demokrat kadınlara hitap ederken kaba ve küfürlü konuşmalardan kaçınılmasını öneriyordu.

1921'de olduğu gibi 1924'de de, hatta 1928'deki yobazca sapmadan sonra bile, KPD yönetimi sosyal-demokrasiyi kendi tarafına kazanmayı umursamıyordu, onların derdi sosyal-demokratları yenmek, tarih sahnesinden silmekti. Maria Reese, 1932'de Clara Zetkin'e şunları yazıyordu: "Parti yönetimindeki kadın seksiyonumuz, bir felaket halini aldı."

Enternasyonale gelince, kendine bağlı tüm kurumlar üzerinde sıkı bir kontrol uygulamak istiyordu. 1925'te, Berlin'deki Kadın Sekreterliği, Moskova'ya geri döndü, çok masrafa mal olduğuna hükmedilen *Die Kommunistische Fraueninternationale* dergisi yayınına son verdi. Bu yüzden, Clara Zetkin'in 1919'da yayınlamaya başladığı *Die Kommunistin* (Komünist Kadın) dergisi de Enternasyonalin kontrolünden çıktı. 1920'nin Aralık ayında yapılan USPD-KPD birleştirme kongresinden sonra, bu derginin genel yayın yönetimi, yeni partinin kadın seksiyonuna devredildi.

1926 yılının Mart ve Nisan aylarında, Yürütme Komitesinin altıncı toplantısında, çoğunluk, Marksist-Leninist politikanın temel ilkesi gereğince komünist kadınların ayrı örgütler kurmasının uygun olmadığı gerekçesiyle, proleter kadın örgütlerinin oluşturulmasına karşı çıktı. Bu tür örgütlerin, feminizmin yeniden doğmasına ve sosyal-demokrat ajitasyon biçimlerinin dirilmesine yol açacağından korkuluyordu.

Bu yönelime karşı, IV. Uluslararası komünist kadınlar konfe-

ransında, Clara Zetkin delegeleri, komünist kadınları örgütlemeye çağırdı. Hiçbir önyargıya yer vermeksizin ve oportünist yada feminist sapmalardan korkmaksızın yapılacaktı bu örgütleme. Bu uluslararası kadın konferansının, III. Enternasyonalin düzenlediği son konferans olması anlamlıdır.

Gerçekte, yıllar geçtikçe, Enternasyonalde kadınlar arasında yapılacak propagandaya ilişkin sorunlarda, Clara Zetkin'e danışılmadan karar alma eğilimi belirir. Clara görünüşte yine Kadın Kolu Sekreteridir ama hiçbir söz hakkı yoktur. Bu durumda, böylesi yöntemlere karşı protestoda bulunmaya zorunlu hisseder kendini.

O sıralarda, Sovyet Rusya'da sosyalizmin kuruluşu, Clara Zetkin'in kadınlara hitap ederken seçtiği konuları değiştirmesine yol açacaktır. Artık kapitalizmin alaşağı edildiği bir ülke vardır, bu ülkede kadınları kurtuluşu gerçekleştirilebilir. Ancak bunun önkoşulu, Sovyet Rusya'da gerçekleştirilenleri iyi anlamak, kadınlarla ilgili konularda varılan hedefleri iyi değerlendirmektir. Bu yapılabilirse, batı ülkelerindeki kadınlar bir yandan devrimin zafere ulaştığı ülkeyi savunurken, öte yandan da kendi ülkelerinde devrimci saflara katılabilirler. Clara Zetkin, Sovyet kadınlarına seslenirken, devrimin onlara kazandırdıklarını her zaman hatırlatır, sosyalizmin kuruluşu eserinin tamamlanmasına katkıda bulunmaları için ısrar ederdi.

İkna etmek için, doğru ve açık konuşmak şarttır. Clara Zetkin'in daima doğrular konusunda bilgilenme, gerçeğe olanaklar elverdiğince yaklaşma, kadınların kurtuluşunun gerçek derecesini doğrulama iradesi buradan kaynaklanır. Onun yetmişinci yaş gününde, Moskova'da Komünizm Akademisi kadınlar arasında çalışmanın teori ve pratiğini araştırmak için yeni bir bölüm kurar. Bu vesileyle, Clara Zetkin, Sovyet kadınlarının sosyolojik durumlarını ortaya koymak için üç anket hazırlar: Birincisi, evli çiftler arasındaki sorunlarla ilgilidir (boşanmalar, beslenme ve çocuk bakımıyla ilgili konular), ikincisi yasaların uygulanmasına (kadınlara karşı ayırımcı tutumun sona erip ermediğinin araştırılması) ve üçüncüsü emekçi kadınların emekliliğine ve özel

mahkemelerin çalışma koşullarıyla ilgili şikayetleri nasıl değerlendirdiğine ilişkindir.[4]

Ne yazık ki bu anketlerin dağıtıldığına yada herhangi bir biçimde kullanıldığına dair hiçbir kayıt yoktur.

Clara Zetkin Komünizm Akademisinde verdiği söylevlerde, kadının toplumsal durumunu irdelerken, kadının özellikleri üzerinde ısrarla duruyordu. Her şeyden önce biyolojik bakımdan belirleyici özellikler söz konusuydu. Örneğin anneliği "hiçbir toplumsal eşitlik" ortadan kaldıramaz ve değiştiremezdi, ancak bunun koşulları iyileştirilebilirdi.

Clara Zetkin, üretimde çalışan kadının durumunu da inceliyordu. Elbette ki, kapitalist sömürüye karşıydı. Sovyetler Devletinde, emekçi kadınların birçok avantajdan yararlandığını, örneğin yedi saatlik iş günü, hamile kadınlar ve anneler için özel tatiller ve yardımlar gibi özel koşullara bağlı olarak çalıştığını, bu koşulların kadınlara fayda sağladığını savunuyordu.

Ancak, bir takım güçlüklerle karşılaşmıştı bu militan kadın. Sovyetler Birliğinde olduğu kadar, sanayileşmiş ülkelerde de kendini hissettiren "rasyonalleştirme" çalışmalarının etkisi ne olacaktı? Clara Zetkin'in "kadın organizmasını ağır biçimde zedeler" dediği gece mesaisine karşı nasıl bir tavır alınacaktı? Kadınlar için gece mesaisi "büyük kapitalist devletlerin çoğunda yasaklanmış" olduğu halde, Sovyet Rusya'da serbestti. Clara Zetkin, kapitalist ülkelerde, "çifte mesainin", yani hem üretimde hem de ev işlerinde çalışmanın, kadınların sırtına ağır bir yük bindirdiğini açıklıyordu. "Genellikle fabrikadaki işinin yanı sıra, ev işlerinin de sorumluluğunu taşımak ve çocuklarına bakmak zorundadır kadınlar" diyordu. "Oysa Sovyetler Birliğinde, bir dizi toplumsal kurumlar, büyük ölçüde, ev kadının ve annenin görevlerini üstlenmiştir." İçinde bulunulan zorunluluğu bir erdemmiş gibi göstermemek gerekir, diyordu; ama sonuçta epeyi cizvitçe bir ifadeyle, "Sovyetler Birliğinin ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda, bir süre için, kapitalist ülkelerde

4. Gudrun Partisch'in yayınlanmamış tezinde yer alan anket, *Zur frauenpolitischen Tätigkeit Clara Zetkins in den Jahren 1923 bis 1933*, Leipzig, Pädagogische Hochschule "Clara Zetkin", 1978, s. 244-249.

enerjik biçimde mücadele ettiğimiz bazı koşulları, burada zorlayıcı bir gercksinim sayabiliriz," diyebiliyordu.[5]

Clara Zetkin, söylevlerinde, kadın-erkek ilişkilerinde köklü dönüşümler gerektiğini her zaman vurgulamıştır. "Hangi ideolojik kılıf altında olursa olsun, kadın artık erkeğin malı olmamalıdır," derdi. Bu dönüşüm, insan olarak kadının kurtuluşunun vazgeçilmez koşuludur. Kadın pasif bir konumda kalmaktan kurtulmalı, toplumsal hayata tam anlamıyla katılmalıdır.

Clara Zetkin, bu görüşlerin kapitalist ülkelerde yaşayan kadınlar kadar, Sovyetler Birliği'ndeki kadınlar için de geçerli olduğunu altını çizerek belirtiyordu. Seksiyonun en önemli görevlerinden birinin, bu konularda emekçilerin ideolojisini tümüyle değiştirmek olduğunu ısrarla tekrarlıyordu.

Bu görüşler, Sovyetler Birliği'nde kadınların lehine alınan önlemlerin övülüp övülüp göklere çıkarılmasını dengeleyen bir karşıt iddia oluşturuyordu. Yasa metinleri başka şeydi, Sovyet kadınlarının günlük yaşamı daha başka bir şeydi. "Ev hayatında ve evlilikte yeni biçimler, çocukların eğitiminde yeni yöntemler" acilen uygulanmalıydı, Clara bunların henüz hazırlık aşamasında olduğunu belirtiyordu.

Özel mektuplarında, Clara Zetkin Sovyet kadınının içinde bulunduğu güçlükleri daha iyi sergiler. 1928'de Kostya'ya yazdığı mektubunda şöyle der: "Tüm yasa maddelerine, partinin etkinliklerine, sendikalara, Sovyetlerdeki birçok kadın kuruluşuna ve resmi hizmetlere karşın, kadınlar yasalar karşısında eşit olduklarını kanıtlamakta çok güçlük çekiyorlar. Bu ilke, pratiğe bin bir güçlükle ve çok yavaş uygulanıyor. Okuma yazma bilmeyen kadınların oranı çok yüksek ve kadınların bu kültürsüzlüğü, geri kalmışlığı da haklarını aramalarını zorlaştırıyor."[6]

"Doğu kadınlarının" kurtuluşuna Clara Zetkin özel bir ilgi gösteriyordu. Doğu kadınları denilince, Rusya'da ve daha sonra

5. *BZG* dergisinde yayınlanan, Clara Zetkin'in konuşmalarıyla ilgili tüm metinler, 2, 1982, s. 211-223 (gece mesaisi konusunda, s. 220). Bugün, bu tartışma yine güncelidir, çünkü sanayileşmiş ülkelerde, kadınlar için gece çalışma izni verilmesi yeniden gündeme gelmiştir.

6. Gudrun Partisch tarafından öne sürülen görüşler, daha önce sözü edilen tezler arasında yer almaktadır, s. 38-39.

Sovyetler Birliğindeki Müslüman kadınlar anlaşılıyordu. Onlar için, kadın-erkek eşitliği getiren komünizm, yaşam biçimlerinde muazzam bir değişiklik demekti.

Clara, *Die Kommunistische Faueninternationale* dergisinde, II. Dünya komünist kadınlar konferansı (Moskova, 1921 Haziranı) izlenimlerini aktarırken, Doğu kadınları delegasyonuna uzun bir paragraf ayırmıştı.

"Bu temsilciler heyeti geldiğinde, toplantının havası birden nasıl değişti, anlatılamaz. Derin bir duygulanma ortalığı kapladı, konferanstan ateşli bir coşku dalgası yükseldi. Uzak ülkelerden gelen, çoğunun yüzü peçeyle örtülü bu kadınları görünce, çocukluğumuzda anlatılan masallardaki kadınlar canlanmış da bize doğru geliyor sandık. Masal değil, gerçekti bu, köleler arasında köleydi bu kadınlar. Doğu halklarının kadınları uyanıyor artık, onları bin yıllık boyun eğmişliklerinden ve çağdaş kapitalizmin sömürüsünden kurtaracak yolları arıyor, özgür olmanın, tümüyle insan olmanın çarelerini araştırıyorlar."

1923 ve 1924'te, Kafkasya'da tedavi gördüğü sırada, yeni bir yaşama doğru zor bir sıçrayış yapan Müslüman kadınlarıyla karşılaşmıştı. 1926'da yayınlanan *İm befreiten Kaukasus* (Özgürleşen Kafkasya'da) adlı kitabında, izlenimlerini şöyle anlatıyordu:

"Yeni elde ettikleri haklardan yararlanmak üzere, tutkuyla ileri atılıyorlar. Ama bir başka çağa ait önyargıların gücü, bu Müslüman kadınların ayağına köstek oluyor. Haklarını ararken, eğitim görürken, kuruculuk çalışmalarına katılırken, erkeklerin yanında toplum hayatına tam anlamıyla katılmak söz konusu olduğunda, korkudan titriyor, geri çekiliyorlar."

Müslüman kadınlar, *Enternasyonal*'i söyleyerek Clara'yı Tiflis Klüpüne kabul ederler. "*Enternasyonal* marşını öylesine duyarak, öylesine içtenlikle söylüyorlardı ki, Katoliklerce İsa peygamberin kanını ve etini temsil eden ekmek ve şarapla yapılan ayine katılan, İsa Peygamberle iletişim halinde bulunduğu inan-

cıyla vecde gelerek ilahi söyleyen sofu bir Hıristiyan'ın ruh haline benziyordu bu." Bir Marksist için bu ifade şaşırtıcı gelebilir; ama bu coşkunun ateşi, herkes tarafından anlaşılır. Belki, her türlü eleştirel düşünceden yoksunluk tuhaf karşılanabilir.

Enternasyonal'in söylenişinin ardından, birçok katılımcı "devrim öncesi" yaşamlarını anlatır. "On-on iki yaşına geldiğimizde, babamız bizi körpe bir kuzu gibi satardı. Kocalardan iğrenirdik, ama onlar bizden şefkat ve sevgi beklerdi. Canları istediğinde, kocalar karılarını sopa yada kırbaçla döverdi. Köle gibi gece gündüz kocamıza hizmet etmek zorundaydık. (Devrimden beri) kocamızı kendimiz seçiyoruz, kocalar köle sahibi gibi davranamıyor artık bize karşı. Kocamızdan, komşumuzdan yada bir sorumludan şikayetçi olduğumuzda, halk mahkemesine başvuruyoruz. Haklıysak, hakkımızı mahkemede arıyoruz."

Bu açıklamalardaki şaşırtıcı saflık, Clara Zetkin'in daha yukarıda aktardığımız sözleriyle çelişiyor. Clara Zetkin gürcü dilini bilmezdi. Anlattıkları, özgürlüklerine yeni kavuşmuş Müslüman kadınların hikayelerini bire bin katarak çeviren kılavuzlardan dinlediklerine dayanıyordu.

Batum'da, Karadeniz kıyısında büyük bir miting düzenlenmişti. Salonda, pek çok kadın vardı, birçoğunun da yüzü peçeyle örtülüydü. Kürsüde ardı ardına erkekler söz alıyorlardı. Birden yüzü peçeli bir kadın kalktı, ilerledi ve kürsünün dibine kadar geldi. Ona söz hakkı verdiler. Birdenbire yüzündeki peçeyi çıkarıp attı. Tüm topluluktan şaşkınlık, öfke bağrışları ve sevinç çığlıkları yükseldi. "Batum'da ilk kez olarak" diye anlatıyordu Clara, "bir Müslüman kadın peçesiz olarak topluluğun karşısına çıkıyordu... Yarattığı etki muazzamdı, anlatılamaz boyutlardaydı. Öteki kadınlar da yüzlerini örten peçeleri fırlatıp attılar. Hepsi de bu arkadaşlarının hareketinin, doğu kadınını esir eden gelenek ve yobazlığa karşı isyan anlamına geldiğini anlamışlardı."

Ertesi yıl, Clara Zetkin Volga boyunca *Kolontay* adlı gemiyle yolculuk yaptı. Astrakan'da, sonra Dağıstan'ın başkentinde mola verdiler. İki yıl önce, bu ülkenin kadınlar delegasyonu onu davet etmiş, büyük bir ülkenin elçisi gibi çok iyi kabul görmüştü. Kutlamalar yapıldı ve bir köye misafir olarak götürüldü. Tüm Dağıstan basını, onun geldiğini yazdı, söylediği sözler, söylevleri

gazetelerde yer aldı. Parti sorumlusu, onu "işçi sınıfının en iyi arkadaşı" diye selamladı ve "Dağıstan'da Clara Zetkin adını bilmeyen hiçbir işçi, hiçbir köylü yoktur," dedi.

1928'de, sağlık durumunun kötülüğüne karşın, Clara Zetkin Sovyetler Birliği'nin doğu bölgelerini ziyaret etmek ve Müslüman kadınların gerçek durumlarını, ne derece özgürleşmiş olduklarını incelemek istediğini bildirmişti. Yalnızca büyük kentleri görmekle yetinmek istemiyor, kırsal bölgelere gidip köylü kadınlarla da sohbet etmek istiyordu. 1930'da, anılarını yazmasını öneren arkadaşı Heleen Ankersmit'e şu cevabı veriyordu:

"Benim öyküm ileride yazabilirler. Bugün için en önemlisi, Sovyet Rusya gerçek ve tam kurtuluşun yolunu açtıktan sonra, Doğu kadınlarının uyanışıdır. Bu uyanışı yaşamak istiyorum."

**
*

Clara Zatkin, "Sovyetlerin deneyiminin kapitalist ülkelerde gözü kapalı uygulanmasına karşı" herkesi uyarıyordu.

Birçok kez, kadınların her zaman siyasi partilere, özellikle de komünist partiye üye olmaktan kaçındıklarını belirtmişti. Bu yüzden, daha geniş kapsamlı, siyasi yanı ağır basmayan kadın kuruluşları oluşturulmasını isterdi. Bu kuruluşlarda, komünistlerin yanı sıra sosyal-demokratlar ve partisiz unsurlar da yer alabilirdi. 1925'te, KPD'nin *Roter Frontkämpferbund* denilen paramiliter bir kuruluşun kadın seksiyonuna bağlı yan kuruluşlar olan kadın kolları kurmasına karşı çıkmıştı. Bunlara *Frauen und Mädchen Bund* adı verilecekti. Fakat Clara bunların başkanlığı görevini reddedemedi; üniforma giyilmesine karşı olmasına ve örgütün "kadın zihniyetine uymayan" askeri tarzına ters düşmesine karşın, verilen emirlere ses çıkarmadı. Ancak, bu örgüte üye olacak tüm kadınların *Proleter Kadınların Kapitalizmin Boyunduruğundan Kurtulması* başlıklı bir broşürü okumalarını ve "kendi kendilerine düşünmeye" çalışmalarını istiyordu. Görüşle-

rini kabul ettiremeyeceğini anlayınca, 1928'de başkanlıktan istifa etmeyi düşünmeye başladı.

Fakat, 1931'de KPD tarafından başlatılan ünlü 218'inci yasa maddesine karşı (kürtajı yasaklayan madde) kampanyaya canı yürekten katıldı. *Rote Fahne*'de 16 Nisan'da yayınlanan bir makalesinde, sosyal-demokrat kadınları, feminist harekette varılan yerin gerisine düşmemeye çağırıyordu. SPD önce yasa maddesinde öngörülen cezaların hafifletilmesinden yana tavır aldı; sonra yasa maddesinde bazı düzeltmelere gidildi ama bu ceza maddesinin kaldırılması için hiçbir girişimde bulunulmadı.

Clara Zetkin'in, Almanya'da 1919-1933 yılları arasındaki feminist eyleme katkılarının bilançosu çıkarılacak olursa, nispi bir başarısızlıkla karşılaşılır. Birleştirme politikası her zaman, komünist parti yönetiminin anlaşılmazlık duvarlarına çarpmış, çoğu zaman reddedilmişti.

Genellikle, Weimar Cumhuriyetinde, hiçbir siyasi parti kadın sorununu ayrıcalıklı bir konu olarak ele almamıştı. Sosyal-demokratlar "sosyal yardım" sorunlarının çözümünü kadınlara bırakırdı. Komünistlerse kadınların devrimci olmasını ister, ama onların özel sorunlarıyla ilgilenmezlerdi. Sonuçta, Alman komünistleri, kadın seçmenlerin sözünü etmeye değer bir kısmını kendi görüşlerine kazanmayı başaramamışlardı. Clara Zetkin, imparatorluk zamanında kadınlar arasında elde ettiği başarıları, Weimar Cumhuriyeti döneminde kazanamamıştı.

Buna karşılık, Clara kadın kitleleriyle erkekleri dayanışma davasında harekete geçirmeyi başarmıştı.

Sovyetler Birliğinde, iç savaşın yıkımının üzerine bir de 1921 yılındaki korkunç kuraklık eklenince, birçok bölgede müthiş bir açlık baş gösterdi. En azından 5 milyon insan, açlıktan öldü.

1921'de, Berlin'de, Rusya'daki açlığa karşı mücadele etmek üzere bir komite kuruldu. Bu kurum daha sonra Uluslararası İşçi Yardımlaşması kuruluşuna dönüşmüş ve başına Clara Zetkin, sekreterliğine de Willi Münzenberg getirilmişti.

Bu insani yardım kurumunun çerçevesinde, Clara Zetkin aydınları, yazar ve sanatçıları olabildiği ölçüde bir araya getirmek, birleşmelerini sağlamak gibi bazı görüşlerini gerçekleştirme olanağı bulabildi. Sovyet Rusya'ya yardım komitesinde, Henri Bar-

busse ve Käthe Kollwitz, Anatole France, Albert Einstein ve Andersen Nexö görev almıştı. Uluslararası İşçi Yardımlaşması, tarafsız ve partilerüstü bir kurum olmak iddiasındaydı. Ancak, Clara Zetkin'in kanısına göre, nötr sayılmazdı.

Sovyet Rusya'nın imdadına koşan Uluslararası İşçi Yardımlaşması kurumu, daha sonraları tüm ülkelerdeki işçi mücadelesine destek olmak, grevdeki işçilere maddi yardımda bulunmak, çocuklarına bakmak ve ailelerine yardımcı olmak gibi insani hizmetlerde bulundu.

Bu örgütün kadroları arasında bile, Clara Zetkin bağnazca düşüncelerle mücadele etmek zorundaydı. 1921'de bazıları Rusya'nın açlıktan kurtulmasına ancak komünistlerin yardım edebileceğini ileri sürüyordu; felaketin büyüklüğü göz önünde bulundurulursa, bu çok saçma bir iddiaydı.

Münzenberg'in pratik yönetimi altında, Uluslararası İşçi Yardımlaşma kurumu, yüzlerce, binlerce üye kaydetti (bireysel yada kolektif üyelerdi bunlar). Toplanan büyük miktardaki bağışlarla, gerçek bir ekonomik konsorsiyum halini aldı bu kuruluş; ayrıca, iletişim araçlarına da sahipti. 1931'de, Münzenberg, *Der Weg der Frau* (Kadınların Sesi) adında, kadınlara yönelik bir gazete yayınlamaya başladı. Bu gazete, *Die Gleichheit* ve *Die Kommunistin*'den çok farklıydı. Sunuluşu, grafikleri ve görünümü modernti. *Die Gleichheit* ve *Die Kommunistische Fraueninternationale* gazetelerine yapılan eleştirilerden kurtulmak için, resimliydi, kolay okunuyordu, yemek tarifleriyle ve son moda elbise kalıplarıyla doluydu; arada sırada da Clara Zetkin'in bir başmakalesi yayınlanırdı gazetede. Clara, yardımını esirgememişti gazetenin sorumlularından.

Komintern daha önceleri, tüm dünyada eylemleri yada düşünceleri yüzünden baskıya ve kovuşturmaya uğrayan devrimcilere yardım etmek amacıyla Uluslararası Kızıl Yardım (SRI) adında bir örgüt kurmuştu. İlk başkanı Julian Marchlewski, I. Dünya savaşı öncesi, Alman sosyal-demokrasisinin sol kanadında, Clara Zetkin ile aynı safta mücadele etmişti. Bu başkanın ölümünden sonra, SPI'nın yönetimini Clara Zetkin'in üstlenmesini önerdiler. Clara Zetkin, Kızıl Yardım örgütü için "ezilen sı-

nıflar ve ezilen hakların kurtuluşu için mücadele eden grupların uluslararası Kızılhaç'ı" derdi.

Clara Zetkin'in çok aktif bir rol oynadığı kampanyalar arasında, Sacco ve Vanzetti'nin elektrikli sandalyede idamının önlenmesi için yapılan girişim de vardı. Bu girişim sonuçsuz kaldı. Scottsboro'da, iki beyaz fahişeye tecavüz etmekten, haksız yere hüküm giyen zencilerin de lehine kampanaya katılmış ve kısmen başarılı olmuştu.[7] Clara Zetkin, bu zenci Amerikalıların kurbanı olduğu ırkçılığa karşı tavır alınması için, duygulu sözlerle çağrıda bulunmuştu: "Hepinizin vicdanı henüz aynı insan sesiyle konuşuyor, hepinizin yüreği henüz aynı insan yüreği iken, ayağa kalkıp tek suçları dünyaya siyah derili gelmek olan bu sekiz gencin hayatını kurtarmak için harekete geçin..."

1925-1927 yılları arasında, Clara Zetkin Almanya'da iki turne yaparak, düzenlediği birçok toplantıda dinleyicilerine Kızıl Yardım kurumunun çalışmalarına katılmalarını önerdi. SRI düzenli aralarla, onun başkanlığında dayanışma haftaları örgütlüyordu. 1927'de, yetmişinci yaş günü dolayısıyla, SRI başkanının onuruna üye kaydetme haftası düzenledi. Clara'nın "mücadele dolu uzun yaşamı, entelektüel yapısı" övüldü hafta boyunca, yayınlanan bildiride, "yalnızca komünistleri eğitmekle kalmayıp, sosyal-demokrat ve partisiz emekçiler arasında da büyük bir etki yarattığı" yazılıydı.

Ama, aynı SRI içinde, bağnazca görüşler de yok değildi. KPD'nin 1928-1929 yıllarında sağ sapmalılara karşı düzenlediği kampanya sırasında, Alman Komünist Partisi yönetimi, SRI'nın Alman kesiminin yönetici organlarında temizlik hareketi başlatmış, orada çalışan "yanlış düşünceli" yoldaşlarla daha önce partiden çıkarılanları tasfiye etmeye girişmişti. Alman Kızıl Yardım genel sekreteri, bu yol vermelere karşı çıktı. Clara Zetkin'in de örgütten çıkarılanlar arasında arkadaşları vardı. Örneğin Felix Schmidt bunlardan biriydi. Clara, boşu boşuna SRI'nin partiye bağlı bir kurum olmadığını, KPD'nin içsel eğilimleri arasındaki

7. Beyaz kadına tecavüzden idam cezası alan zencilerin ölüm cezası müebbet hapse çevrilmiş, içlerinden dördü 1937'de serbest bırakılmış ve sonuncusu 1950'de cezaevinden salıverilmiştir.

çatışmaları, Kızıl Yardım içine taşımanın her iki örgütün de çıkarlarına ters düşeceğini hatırlatıp duruyordu tasfiyecilere. Hiçbir etkisi olmadı onun bu çabalarının.

Clara Zetkin'e baş eğmemek için, Alman kesiminin başkanı, Jakob Schlör örgütten çıkarıldı, o da paralel bir dayanışma örgütü kurdu. Ressam Vogeler, Clara'nın bir başka arkadaşı, Schlör ile dayanışması yüzünden örgütün Alman kesiminin yönetiminden uzaklaştırıldı. Bu sonuncusu, 1930'da kendi yönetimindeki örgütün Kızıl Yardım ile birleştirilmesini önerdiyse de, Clara'nın tüm ısrarlarına karşın, Alman kesimi bu birleşmeye yanaşmamakta inat etti.[8]

Clara ömrünün sonuna dek, dayanışma çalışmalarına etkin biçimde katılmayı sürdürecekti. Onun katkısı iki yönlüydü. Her şeyden önce, kendisi gazeteciydi. Hasta, zayıf ve sakat olmasına karşın, ister Arkangelskoye'de, ister Moskova'da bir otel odasında olsun isterse de Birkenwerder'deki evinde bulunsun, Clara durmadan yazılar yazıyordu. Kaleminden makaleler, çağrılar, broşürler, mektuplar, katılamadığı kongrelere, toplantılara selam mesajları peş peşe dökülüyordu. Hiçbir kampanya, hiçbir kutlama, hiçbir propaganda çalışması yoktu ki onun elinden çıkmış bir metin, bazen de bir broşürle desteklenmesin.

Clara en büyük eksikliğin militanların eğitimi olduğuna inandığından, bu desteği seve seve verirdi. Ölümüne kadar, "durumun elverişliliğine" hep inandı. Clara Zetkin'in 1919 ile 1933 yılları arasında, kapitalizmin can çekiştiğini yazdığı cümleleri ardı ardına eklemek sonra da, 1919'da olduğu gibi 1932'de de Almanya'da halk kitlelerinin faşizmin tırmanışı karşısındaki inanılmaz pasifliğini açıklamayınca umutsuzluğa düştüğünü anlatmak işin kolayına kaçmaktır ve biraz da zalimliktir. Clara Zetkin, halk kitlelerinin pasifliğini, işçi kitlelerinin bilgisizliğine ve eğitimsizliğine, işçi hareketi tarihini bilmeyişlerine, o anda yapılacak eylemlerin olanaklarını doğru biçimde değerlendiremeyişlerine bağlıyordu.

8. Clara Zetkin ile Helena Stasova arasındaki soğukluğun nedeni, Kızıl Yardım örgütünün Alman seksiyonunun yönetim kurulunda Komintern temsilcisi olan Helena Stasova'nın, Komintern ve KPD'nin sekter çizgisini savunmasıydı.

Clara için SRI ve Kızıl Yardıma destek olmanın ikinci biçimi, kendi kişiliğini ve kazandığı saygınlığı onların hizmetine sokmaktı. 1931 Ekiminde, Uluslararası İşçi Yardımının Berlin'de yapılan VIII. Kongresi bunun örneğidir. Kongre, aynı örgütün uluslararası kadın konferansının hemen ardından yapılıyordu. Doktorlar, Clara'nın bu kongrelere katılmasını kesinlikle yasaklamışlardı; ama o yine de gitmeden edemedi. Öylesine güçsüzdü ki, onu kürsüye kadar sandalye üzerinde taşımak zorunda kaldılar. Kürsüde görünüşü, "bitmez tükenmez bir alkış sağanağıyla" karşılandı. Birkaç kelimeden fazla konuşamadı, yüreğinden gelen bir itkiye karşı koyamadığını, birkaç saniye için bile olsa, bu toplantıda, çeşitli ülkelerden kadınlarla yan yana bulunmak istediğini söyledi. Kongrede de açılış günü ve kapanış konuşmasında kürsüde yer alması, yine aynı şiddetli alkışlarla selamlandı.

KPD ve İşçi Yardımı yayın organları, Clara Zetkin'in kongreye gelişine, salonda coşkuyla kabulüne geniş yer verdiler. *Der Weg der Frau* bu sahneler birçok fotoğrafla canlandırdı. Birçok gazetede, Clara Zetkin'in konferansı selamlama konuşması yayınlandı, Clara çok güçsüz olduğundan bu metni onun yerine bir arkadaşı okumuştu kongrede.[9]

Kürsüdeki bu ak saçlı kadın, bazen laik bir azizeyi hatırlatırdı. Kalabalık dinleyici toplulukları, onun içtenliğine, sağlam ahlakına hayrandı. Yarattığı etkiden yararlanılmasına bir itirazı yoktu, ama asla kendini kullandırtmaz, kimsenin dümen suyunda gitmezdi.

9. Bu konuda, Sonya Buchmann'ın yayınlanmamış savlarından kaynak olarak yararlanılabilir. *Clara Zetkins Wirken in der internationalen proletarischen Solidaritätsbewegung von 1921 bis 1933*, Leipzig, Pädagogische Hochschule "Clara Zetkin", 1987, s. 92-94.

CLARA ZETKİN, STALİN, ENTERNASYONAL VE ALMAN KOMÜNİST PARTİSİNİN KARŞITI

Clara Zetkin'in son yılları tüm yaşamından daha dramatiktir. Bunda, çalışmalarını kısıtladığı için lanetlediği ihtiyarlığın getirdiği fiziksel ıstıraplar kadar, Sovyetler Birliğinde Bolşevik parti yönetimiyle ve Enternasyonalle, Almanya'da da komünist parti yöneticileriyle olan anlaşmazlıkları da rol oynamıştır.

Yine de, 1925'de, KPD'deki evrim onu umutlandırdı. X. Kongrede, partinin sendikalar üzerindeki etkisini yitirdiği ortaya çıkmıştı. Mart-Nisan 1925 döneminde yapılan genel seçimlerde, partinin adayı Ernst Thälmann pek fazla oy toplayamamış, oy sayısı 1 900 000'den ibaret kalmıştı. Bu sayı, KPD'nin 1924 Aralığında yapılan genel seçimlerde aldığı oylardan 800 000 eksikti. (Mayıs 1924 seçimlerine oranla, bu azalma %50'yi buluyordu.)

Aday Clara Zetkin olsaydı, oy sayısı daha mı fazla olacaktı? Bu da kesin değil. 1923'te, KPD Merkez Komitesi Clara'yı başkanlık seçimlerinde aday göstermeyi kararlaştırmıştı. Ama Merkez Komitesi üyeleri, 1924'te bu kararlarından vazgeçip, o sıralarda Komintern'in adamı olan Thälmann'ı aday yapmaya karar verdiler.

Daha önceleri "aşırı solcuları" tutan Enternasyonal, niçin desteğini çekmişti? Bunun nedenlerinden biri, Almanya'da meydana gelen değişimlerdi. 1923'deki ekonomik krizden sonra, durum hemen hemen normale dönmüştü. Dawes planı uygulanarak ekonomik yıkım kısmen onarılmış, mark yeniden güçlü bir para halini almış, Alman kapitalizmi "nispi denge" denilen duruma

gelmişti. Ortalıkta devrim belirtileri görünmüyordu. Siyaseti değiştirme zamanı gelmişti.

Öte yandan, Alman Komünist Partisinin siyasi yönelimi, Moskova'da Stalin ile Zinovyev arasında sürüp giden mücadele tarafından belirleniyordu. Zinovyev, Enternasyonalin sorumlusu sıfatıyla, Ruth Fischer ve onun aşırı sol çizgisini destekliyordu. Bu politikanın uğradığı başarısızlık, Zinovyev'in de başarısızlığı sayıldı; daha sonraları Moskova tarafından cezalandırılacaktı. Onu, Alman Komünist Partisinin yönetim kademelerini değiştirmek zorunda bıraktılar.

Bu manevra kolay değildi, çünkü Merkez yönetimde Ruth Fischer'in de içinde bulunduğu çoğunluk, ilk baştan Komintern'in emirlerine uymayı reddetti. Yürütme Komitesi, KPD yönetiminin yürüttüğü siyaseti yargıladı. Özellikle, Clara Zetkin ile çok iyi ilişkiler sürdüren ve kısa bir süre sonra Enternasyonalde, Zinovyev'in yerini alacak olan Buharin'in görüşleri ağır basıyordu. Çok şiddetli tartışmalar sonucunda, Thälmann ve Dengel, Ruth Fischer'le ilişkilerini koparark, Buharin'in safında yer aldılar.

Enternasyonalin Yürütme Komitesi, tüm KPD üyelerine açık mektup gönderilmeyi kararlaştırdı. 1 Eylül 1925 günü, *Rote Fahne* bu mektubun metnini yayınladı. En başta gelen eleştiriler, parti yönetiminin sendikal çalışmanın önemini anlamadığı, parti içinde demokratik yaşamın var olmadığı, bu yüzden serbest tartışmaların olanaksızlığı, propagandanın es geçilmesi, kitleleri ikna çalışmalarının savsaklanması, "yönetsel" önlemlerden başka çıkar endişesi güdülmemesi şeklindeydi. Fischer-Maslov grubu, Moskova ve Komintern'e karşı entrika çevirmekle suçlanıyordu.

KPD yönetiminden uzaklaştırılan Ruth Fischer, Moskova'ya gönderildi. 1926 Haziranında, Komintern'in talimatlarına karşın, Moskova'yı terk etti. 20 Ağustosta, *Rote Fahne*, Ruth Fischer ve Maslov'un partiden çıkarıldığını bildirdi.

Clara Zetkin'in, Fischer-Maslov grubunun aşırı sol yönelimlerine ve kullandıkları yöntemlere karşı savunduğu görüşler, haklı çıkmışa benziyordu. 1919'dan beri, Almanya'daki devrimci çalışmaların uzun soluklu çabalar olduğunu, aceleye getirilmemesi gerektiğini ısrarla belirtmişti. Sosyal-demokrat propa-

gandanın etkisinde kalan kitleleri ve sendikalı işçileri kazanmak gerekliydi, orta sınıflar ve aydınlar da komünist düşüncelere kazandırılmalı, kapitalizmin kurbanları olduklarına, sosyalizmin, içinde bulundukları güçlükler için tek çözüm olduğuna inandırılmalıydılar.

1926 ve 1927'de, sağlık koşulları nedeniyle, Clara Zetkin Almanya'dan çok Sovyetler Birliğinde yaşamak zorunda kalmıştı. Ama, Almanya'dan aldığı haberler umut vericiydi. KPD'nin nadir yetiştirdiği yöneticilerden, senli benli konuştuğu Wilhelm Pieck, KPD yönetimimin en önemli sorumluluklarını üzerine almıştı. Essen'de, 1927'de, partinin XI. Kongresi, Ernst Meyer ve Pieck'i Politik Büroya seçmişti.

1927 yılının Ağustos sonlarında, Clara Zetkin Almanya'ya döndü. Berlin'e varır varmaz, partideki durum hakkında bilgi istedi. Bu amaçla Thälmann ile iki saat görüştü, Ernst Meyer ile buluştu, Politik Büro ve Yönetim Komitesinin toplantılarına katıldı.

Edindiği izlenim parti lehineydi. Durum komünistler için çok elverişliydi, ama bundan faydalanan sosyalistlerdi. Çünkü, parti yönetimi "kendine de, uyguladığı siyasete de güvenmiyordu." Kararsızdılar ve "isterdim ama yapamam" deyip işin içinden çıkıyorlardı.

Clara Zetkin, 11 Ekim günü, Buharin'e yazdığı mektubunda bunun temel nedeninin "parti yönetimindekilerden çoğunun bilgisizliği, teorik eğitimden, siyasi güdülerden ve kapasiteden, anlatma ve ikna etme yeteneğinden ve sağlam bir karakterden yoksunluğu" olduğunu yazıyordu.

Kolektif çalışma yerine, entrikalar çeviriyor, küçük klikler oluşturuyorlardı. Hele Clara Zetkin'in parti başkanı Thälmann hakkındaki hükmü acımasızdı. "Hiçbir bilgisi yok bu adamın, teorik formasyondan yoksun biri" diyordu onun hakkında. Çevresi onu pohpohluyor, kendini beğenmişliğe cesaretlendiriyor, büyüklük kompleksine kapılmasına yol açıyordu. Etrafındaki "en adi türden entrikacılar ve dalkavuklar" tarafından şaşırtılıyor, yoldan çıkarılıyordu. Her an düşüncelerini değiştirebilir, bugün söylediğini yarın yalanlayabilirdi. Partide, Thälmann'ın Moskova'dan dönüşüyle ilgili söylentileri aktarıyordu Clara. Politik

Büro bu dönüşe taraftar görünüyordu, ama Clara böylesi bir kararın sabote edileceğinden korkuyordu.

Clara, "kuvvetleri birleştirme temeli üzerinde kolektif bir yönetim"den yanaydı; Meyer'in ve Jacob Walcher gibi sendikal militanların niteliklerini övüyordu.[1]

Clara Zetkin, KPD içinde olabilecek bölünmelerin, Bolşevik partide de yeni çatışmalara yol açacağını anlamakta gecikmedi. 1927 sonlarına doğru yapılan, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XV. Kongresinde, Zinovyev ve Trotsky'den kurtulan Stalin, "sağ sapmacıları" suçlamaya başladı. Bu olay, Buharin'e karşı mücadelenin başlangıcı oldu. 1928 Şubatında, Enternasyonalin Yürütme Komitesi, Moskova'da toplandı. Stalin, bu toplantılara nadiren katılırdı. Fakat burada söz alıp, Alman Komünist Partisinde temel tehlikenin sağ sapmalılardan kaynaklandığını belirtti.

Oturum sırasında, Alman temsilciler, sağ sapma olarak nitelendirilen Brandler-Thalheimer olayını kesinlikle bir sonuca bağlamak için, Bolşevik parti delegasyonu ile toplantı yapmak istediklerini söylediler. Toplantı sonucunda, iki delegasyon heyeti, tartışmalar sırasında Stalin tarafından yazılan bir karar metnini kabul etti. Burada, Alman işçi hareketinde en büyük tehlikenin sağ sapma eğiliminden kaynaklandığı yazılıydı. "Sağdan gelen tehlikeye karşı her türlü hoşgörü bir yana bırakılmalıdır" deniliyordu karar metninde. Thälmann ve Remmele, KPD yönetimine sağlamca yerleşmiş olarak, her zaman en önemli görevlere getirilecek yeni sorumluları belirleyebiliyorlardı. Mayıs ayında yapılacak seçimlerin listesini hazırlayanlar da onlardı. Bu listeden Brandler ve Thalheimer özellikle çıkarılmıştı. KPD yönetiminde, sendikalar sorunuyla uğraşan kesimin de derhal yeniden örgütlenmesi kararlaştırılmıştı (bunlar Clara Zetkin'in düşüncelerini paylaşıyorlardı).[2]

Clara Zetkin bu iki parti arasındaki işbirliğinin dışında kalmıştı. Olayı haber aldığında, 13 Mart 1928'de Kostya'ya yazdığı bir mektupta kararsızlığını şöyle dile getiriyordu:

1. *BZG*'de yayınlanan mektup, 6, 1991, s. 778-782.
2. Karar metni Hermann Weber tarafından yayınlanmıştır, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 2, 1968, s. 207-208.

"Kendi kendime soruyorum. Yapılabilecek ne var? Berlin'e, Merkez Komite ve Rusya delegasyonunun kararına karşı bir bildiri yazıp mı göndermeliyim? Yoksa sorunun çözümünü, kuşkusuz kararı onaylayacak olan Enternasyonal Merkez Komitesine mi bırakmalıyım? Tersine, tabandan gelecek bir iyileştirmenin duruma egemen olmasını beklemek ve o zamana kadar her şeyi oluruna bırakmak daha mı doğru acaba? Bu belge kuşkusuz, bazı protestolara, direnmelere yol açacak. Bu iyileşme sürecini hızlandırabilir bunlar. (...) KPD Merkez Komitesinin takındığı tavrın böyle yön değiştirmesi, ödenen bir bedeldir aslında... Burada çok konuşulan, inatla her gün tartışılan Bolşevik Parti içindeki muhalefeti kamufle etmek için ödeniyor bu bedel. Tomski-Rıkov Stalin'e karşı, Buharin ise ortada.[3] Ah! Kostyacığım, bu durum ne kadar üzüyor, ne kadar endişelendiriyor beni, bir bilsen!"[4]

Clara'nın tahmin ettiği gibi, Yürütme Komitesi Şubat kararlarını onayladı. Tek ret oyu Clara'nınkiydi. Üç hafta sonra, 4 Nisanda, Clara Zetkin görüşlerini Wilhelm Pieck'e bildirdi. Pieck, Moskova'ya giden Alman delegasyonuna katılmamıştı. Clara mektubunda durumu şöyle açıklıyordu:

"Sevgili dostum, partinin evrimindeki "yeni aşamanın" kaygı ve elemle doldurduğu yüreğimi hafifletmek için sana yazıyorum. Bu aşama da, ötekiler gibi "sağ sapmalılara karşı" ve "Brandlercilere karşı" sloganlarla başlatıldı. Alman ve Rus heyetleri arasındaki tartışma, önceden hazırlanmış bir darbeydi. Önceden kararlaştırılmış bir düzene, dekor oluşturuyordu yalnızca. Kararın çok zararlı sonuçlar vereceği şimdiden belli oldu. Yürütme Komitesinin mektubunda (1925 Eylülünde yazılan açık mektuptan söz ediliyor) ve Essen Kongresinde belirlenen çizgi yeniden gözden geçiriliyor bu karar-

3. Stalin'e karşı çıkışları bu dönemde başlar. "Yaşamının sonuna doğru, Stalin'den nefret etmeye başlamıştı, 1927-1928 yıllarındaki samimi görüşmelerimizde bana bu duygularını açıklamıştı" diye yazar Charles Rappoport, *Devrimci Bir Yaşam 1883-1940*'da, yukarıda adı geçen eser, s.108.

4. Doğu Berlin Arşivleri, Clara Zetkin'in yazışmaları. NL 5/56, f. 59-61.

la, parti Fischer-Maslov-Scholem dönemine geri döndürülmek isteniyor. Yönetim bunu anlayabilir ve üyelerin güvenini kazanabilirse, parti için çok elverişli koşullarda yapılacak bu. Ancak parti, en iyi güçlerinin birleşmesinden oluşan bir merkez tarafından değil de, açık düşüncelere sahip olmayan, yeteneksiz küçük bir klik tarafından yönetildiği sürece, hiç de iyi sonuçlar çıkmayacak bu değişimden."

Clara Zetkin, Brandler, Jacob Walcher ve Max Köhler'in yazdıklarının tartışılmaya değer olduğunu belirtmiştir bu mektubunda. Bir seçim programının yokluğundan yakınır. "Politik Büronun program taslağı, karmakarışık, upuzun bir laf yığını, işe yarayacak bir metin değil bu," der. Reichstag seçimleri için aday olacakları bir bir gözden geçirir ve parti yönetiminin bir dizi yeteneksiz, cahil kişiyi aday yapmaya yeltendiğini saptar.

"Ah! Sevgili dostum, Wilhelmciğim, üzülmemek mümkün değil (anlaşmalar konusunda). Eğer önemli sorunlar, yıllık toplantılarda tartışılmıyor da çeşitli partilerarası anlaşmalarla "halledildiyorsa", örgütün birliği ve Enternasyonalin ilkeleri nerede kalır? Böyle düzenler, zorlayıcı olmamalıdır. Böylesi bir kararı onayladığımı düşünenler varsa, bunu tüm hayatımı verdiğim çalışmalarıma hakaret sayarım. Bilirsin, bu güne dek, ne derece ölçülü davrandım. Ama bu anlaşma karşısında sus pus olup oturmak, partiye karşı suçtur. Bu yüzden açıklamada bulunmak zorunda hissetim kendimi."

Oğluna yazdığı mektuptaki gibi, Clara KPD Merkez komitesine de mektup yazıp konumunu belirlemesini istedi. Pieck'e, "Bu metne karşı polemiğe girişebilirsin," demişti, kendisinin kararı onayladığından kuşkulananlara karşı savunma yapmasını rica etmişti ondan.[5]

5. Bu mektup, 16 Temmuz 1929'da, sosyalist *Abend* gazetesinde yayınlandı. Gazete redaksiyonunun eline nasıl geçtiği bilinmiyor. Clara Zetkin, KPD merkez komitesinin soruşturma yapmasını istemiş, fakat bir sonuç elde edilmemiştir. Mektubun metni *BZG* tarafından, 1991 yılında yeniden yayınlandı. *BZG*, 6, s. 787-788.

1928'in Temmuz-Eylül ayları arasında toplanan Enternasyonalin VI. Kongresinde, Stalin, Buharin'e karşı kendi tarafını tutanlara ilk raporu dağıttı. Clara Zetkin, Marcel Cachin'le yaptığı özel bir görüşmede, Stalin'in eleştirilere cevap vermediğinden yakındı. Üstelik, yazdığı rapora saldıran bir konuşma yapan Thälmann'ı alkışlayarak arkadaşlarını küçük düşürmüştü.[6]

Kongre, Rus ve Alman partileri arasında, Şubatta varılan anlaşmayla saptanan strateji değişikliğini onamakla yetinmedi. Kongre tartışmalarında ele alınan daha önemli bir konu, uluslararası durumun yepyeni bir analiziydi. "İkinci dönem" yani nispi denge dönemi bitmişti, "üçüncü döneme" giriliyordu. Bu evrenin belirleyici özelliği, kapitalizmin içinde bulunduğu genel krizin ağırlaşması, Sovyetler Birliği'ninse sosyalist ekonomiyi hayata geçirmeye başlamasıydı.

Bu analizin sonuçları, özellikle Almanya için reformizmin yeniden çürütülmesiydi. Thälmann'ın deyişiyle, "reformizm sosyal-faşizme dönüşüyordu." Bu dönüşüm, "burjuvazinin giderek hızlanan savaş hazırlıklarıyla sıkı bir bağlantı halindeydi." Sosyal-demokrasi, "silahlarını devrimci proletaryaya çeviren bu savaş örgütü, artık ideolojik ve askeri alanda, burjuvaziyle aynı cephede dövüşüyordu."[7]

Bu sırada KPD, Wittorf olayı yüzünden büyük bir sarsıntı geçiriyordu. 26 Eylül günü, Merkez Komitesi, Thälmann'ın tüm görevlerine son verdi. Onu, Hamburglu bir komünist sorumlu olan Wittorf'un zimmetine para geçirmesini örtbas etmekle suçlamışlardı. Stalin, hemen Moskova'ya bir KPD delegasyonu çağırdı. 6 Ekimde, Komintern merkez komitesi toplandı. Buharin, Clara Zetkin, Humbert-Droz Moskova'ya gitmemişlerdi. Stalin, pek fazla zorlukla karşılaşmadan, Thälmann'ın affedilmesini ve KPD Merkez Komitesinin suçlu bulunmasını sağladı.[8]

6. Marcel Cachin'in defterlerinde (Denis Peschanski'nin yönetiminde yayına hazırlanıyor), Serge Volikov'un *Fransız Komünist Partisi ve Komünist Enternasyonal* başlıklı savında da bu konudan söz edilmektedir.

7. Hermann Weber tarafından aktarılmıştır, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*, Basis, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt-Main, 1969, s. 196, n. 45.

8. Adı geçen eser, s.199-210.

Thälmann yeniden iş başına gelince, partide muhalif avı başladı. Heinz Neumann, *Rote Fahne*'nin genel yayın yönetmenliğine getirildi. KPD artık, Thälmann, Remmele ve Neumann'ın oluşturduğu bir triomvirlik tarafından yönetiliyordu.

8 Aralıkta, Clara Zetkin Rus komünist partisinin Politik Bürosuna uzun bir mektup gönderdi. Essen Kongresinde saptanan "kuvvetlerin birleştirilmesi" siyasetini hatırlatıyordu burada. Bu siyaseti hayata geçirmek için yapılan ilk girişimler, birdenbire sıfıra indirilmişti. "Sonuçta, klikler ortaya çıktı; eğilimler arasında amansız bir mücadele başladı; ideolojik bir siyasileşme yerine, parti hayatı bürokratikleştirildi," diye yazıyordu Clara. Sosyal-demokrasinin kitleler üzerindeki etkisini azaltmakta başarısız kalan KPD yönetimi, çareyi Brandler ve Thalheimer'i partiden uzaklaştırmakta bulmuştu.

"Rote Fahne onlara hakaretler yağdırıyor. İdeolojik tartışma diye birşey yok, yüzeysel sloganlarla yetiniyorlar. Kitlelerle bağ kurmuş, uzun bir deneyimi olan elemanları partiden çıkarıyorlar. Bunun çözümü şudur: Yeni bir kongreye kadar, tartışma serbestliği getirerek değerli güçleri partiye bağlamak ve yönetim kademelerinin düşüncelerini paylaşmayanlara karşı amansız önlemler uygulamaktan vazgeçmek."

"Parti içindeki çalışmalarında, davranışlarıyla kişiliksiz ve ilkesiz biri olduğunu gösteren Heinz Neumann derhal görevinden alınmalıdır," diyordu.[9] Clara Zetkin, elbette ki, muhalifler de bültenlerini yayınlamayı durdurmalıdır, diye ekliyordu sözlerine.

9. KPD'nin 3-4 Kasımdaki ulusal konferansında, Neumann "SSCB'de ve Sovyet Komünist Partisinde durum" başlıklı bir rapor sunmuştu. Bu raporunda, Stalin'in politikasını kayıtsız şartsız kabul ettiğini ve desteklediğini belirtiyordu. Clara Zetkin, Maria Reese'ye yazdığı 4 Haziran 1932 tarihli mektubunda, adını anmaksızın Neumann'ı şu sözlerle suçluyordu: "Kişiliksiz ve bilinçsiz bir adam bu, tehlikeli bir maceracı, kendimi sakınırım böyle insanlardan..." Thälmann'a karşı komplo kurmakla ve entrika çevirmekle de suçlamıştı Neumann'ı. (Bundesarchiv Koblenz. Nachlass Maria Reese, Kleine Erwerbungen, No. 379).

"Ancak bu kararları almakla, Enternasyonal otoritesini arttırabilir."[10]

Son karar, Komintern'e bağlıydı. Yürütme Komitesi 19 Aralıkta toplandı. Stalin de orada hazır bulunuyordu. Artık "sağ sapmalıların" ve "uzlaşmacıların", KPD içindeki kıpırdanmalarına katlanamayız, bunları hoş göremeyiz, diyordu. Partide demirden bir disiplin uygulanmasını, "sosyal-demokratlaşma" tehlikesine karşı ödünsüz bir mücadeleye girişilmesini talip ediyordu. Humbert-Droz, Serra (A.Tasca) ve Clara Zetkin, Stalin'e karşı çıktılar. Buharin, partiden ihraç etmeleri önlemeye çalıştı. 8 Aralık günlü mektubunda ileri sürdüğü görüşleri yeniden ele alan Clara Zetkin, tüm kararların 1929 Haziranında yapılması öngörülen KPD Kongresi sonuna dek bekletilmesini önerdi, ancak her türlü tartışma serbestliği güvence altına alınmalıydı. Ve o güne dek, verilmiş cezalar da kaldırılmalıydı. Buna karşılık, "ihraçlarda ve bölünmelerde uzman bir ajan provokatör olan Heinz Neumann" KPD yönetiminden uzaklaştırılmalıydı.[11]

Tartışmaların sonunda, Clara Zetkin sağ sapmacılara karşı ne derin kanıtlar ne de ciddi suçlamalar getirilmediğinden yakındı. Bunun yerine bir yığın küfür yağdırılmıştı. Jean Hus ateşte yakılırken, bir parça odun atarak ünlü olan ihtiyar kadını hatırlatan Clara özür dilercesine, "ama benim, sapık fikirlere sahip olanlar daha iyi yansın diye ateşe odun atmaya hiç niyetim yok," demişti. Yürütme komitesi onun sözüne uymadı, Clara arkadaşlarının partiden çıkarılmasına karşı oy kullandı, ama tek ret oyu onunkiydi.

Partiden çıkarılanlar, ayrı bir örgüt kurmayı kararlaştırdılar. 29 Aralık 1928 günü kurulan parti, Alman Komünist Muhalefet Partisi (KPDO) adını aldı. Bir kez daha Clara trajik bir seçimle karşı karşıya kalmıştı. 1921'de, Lenin onu parti yönetimini birleştirmeye ikna ettiği günlerdekine benzer şekilde, disiplinli bir komünist gibi davranacak ve muhalefetteki arkadaşlarıyla ilişki-

10. Doğu Berlin arşivleri, Clara Zetkin'in yazışmaları.

11. L. Babiçenko, *Revue internationale*, 3, 1990: "Clara Zetkin sağ sapmalıları savunuyor.", s. 70-72.

sini kesecek miydi, yoksa inançları ve siyasetteki arkadaşlıkları disiplinden önce mi gelecekti?

Bu kez Clara, partiden çıkarılanlarla ilişkisini kesmedi, onlarla dostça mektuplaşmaya devam etti. Bu sırada, KPDO, çok sayıda militanı bir araya getirmeyi başaramamıştı. Yöneticileri ne denli değerli olursa olsun, dar bir çevrenin örgütü olarak kaldı bu parti.

İleriki aylarda, KPD yönetiminin sekter politikası iyice kendini belli etti. Parti, özel bir sendikal kuruluşu (RGO) öngörüyordu. Berlin'de, 1 Mayıs 1929'daki kanlı çatışmaların ardından, parti "sosyal-faşist" diye adlandırdıklarına karşı giriştiği kampanyayı hızlandırdı ve bu "uzlaşmacıları" işgal ettikleri yönetici mevkilerinden uzaklaştırdı. Partinin 1929'daki kongresinde, Clara Zetkin Merkez Komiteye seçilmedi.

Kongre tarafından kabul edilen kararda, "sosyal-demokrasinin faşist diktatörlüğe hazırlandığı" belirtiliyordu. KPD, eskisinden daha güçlü ve daha açık bir biçimde, hedeflerini belirlemeliydi. Varılacak hedefler, "burjuvazinin devrilmesi, proletaryanın devrimci iktidarı alması ve Sovyetler tarzında sosyalist bir cumhuriyet kurulması" olabilir deniliyordu.[12]

Sovyetler Birliği ve Almanya'daki partilerin böyle değişimler geçirmesi, Clara Zetkin'i acılı duraksamalara itiyordu. 23 Aralık 1928 tarihinde, Rosa Grimm'e yazdığı mektupta içini döküyordu: "Lenin'in ölümünün benim için en büyük acı olduğunu sanıyordum; oysa bitmez tükenmez acılar içindeyim. Ama, "gık demek lazım, yelkenleri suya indirmemeliyiz," diye de ekliyordu sözlerine.

Bir yıl sonra, komünist basın hakkında "yazdığım her şeyde olduğu gibi *Anılar*'ı da sessizlikle geçiştirdiler," diyordu. Burada, onun yeni yayınlanan *Lenin'den Anılar* adlı kitabı söz konusuydu. Parti yayınlarına güven besleyen bir arkadaşından söz ederken de şunları söylüyordu: "Bana gelince, devrimci kuşkuculuk demir atmıştı sanki içimde, hele önceden, masa başında

12. *Zur Geschichet der Kommunistischen Partei Deutschlands, Eine Auswahl von Materialien und Dokumenten...*, Dietz Verlag, Berlin, 1955, s. 267 ve 271.

oturup kuramsal bir takım tartışmalarla çözümlenemeyecek, pratik çalışma gerektiren sorunlar söz konusu ise. Gerçek nerede? Proleter devrime bağlılığım bana neyi emrediyor? Konuşmalı mıyım, yoksa susmalı mıyım? Bu sorulara cevap bulma güçlüğü, müthiş bir hastalık gibi beni yiyip bitiriyor."

KPD'nin bazı eylemlerini "utanç verici, ucuz bir komedya" diye nitelendiriyor, özellikle sözüm ona işsizlerin gösterisi hakkında "Gerçekte, işsiz falan yoktu ortalıkta. Gösteriye katılanların çoğu hali vakti yerinde partililerdi ve 'Açız! Açız!' diye bağırışıyorlardı," açıklamasını yapıyordu.[13]

Clara Zetkin, o güne dek kendisi gibi Yürütme komitesi üyesi olan ve 25 Mart 1929'da Moskova'yı terk eden Humbert-Droz'a yazdığı mektubunun da kanıtladığı gibi, artık Komintern'in etkinliğine de güvenmiyordu.[14]

"Bu kurumda (Yürütme Komitesi) kendimi tümüyle izole edilmiş ve yerinden yurdundan edilmiş hissedeceğim. Bir zamanlar canlı bir siyasi kuruluştu burası, şimdi ölü bir mekanizmadan ibaret kaldı. Bir ucundan, Rusya'dan gelen Rusça yazılı emirleri yutuyor, öteki ucundan da başka dillerde yazılmış emirler püskürtüyor; bu mekanizma Rusya Devriminin dünya çapındaki öneminin içeriğini eritip, bundan Pickwicks Klüpü[15] *üyelerine yönelik oyunların kurallarını döküyor Tarihin yürüyüşüne, devrimin gücüne inancım böylesine sarsılmaz olmasaydı, aklımı kaçırırdım herhalde."*

Enternasyonalin "kişilik sahibi insanlardan yoksun" olduğu sonucunu çıkarıyordu olaylardan, bu kurumun "gece karanlığı" döneminden geçtiği kanısındaydı. Sonuçta şu karara varıyordu: "Dişimizi sıkıp dövüşmeli, mücadele etmeli ve çalışmalıyız."

Almanya ve Sovyetler Birliği'nde olan biteni yakından izli-

13. Doğu Berlin Arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları. Rosa Grimm'e gönderilen 29 Aralık 1929 tarihli mektuptan.

14. Jules Humbert-Droz'un arşivleri, c. 3, s. 165-166.

15. Charles Dickens'in romanından söz ediliyor. Yazar burada, İngiliz burjuvazisinin kibarlık özentilerini, kaba saba, görgüsüz davranışlarını grotesk bir tarzda betimler.

yordu. 26 Eylül 1929 günü, Pianitzky'ye, Enternasyonalde ve Alman komünist Partisinde durumun vahim olduğunu yazıyordu. "İzlenen 'çizgi' (tırnakların anlamı Stalin'in dayattığı siyasetin uygulanmasıydı) Marx'ın teorisinin bize öğrettiği ve Lenin'in tarihi doğruluğunu kanıtladığı her şeyi yerle bir etti," diyordu. "KPD kitleleri yalnız bırakıyor. Alman siyasi parti yöneticilerinin Enternasyonal yayınları ve *Pravda*'da yayınlattıkları makaleler kaba yalanlarla dolu, biraz Almanca bilen herkes bunu kanıtlayabilir. Bununla Sovyet proleterlerinin moralini yükselteceklerini mi sanıyorlar? Alman proletaryasına gelince, KPD'nin tüm çılgınlıklarından ve işlediği suçlardan Enternasyonali ve Sovyet iktidarını sorumlu tutuyor."

Clara Zetkin, Pianitzki'ye bu konuda bir memorandum göndermeyi önerir. Ama ona güvenilir bir adres göstermek zorundadır. Böyle bir belgeyi Alman Komünist Partisinin Merkez Komitesi aracılığıyla göndermek olanaksızdır. "Zaten orada güvendiğim hiç kimse yok," der Clara.[16]

Ağustos'ta, Hermann Duncker'in, Rosa Luxemburg'un el yazması eseri *Ekonomi Politiğe Giriş*'i yayınlamakla görevlendirildiğini öğrenir. Oysa o güne dek, Rosa'nın tüm eserlerini yayınlama sorumluluğu Paul Frölich'e verilmiştir.[17] Bu konuda Buharin'e şunları yazar: "İşin aslı, Frölich'i bir kenara itmek istemeleri. Böyle bir şeye *asla* razı olmam ben..."[18] O güne kadar, Clara Zetkin anlaşmazlıklarını kamuoyuna duyurmuş değildi, ama tutumunu tüm arkadaşlarına bildiriyordu.

Parti yöneticilerine gelince, Clara'yı pek candan yürekten sevmemekle birlikte, onun kazandığı saygınlığın sağladığı yararlardan da vazgeçemiyorlardı. 1930 Ağustosunda, Wurtemberg'de yapılacak yerel seçimlerde, komünistlerin listesinin başına adını yazdılar. Bunu kabul etti, fakat tavrını gönderdiği mektupta açıkça ortaya koydu: "Parti yaşamının çeşitli yönlerine karşı eleştirel düşüncelerimi biliyorsunuz." Parti yönetimi bu

16. Doğu Berlin arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları.
17. Paul Frölich, KPDO'nun animatörlerinden biridir.
18. Doğu Berlin arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları. Clara Zetkin'in Buharin'e mektupları, NL 5/78.

mektubu yayınlamak istedi, ama son cümleyi çıkaracaklardı. Clara Zetkin bunu reddetti: "Partinin mükemmelliğini ve yapılan eleştirilerin haksızlığını göstermek için benim adımı kullanarak işimi güçleştirmeyin. Sizlerle birlikte yürüyorsam, komünist olmamdandır, yoksa dönek ve pişman bir eleştirici unsur değilim."[19]

Bu dönemde Clara, Maria Reese ile sıkı fıkı arkadaş olmuştu. Bu kadın, 1929 Kasımında komünist partiye katılan sosyal-demokrat bir milletvekiliydi. Maria Reese, Komünist Partinin Reichstag'daki grubunun başkanı Ernst Torgler ile de arkadaştı. Maria, *Rote Einheitsfront* (Kızıl Birleşik Cephe) adında bir dergi yayınlıyordu. Clara Zetkin de yazı yazacaktı bu dergide, yayın yönetimi sorumlusuna da öğütler verecekti. Parti ise onları "sosyal-faşistler" olmakla suçlayıp duruyor, Clara ise tam bu sırada, birinci dünya savaşı öncesi dönemde mücadele arkadaşı, sosyal-demokrat kalmış bir dostu olan Margarethe Wengels'in ölümünün ardından onun için bir anma yazısı yayınlıyordu.

6 Şubat 1931'de, Maria Reese'yi yayınlarında okuyucuları ürküten dogmatik tondan uzak durduğu için kutluyor ve komünist olmayanlara hitap biçimini onaylıyordu. Buna karşılık, *Einheitsfront*'un birinci sayısında, Berlin'deki metal işçilerinin grevi konusunda yazılanları eleştiriyordu. "RGO ruhuna, yani sendikaları bölmeye yönelik görüşlere uygun bir yazı bu," diyordu. Anlaşılan, Stalin'in gönderdiği emirle, Alman komünistlerinin 9 Ağustos 1931'de yapılan referanduma katılmalarını onaylamamıştı. Çünkü, bu halk oylamasını Prusya sosyal-demokrat hükümetine karşı, nasyonal-sosyalistler düzenlemişti.

Bununla birlikte, Weimar Cumhuriyetinin son yıllarında, KPD katı siyasetine karşın, "tarihin kurnazlığı" denilebilecek bir biçimde oy kazanmayı sürdürmüştü. 1928'de, Enternasyonalin VI. Kongresinde, kapitalizmin genel bunalımının doruğa ulaşacağı sonucuna varılıyordu. Bu karar, ekonomik durumun ciddi bir analizine dayanmıyordu. VI. Kongrenin 1928'de fos çıkan kararı, 1929 sonbaharında patlak veren dünya ekonomik kriziyle

19. Doğu Berlin arşivleri, Clara Zetkin'in yazışmaları, 19 Ağustos 1930 tarihli mektup.

haklılık kazanıyordu. Almanya'da işsizliğin muazzam boyutlara varması, halkın bir bölümünü aşırı uçlara itti ve KPD; sosyalist-nasyonallar kadar olmamakla birlikte, bu protesto oylarından yararlandı. Bu sonuç, Clara'yı rahatsız bir konuma itti: Sürekli reddettiği bu politika, parti yöneticilerinin yeteneksizliğine ve beceriksizliğine karşın, sonunda başarı kazanıyordu.

Clara, parti yönetimine sonuna dek hasım, ama partiye de sonuna dek bağlıdır. Parti yöneticileri, Reichtag'da yeni yasama dönemi çalışmalarını başlatmasını önerdiğinde, hemen hemen kör ve tümüyle güçsüz olmasına karşın, kabul etmiş ve "Sağlık durumumu hesaba katmayın," demiştir.

Maria Reese ve Torgler'e bu denli yakınlık duymasının nedeni, onların düşüncelerini paylaşmasıdır. 27Aralık 1932'de yazdığı bir mektupta, "uygun bir komünist teori ve pratik uygulanırsa, orta sınıflar kazanılabilir" der yaşlı militan kadın. O güne dek, KPD, bu orta sınıflara komünizmin ABC'sini bile öğretmeyi bilememiştir. Yenilgi, büyük ölçüde, yöneticiler yüzündendir. "Formüllerinin somut toplumsal duruma uyup uymadığını araştırmak için tarihi verileri inceleyeceklerine, papağanlar gibi bir takım soyut lafları tekrarlayıp duruyorlar." Torgler'in Reichstag'da yürüttüğü mücadele onu mutlu eder. Trogler'in düşünceleri doğru, taktiği akıllıcadır. Onun, kitlelere seslenmesi gereklidir.

Kitleler, eskiden Rosa Luxemburg için olduğu gibi, kendisi için de, en yüce umut, en önemli düşüncedir, varlıktır. Oysa, ömrünün sonuna doğru, kitleler onu hayal kırıklığına uğratır. Genel seçimler, nasyonal-sosyalistlerin muazzam bir başarısı ile sonuçlanır, komünistler de oy almış ve parlamentoda birkaç sandalye sahibi olmuşlardır. 1932'de, Maria Reese'ye şunları yazar: "Genel seçimlerin sonuçları, proleterlerde sınıf bilincinin son derece düşük düzeyde olduğunu gösteriyor. Kitleler, tarih yapma görevlerini anlayamıyor, bunun yerine sınıf düşmanlarına boyun eğiyorlar. Bu olayın nesnel kökenleri çok açık ve görünür değil, buna karşılık öznel hatalar çok açıkça görülüyor."[20] Partinin hatala-

20. Doğu Berlin arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları. Maria Reese'ye mektup, NL/94.

rı ve yetersizlikleri üzerine derin bir tartışma yapılmasını boşu boşuna ister Clara Zetkin.

Hitler'in iktidara gelmesinden üç hafta sonra, Kostya görünüşte annesinin analizini paylaşmakla birlikte, 22 Şubatta şöyle görüş belirtir: "Devrimci durum var, devrimin disiplinli aracı da var, ama kitleler tam bir pasiflik içinde."

Fakat Clara Zetkin, bu pasifliğin nedenlerini hiçbir zaman araştırmadığı gibi, uzun süre karamsarlığa da dalmaz. Son sığınak, Rosa Luxemburg'da olduğu gibi, tarihin dönemeçleridir. "Sizi sevindirecek bir şey söyleyemeyeceğim, ama ben iflah olmaz bir iyimserim. Her şeyde bir mantık vardır, tarihte de demir gibi bükülmez bir zorunluluk hakimdir. İnsanlar ve insan aklı, görevini yapmazsa bile, tarihi zorunluluk sonunda zafere ulaşır."[21]

Lenin'in ölümünden sonra, Rusya'daki parti içinde ortaya çıkan ilk bölünmeler, onun bu güvenini sarsmamıştı. Trotski'yi ciddi biçimde suçlamış, Zinovyev ve Kamenev için "deliler yada suçlular gibi davranıyorlar" demişti (9 Eylül 1927'de Rosa Grimm'e yazdığı mektupta). Stalin'in politikasını onaylayan Sovyet Merkez Komitesi üyelerini "gelecekteki Bonaparte'ın uşakları" diye nitelendirdikleri için çatıyordu Zinovyev ve Kamenev'e. Özellikle de Trotsky'nin teorisi olan, öteki ülkelerde devrim zafere ulaşamazsa, Sovyetler Birliğinde de başarısız olur şeklindeki görüşlerine karşı çıkıyordu.[22] Bu kişiler partiden çıkarılınca, Clara Zetkin onların erdemlerini anımsadı ama yine de alınan önlemi haklı buldu. "acı bir dönemin sonu bu, ama hiç de yıkıcı bir felaket değil," diyordu.[23]

1930 yılının Ocak ayında, Pianitski'ye, mevcut partilerin verdiği raporlara güvenmediği için, Rusya'da olup bitenler hakkında hiçbir hüküm vermek istemediğini söyledi. Beş yıllık planın, "resmi bildirimlere uygun biçimde", %200 aşılacağına inanmadığını belirtiyordu.

21. Adı geçen yerde. Rosa Grimm'e 12 Haziran 1928 tarihli mektup. Yukarıda sözü edilen, Humbert-Droz'a mektuptakiyle aynı anlatımı taşır.

22. *Correspondance internationale*, no 18, s. 243-246.

23. Adı geçen yerde. No 119, 1927, s. 1732-1733.

Sağ muhalefete karşı yürütülen kampanya sırasında Clara Zetkin endişeye kapılmıştı, çünkü 1928 yılında, Stalin'in KPD'deki "sağ sapmalılara" karşı ne kadar sert davrandığını hatırlıyordu. "Rıkov, Tomski ve özellikle de Buharin'e karşı yürütülen kampanya beni düşündürüyor, hele anti-stalinistlerin 'zararlı unsurlar' diye nitelendiği göz önünde bulundurulursa." Böyle saray komplolarına karşı, "yaratıcı devrimin muazzam eserini" öne sürüyor, bunların ancak böyle yenilgiye uğratılabileceğini söylüyordu.

Clara Zetkin, Buharin'in arkadaşıdır. Stalin'in entrikalarından Clara'yı haberdar eden odur. Ama Clara çok ihtiyatlı ve çok dikkatlidir. Stalin'e karşı hasımlığı ne denli büyük olursa olsun dışa vurmaz, yazdıklarının satır aralarını okumadan, bu konuda ne düşündüğünü anlamak güçtür. Sık sık Lenin'den alıntılar yapar, ama Stalin'in yazdıklarından hiçbir şey aktarmaz; ona üstün erdemler yakıştırmaz, adının yanına övücü sıfatlar eklemez.

27 Aralık 1932'de, Maria Reese'ye yazdığı bir mektubunda, "ikide bir Stalin'i referans alma" çılgınlığına karşı çıkıyordu. "Gel geç modaların ve bir günlük tanrıların önünde iki kat eğilmemeli" diyor, insanların kişiliklerini göstermelerini istiyordu.[24] Maria Reese, "Clara Zetkin, Moskova'da Stalin'e kafa tutmayı göze alan, 'erkek' bir kadındır," diye onu övüyordu.

1932'de, Sovyet devlet ve partisi ona madalya verdiğinde yaptığı teşekkür konuşmasında, Lenin ve Marx'ın adları üçer kez geçtiği halde, Stalin'i bir tek kere andı. Lenin'in ölümünün birinci yıldönümünde, onun dul eşine yazdığı mektupta, Lenin'in insanlığını övüyor, "temelde iyi bir insandı, büyük bir insandı" diye yazıyor, "onun muazzam yeteneği, olgunluğu, teorik bilgisi, üstün kişiliği, fedakarlığı bugün olsaydı, sosyalist kuruculuğa ne kadar yararlı olurdu," diyordu. İnsan bu sözlere, ama Lenin'in bu nitelikleri Stalin'de yoktu hükmünü eklemekten kendini alamıyor.

Aynı şekilde, mektubunun sonunda Clara, Krupskaya'ya "benim için siz, Lenin'in mirasının sadık uygulayıcısınız" diye yaz-

24. Doğu Berlin arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları. Maria Reese'ye mektuplar, NL 5/94.

makla, kendini Lenin'in mirasçısı ve saygın devrimcinin halefi yerine koymaktan geri kalmayan Stalin'in bu iddialarına karşıt bir görüş ileri sürmüş oluyordu.[25]

1930'da, Clara, Riyazanov'un altmışıncı yaş günü nedeniyle ona mektup yazarken, Marx-Engels'in tüm eserlerini yayınlamasından dolayı kutlaması, bu çalışmasını övüp övüp göklere çıkarması da kuşkusuz boşuna değildi.[26]

Stalin'in 1931'de, bir makale yazıp Rosa Luxemburg'un teorilerini "Luxemburgizm" ve "Menşevizm" başlıkları altında toplaması[27] ve bunun sonucunda, bir yandan Rosa'nın, Clara Zetkin'in gözetiminde yayınlanan eserlerinin basımının durdurulması, öte yandan da Rosa Luxembourg'un eserlerinin ve eylemlerinin tümüyle ve uzun süreli olarak Ortodoks komünistlerin gözünden düşürülmesi yüzünden Stalin'le Clara Zetkin arasındaki çatışmalar şiddetlendi.

Clara Zetkin bu akıma karşı boşu boşuna mücadele etmeye çabalıyordu. Buharin ve Varski'ye yazdığı mektuplarında, Rosa Luxemburg hakkında bir hükme varmak için onun eserlerine bakmak gerektiğini yazmış, ancak bunun hiçbir etkisi olmamıştı. Stalin'in düşüncelerinin egemen olduğu bu dönemde, herhangi bir nesnel tartışma yapmak olanaksızlaşmıştı. 11 Ocak 1932'de, Wilhelm Pieck ve Thälmann'a yazdığı mektuplarında, Rosa Luxemburg'un eserlerinin böylesine şematik ve sekter biçimde değerlendirilmesine karşı çıkıyordu, bu yazdıkları da pratikte hiçbir sonuç vermedi.[28]

Maria Reese, *Anılar*'ında, Clara'nın bu olayları anlatırken,

25. 1938'de yayınlanan yaşam öyküsünde şu sözler yer alır: "Stalin, Lenin'in eserini devam ettiren değerli bir komünist yönetici, yada partide denildiği gibi bugünün Lenin'idir." (Bu cümle Stalin'in kendisi tarafından yazdırılmıştır.) Jean Elleinstein, Histoire de l'U.R.S.S., c.2, Editions Sociales, 1973, s. 228.

26. Doğu Berlin arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları. Riazanov da Pianitski ve Buharin gibi, birkaç yıl sonra Stalin'nin etkisi altındaki yargı organlarının kurbanı olmuştur.

27. Stalin'in *Proletarskaya Revoluzya* yazı işleri kuruluna gönderdiği mektuptan. Haziran 1931.

28. Wilhelm Pieck, Moskova'dan yazıyor. Onun bu girişimde bulunması için Clara Zetkin'in herhangi bir müdahalesi de söz konusu olabilir.

nasıl yanaklarından yaşlar dökülmesine karşı koyamadığını aktarır. Rosa'nın ideallerinden geriye bir yığın yıkıntı kalmıştı ve bunun sorumlusu Clara'ya göre Stalin'di; bu yüzden Stalin'e karşı hınçlıydı. "Sosyalizm, herkes için mutluluk demektir" diye yineliyordu, "yoksa tiranlık ve açlık değildir." Şu sözleri de ekliyordu söylediklerine: "Köylüler korkunç açlık çekiyor, Almanya'da olmamalı böyle şeyler."[29]

Clara Zetkin'in hayatının son yıllarında yaşadığı dramı anlamak kolaydır; zihnini acı sorular burgu gibi deliyordu. İnsanlara özgürlük, ezilenlere daha iyi bir yaşam ve kadınlara kurtuluş getirecek bir sosyalizm uğruna, tüm ömrü boyunca savaşan bu kadın, bu sosyalizme Almanya'da olduğu gibi SSCB'de de yönetimi ellerinde bulunduranlar tarafından el konduğunu, Berlin'de faşizmin iktidarı ele geçirdiğini ve yeni bir dünya savaşı tehlikesinin belirdiğini görüyordu.

Kuşkuya kapılmış mıydı acaba? Belki. 1890'da ve 1919'da o güne dek izlediği yolu seçerken, hata yaptığını kabul etmiş miydi? Herhalde hayır. Komünizmin yönelimini kamuoyu önünde hiçbir zaman eleştirmemiş, Rus köylülerinin uğradığı felaketten herkese söz etmemişti. Sovyetler Birliği'nin düşmanları, o dönemde güçlü ve saldırgandı; onlarla ağız birliği etmek Clara Zetkin için ihanet demekti. Rus ve Alman devrimcilerinin hatalarını açık fikirlilikle gözden geçirirken, geleceğine ve zaferine olan umudunu hiçbir zaman yitirmediği, "Devrim" adı verilen soyut ve kutsal düşünceye inancını da sürdürüyordu.

Bütün bunlar, Stalin'in niçin ona karşı Sovyet partisi içindeki düşmanlarına yaptığı gibi davranmadığını, niçin ondan kurtulmaya çalışmadığını açıklar.

Her şeyden önce, Zetkin-Stalin hasımlığı, ancak 1928 Şubatından sonra ortaya çıkmıştı. O güne dek, Clara Zetkin tek bir ülkede, Sovyetler Birliğinde, sosyalizmin kurulmasının olanaksızlığını öne süren Zinovyev ve Trotski'ye karşı, Stalin'in siyasi çizgisini savunmuştu. Fakat Stalin, Clara'nın düşüncelerini desteklediği Bolşeviklere, yani Tomski, Rikov ve daha sonraları

29. Bundesarchiv Koblenz. Nachlass Reese, Kleine Erwerbungen, no 379/4.

Buharin'e öfkelenmeye başlayınca, Clara Zetkin bu anlaşmazlıklarda hiçbir rol oynamadı, çünkü Sovyet partisinin iç ayrılıklarına müdahale etmeye gücü yetmiyordu. Almanya'da, Stalin komünist parti içinde sağlam bir triyomvirliğin kurulmasına ve yönetimi ele geçirmesine önayak olmuştu; hastalığı yüzünden SSCB'de kalmak zorunda olan Clara Zetkin'in, buna karşı yapabileceği pek bir şey yoktu. Stalin'e ve KPD siyasetine muhalefeti özel ve oldukça gizli tutulan bir tavır olarak kaldı.

Saygınlığı verdiği zarara ağır basan bir kadını, Enternasyonalin Yürütme Komitesinden çıkarmak neye yarardı? İstediği kadar Komintern'in kararlarına karşı çıksın, on-on iki kadar komünisten başkası bunu bilmediği sürece, bu eleştiriler, sonuç vermeyen iç müdahaleler olarak kalmaya mahkumdu.[30]

Halka açık toplantılarda söz aldığında ve yazdığı makalelerde, Clara Zetkin yine Sovyet Rusya'nın başarılarını övmeye, emperyalistlerin temsil ettiği tehlikeye karşı uyarılarda bulunmaya devam ediyordu. Stalin için de önemli olan bu değil miydi?

Yine de, birkaç yıl daha genç olsaydı, belki Buharin'in yada Margarete Buber-Neumann'ın akıbetine uğrardı diye düşünülebilir.

30. Charles Rappoport "Stalin onu sevmezdi" der ve artık Clara Zetkin'in herhangi bir eylemde bulunma olanağı kalmadığını da belirtir. Militan kadın, yaratılmasında katkıda bulunduğu hareketten hemen hemen tecrit edilmiş bir durumda ölmüştür. *Une vie revolutionnaire*, yukarıda sözü edilen eser, s. 109.

FAŞİZM ÜZERİNE

Alman işçi hareketinin faşizme karşı tavrı, Weimar Cumhuriyeti tarihinde çok büyük önemi olan bir olaydır. Ne sosyal-demokrasi, ne de sendikalar nasyonal-sosyalizme karşı doğru bir tavır almıştı. Hatta bu siyasi akımı ciddi biçimde analiz etmeye bile gerek görmemişlerdi. Sonuçta, onlar ve Almanya için beliren tehlikeyi zamanında anlayamamışlardı. Bu anlayışsızlık ve doğurduğu stratejik yanlışlar, o güne dek sayısal güçleri Nazilerinkine eşit hatta onlardan üstün olan Alman işçi hareketinin[1], niçin Alman faşizminin tırmanışına ve iktidarı alışına karşı koymayı başaramadığını açıklar.

Çok önceleri, Enternasyonal ve KPD, sosyal-demokrasiyi faşistlikle suçlamış, hatta onu faşizmle eş tutmuştu. Enternasyonalin 1929'daki V. Kongresinin ardından, Komintern'in bir sonraki toplantısında, Clara Zetkin bu basitçi formülleri eleştirmişti.[2] Kendisi ise, sosyal-faşizm terimini hiçbir zaman kullanmamıştı.

Oysa, Enternasyonalin VI. Kongresinden sonra, Alman sosyal-demokrasisinin faşizmle bir tutulması, hem Enternasyonal hem de KPD için bir doktrin halini'aldı.

1929 Eylülünde, Ren bölgesinde yayınlanan komünist bir bil-

1. 6 Kasım 1932 günü yapılan son serbest genel seçimlerde, SPD 7 248 000 oy, KPD 5 980 000 oy aldı (toplam 13 228 000 oy), NSDAP Temmuz 1932'de yapılan seçimlerdekine oranla 2 milyon oy kaybettiği halde 11 737 000 oy topladı. Alman nasyonal sosyalizminin, büyük bir destekten yararlandığı doğrudur.

2. *Correspondance internationale*'deki yazısında yer alan müdahalesinde. No 36, 1926.

diride, faşizmin şöyle bir tanımı yer alıyor: "Ne şekilde olursa olsun –ister burjuva devletinde sosyal-faşizm, isterse de gamalı haç hareketi olsun- mali sermayenin yeni bir emperyalist savaş hazırlığı için en önemli araçlarından biridir."[3]

Bu anlayış yüzünden, faşizm tehlikesine karşı sosyal-demokrasiyle ittifak kurma olanağı ortadan kalkmıştı. Bu durum *Rote Fahne*'de yayınlanan şu sözlerle kesinlik kazanıyordu: "Polisle işbirliği yapan sosyalistlere karşı, faşizmin yolunu parke taşlarıyla döşeyen sosyalistlere karşı, biz ancak kıran kırana bir savaş veririz. Komünist partide hiç kimse, sosyal-faşizmle ittifak halinde savaşma hayaline kendini kaptırmış değildir."[4]

Clara Zetkin ise, her zaman sosyalistlerin ortak mücadeleye katılmasından yanaydı, bu inancından hiçbir zaman vazgeçmemişti. "İlkelerde sarsılmaz bir katılık" ister ama "pratikte esneklik" salık verirdi.

1932'de, komünist parti bazı sosyal-demokratlarla[5] ortak cephe oluşturmak için bir takım çekingen girişimlerde bulunduysa da, analizini hiç değiştirmemişti. Hitler'in iktidara geçişinden sonra bile, bu hükmünden vazgeçmedi. Sosyal-demokrasi, yok edilmesi gereken bir düşmandı.

Bir başka taktik daha vardı ki, Clara Zetkin buna da karşı çıkmış, boşu boşuna uyarılarda bulunmuştu. Komünistler, Nazileri kendi savaş alanlarında, yani milliyetçilik cephesinde yenmeye çalışacaklardı. 24 Ağustos 1930 tarihinde, KPD "Alman halkının ulusal ve toplumsal kurtuluşu" başlıklı bir program yayınladı. Bu metinde, "KPD'nin Young planına ve Versailles haydutlarının dayattığı barış şartlarına karşı çıkan tek etkili parti olduğu" belirtiliyordu. On yıl önce, Reichstag'da Clara Zetkin'in *diktanın* sonuçlarına karşı sesini yükselttiği hatırlardaydı. Ama bu kez tavrı farklıydı. 1932'de, arkadaşı Maria Reese'ye yazdığı mektubunda, "kapitalizmle savaşılacak yerde, Versailles antlaşmasına

3. Hermann Weber, tarafından aktarılmıştır, *Die Wandlung ...*, yukarıda adı geçen eser, s. 240, not 6.

4. *Rote Fahne*, 23 Mart 1931.

5. Bu konuda kaynak olabilecek bir eser: *Histoire de l'Allemagne contemporaine*, G. Badia'nın yönetiminde basılmıştır, Messidor, 1987, c. 1, s. 211.

karşı savaşmak yanlıştır," diyordu. "Böyle yaparsak, Nazilerle görüş birliğine gireriz ve bu da emekçilerin kafasını karıştırır."[6]

Oğlu Kostya, nasyonal-sosyalistlerin iktidara gelişlerinden hemen önce, aynı düşünceleri ele alıyordu. KPD'nin, Fransız birliklerinin Ruhr bölgesine girişlerinin onuncu yıldönümü dolayısıyla gösteriler düzenlemesine karşı çıkıyordu.

Ne KPD ne de SPD faşizmin sosyolojisini kavramaya çalışmamıştı. Bu partilerde, 1933 yılında, hatta daha sonraları bile, nasyonal-sosyalizmin kapitalizmin bir varyantı olduğu düşünülmüş ve yazılmıştı. Dimitrov'un tanımına göre, faşizm "mali sermayenin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının açıktan açığa terörist diktatörlüğüdür." Bu açıdan bakıldığında, Hitler kapitalizmin basit bir ajanı, iplerini bankacıların ve sanayicilerin ellerinde tuttuğu bir kukla oluyordu. Böyle bir görüş, nasyonal-sosyalistlerin özelliklerini, ideolojilerinin o dönemde, giderek artan sayıda Alman arasında kazandığı başarıyı anlamaya ve açıklamaya yetmezdi.

Faşizmin Almanya'daki zaferinden çok önce, Clara Zetkin faşizm olayını analiz etmeyi denemişti. 1923 Haziranında, Enternasyonalin Yürütme Komitesine bu konudaki düşüncelerini iletti. Bugün bile, onun bu analizi ilgi çekicidir.[7]

Birinci saptaması, faşizm konusunda ikna edici bir incelemenin mevcut olmadığı şeklindeydi. Faşizm konusunda, "yalnızca, son derece bulanık bir imaja sahibiz" diyordu. "Şimdiye dek, bu hareketin temel belirleyici özellikleri hakkında, dayattığı şiddet ve terörün dışında fazla bir şey tespit etmiş değiliz."

İkinci saptaması şuydu: "Faşizm küçük bir kasta değil, proletaryanın da bir kesimini kapsayan büyük toplumsal tabakalara dayanır." Bu yüzden, Heinz Neumann'ın öngördüğü sokak çatışmaları yetmez, "faşizmi yenmek için siyasi ve ideolojik alanlarda da çarpışmak gerekir."

Üçüncü olarak da, Clara Zetkin reformist sosyalistlerin bir yorumu saydığı, faşizmin komünizme ve Sovyet devrimine karşı

6. Doğu Berlin arşivleri. Clara Zetkin'in yazışmaları. NL 5/94. 27 Aralık 1932 tarihli mektup.

7. Metnin tamamı için bkz. Clara Zetkin, *Batailles pour les femme*, yukarıda adı geçen eser, s. 391-419.

bir tepki olduğu şeklindeki görüşü reddediyordu. Onun savı şöyleydi: "Faşizm, kapitalist ekonominin çöküşü sonucu meydana gelen sarsıntının sonucu ve burjuva devletinin dağılmasının belirtilerinden biridir."

Savaşın sonuçlarından biri de, "küçük ve orta burjuvazi sınıflarının çok geniş tabakalarının proleterleşmesi, küçük köylülüğün umutsuzluğa düşmesi ve aydınların kapkara bir sefalet içinde yaşamasıydı."[8]

Tüm bu insanlar, "yeni bir varoluş olanağı, sağlam bir iş ve güvenilir toplumsal durum" arayışı içindeydi. İşsiz kalan subaylar, astsubaylar da bu toplum katmanlarına dahildi. Clara Zetkin'in 1923'te formüle ettiği görüşlerin çoğu, nasyonal-sosyalist harekete ve otuzlu yılların başındaki Almanya'nın durumuna kılı kılma uyuyordu. "Savaşın sonuçları" deyimi yerine "ekonomik krizin sonuçları" deyimini getirmek olayları açıklamaya yetiyordu.

Faşistlerin bir kısmı, 1914-1918 büyük katliamından sonra, toplumsal bir yenilenmeden yoksun kalma nedeniyle hayal kırıklığına uğramış kişilerdi. Bu aşamada, komünistlerin sorumluluğu devreye giriyordu. Devrimin başarısızlığa uğramasının ardından, bu kişiler "toplumu dönüştürmeye yeterli sınıf olarak proletaryaya güvenlerini yitirmişlerdi."

Devrimin başaramadıkları, bu kişilerin düşüncesine göre, "tüm sınıfların en yetenekli, en enerjik, en gözü pek elemanlarının eseri olacaktı. Ancak, bu elemanları bir birlik halinde toparlamak gerekliydi.[9] Faşistlerin bakış açısından, bu birlik ulustu. Ve faşist ideali gerçekleştirmelerine yarayacak araç devletti. Bu hem onların yarattığı hem de uysalca onlara boyun eğen bir devletti, aynı zamanda çok güçlü ve otoriter bir devlet modeliydi."

Bu analizden, faşizmde "burjuva toplumu için son derece rahatsızlık verici hale gelebilecek" unsurlar bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Ama o zamana kadar, "faşizmin devrimci unsurları,

8. Clara Zetkin'de entelektüel kavramı, mühendisleri, yüksek düzeyden teknisyenleri, serbest meslek sahiplerini, üst düzey memurları, sanatçı ve yazarları kapsamaktadır.

9. *Volksgemeinschaft* gerçekten de nasyonal-sosyalist ideolojinin temel kavramıydı.

gerici unsurlara sıkı sıkıya bağlıydı." 30 Haziran 1934 günü, Almanya'da saldırı birlikleri (SA'lar) kurulduğunda, olanlar aşağı yukarı bunlardı. SA yığınları arasında, "ikinci devrimi" bekleyenler ve Hitler'in bankacılara, sanayicilere çok fazla ödün verdiğini düşünen kalabalık gruplar vardı.[10]

Clara Zetkin, "kitlelerin baskısı altında, faşist yöneticilerin devrimci proletarya ile flört etmek zorunda kalacaklarını" düşünüyordu. 1932 Kasımında, Berlin'de ulaşım işçilerinin grevi sırasında, Goebbels'in yaptığı bundan başka bir şey değildi. Kendilerini en kararlı anti-kapitalistler vs. ilan ettiklerinde, Nazi ideologlarının yaptıkları da aynı şeydi.[11] Clara Zetkin, faşizmin iki belirleyici niteliğini özetlerken şöyle diyordu: "Bir yandan sözüm ona devrimci bir program, büyük bir ustalıkla en geniş toplumsal kitlelerin düşünce akımları, çıkarları ve haklı davalarında kendine dayanak buluyor; öte yandansa müthiş bir terör uygulaması ortalığı kasıp kavuruyor..."

Bunu, Mussolini'nin iktidara gelişiyle ilgili ayrıntılı bir analiz izliyordu. Clara Zetkin, 1933 yılında, Hitler'in aldığı iki önlemden söz eder. Parlamentodan güven oyu aldıktan sonra, faşistler onu dört yıl için işbaşına getirirler. Ayrıca, vurucu birliklerinde, polise yardımcı olacak biçimde timler oluştururlar.

Clara Zetkin, faşizmin, ikna edici bir propaganda ile yenileceğine inanmıştır. Komünistler yalnızca kol işçilerine seslenmekle kalmamalı, aydınların çıkarları da kollamalılar, der. Komünist parti, "tüm toplumsal tabakaların üstünde yer almalıdır, bu katmanlar, çıkarları dolayısıyla ve daha yüksek bir kültür düzeyine erişmek istemeleri nedeniyle, kapitalizme giderek muhalif hale gelmektedirler."

Bunu başarmak için, bu tabakalara, anladıkları dilden konuşmalı, onların zihniyetine uygun biçimde davranılmalıdır, toplumun bu çeşitli kategorilerinin dertleriyle ilgilenmek gereklidir.

Halk tabakalarının ekonomik çıkarlarını savunmak yetmez.

10. *Histoire de L'Allemagne contemporaine,* (Çağdaş Almanya Tarihi), s. 287-290.

11. Klaus-Michael Mallmann/Gerhard Paul, *Herrschaft und Alltag. Ein Industrierevier im Dritten Reich*, Dietz, Bon, 1991, s. 119-122, 159-163.

Onlara daha iyi bir dünya kurulacağı umudu aşılanmalıdır; "dünya görüşü olarak komünizmin en soylu içeriğini" onlara aktarmak gerekir.

Her zaman iyimser olan, kitlelere ve tarihin geleceğine aşırı derecede güven besleyen Clara Zetkin, faşizmin kaçınılmaz olarak çökeceğini belirtir. "Uzlaşmaz sınıf çelişkileri, bunları inkar eden her türlü ideolojiden güçlüdür, faşizme rağmen, hatta faşizm sayesinde vardır ve faşizme karşıdırlar," der. Ama, "faşizmin çöküşü uzun zaman alır," diyecek kadar da gerçekçidir. Almanya'da faşizm, on iki yıllık terör döneminden sonra yıkılmıştır ve çöküşü, uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin sonucu değildir.

1923'te, İtalya'da faşizm yeni iktidara geçerken, Almanya'da ilk başarılarını kaydetmeye başlamıştı bile. Raporunu Enternasyonale sunmadan önce, Clara Zetkin 1923 Nisanında Ren ve Vestfalya bölgeleri işletmeleri konseyinin düzenlediği bir konferansta, işçileri faşizm tehlikesine karşı uyardı. "Israrlı ve uzun mücadelenizle kazandığınız ufak tefek başarılar yetmez artık, hayat memat sorunu bu. Faşizme karşı savaş, kendini savunma savaşıdır, hayatta kalma mücadelesidir." Sonuçta, "her meslekten kadın ve erkekleri, her türlü parti ve sendikal kuruluşu, tüm siyasi akımları, tüm dinsel ve toplumsal inanışları mücadele için birleşmeye çağırıyorum" demişti.

Kasım ayı başlarında, Münih'te nasyonal-sosyalist darbe girişiminin başarısızlığa uğraması ve Alman ekonomisinin düzelip yeniden kararlı hale gelmesi, Hitler partisi yandaşlarının sayısının birkaç yıl boyunca azalmasına yol açtı. Ama, bu parti 1929'da yeniden başarı kazanmaya başladı ve 1930'da, 6 410 000 oyla birdenbire, sosyal-demokrasiden sonra, Reichstag'ın ikinci partisi oluverdi.

O zaman, Naziler "kültürel bolşevizm" sloganını yaymaya başladılar. Berlin yakınlarında Birkenweder'de kalmakta olan Clara Zetkin, 15 Mart 1931 günü, Krupskaya ve Lenin'in iki kız kardeşine gönderdiği mektupta, "büyük bir kültür eseri" olan Sovyetler Birliği'ndeki eğitim sisteminin gelişimi ve özellikle ulusal azınlıklar arasında kültür çalışmaları hakkında bilgi ve belge istiyordu. Bu belgelerin, Alman yoldaşlarının manevi bakımdan daha iyi silahlanması için gerekli olduğunu düşünmüştü.

Burjuva kültürünün ikiyüzlülüğünü teşhir etmek yetmezdi, "Görün de öğrenin, iş başında gerçek kültürel bolşevizm neymiş," diyebilmek gerekliydi.[12]

1931 yılı sonu. Clara Zetkin yine Rusya'ya dönmüştür. 1932 Martında, Wilhelm Pieck'e yazdığı mektupta, KPD'nin "muazzam Nazi dalgasını durduramadığından dolayı uğradığı hezimet" üzerinde ısrarla durur ve dokuz yıl önce başladığı faşizm analizini kısım kısım ele alır.

"Faşizmi iktidara getiren seçimlerde, oy kullananların çoğunluğu küçük ve orta burjuvaziye aittir diye kendimizi teselli etmemeliyiz. Bizim de bu tabakalara savaş müttefikleri olarak ihtiyaç duyduğumuzu unutmayalım. Öte yandan, Hitler'i izleyenler arasında, kendini SPD ve KPD tarafından aldatılmış hisseden pek çok proleter eleman da var. Nazi hücum kıtaları, büyük ölçüde işsiz proleterlerden oluşmaktadır."

Alman işçilerini çok ağır biçimde etkileyen ekonomik kriz, komünist propaganda için uygun bir zemin oluşturmuştu. "Ne yazık ki, KPD şimdiye kadar, krizin kurbanlarını ikna etme görevi yle ilgili imtihanında başarısızlığa uğradı."[13]

Clara Zetkin durmaksızın, KPD'nin yobazca tutumuna karşı, anti-faşistlerin geniş çaplı bir gruplaşmasını ısrarla önerir. Daha 1923'te, şu açıklamaya yapmıştır: "İşçiler, parti ve sendikaların ötesinde, kendi aralarında birleşemiyorlarsa, proletaryanın faşizme karşı zafere ulaşması olanaksızdır."

1932 Haziranında, Moskova'dan, Berlin'de KPD tarafından düzenlenen anti-faşist konferansa gönderdiği mesajında, bu tezini yineliyordu. "Anti-faşist cephe," diyordu, "proletaryanın ötesinde, tüm emekçileri kapsamalıdır."

Naziler için, 31 Temmuz 1932 seçimleri, yeni bir zafer demekti. İki yılda, parlamentodaki temsilci sayıları 107'den 230'a

12. Bu mektuptan alıntılar *Zietschrift für Geschichtswissenschaft*'ta yer almaktadır, 7, 1997, s.931-932.

13. L. Babiçenko tarafından aktarılmıştır. *Revue internationale*'de, 3, 1990, s. 71-72.

çıkmış ve 13 745 800 oy toplamışlardı. Clara, seçim kampanyasına katılmamakla birlikte, bir kez daha Wurtemberg'den komünist partinin listesinde aday gösterildi. Yetmiş beş yaşındaydı ve Reichstag'ın duayeniydi şimdi.

Merkez komitesi, Parlamentonun yeni döneminin ilk toplantısına katılmayı ve açılış konuşması yapmayı kabul edip etmediğini sorduğunda, "ölü yada diri, kesinlikle orada bulunacağım," demişti.

1932'de, Almanya gerçek bir iç savaşın kurbanıydı. Her Pazar, SA timleriyle, sol oluşumların güçleri arasında patlak veren çatışmalarda onlarca insan ölüyordu. KPD yönetimine, Clara Zetkin'e gönderilmiş bir mektup geldi. "Hele Reichstag'ın açılış törenine katılın, kulaklarınızdan çeke çeke sizi kürsüden indirir, sille tokat kapı dışarı atarız. Lanet olası, köpek soyu bir kızıl için iyi bir derstir bu." İmza yerine "Bir nasyonal-sosyalist" yazılmıştı.

Alman komünist partisi çevreleri, Reichstag'ın duayeninin güvenliği açısından bazı korkular duyuyordu. Nazi basını, öteki sağ partilerin yayın organlarıyla birlikte, bir "Yahudi komünist kadının" (21 Ağustos tarihli *Völkischer Beobachter*), "Moskovalı kadının", "vatan haini kadının" (31 Ağustos tarihli *Völkischer Beobachter*) Parlamentoda açılış konuşması yapmasının düşünülemeyeceğini duyuruyordu. *Frankfurter Zeitung* duayen siyasetçi kadına ağız dolusu küfürler savuruyor, Goebbels'in gazetesi *Angriff*, Clara Zetkin'den "pislik" diye söz ediyordu.

25 Ağustos'ta, oğlu Maksim'le birlikte Moskova'dan ayrıldı. Tedbir olarak, Berlin'e trenle girmemeyi kararlaştırdılar. Küstrin'de trenden indi Clara. Kendisini bekleyen bir otomobile binip başkente vardı. Güvenilir arkadaşların evine yerleşti. Maksim Zetkin o günleri şöyle anlatır: "Pasaportlarımız düzgündü. Yine de yeraltında yaşayan kaçaklar gibi davranmak zorundaydık. Ne kimliğimizi, ne de evimizi kimsenin bilmemesi lazımdı."

Clara Zetkin çok güçsüzdü, sık sık baygınlıklar geçiriyordu ve hemen hemen kördü. 30 Ağustosta, SA ve SS üniformaları giymiş, Nazi partisi milletvekillerinin çoğunluğu oluşturduğu, tıklım tıklım dolu Reichstag binasında, iki komünist milletvekili,

yaşlı kadının kürsüye çıkmasına yardım etti. Güç işitilir bir sesle konuşmasına başladı, ama giderek sesi açıldı ve tutkulu anlatımıyla söylevini sürdürdü. "Uygulanan faşist terörden ve liberal burjuvazinin hainliğinden" söz etti, ama "emekçilerin büyük bir kısmının pasifliğinden" şikayet etmekten de geri kalmadı.

Ekonomik krizin pençesindeki Almanya'ya karşı, Sovyet devleti örneğini öne sürüyordu. Bu devlet, Clara'nın kanısınca, "emekçilerin bu tür yıkıcı krizlerden arınmış, yeni bir ekonomik düzen kurmak için yeterince olgunlaştığının kanıtıydı; çünkü bu tür bir ekonomik sistem, anarşik üretim tarzını ve üretim araçlarının özel mülkiyetini ortadan kaldırıyordu."

Fakat söylevin en heyecanlı yeri Clara Zetkin'in "Faşist kurumların sömürüsünden emekçileri korumak ve faşizmi geriletmek için tüm emekçilerin birleşik cephesini kurma" çağrısıydı. "Bu büyük tarihi zorunluluk karşısında, hiçbir siyasal, sendikal, dinsel yada ideolojik farklılığın önemi kalmaz ve bizi engelleyen ve ayıran duvarlar ikinci plana itilmek zorundadır," diyordu Clara konuşmasında.

Feminist mücadelenin sadık savaşçısı, "Milyonlarca kadın, hâlâ cinsiyetlerine bağlı kölelik zincirleri taşıyor, ama bunlar da birleşik cephede yer almalıdır, gençlik ve yaratıcı aydınlar da birleşik cepheye katılıp görevlerini yapmalıdırlar," şeklindeki görüşünde ısrar ediyordu.[14]

Ertesi gün, sağcı basın toplantıyı anlatırken, Clara Zetkin konusunda, şunları not ediyordu: "Bolşevik düşüncenin bu temsilcisini, dost düşman herkes dinliyordu. Kendisi, söylediklerine inanıyordu ve görüşleri akıl almaz şeyler olduğu halde yine de hoşgörüyle karşılıyordu salondakiler."

Söylevi bittiğinde, Clara Zetkin sendeleyerek kürsüden indi ve Maksim onu hemen eve götürdü. Birkaç hafta sonra yine Moskova'daydı.

Komünist parlamenterler grubu, kuşkusuz Ernst Torgler'in inisiyatifiyle "Yaşlı militan kadının Berlinli proletaryayı sınıf

14. Bu söylevin tam metni *Batailles pour les femme*'da yer almaktadır, s. 419-424.

mücadelesine çağrısı" başlıklı özel bir broşür yayınlanmasını sağladı.

Bu çağrıya kimsenin kulak asmadığı biliniyor. Alman proletaryası ve Berlinli proletarya bölünmüş olarak kaldı ve bu da, kuşkusuz tüm komünistlerden daha iyi analiz ettiği faşizmin zaferini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramadı.

Yine de Clara Zetkin'in 1919'daki gibi, 1932'de de Alman toplumunun analizini yapıp yapmadığı sorulabilir. O zamanlar, Lenin'e büyük, orta ve küçük Alman burjuvazisinin niteliklerini açıklayan belgeler sunmuştu. Nesnel ortamın, devrimci durum özellikleri gösterdiğini düşünür ve devrimi geciktirebilecek tek etkenin emekçi kitlelerin bilinçlenmesindeki eksiklikler olacağını belirtirken, Alman devletinin, Alman burjuvazisinin ve özellikle de büyük toprak sahiplerinin, sanayi çevrelerinin ve finans kapitalin nasyonal-sosyalistlere verdiği desteği küçümsemiyor muydu? Muzaffer sosyalizm vizonu (daha doğrusu hayali), Alman toplumunun egemen güçlerini tam anlamıyla değerlendirmesini engelleyen bir gözbağı mıydı yoksa?

Uluslararası Kızıl Yardım kuruluşu, 17-25 Haziran 1933 günlerinde tüm dünyadaki üyelerini harekete geçirecek bir hafta düzenlemeyi kararlaştırdı. Willi Münzenberg ise Paris'te ünlü "Kara Kitap"ını hazırlıyordu. Bu desteği alan Clara Zetkin de "Hitler faşizminin kanlı terörizmine karşı Alman işçilerinin kahramanca mücadelesine yardımcı olun!" başlıklı bir metin yazdı. Bu onun son makalesiydi. Ne Clara Zetkin ne de bir başka komünist lider, artık Alman işçi sınıfı hareketinin yenilgisini önlemek üzere herhangi bir önlem alamayacaktı.

BİR HAYATIN GÜN BATIMI

Clara Zetkin'in hayatının son on yılıyla ilgili, birbirinin taban tabana tersi iki imaj öne sürülebilir. Birincisi, sağlığı bozuk, güçsüz bir kadın görüntüsüdür. Durmadan sağlık kürleri yaptırır bu kadın, bazen Karadeniz bazen Baltık Denizi kıyısında tedavi merkezlerine gider, kimi zaman da Moskova yakınlarındaki bir dinlenme evinde uzun süreli tatiller yapar. İkinci imaj: Hasmının yada düşmanının adı ister Stalin, ister Thälmann yada Hitler olsun, hiçbir savaştan kaçmayan, gözü pek bir militan.

Bu iki imaj da gerçektir. Clara Zetkin, 1923 yılından sonra, çoğu kez odasından çıkamıyor, hastalığı yüzünden yatağına mıhlanıyordu. Ama yine de, her zaman açıklığa kavuşturulacak bir sorun ve ikna edilecek insanlar vardı, bu yüzden hep bir şeyler yazmak kaygısındaydı.

Hastalığı neydi? Gözleri iyice bozulmuştu, savaştan önce üç göz ameliyatı geçirmesine karşın, iyi göremiyordu. 1926'da yeniden ameliyat oldu. 1931'den sonra hemen hemen körleşmişti. 1924'te onu muayene eden bir tıp komisyonu şu sonuca vardı: "Sinirsel yıpranma, kalp hastalığı ve dolaşım bozukluğu."

Dolaşım bozukluğu yüzünden birdenbire yatağa düşüyor, ateşli titreme nöbetleri de geçiriyordu. Kuşkusuz, Kafkasya'da kaldığı sırada sıtmaya yakalanmıştı.

1923'te, faşizm hakkındaki raporunu sunduktan sonra, doktorlar onu Gürcistan'ın kuzeyinde, Kislovodsk denilen bir bölgeye gönderdiler. Bacaklarından birinin damarları tıkanmıştı, bu yüzden doktorlar bacağının kesilmesini gerekli görmüşler, sonra kan dolaşımı iyi kötü düzelince bu ameliyattan vazgeçmişlerdi.

1924 Temmuzunda, Komintern'in V. Kongresinin ardından doktorlar yine onu Kafkasya'nın kuzeyine, tedaviye göndermeyi kararlaştırdılar.

"Hiçbir şey yapmamam için kesin emir verdiler," diye anlatıyordu. "Tam bir dinlenme. Mücadelelerle, çarpışmalarla dolu dünya, benim için vadiyi çevreleyen dağların gerisine çekilmeliydi. Bazıları doruğuna kadar ağaçlarla örtülü, bazıları da çıplak kayalardan oluşan, yalçın dağlardı bunlar. Harika bir meşe ormanının ortasında, ücra bir küçük köyde kalıyordum. Orman ağaçları bahçelerde, avlularda, hatta evlerin verandalarının, pencerelerinin önünde bile bitiyordu. Kentlerin gürültüsünden, kalabalığından ve hareketliliğinden kaçmak isteyen biri, burada, şifalı su kaynaklarının ortasında, huzurlu bir sessizlik bulabilir ve mükemmel dinlenebilirdi."[1]

Clara Zetkin, 1925 Kasımında Almanya'ya döndü. Ayın 27'sinde, Reichstag'da, Locarno paktına karşı uzun bir konuşma yaptı. Almanya, bu antlaşmayla saptanan batı sınırlarını tanımayı taahhüt ediyor ama antlaşmada belirtilen doğu sınırlarını kabule yanaşmıyordu. Clara'ya göre, yapılan barış, "erteleme barışıydı". Beş yıl önce söylediği gibi, Almanya'nın geleceği, Sovyetler Birliği ile siyasi ve ekonomik planda çıkar ortaklığına dayanıyordu.

Bunun ardından Clara, Almanya'nın belli başlı şehirlerinde yapılacak bir konferans turnesine katıldı; Hamburg, Köln, Stuttgart, Leipzig, Chemnitz ve Essen'i dolaştılar. Bu konferanslarda, Sovyet Rusya'daki ilerlemeleri anlattı ve birçok gazetede yazılanların tersine, orada ekonomik bir çöküş yaşanmadığını belirtti. Kapitalist sömürünün ve sanayideki rasyonelleşmenin kurbanlarını birleşmeye çağırdı. Söylevleri daha çok kadınlara yönelikti.

1926'da, sağlık durumu yeniden kötüledi. Moskova'da doktorlar, yeniden göz ameliyatı olursa, kısmen görme olanağına ka-

1. Luise Dornemann, *Clara Zetkin*, yukarıda adı geçen eser, s. 509.

vuşacağını söylediler. Bu ameliyat 20 Nisan'da yapıldı. Uzun sürede ve güçlükle iyileşebildi.

1927, çevresinden büyük saygı gördüğü yıldı. Temmuzda yetmiş yaşına girmişti. Wilhelm Pieck'in anlattığına göre, yaş günü kutlamaları dolayısıyla, boşu boşuna "şu tam-tamları durdurun" diye ısrar ediyor ve "Bu kutlamaların, şenliklerin ikiyüzlülüğünden nefret ediyorum. Etrafımı çevreleyenler, şu son yıllarda arkamdan küfredenlerden, iftira atanlardan, çevreye kuşku tohumları saçanlardan ve en kötüsü beni bir kenara itip eylem olanaklarımı sınırlandıranlardan başkaları değil aslında," diyordu.

Fakat, onu kutlayanlar yalnızca ikiyüzlü siyasi hasımları değildi. Eski arkadaşları, *Correspondance internationale*'de onun erdemlerinden söz ettikleri ve mücadelesini anlattıkları makaleler yayınlamışlardı.[2]

August Thalheimer'in övgü yazısı, Clara Zetkin'in siyasi konumunu açıkladığı ve savunduğu ölçüde ilgi çekicidir. "Parti tarihinin 1924 yılından başlatıldığı ve Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ve Franz Mehring'in aksesuarlar arasında gösterildiği günler henüz pek uzak değil" diye hatırlatıyordu geçmişi. Genç kuşakların niçin "kendilerini sosyal-demokrasiden ve işçi hareketinden ayıran şeyleri öne çıkarma" eğilimi gösterdiğini açıklıyordu. Oysa, sosyal-demokrat işçileri komünizm yoluna götürmek için, "sosyal-demokrasiyi anlamak" ve "büyüklüğüne, karmaşıklığına ilişkin bir fikir sahibi olmak" gerekliydi. "Clara Zetkin ise, Alman ve uluslararası işçi hareketinin her iki dönemini de temsil ediyor ve kendisinde birleştiriyordu."

Yolu açan bu öncüleri "eski tablolara" bakar gibi karşıdan seyretmek, "bir kez karşıya geçtikten sonra köprüleri yıkmamak gerektiğini" bilmezden gelmek demekti. August Thalheimer, Alman Komünist Partisi yetkililerinin, *Die Gleichheit* dergisinin eski sayılarını karıştıracaklarından ve Clara Zetkin'in en iyi çalışmalarını oradan çıkarıp yeniden yayınlayacaklarından kuşku

2. *Correspondance internationale* (Uluslararası Yazışmalar), no 70, s. 954 ve 966-967; no 72, s. 979-981.

duymadığını belirtiyordu. Sözlerini bitirirken, Clara Zetkin'in kültüründen ve enternasyonalizminden söz ediyordu:

"Klasik Alman edebiyatı ve felsefesi, Clara için ne bilinmez bir alemdi ne de ölü şeyler yığını bir yüktü. (...) Nasıl ki Alman sosyal-demokrasisinin şeflerinden daha yoğun ve daha derin uluslararası köklere sahipse, aynı şekilde, Alman ulusal kültürüne de derinlemesine kök salmıştı."[3]

10 Temmuz 1927 tarihli Humanite'de, Charles Rapoport Clara Zetkin'in yüreğinin nitelikleri üzerinde ısrarla duruyordu:

"Kaba anti-marksistler safça değerlendirmelerle, marksizmin tüm duyguların, şefkatin, kadın yüreğinde öylesine tatlılıkla yer tutan, onlara çekicilik kazandıran hislerin var olmadığını kabul ettiğine inanır yada inanmış gibi yaparlar. Clara'mız, tüm dünyanın seçkin proleteri olarak tanınır ve saygı görür, o bu tür budalaca önyargıların ne denli saçma olduğunun canlı kanıtıdır. (...) Bilim, en cömertçe ve en soylu esinlerin bir yana atılmasını gerekli kılmaz, bilim bunları güçlendirir ve sağlamlaştırır, özel yaşamımızın acı olaylarına, kaprislere ve farklı duygulanımlara karşı bunları korur. Clara Zetkin'in de durumu budur."[4]

Geleneğe uygun biçimde, Enternasyonalin çeşitli kesimleri ayrı ayrı Clara Zetkin'in erdemlerini övdü. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin kadın kolu, başka şeyler arasında bir işçi kadına, bir köylü kadına ve bir de "Doğulu kadına" burs vererek eğitimlerini tamamlamalarını sağladı. Bir işçi, bir köylü ve bir Doğulu kadına da yabancı ülkelerde eğitim olanağı sağlandı ve bu kadınlar yüksek eğitimlerini parlak başarılarla bitirdiler.[5]

Bu törenlerden sonra, Clara Zetkin 1927 Ağustosunda Almanya'ya döndü. Berlin'de Lehrter Bahnhof'ta karşılanışını

3. *Correspondance internationale*, no 72, s. 979-980.

4. *Une vie revolutionnaire*'de yeniden yayınlanan metinler. Yukarıda adı geçen eser, s. 109.

5. *Correspondance internationale*, no 71, s. 90.

gösteren bir fotoğraf, onun halk arasında ne kadar sevildiğinin kanıtıdır. Elli kadar sempatizanın refakatinde, kalabalığın arasında ilerliyor ve Wilhelm Pieck ona kolunu uzatıyor. Tam arkasında, iki kırmızı bayrak dalgalanıyor. Onu birçok kadın izliyor. Kalabalık çoğu başı açık insanlardan oluşuyor, bazılarının başında kasket var, onunsa beyaz saçlarını bir tür bone gizliyor.

Bu tarihten sonra, yolculuklar onu yormaya başlar. Clara Zetkin Almanya'ya gelince, parti yönetiminin toplantılarından dolayı Berlin'de kalması gereklidir. Bu yüzden biraz nostaljik hayıflanmalarla, Stuttgart yakınlarında, Sillenbuch'taki evini satmak zorunda kalır. Bu satış işiyle Kostya ilgilenir. Berlin banliyösünde yerleşmek ister ve sonunda Birkenwerder'de bir villa satın almayı başarır (bugün arşivlerinden bir kısmı bu villada korunmaktadır). Ama burada çok sevdiği köpeklerini beslemesi olanaksızdır.

1927 Noelinde, yine Moskova'dadır. Bayramı Maksim ve onun eşiyle geçirir. Mozart ve Grieg dinlerler ancak "süslü çam ağacına karşın burada gerçek bir Noel bayramı geçirmek olanaksız," diye yazar küçük oğluna. Kuşkusuz onun için gerçek bir Noel kutlaması, ancak *Tannenbaum*'un ülkesi Almanya'da mümkündür.

Clara Zetkin, Kostya ile mektuplaşmayı sürdürür. Maksim'in, Almanya'da kalan ilk karısı Hanna'yı ve bu evlilikten olan altı yaşındaki torunu Wolfi'yi de unutmaz.[6] Clara onlara düzenli olarak para göndermektedir.

İki oğluna büyük şefkat gösterir, onlara kişisel ve politik tüm sorunlarını anlatır.[7] 1928 Temmuzunda, Moskova yakınlarında, Arkangelskoye'deki dinlenme evinden, Sovyetler Birliğine gelen oğluna aynı mektuptan beş ayrı adrese gönderilecek beş adet

6. *Wehrmacht*'a (Nazi ordusu) katılan Wolfi, ikinci dünya savaşı sırasında doğu cephesinde öldürüldü, SSCB'de kalan babası ise, o sırada Kızıl Ordu'nun yaralılarını tedavi etmekle uğraşıyordu.

7. Maksim, yeteneği ve ustalığı herkesçe kabul edilen, tanınmış bir cerrahtı. II. Dünya Savaşından sonra Almanya'ya (Demokratik Almanya Cumhuriyeti) döndü. Sağlık bakanlığında önemli görevlere getirildi. Kostya, 1933'te önce Fransa'ya oradan da Kanada'ya göç etti ve orada yerleşti. 1990 yılında öldü.

gönderir: Biri Buharin'e, biri de Humbert-Droz'a gönderilecektir.

28 Mart 1928 günü, Moskova Toplumsal Bilimler Akademisinde bir konuşma yapmaya hazırlanmaktadır. Fakat bu türlü törenleri sevmez. "Lanet olsun böyle resmi söylevlere," diye yazar oğlu Kostya'ya "Bunları yazarken doğum sancısı çekiyorum sanki, üstelik topluluk karşısında konuşma korkusundan da kurtaramadım kendimi bir türlü."

Eylülde, doktorlar ona yine Kislovodsk'ta dinlenme önerirler. "Tıbba karşı inançsızlık doluyum, ama yine de perhizimi yapıyorum," diye yazar. "Dört gündür, besin diye günde dört bardak süt içiyorum hepsi hepsi. Mila (Maksim'in ikinci eşi) sabahın altısında tüm vücudumu soğuk suyla yıkıyor. 6.30'da masajcı kadın geliyor, sonra beni bahçeye taşıyorlar, bütün gün orada kalıyorum. Okumak yasak, yazmak yasak, düşünmek yasak. Bazen, Maksim ile Mila gelip bana kitap okuyorlar."

Yazı yazmak yasaktı, ama Kostya'ya yazılan mektuplar bunun dışındaydı. Ayın 19'unda yazdığı mektubun ardından, 24 Eylülde tekrar yazdı. "İki kilo zayıflamışım. Şimdi sürekli yatmak zorundayım." Şezlongundan, uzaktaki Elbruz tepesini görür. Bazı günler, Müslüman kadınlar delegasyonunu kabul eder. Buharin ailesi de onu görmeye gelir. Buharin'i "solgun, yorgun ve sinirli" gördüğünü yazar oğluna. 4 Ekimde, Kostya'ya, Buharin'in Maksim ile Kafkasya'ya, ava gittiklerini ve üç gün kaldıklarını haber verir. Nabzı biraz düzelmiştir. "Nabzım hızlanmadan, merdivenimden üç basamak çıkabildim bugün," diye iyileşmeden söz eder oğluna.

Almanya'da son uzun süreli kalışı, yirmili yılların sonlarına rastlar. 1929'da, parlamento tartışmalarına katılmak için gelmiştir, ertesi yıl da seçim kampanyası vardır. Clara Zetkin yeniden seçilir, komünistler 77 milletvekili çıkarmışlardır ve oy sayıları 1 300 000 artmıştır.

Clara Zetkin, Birkenwerder'e yerleşir. Ama yine gücü kuvveti tükenmiştir. "Tümden çöktüm artık" diye yazar 1930 Kasımında. "Sermayenin sömürdüklerine cesaret, kendinize güvenin, harekete geçmek için iradeli olun, kurtuluşunuz için gerekli nesnel koşullar olgunlaştı artık, siz de harekete geçerek kendi olgunlu-

günuzu kanıtlayın diye haykırabilmek için bin kat daha güçlü olmam lazım. Takatsiz bir sakatım ben." Kardeşi Arthur'a Noel mesajı böyleydi. Aradan biraz zaman geçince, sağlığı düzelir gibi oldu. 1931 Ağustosunda, Baltık Denizi kıyısında bir tatil olanağı araştırdı. Bu dinlenme ve tedavi onu iyileştirirse, sonbahar sonlarında yine Moskova'ya gidecekti. O dönemdeki tasarıları şaşırtıcıydı. Ermenistan'a, Azerbaycan'a, Özbekistan'a, Kazakistan'a ve Türkistan'a gitmek istiyordu. Bu ülkelerde, otantik belgeler toplamak ve kişisel izlenimlerini yazmak istiyordu. Çünkü oralarda, kadınların psikolojik ve toplumsal durumları incelendiğinde, eski ve yeni arasındaki çatışma daha iyi anlaşılıyordu.

Ama çok yorgundu. 1932 Ocağında Moskova'ya vardığında, Ermenistan'a hareket etmek yerine Metropol Otelinin bir odasına kapanıp altı ay dışarı çıkmadı. 4 Haziran 1932'de, Maria Reese'ye yazdığı mektubunda şöyle diyordu: "Bir saat uzaklıktaki dinlenme evine bile gidemeyecek kadar bitkinim. Bazı günler, parmağımı oynatamıyorum, konuşamıyorum bile."

İşte son günleri böyle akıp gidiyordu. Sabahları çok erken, saat beşte uyanıyordu. Yatağından çıkmıyor, iri iri harflerle, eğri büğrü bir yazıyla mektuplar yazıyordu. Sonra onu giydiriyorlardı. Hafif bir kahvaltı yapıyor, bu sırada ona sabah gazetelerindeki önemli haberleri okuyorlardı. Kahvaltıdan sonra, gücü yettiği günlerde yarım saatlik bir gezintiye çıkıyordu. Sonra ya yine mektup yazıyor yada makalelerini dikte ettiriyordu.

İşte bu kadın, yine de Berlin'e gelip Riechstag'ın açılış toplantısına katılmaktan kaçınmamıştı! Arkangelskoye'ye geri döndüğünde, sağlık durumu kötüleşti. "Doktorlar her türlü ziyareti yasakladılar. "Haftalar boyunca yatar durumda kalıyorum, kımıldayamıyorum. Duygularım uyuşmuş gibi geliyor bana. Aslında parka kadar inebiliyorum, ama günün büyük bir kısmını uzanarak geçiriyorum," diye yazıyordu bir mektubunda.[8]

Bu dönemde ona rastlayan Aragon, 1912'de Bâle kentinde verdiği söylevi hatırlayarak şunları yazmıştı: "*Bâle Katedralinin*

8. Maria Reese'ye gönderilen, 27 Aralık 1932 tarihli mektup. Doğu Berlin arşivleri, Clara Zetkin'in yazışmaları. NL 5/94.

Çanları kitabının yazarı, Clara Zetkin'i yirmi yıl sonra yeniden gördüğünde, yaşlı kadın ölüm döşeğinde sayılırdı. Moskova'da, hastalıkların ve ihtiyarlığın çökerttiği bu kadın, cisimleştirdiği canlı geçmişten bir ok gibi fırlayıp gelen anılarından söz etmek istediğinde, *cümlelerin sonunda soluğu yetmez oluyor, sesi kesiliyordu.* Ama gözleri hâlâ olağanüstü iri ve fevkalade güzeldi."[9]

Hâlâ da çalışıyordu. İşte bu bir mucizeydi. Dalgınlıklarından ayıldığında, makaleler, çağrılar kaleme alıyordu. 1919'da kendisi şunları söylemişti: "Çalışmak benim için unutmak anlamına gelir (kocasının onu terk edip gidişinden sonra, duyduğu acıdan söz ediyordu). Başkaları için rakı, şampanya neyse, çalışmak benim için odur; avutucu ve keyif vericidir."[10]

1932 yazında, Moskova'nın Metropol Otelinde, onun bakımını üstlenen hastabakıcı, telefona Clara'nın eski arkadaşı Gertrud Aleksander'ı çağırmak için boşu boşuna onu ikna etmeye uğraşıyordu. Gertrud'ün gelip yaşlı kadını çalışmaktan vazgeçirmesini istiyordu hastabakıcı. Gertrud Aleksander geldiğinde, "Kafamı karıştırma, düşüncelerimin sırasını bozma" demişti Clara ona. 1931'de Karl Liebknecht'in biyografisini ve 1932'de *Lenin'in Dünya Kadınlarına Mirası* ve ayrıca *Emekçilere Karşı Emperyalist Savaşlar ve Emperyalist Savaşlara Karşı Emekçiler* başlıklı iki broşür yazmıştı.

Clara Zetkin artık anıtsal bir insandı; Moskova yada Berlin'den geçen tüm yabancı militanların görmek için yanına uğradığı bir kişi, devrimin amblemsel figürüydü. Elimizde onun bir dizi fotoğrafına tutuyoruz ve bir bir bakıyoruz bunlara:

Clara Zetkin bastonuna dayanarak ayakta duruyor, uzun beyaz bir elbise giymiş, boynuna kırmızı bir kravat bağlamış. Çocuklar ve gençler etrafını sarmış; Sovyetler Birliğinde, piyoner örgütünün herhangi bir kesimi tarafından "onur piyoneri" seçilişini kutluyorlar.

1927: Voroşilov, Clara Zetkin'in siyah elbisesine bir madalya iğneliyor. Clara Zetkin, Kızıl Bayrak nişanı sahibi olmuş.

9. Louis Aragon, *Bâle Katedralinin Çanları*, s. 423.

10. Mathilde Jacab'a yazılan, 24 Mart 1919 tarihli mektup. Doğu Berlin arşivleri, Clara Zetkin'in yazışmaları, NL 5/79.

1928: Moskova. Henri Barbusse, gülümseyen Clara Zetkin'in boynuna sarılıyor.

1930: Berlin. Golf pantolonu giymiş Maksim, başında büyük bir kasket, Reichstag yolunda, gözünde siyah gözlükler, bastonuna dayanarak yürüyen Clara Zetkin'e refakat ediyor.

1931: Birkenverder. Clara Zetkin bir bahçe sandalyesinde oturuyor. Ropdöşambrını omuzlarına atmış, sorumlu Alman komünisti Teodor Neubauer'le sohbet ediyor.

Son fotoğrafları insanı daha fazla duygulandırıyor. Birinde Clara Zetkin arkadan görünüyor, bir şezlonga uzanmış, ayakları battaniye ile örtülü. Gözlerine çok yakın tuttuğu bir mektubu okuyor. İkinci bir resim, Clara Zetkin'i yastıklara dayanmış yatarken gösteriyor, beyaz saçları hemen hemen yastıklardan ayırt edilemiyor. Gözlerinde siyah gözlük, dudakları sımsıkı kapalı, baş ucunda Wilhelm Florin duruyor. Sonuncusu 1933 tarihli, Clara Zetkin'in saçları ensesinde bağlı bir fularla toplanmış, siyah gözlükler yine gözünde, arkasında yığın yığın yastıklar, ayaklarının üstüne kürklü bir ceket örtülü. Öne eğiliyor ve daktiloda yazı yazan sekreterine bir şeyler dikte ettiriyor. Yanı başında arkadaşı, Lenin'in dul eşi Krupskaya oturuyor.

1932 Ekiminde, Sovyet Yazarlar Birliği Henri Barbusse'ün onuruna bir davet veriyorlardı. Birdenbire kapı açıldı ve Clara bastonuna dayana dayana güçlükle yürüyerek salona girdi. Büyük bir sevinçle karşılandı gelişi. Biraz soluk aldıktan sonra, söz istedi ve Fransızca olarak edebiyatın öneminden, devrimde yazarın rolünden ve ilerici Fransız yazarlardan söz ettiği bir konuşma yaptı.

8 Mart 1933'te, Clara Zetkin son kez halkın önünde konuşma yaptı. Bu olay, uluslararası kadın günü dolayısıyla, Arkangelskoye'de olmuştu. O günlerde, Lenin nişanı almıştı Clara Zetkin.

20 Haziran 1933 günü öldü. Ayın 18'inde, Arkangelskoye'deki parkta, bir makale yazdırmak istemiş, ama yarısında durmak zorunda kalmıştı. Ertesi gün makalesini dikte ettirmeye devam edemeyeceğini anladı. Sosyalist işçilere son bir çağrıda bulunmak istiyordu. Basının Almanya'daki olaylarla ilgili yazdıklarını ona okudular. Akşama doğru ateşi yükseldi. Soluğu kesiliyordu, ama bu ilk kez olmadığından etrafındakileri telaşlan-

dırmadı. Sürekli Rosa Luxemburg'dan söz ediyordu o gece. Sabaha karşı saat ikide son nefesini verdi.

Katafalka konduğu Moskova Sendikalar Evindeki sütunlu salonda, 400 000 Moskovalı ona son saygılarını sunmaya geldi. Büyük bir cenaze töreni düzenlendi. Sendikalar konusunda bölünme yarattığı için tartıştığı Fritz Heckert cenaze töreninde konuşma yaptı. Molotov, Krupskaya ve tüm dünya komünist partileri ileri gelenleri sıra ile söz aldılar. Rus işçileri de konuşma yaptı. Enternasyonalin tüm yayınlarında başsağlığı mesajları yayınlandı. Bir fotoğrafta, omuzlarında Clara Zetkin'in tabutunu taşıyan Stalin ve Molotov görünüyor. En ünlü komünist yöneticilerin gömülü olduğu, Kremlin'in duvarı dibindeki mezarlığa gömüldü.

BİR PORTRENİN ÖĞELERİ

Yaşamöyküsü bakımından, bu kadının hangi imajı okuyucuya önemli gelir acaba?

Bir imaj mı, yoksa birçok imaj mı? Onu tanıyanların, onunla karşılaşmış olanların, kendisini sevmelerine yada onunla tartışmalarına göre farklı portreler çizmelerinden şaşılacak bir şey yoktur. Ama tüm bu birbirine zıt hükümler arasında, en gerçek olan, yada gerçeği en çok andıran portre hangisidir?

Onun kişiliğinin çeşitli yönleri arasındaki uyum dikkati çekiyor. İçtenliği insana çarpıcı geliyor, iradeli ve tutkulu olduğu da su götürmez. Alman Komünist Partisi hakkında hüküm verirken, Clara Zetkin, en çok onların eğitimlerindeki ve kişilik yapısındaki eksiklerden yakınırdı.

Eğitim elde edilebilir. Bu iradeye ve çalışmaya bağlıdır. Onun çalışkanlığını kitabımızda anlatmıştık. 1917'de, Rosa Luxemburg'un hapishaneden ona bir cevap mektubu göndermişti, Clara'nın yapılacak işi olmadığından„ boş durduğundan şikayet etmesi üzerine:

"Seni tanıdığımdan beri, günler geceler boyu çılgınca çalıştıktan ve bu yıllar boyu sürdükten sonra, dinlenmeden ve gevşemeden öylesine yoksun kaldın ki, yıllarca sırt üstü yatsan bile, tembellik yaptım diyemezsin. (...) Ne Stuttgart'ta ne de Berlin'de, seni hiçbir zaman sürüp giden toplantılarından,

yazılarından, yazıları düzeltmelerinden ayıramadım, seninle biraz insanca yaşamak istedim, ama olanak bulamadım."[1]

Bilgi edinme ve ikna çalışmaları çok önemliydi onlar için. August Thalheimer şöyle yazar: "Üçlü birlikte bir ekip oluştururlardı. Rosa Luxemburg teorik zekalı ve yaratıcıydı, Franz Mehring büyük bir gazeteci-yazar ve derin tarih bilgisine sahip bir aydındı, Clara Zetkin ise geniş kitleler arasında çalışma gücüydü." Bu cümlede söylenenler, Clara Zetkin'in hayatı boyunca ruhunda taşıdığı ikna etme tutkusunu açıklıyor. O da iyi bir gazeteci-yazardı, bu belki de doğuştan pedagog oluşundan kaynaklanıyordu. İyi bir hatipti, çünkü yüreği coşku dolu bir kadındı.

Rappoport, onun hitabet sanatından söz ederken şöyle diyordu: "Clara Zetkin her şeyden önce duygulara seslenirdi, ama doktrinin ışığıyla aydınlanmıştı sözleri. Akılcı olmaktan çok, tutkulu ve coşkulu bir kadındı." O günden bu güne, söz söyleme sanatının kuralları da değişti. Artık sıfat ve benzetme dolu, dinleyenleri etkileyen, hep capcanlı bir duygusallıkla coşup taşan söylevlerin tadına varma zamanı geçti. Clara Zetkin'in dili imgeler açısından zengindi, özellikle kadın dinleyicileri etkisi altına alırdı; çünkü onları iyi tanır ve dertlerini paylaşırdı bu militan kadın. İkna etme gücü yüksekti, çünkü söylediklerine en önce kendisi inanırdı.

August Thalheimer "Ateş gibi bir ruhu vardı, isyankardı, yoksul ve mutsuz insanların acılarını ta yüreğinde, derinden duyardı," der. Altmışıncı doğum günü dolayısıyla, Franz Mehring, "Onda iyilik ve tutku ayrılmaz biçimde kenetlenmişti. Zalimlere karşı kini de ezilenlere karşı sevgisiyle çakışıyordu," diye görüşünü not etmişti. Clara, ölmeden birkaç hafta önce, Maria Reese'yi son kez gördüğünde elini tutmuş ve "Hep Alman işçilerinin davası için çalışacağına söz ever bana, sevgili Maria," demişti.

Her zaman halkın anlayacağı bir dille, halk için yazardı. 1928'de, proleter feminist hareketin başlangıcıyla ilgili bir eser yazarken, 1906'da, *Illustrierter Weltkalender* adlı büyük tirajlı

1. Rosa Luwemburg, *Gesammelte Briefe*, Dietz, Berlin, 1980, c. 5, s. 271.

bir almanak için bu konuda kaleme aldığı bir yazıda nelere özen gösterdiğini hatırlıyor: "Proleter kadınların kurtuluşu hareketi ve sosyal-demokrasi tarihini yazarken, konuyu iyi bilen az sayıdaki kişiye yönelik, bilimsel ölçütlere uygun bir metin kaleme almaktansa, büyük kitlelere olayları sade bir biçimde açıklamayı yeğ tuttum."

Alman barışçı hareketinin önde gelen kişiliklerinden olan Helene Stöcker, uzun süredir tanıdığı Clara Zetkin için vardığı yargıyı şöyle açıklar: "Böylesine bir cesarete, dava için böylesine bir fedakarlığa, bu tutkulu ruha, bu mükemmel ve sağlam karaktere, bu sımsıcak insanlığa ben ancak saygı duyabilirim."[2]

Maria Reese ile yeni tanıştığı ve onun sempatisini kazandığı dönemde, bu genç kadın henüz evlenmemiştir ve Meyer soyadını taşımaktadır. Karşılaşmaları anlatılmaya değer tuhaf koşullarda gerçekleşir. 1920 Aralığında, Clara Zetkin ile Maria Meyer trende tanışırlar. Genç kızla ak saçlı kadın sohbete koyulurlar. Maria, sosyal-demokrat harekette yer almaktadır ve Clara'ya çekinmeden kalbini açar, Almanya'nın içinde bulunduğu sıkıntılardan dolayı ne denli acı çektiğini, bunları durmadan sorguladığını anlatır. Halkın iyiliği için harekete geçme isteğini belirtir. Clara da gelecekten beklentilerini sıralar, savaş ve devrim sırasında işlenen hataları, ayrıntılarıyla bir-bir sayar döker. Yalnızca iki saatten beri birbirini tanıyan bu iki kadın arasında, bu uzun söyleşi sonrası tam bir güven ve yakınlık doğar... ancak Clara genç kıza kimliğini açıklamamıştır. Aslında, Clara bir mitinge katılmak üzere, Fransız işgali altındaki bölgeye gizlice gitmektedir o sırada. Ertesi gün basın bundan söz eder, hatta konuşmacı kadının bir fotoğrafını da yayınlar; böylece Maria Meyer kiminle yolculuk ettiğini öğrenir.

Genç kız derhal bir mektup yazar. Tours kongresinden döndüğünde, Clara mektubu bulur ve 5 Ocak 1921 günü cevabını yazar:

"İltifatlı sözleriniz için çok teşekkür ederim. Benim kişisel ilişkiler konusunda, birinci planda önem verdiğim husus,

2. Helene Stöcker, *Die Neue Generation*, Berlin, 5, 1928, s. 154.

hangi siyasi kategoriye ait oluş değil, insanlıktır. En küçük bir çekimserlik olmadan, bana tam anlamıyla güvendiğinizi anladığım an, kendimi size tanıtma ihtiyacı duydum. Adeta dürüstlük değildi bu yaptığım. Hayatınızı anlatmanıza izin vermiştim; mücadelenizi ve özlemlerinizi baştan sona öğrenmiştim, ama bu güveninizin karşılığında size kendimden hiçbir ipucu vermemiştim. Ama böyle bir şey yapmam olanaksızdı, niçin susmak zorunda kaldığımı her halde anlamışsınızdır." Ve şu sözleri ekliyordu mektubuna: "Siyasi militanlar olarak değil de, kadın kadına (yada daha doğrusu insan insana) yine uzun uzun sohbet etmek isterdim sizinle."[3]

İnsanlığı, şefkati ve çocuklarına karşı sevgisi konusunda zaten birçok örnek verdik kitabımızda.

Peki, öteki kadınlarla ilişkileri nasıldı? Her şeyden önce arkadaşlığa ihtiyacı vardı ve arkadaşlarına, arkadaş olarak sonuna kadar sadık kalmıştı. Rosa Luxemburg, Minna Cauer, Mathilde Jacob, Gertrud Alexander, Geck ailesi, Käte Duncker ve Maria Reese onun dostlarıydı. Tersine, Lily Braun ve Luise Zietz onun hasımlarıydı, bunlarla kavgalıydı; hatta öfkelendiği zaman arkalarından küfürlü sözler bile ederdi.

Niçin Margarethe Wengels ile dost kalmış ancak Luise Zietz'i kırmıştı? Birkaç yıl sonra barışmıştı gerçi ama, öfkesinin nedeni kendini ihanete uğramış hissetmesiydi. Düşüncede ve duyguda, akla ve doğruluğa uygunluktan hoşlanırdı. Lily Braun ile ilişkileri, ona güvenemeyeceğini anladığı gün bozulmuştu.

Ama Clara'ya hak ettiğinden fazla övgüye değer nitelik yüklemeyelim yine de biz. Politik ayrılıklar söz konusu olduğunda, gelgeç heveslere kapılırdı, kafası karışırdı ara sıra. Mektuplarındaki hitap şekillerini eleştirirler bazen. "Sevgili, çok sevgili Bayan Kolontay" gibi sıcak ve samimi hitap biçimlerinden, "Çok saygıdeğer Bayan Kolontay" gibi bayağı ve mesafeli tarzlara atlardı. Helena Stasova ile tanıştıktan sonra, ondan "çok sevdiğim, çok samimi bir arkadaşım" diye söz etmeye başlamıştı. Bir

3. Bundesarchiv Koblenz. Nahlass Maria Reese, Kleine Erwerbungen, no 374.

mektubunda "güçlü bir sevgi duygusu beni sana bağlıyor," diye yazmış, ardından kendi kendisiyle alay ederek, "Altmış altı yaşındaki bir kadının yeni yetmelere özgü coşkunluklar göstermesi gülünç doğrusu," demişti. Sekiz yıl sonra, Kızıl Yardım örgütüyle ilgili bir konuda iki kadın anlaşmazlığa düştüler. Ama dostlukları baki kaldı. Biraz resmileşmişlerdi yalnız, "Çok samimi dostum"un yerini "Değerli yoldaşım" almıştı.

Onu hiç sevmeyenlerin verdiği hükümlere gelince, örneğin Lily Braun hep aynı kusurunu yüzüne vururdu: Clara Zetkin dediği dedik, despot, dogmatik, kendini beğenmiş biriydi. Oysa bu konuda, şaşırtıcı bir anlayışsızlığın söz konusu olduğu kuşkusuzdur.

Clara Zetkin insanları ikna etmeyi bilen biriydi, sağlamlık bakımından demir gibiydi, gerçeğe ve marksist yönteme bağlıydı. En büyük otoritelere karşı bile, düşüncelerini inatla savunurdu; bu özelliklerini kimse inkar edemez. Aynı zamanda, her türlü dogmatizme karşı, diyaloglar, tartışma özgürlüğü önerir, koşulların kılı kılına incelenmesi; siyasi hasımlarm yok edilmesi değil, kendi yanına kazanılması gerektiği inancından ödün vermezdi. Özellikle, her türlü zor durumda, gelecek konusunda siyasi bir seçim yapma zorunluluğu kendini dayattığında duraksar, etrafından yardım ister, arkadaşlarının desteğini ararrdı. Rosa'nın trajik sonundan iki ay önce, ona şu itirafta bulunmuştu Clara Zetkin: "Kendi kararlarımdan ne kadar çekinirim, bilirsin. Burada, görüşleri ve kavrayışları ile bana fikir verebilecek, kibar insanlar var, ama bugünkü durumu anlamama ve kendimi yönlendirmeme yardımcı olabilecek kimse yok."

1918'de, 1928'deki gibi yine kendini sorguluyor, kararsızlık içinde kıvranıyordu. Bunu Kostya'ya yazdı ve 1929 Martında Humbert-Dorz'a açıkladı: "Pontus Pilatus zamanından beri süre gelen eski soru etrafında hep aynı iç çatışmalar: Gerçek nerede? Ne yapmalıyım? Bu kararsızlık beni bitiriyor." Clara Zetkin, mücadelesini sürdürdüğü uzun tarihsel yol boyunca, zamanla kendine güven kazandıysa da, hemen hemen her zaman, bir hocaya, bir kılavuza ihtiyaç duymuştu. Önceleri bu Kautsky, sonra Engels idi. Daha sonraları ise Bebel, Rosa Luxelburg ve en sonra da Lenin'i izlemişti.

Bazen duraksıyordu, ama her zaman içtenlikliydi. Kendine karşı dürüsttü. 1921'de Enternasyonalin III. Kongresinde, altmış dördüncü yaş günü dolayısıyla herkes onu kutlarken, şöyle savunmuştu kendisini: "Hep içimden geldiği gibi davrandım. Bu kadar övgüyü hak etmiyorum. Devrime hizmet ettim, çünkü içsel bir itki beni devrim davasına hizmet etmeye zorluyordu."

Resmi kutlamaların ikiyüzlülüğüne karşı çıkıyordu, insan ilişkilerine ihtiyacı vardı, konuşma yapmak için kürsüye çıktığında mutlu olurdu, çünkü dinleyicilerini ve okurlarını harekete geçirmek üzere konuştuğu yada yazdığı zaman, sözlerine yada yazdıklarına -belki de gereğinden fazla- önem veriyordu. Kişiliğinin bu çizgisini kendisi de iyi bilirdi. 1927 Ağustosunda, Almanya'ya döndüğünde, Wilhelm Pieck'e de bundan söz etmişti mektubunda: "Hamburg'da ve Berlin'de, oraya gelişim kimse tarafından bilinmemeli. Resmi karşılama töreni yapılmamalı, hele gösteri hiç düzenlenmemeli. Ne pahasına olursa olsun, bunları yapmayın. Çünkü fiziksel olarak bunlara dayanacak durumda değilim. Hem bilmez miyim, tutar kürsüde söz alırım birdenbire, oysa bundan sakınmalıyım."

Son bir çizgi: Gençliği, duygularının gençliği. 1920'de, Tours'da konuşma yaptığında, Jean Longuet bunu hissetmiş ve "uluslararası sosyalizmin en soylu ve en büyük temsilcilerinden biri önünde" saygıyla eğilmiş, onun kongreye genç bir militanın ateşli ruhunu getirdiğini sözlerine eklemişti.

Eğer insanın haklılığına inandığı, insanların kurtuluşu gibi bir dava uğruna, yirmi yaşındaki gibi yetmiş yaşında da mücadele etmesi gençlik olarak tanımlanabilirse, Clara Zetkin ölümüne dek genç kalmış bir savaşçıydı.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİVLER

Clara Zetkin ile ilgili en önemli arşivler, özellikle de mektupları, Moskova, Berlin ve Amsterdam'da saklanmaktadır.

Berlin'deki arşivler, Zentral-Partei-Archiv (ZPA) adını taşır ve günümüzde bunların araştırmacılar tarafından incelenmesi serbesttir. Burada, Clara Zetkin'in bazı mektupların orijinali ve pek çoğunun da kopyaları bulunmaktadır. Kopyaları alınmış olan mektupların orijinalleri Moskova'dadır.

Amsterdam'daki Toplumsal Tarih Enstitüsü'nde, Karl Kautsky Arşivlerinde, Kautsky ailesine ait mektuplar bulunabilir.

Clara Zetkin'in Geck ailesine yazdığı mektuplar, Berlin ve Karlsruhe'de, Badisches Generallandesarchiv'de bulunmaktadır.

B. CLARA ZETKİN'İN ESERLERİ

Clara Zetkin'in tüm eserleri bir arada yayınlanmamıştır. Bugüne kadar kimse onun tüm makalelerini, yazdığı bildirileri, söylevlerini, broşürlerini hatta yazdığı kitapları bile bir araya toplamayı düşünmemiştir.

Fakat, seçme metinlerden oluşan kitapları mevcuttur. Bunlardan en geniş hacimlisi, 1957-1980 yıllarında, *Asgewählte Reden und Schriften* adıyla, Berlin'de (Demokratik Almanya Cumhuriyeti) Dietz Verlag yayınevi tarafından yayınlanan, üç ciltlik eserdir.

Ayrıca, konulara göre ayrılmış antolojiler de yayınlanmıştır:

Clara Zetkin, *Zur Theorie und Taktik der kommunistischen Bewegung*, Philipp Reclam Jun., Leipzig, 1974.

Clara Zetkin, *Kunst und Proletariat*, Dietz Verlag, Berlin, 1977.

Clara Zetkin, *Für die Sowjetmacht, Artikel, Reden und Briefe*, 1917-1933, Dietz, 1977.

En sık yayınlanan kitabı *Lenin'den Anılar*'dır: *Erinnerungen an Lenin*, Dietz Verlag.

Clara Zetkin, *Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands*, Verlag Roter Stern, Frankfurt, 1971.

Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung (BZG), dergisi, Doğu Berlin'de, kuruluşundan beri Clara Zetkin'in birçok yazısını yayınlamıştır.

Fransızca Metinler:

Batailles pour les femmes (Kadınlar İçin Savaş), Gilbert Badia. Bu kitapta Clara Zetkin'in birçok makale ve broşürleriyle yazdığı kitaplardan alıntılar yer alır. Editions Sociales, 1980.

1920'li yıllarda, Clara Zetkin'in bazı broşürleri yayınlandı. Özellikle *Les Batailles Revolutionnaires de l'Allemagne* (Almanya'da Devrimci Savaşlar), Bibliotheque communiste, Paris, 1920.

C. MEKTUPLAR

Birçoğu yayınlanmamış olan binlerce mektup içerir. Bazıları yukarıda adı geçen kitaplarda, Luise Dornemann'ın yaşam öyküsünde ve BZG dergisinde yer almıştır.

1989'dan beri, o güne dek ulaşılmaz olan bazıları BZG'de ve özellikle *Briefe Deutscher an Lenin* 1917-1923 adıyla Dietz Verlag tarafından, 1990 yılında, Berlin'de yayınlandı.

D. CLARA ZETKİN İLE İLGİLİ BAZI ESERLER

1882-1918 arasında, Clara Zetkin'in çalışmaları birçok kitapta ele alınıp incelenmiştir. Tersine, ömrünün son on beş yılını adadığı, Doğu ülkelerindeki çalışmalarıyla ilgili pek az inceleme ve kitap vardır. Demokratik Almanya Cumhuriyetinde, BZG

dergisinde yayınlanan pek çok makaleden başka, Leipzig'deki "Clara Zetkin Pedagoji Yüksek okulu" öğretim görevlilerinden profesör H.-J. Arendt, ve Fritz Staude, öğrencilerine Clara Zetkin'in çalışmalarıyla ilgili birçok tez yazdırmışlardır.

J.-J. Arendt, *Um eine ganze Epoche voraus, 125 Jahre Kampf um die Befreiung der Frau*, Verlag für die Frau, Leipzig, 1970.

Anna Blos, *Die Frauenfrage im Lichte des Sozialismus*, Dresde, 1930.

Lily Braun, *Die Frauenfrage*, (İkinci baskı) Berlin, Bonn, 1977.

Lily Braun, *Memoiren einer Sozialistin*, 2 cilt, Münih, 1911.

Luise Dornemann, Clara Zetkin, *Leben und Wirken*, Berlin, Dietz, 1974 (Birçok kez basılmıştır).

Richard Evans, *Sozialdemokratie und Frauenemanzipation im deutschen Kaiserreich*, Berlin, Bonn, Dietz, 1979.

Barbara Greven-Aschoff, *Anpassung als Emanzipation. Zur Theorie und Praxis der bürgerlichen Frauenbewegung in Deutschland 1894-1933*. Göttingen, 1987.

Katia Haferkorn, Heinz Karl, *Die Frauenfrage*, Leipzig, 1974.

Karen Honeycutt, *Clara Zetkin, A left-wing Socialist and Feminist in Wilhelmian Germany*, University of Colombia, 1975.

Heinz Niggemann, *Frauenemanzipation zwischen Sozialismus und Feminismus*, Wuppertal, 1981.

Sabine Richebächer, *Uns fehlt nur eine Kleinigkeit, Deutsche proletarische Frauenbewegung* 1890-1908, Leipzig, 1976.

Werner Thönnessen, *Frauenemanzipation, Politik und Literatur der deutschen Sozialdemokratie zur Frauenbewegung 1863-1933*, Frankfurt, 1969.

Marianne Walle, *Contribution à l'histoire des femmes allemandes entre 1848 et 1920 à travers les itineraires de Louise Otto, Helene Lange, Clara Zetkin et Lily Braun*, These d'Etat, 2 tomes, Lille, 1989.

Bu kitapta adı geçen Alman militanların yaşam öykülerine ilişkin daha fazla bilgi için bakınız: *Dictionnaire biographique du Mouvement ouvrier international: l'Allemagne*,

Jacques Droz, Collection Jean Maitron, Editions ouvrieres, 1990.

Rosa Luxemburg, 1907'de Stuttgart'ta toplanan Uluslararası Kongrenin ardından yapılan mitingde konuşuyor. Solundd, Ferdinand Lassalle'in portresinin yanında Clara Zetkin oturuyor.

Clara Zetkin ve Rosa Luxemburg, 1910'da Magdebourg'da yapılan Sosyal-Demokratlar Kongresine gidiyorlar.

Clara, Stuttgart yakınlarında Sillenbouch'taki evinin önünd iki oğluyla birlikte. Büyük oğlu Maksim, annesinin yanında otu ruyor.

Clara Eisner, 1880 yılında, Leipzig'de.

"İki oğlum da gerçek kazaklardır," diyordu Clara. Resimc
Kostya ile Maksim, 1889'da Paris'te çektirdikleri resimde göri
nüyor.

Clara 1905 yılına doğru, Stuttgart'ta sosyal-demokrat militanlar arasında.

Clara Zetkin, 1885'te Paris'te

Ossip Zetkin, 1885'te Paris'te

Die Gleichheit.

Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen.

Clara'nın yönetiminde yayınlanan Egalite (Eşitlik) gazetesinin ikinci sayısı.

Clara Zetkin, katolik milletvekili Matthias Erzberger'in katlini protesto mitinginde (1921).

1921 Ocağında İtalyan sosyalist partisinin kongresine katılmak için kılık değiştirip tiyatro artisti havanına bürünmüş hal

1921 Ocağında İtalyan sosyalist partisinin kongresine katılmak için kılık değiştirip tiyatro artisti havanına bürünmüş hali

Gilbert Badia

SINIRSIZ FEMİNİST CLARA ZETKİN

Biyografi demek, aynı zamanda kronoloji demektir. Kitapta, XIX. yüzyıl ortalarından 1933'e kadar, Clara Zetkin'in özel yaşamını, siyasi ve toplumsal çalışmalarını ve hayat yolunda yaşanan olayları, peş peşe geliş sırasına göre izleyeceğiz. Ancak görüşleri, eğitimi, ailesi, Sosyal-demokrat ve Komünist partilerin yönetici kadrolarıyla ilişkileri, kadınların kurtuluşu uğruna mücadelesi gibi konular üzerinde, okuyucuyu daha iyi aydınlatmak amacıyla uzunca bir süre duracağız.

Clara Zetkin, kadınların gerçek kurtuluşunun ancak, tüm rejimlerde ve tüm dinlerde, hiçbir engelle karşılaşmadan, davranış ve yaşayışta serbestliğe kavuştuklarında gerçekleşeceğine inanıyordu. 1925'te, Baku'de çekilen bir fotoğrafta, yüzlerini yeni açmış, fakat birçoğunun başı h l omuzlarına kadar inen beyaz başörtüleriyle sımsıkı örtülü on kadar kadının ortasında, bembeyaz saçlarıyla Clara Zetkin'i görüyoruz. Yetmiş yaşından sonra bile, Clara Zetkin, Kafkasya ve Asya Sovyet Cumhuriyetlerine gidip kadınlar arasında bulunmak, kurtuluşlarının gerçeğini, derecesini nesnel biçimde ölçmek için planlar yapıyor, hayaller kuruyordu. Bu konudaki düşünceleri gerçek olmuştu artık. Moskova'dan batılı komünist partilere talimat gönderen Komintern hakkındaki eleştirilerinin doğruluğu da ortaya çıkmıştı.

B le Katedralinin Çanları adlı eserinde, Aragon, Clara Zetkin için şunları yazmıştı: "Büyük bir gerçeğin bilincine varmış bir kadın gibi konuşuyordu, olağanüstü koşulların, bilinçlendirdiği ve bir erkeğin yetilerini kazandırdığı bir kadın gibi, dahi bir kadın gibi konuşuyordu. (...) Clara Zetkin, bugünkü tüm insan topluluklarında şarkıların ve şiirlerin konusu olan, köle ruhlu, fahişe ruhlu, tembel ve bir işe yaramaz süs bebeğiyle hiçbir ortak yanı olmayan, yüksek bir başarı ve gelişme düzeyine erişmiş, yeni kadın tipini temsil etmektedir. O, bugünün değil, yarının kadınıdır."

ISBN 975-8460-44-7
9 789758 460441